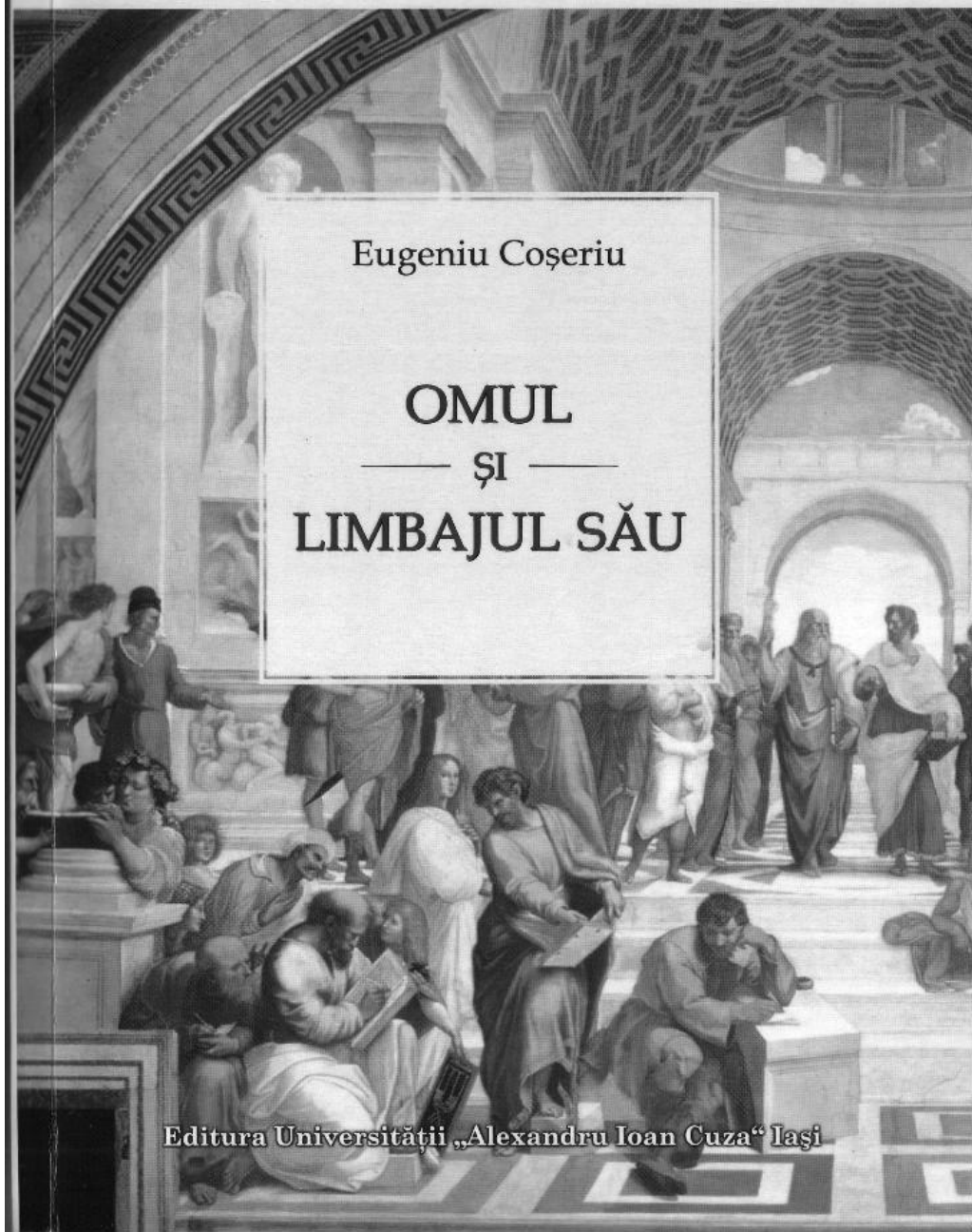

L O G O S

Eugeniu Coșeriu

OMUL
— ȘI —
LIMBAJUL SĂU

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Coordonator: Prof.univ.dr. **Dumitru Irimia**

Colegiul științific:

Prof. **Lorenzo Renzi** – Universită degli Studi di Padova

Prof.acad. **Anatol Ciobanu** – Universitatea de Stat din Moldova, Chisinau

Prof. **Valeria Gutu-Romalo** – Universitatea din Bucuresti

Redactor: **Dana Zămosteanu**

Tehnoredactor: **Luminița Răducanu, Anișoara Nina Dumitrov**

Coperta: **Manuela Oboroceanu**

ISSN 2066-0480

ISBN 978-973-703-386-4

© Dorel Finaru (e-mail: dorelfinaru@yahoo.com)

© Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009
700511 – Iași, str. Păcurari, nr. 9, tel./fax: (0232) 314947

[http:// www.editura.uaic.ro](http://www.editura.uaic.ro) e-mail: editura@uaic.ro

Eugeniu Coșeriu

OMUL ȘI LIMBAJUL SĂU

STUDII DE FILOZOFIE A LIMBAJULUI,
TEORIE A LIMBII ȘI LINGVISTICĂ GENERALĂ

Antologie, argument și note de
Dorel Finaru

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

2009

Lista traducătorilor:

Eugenia Bojoga, Florian Bratu, A. Covaciu, Constantin Dominte, Vasile Dospinescu, Dorel Fînaru, Dumitru Irimia, Lucian Lazăr, Laura Mihăileasa, Nicoleta Loredana Moroşan, Eugen Munteanu, Angela Petriuc, Cătălina Pînzariu, Mihaela Pohoată, Ramona Pohoată, Ciprian Popa, Ana-Maria Prisăcaru, Georgeta Raţă, Ioana Rostoş, Nicolae Saramandu, Lavinia Seiciuc, Dan Stoica, Emma Tămîianu.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

COŞERIU, EUGEN

Omul și limbajul său : studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală / Eugeniu Coşeriu ; antolog., argument și note de Dorel Fînaru. - Iași : Editura Universității "Al. I. Cuza", 2009

Bibliogr.

Index.

ISBN 978-973-703-386-4

I. Fînaru, Dorel (antolog. ; pref.)

81

CUPRINS

<i>Argument</i>	7
<i>Notă asupra ediției</i>	18
<i>Lingvistica generală, teoria limbajului, filozofia limbajului</i>	28
<i>Omul și limbajul său</i>	36
<i>Limbajul între φύσει și θέσει</i>	54
<i>Universalile limbajului și universalile lingvisticii</i>	73
<i>Semn, simbol, cuvînt</i>	112
<i>Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual</i>	135
<i>Teze despre tema „limbaj și poezie”</i>	161
<i>Creația metaforică în limbaj</i>	167
<i>Determinare și cadru</i>	198
<i>Logicism și antilogicism în gramatică</i>	234
<i>Logica limbajului și logica gramaticii</i>	255
<i>Semantica, forma interioară a limbajului și structura profundă</i>	282
<i>Dincolo de structuralism</i>	294
<i>Competența lingvistică</i>	301
<i>Nu există schimbare lingvistică</i>	317
<i>Timp și limbaj</i>	333
<i>Anexă: Scrisoare din Tübingen</i>	355
<i>Résumé</i>	356
<i>Bibliografie Eugeniu Coşeriu</i>	361
<i>Opere citate de autor</i>	401
<i>Indice tematic</i>	411
<i>Indice de autori</i>	453

ARGUMENT

Dacă e „să spunem lucrurile așa cum sînt”, atunci trebuie să afirmăm foarte clar că, în perioada postsaussuriană, Eugeniu Coșeriu este cea mai importantă și mai complexă personalitate a științelor limbajului din secolul al XX-lea iar opera sa, așa cum remarcă Mircea Borcilă, a însemnat „o mutație radicală a orizonturilor teoretice ale lingvisticii contemporane și, ca atare, o adevărată ‘revoluție’, mult mai profundă și mai vastă decît oricare alta efectuată sau numai produsă în această ‘disciplină pilot’ a științelor umane”. Prin temeinica sa pregătire filozofică, prin fabuloasa cunoaștere a cîtorva zeci de limbi clasice și moderne, prin anvergura deschiderii către tot ceea ce înseamnă cultură, printr-o viziune totală asupra limbajului, care îmbină originalitatea cu originalitatea, tradiția cu noutatea, Coșeriu nu poate fi integrat în nici o orientare, școală sau curent aflate succesiv la modă și cu care nu a ezitat să polemizeze, cel mai adesea reproșul vizînd excesiva îngustare a perspectivei. Din acest punct de vedere lingvistul român este figura dominantă a unei pleiade de mari lingviști din care fac parte, printre alții, E. Sapir, L. Bloomfield, R. Jakobson, A. Pagliaro, L. Hjelmslev, A. Martinet sau N. Chomsky. Situat *peste mode și timp*, Eugeniu Coșeriu este autorul unei opere care, *pe cît se poate omeneste prevedea*, va influența decisiv lingvistica și științele limbajului pentru multe secole de acum înainte.

Spre deosebire de alți lingviști, care se concentrează de obicei asupra unui domeniu sau a altuia, Coșeriu a abordat, practic, toate domeniile științelor limbajului: filozofia limbajului, teoria limbii și lingvistica generală; fonologia, teoria gramaticală, semantica lexicală; lingvistica „aplicată” (traducere, corectitudine idiomatice, învățarea limbilor, politică lingvistică) și lingvistica comparată (în special lingvistica romanică); lingvistica vorbirii și lingvistica textului; metalimbajul și discursul repetat; dialectologia, sociolingvistica și stilistica limbii;

teoria lingvisticii istorice, gramatica istorică și istoria limbilor, istoria filozofiei limbajului și a lingvisticii istorice, gramatica istorică.

Eugeniu Coșeriu este un „uomo universale”, dar nu în sensul renașcentist al sintagmei, ci prin faptul că așază propriul domeniu de cercetare în perspectivă universală și în strânsă legătură cu toate domeniile cunoașterii: „Nu mai este posibil, astăzi, omul Renașterii, pentru că, între timp, cultura a devenit mult mai vastă. În zilele noastre universalitatea omului de cultură este dată, mai curînd, de faptul că se realizează într-un anumit domeniu, dar cu deschideri universale. Este vorba de a situa propriul domeniu de cunoaștere în această perspectivă și de a înțelege legătura cu celelalte domenii ale cunoașterii. De a înțelege, de exemplu, care este poziția limbajului în raport cu arta, filozofia, mitul etc. Dacă vrei să ajungi la o definiție a limbajului, trebuie să vezi care e legătura lui cu arta și filozofia. Cred că în special lingvistica – atunci cînd nu se limitează la informația mărunță – este disciplina care deschide cele mai multe perspective, deoarece are cele mai multe legături cu modul de a fi al omului, cu toate activitățile umane în general. Din perspectiva universalității culturii, limbajul ocupă poziția centrală”.

Spre deosebire de alți lingviști, creatori de școli ajunse la modă, Coșeriu nu pregetă să-și recunoască sursele și predecesorii. „Sînt lingviști, afirmă el, care se cred unici și înălțători, care afirmă sau cred că nu datorează nimic altor lingviști și pretind că la alți învățați nu au întîlnit, eventual, decît confirmarea propriilor idei și convingeri. Dar se înșală”. El își recunoaște în mod constant „izvoarele”, influențele și „maestrii ideali”.

În lingvistică e vorba, în primul rînd, de Saussure, dar și de Antonino Pagliaro, Ramón Menéndez Pidal sau chiar Herman Paul și Leonard Bloomfield. La toți a găsit „intuiții care pot fi dezvoltate” sau „nuclee de formulări importante.” Nu se poate vorbi însă de un eclecticism al operei coșeriene pentru că „nu e vorba de o sinteză făcută din diferite bucăți, ci de o confirmare a acestor *orizonturi* ale lingvisticii, care au fost construite, în realitate, de mine însumi, încetul cu încetul, însă în această colaborare cu toată tradiția.” Mereu a identificat „los alcances y los límites”, anvergura, dar și limitele anumitor teorii, teze sau concepții.

În plan filozofic și epistemologic influențele vin de la Platon, Aristotel, Leibniz, Vico, Kant, Hegel, Humboldt, Husserl și Croce, însă deasupra tuturor stau Aristotel, Hegel și Humboldt.

Principala problemă a perspectivei filozofice și epistemologice e cea a esenței însăși a limbajului, concepție pe care Eugeniu Coșeriu și-a rezumat-o într-un text-sinteză extrem de dens, intitulat *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației*, și pe care îl reproducem în continuare^{*)}:

1. Prioritatea absolută a limbajului

Eroarea fundamentală a celor mai multe teorii (sau filozofii) ale limbajului e de a dori să reducă limbajul la o altă facultate sau la o activitate printre facultățile (sau activități libere) ale omului: la înțelegere (gîndire rațională), la spiritul practic sau la artă. Limbajul nu se lasă redus la altceva. Limbajul – Hegel a văzut bine acest lucru – este una dintre cele două dimensiuni ale *existenței* omului; cealaltă fiind munca. Omul este singura ființă care muncește și care vorbește, în sensul propriu al acestor termeni. Prin *muncă*, omul își contruiește neîncetat o lume potrivită existenței sale fizice. Prin *limbaj*, el își construiește o lume potrivită existenței sale spirituale: o lume *care poate fi gîndită* (lumea experienței sensibile poate fi reprezentată, însă nu poate fi gîndită). Limbajul este, astfel, *deschiderea* tuturor posibilităților culturale ale omului (aici fiind incluse gîndirea discursivă, știința, filozofia, poezia). Tocmai în acest sens constata Hegel^{**)} că limbajul este „voreilig”^{***)}, întrucît conține dinainte toate formele dezvoltării spiritului. Toate celelalte aspecte referitoare la trăsăturile caracteristice ale limbajului decurg din acest fapt fundamental.

2. Limbaj și cultură

Limbajul este activitate *creatoare* și, prin aceasta, activitate culturală infinită. El este în același timp o formă a culturii și baza acestei culturi, îndeosebi ca *tradiție* culturală.

3. Universalitățile limbajului

Limbajul este caracterizat prin cinci universalii, dintre care trei sînt primare: *creativitate*, *sematicitate*, *alteritate* iar două sînt secundare sau derivate: *istoricitate* și *materialitate*. *Creativitatea (enérgeia)*^{****)} caracteri-

^{*)} Textul, în limba franceză, ne-a fost oferit de autor la ediția a VI-a, 2001, a CISEL de la Succava. Traducerea este realizată de noi în colaborare cu Nicoleta Moroșan.

^{**)} În *Filozofia istoriei* (n.n.).

^{***)} *grăbit, prematur* (n.n.).

^{****)} La Aristotel prin Humboldt (n.n.).

zează toate formele culturii. Printre aceste forme, limbajul este activitatea care creează *semnificate*, creînd semne cu semnificații, și în acest fapt constă *semanticitatea* sa. Aceste semne sînt întotdeauna create pentru altul sau, mai bine zis, ca fiind dinainte și ale altuia, și în aceasta constă *alteritatea* sa. În acest sens, limbajul este manifestarea primară a *alterității*, a *existenței împreună cu altul*, caracteristică omului. *Istoricitatea* rezultă din *creativitate* și *alteritate*. Ea înseamnă că tehnica activității lingvistice apare întotdeauna sub forma unor sisteme tradiționale proprii comunităților istorice, sisteme care se numesc *limbi*: ceea ce se creează în limbaj se creează întotdeauna într-o limbă. *Materialitatea* rezultă din *semanticitate* și din *alteritate*. Într-adevăr, *semanticitatea* este un fapt ce ține de conștiință și nu părăsește conștiința: pentru ca ea să fie pentru altcineva, trebuie să fie reprezentată în lumea sensibilă prin semnificații *materiali*. Bineînțeles că aceasta este situația și în cazul celorlalte activități culturale, ale căror conținuturi, se știe, se constituie doar în conștiință și trebuie să fie toate reprezentate în lumea sensibilă. Totuși, *materialitatea* limbajului este diferită de cea a altor activități culturale, deoarece ea este întotdeauna *materialitate specifică unei limbi*. Același lucru se întîmplă și în cazul specific caracterului *istoricității* lingvistice față de cea a altor activități culturale; în acest sens, stilurile, în artă, nu sînt analoge limbilor. Vom remarca, de asemeni, că limbajul este singura activitatea culturală (deci creatoare ca atare) definită de *două* universalii (*semanticitate* și *alteritate*), și nu de una singură, și că *alteritatea* apare aici de trei ori, avînd în vedere că ea condiționează *istoricitatea* și *materialitatea*.

4. Comunicare și comunitate

Limbajul (ca *spunere*) este, cu certitudine, comunicare. Însă trebuie să facem diferența între *comunicarea a ceva*, fapt practic care pur și simplu poate să nu existe, fără ca limbajul să fie, prin aceasta, abolit, și *comunicarea cu altul*, fără de care limbajul nu mai este limbaj și care există întotdeauna (ea este prezentă deja în crearea semnificațiilor), deoarece corespunde alterității funciare a limbajului. Din punctul de vedere al comunității, limbajul nu este doar un fapt social, un produs al societății comparabil cu instituțiile sociale, ci, dimpotrivă, el este, prin alteritate, (și Aristotel a surprins foarte bine acest lucru în *Politeia*), fundamentul oricărei asocieri umane.

5. A numi și a spune

Cele două funcții fundamentale ale limbajului sînt *onomázein* și *légein* (Platon): *a numi* și *a spune*, ceea ce corespunde aproximativ distincției între *lexic* și *gramatică*. Dar, în timp ce în *numirea* (primară) totul este limbaj (pentru că e vorba de organizarea lumii în categorii și specii), în *spunere* (unde se pune problema stabilirii de relații în această lume și cu această lume) doar forma generică – modalitatea semantică a acestor relații – este, propriu-zis, limbaj, căci, din perspectiva substanței sale, *spunerea* este de asemenea știință, activitate practică, sentiment, artă (poezie) etc.

6. Conținutul lui a spune

În conținutul exprimat și comunicat de *spunere*, trebuie să distingem *desemnarea*, *semnificația* și *sensul*. *Desemnarea* este referința la lucruri (stări de lucruri, evenimente, procese) extralingvistice (sau, mai bine spus, exterioare semnelor). *Semnificația* este posibilitatea obiectivă de desemnare dată în semnele unei limbi. *Sensul* este finalitatea fiecărei *spuneri*, conținutul propriu unui discurs ca atare (sau unui fragment de discurs). Astfel, constatarea, replica, răspunsul, întrebarea, obiecția, acordul, dezacordul, rugămintea etc (toți acei *lógoi* ai stoicilor) sînt unități de *sens* și nu de semnificație. Din punct de vedere lingvistic, *sensul* este finalitatea discursului dat (exprimat) prin semnat (lexical, categorial, gramatical, ontic) și prin desemnare; la constituirea sa contribuie și cunoașterea lucrurilor și a cadrelor (contextelor). Conținutul exclusiv (și propriu-zis) lingvistic este, în consecință, *semnificația*.

7. Limbaj și poezie

Ca identificare a unei modalități a existenței, *semnificația* este un act de cunoaștere, mai precis, asemeni poeziei (și artei în general), de *cunoaștere intuitivă*. Aceasta i-a făcut pe unii filozofi să identifice limbajul cu poezia, cel puțin în ceea ce privește actele imaginare de creație. Cu toate acestea, semnificația (și, în consecință, limbajul) nu este identică cu poezia. Pe de o parte, semnificația este întotdeauna opera unui subiect înzestrat cu *alteritate*, în timp ce poezia (ca și arta în general) este opera unui subiect absolut (care se instituie ca absolut). Pe de altă parte, limbajul ca atare nu este decît semnat (lexical, categorial, gramatical, ontic), în timp ce poezia este o *spunere* cu substanța sa proprie. Filozofii care identifică limbajul și poezia nu consideră limbajul decît ca *spunere* (a unui subiect absolut). Noi afirmăm, dimpotrivă, prioritatea limbajului

și față de poezie. E cu totul altceva a spune că limbajul poetic este limbajul în plenitudinea sa funcțională.

8. Semnificație și ființare

Semnificația unui nume este *diacriticon tes ousias* (Platon): delimitare și, prin aceasta, constituire a unei *modalități* (tot virtuale) a ființării. În sine, *semnificația* unui nume este întotdeauna universală, deoarece ea nu numește *entități* recunoscute ca atare, ci o posibilitate infinită a *ființării*. Ea se găsește nu la sfârșitul, ci la începutul constituirii unei clase (care, în raport cu lumea reală, poate să fie și o clasă cu un singur membru cunoscut – de exemplu *soare, lună* – sau chiar o clasă vidă). De aceea, desemnarea nu este faptul primar al limbajului, ci un fapt secundar, subordonat *semnificației*: este faptul de a raporta un lucru constatat la o *semnificație* deja dată. Numele propriu este, în limbaj, un fapt secundar: este un nume de identificare istorică a unei entități în interiorul unei clase deja recunoscute ca atare.

9. Semnificație, adevăr, existență

Semnificația (și, prin ea, limbajul ca atare) nu este nici adevărată, nici falsă: ea este anterioară distincției înseși între adevărat și fals. La fel, nereprezentând decât o modalitate virtuală (posibilitate) a ființării, ea este anterioară distincției între existență și inexistență (Aristotel). Adevărată sau falsă nu poate fi decât *spunerea* înțeleasă ca propoziție (*logos apofantikos*). La fel, doar cunoscând o *semnificație* putem constata existența entităților desemnabile care îi corespund. Este ceea ce eu numesc *caracterul deictic* al limbajului: un nume „arată” o *modalitate a ființării* (sau, mai bine zis, el o constituie și o reprezintă), dar nu ne spune nimic despre ea. (Derivatele și compusele îl conțin deja pe *a spune*, i.e. corespund din punct de vedere lingvistic unei anumite „gramaticalizări”).

10. Limbaj și lucruri

Limbajul e cel care conferă *existență* „lucrurilor”: el nu este o nomenclatură pentru clase de „lucruri” recunoscute dinainte ca atare. Bineînțeles, limbajul nu creează *entitățile*, ci le creează *ființarea*: le face să fie *într-un fel sau altul*, le face să fie *acesta* sau *acela*. Astfel, limbajul nu creează arborii, ci îl creează pe *a fi arbore* (și nu, de exemplu, plante în general sau reprezentând o altă specie). Acesta este modul în care limbajul ne conduce spre o lume ordonată de lucruri. Delimitând modalități ale *existenței*, el ne permite să constatăm sau să

recunoaștem în lume *entități* corespunzând acestor modalități oferindu-ne, în acest fel, posibilitatea de a cerceta lucrurile în ele însele și, în consecință, posibilitatea unor noi delimitări: delimitări de data aceasta obiective, având în vedere că sînt realizate în chiar lumea lucrurilor și pentru care se pot crea nume (termeni). Orice știință începe în mod necesar prin clasificări operate de limbaj, însă nu se oprește la aceste clasificări. Astfel se formează limbajul tehnic (sau terminologia). Orice terminologie (chiar terminologia cunoașterii comune) este, în acest sens, inversul limbajului originar non-terminologic: ea merge de la desemnare la semnificare și numește în mod efectiv clase recunoscute dinainte ca atare. Însă limbajul tehnic nu poate fi constituit decât în plan secundar dacă se pleacă de la delimitări deja realizate în și prin limbajul non-tehnic.

*
* *

S-a afirmat că lingvistica lui Coșeriu ar putea fi considerată o încercare (cu rezultate remarcabile) de a concilia viziunea saussuriană a limbii ca sistem de opoziții funcționale cu viziunea humboldtiană, de sorginte aristotelică, a limbajului ca *enérgeia*, ca activitate creatoare, ca sistem dinamic.

Acestea sînt însă doar punctele de plecare în edificarea, pe fundamentele filozofiei limbajului, a unei lingvistici „totale”, pe care Coșeriu o numește „lingvistică integrală”. Parametrii săi au fost sintetizați de cel mai important exeget român al operei coșeriene, Mircea Borcilă, sub forma unui „*pentalog* al integralismului lingvistic”:

1. întemeierea întregii lingvistici pe un fundament epistemologic antipozitivist;
2. schimbarea radicală a perspectivei de abordare și constituirea lingvisticii, pe această bază, ca știință integrală a *vorbirii* și nu doar a *limbilor*;
3. definirea obiectului noii lingvistici ca fiind reprezentat de „funcția semnificativă”, i.e., a *creației de semnificații* și/sau de „competența lingvistică”, în sensul coșerian;
4. delimitarea subdomeniilor fundamentale („vorbirea în general”, limbile, textul), corespunzătoare celor trei planuri ale competenței (elocutională, idiomatică, expresivă) și straturi de conținut (designație, semnificație, sens);

5. dezvoltarea, în acest cadru, a investigațiilor sistematice preponderent descriptive sau „empirice”.

Coșeriu fundamentează impresionantul edificiu al lingvisticii integrale pe propria filozofie a limbajului, în special pe conceptul de „funcție semnificativă” (prin care înțelege, în primul rând, „creație de semnificații”), concept prin care afirmă atât autonomia funcțională a limbajului, cât și trăsăturile sale primare: *creativitatea, semanticitatea și alteritatea*.

Funcția semnificativă se manifestă în trei planuri distincte ale limbajului: *universal, istoric-idiomatic și individual*. E o distincție pe care o fac intuitiv și vorbitorii oricărei limbi între *vorbire în general, a vorbi o limbă și discurs (text)* și corespunde la trei tipuri de conținut: *desemnare, semnificație și sens*. În consecință, alături de binecunoscuta și tradiționala „lingvistică a limbilor” (ca lingvistică a semnificației), Coșeriu a întemeiat altele două: o lingvistică a vorbirii (ca lingvistică a desemnării) și o lingvistică a textului (ca lingvistică a sensului).

Simplificând sever complexa arhitectură a edificiului coșerian, să amintim doar câteva dintre consecințele acestei viziuni exhaustive:

- înlăturarea permanentelor confuzii anterioare între planul universal și cel idiomatic;
- distingerea a trei niveluri ale limbii funcționale: *tipul lingvistic* (stratul principiilor de structurare materială și semantică); *sistemul* de opoziții distinctive; *norma* limbii (ca normă de realizare a sistemului funcțional). Această trihotomie face necesare, alături de *lingvistica structurală a sistemului, o lingvistică a normei și o tipologie lingvistică*, aceasta din urmă văzută nu ca o clasificare a limbilor după anumite trăsături comune, ci ca studiu și descriere a limbilor în planul principiilor structurante;
- limba istorică nu înseamnă doar omogenitate, ci și diversitate, varietate de cel puțin trei tipuri: în spațiu, în straturile socio-culturale ale comunității și după circumstanțele și finalitățile vorbirii – tipuri pentru care Eugeniu Coșeriu folosește termenii de varietate *diatopică, diastratică și diafazică* (sau varietate „stilistică”). În consecință, alături de lingvistica structurală a omogenității se justifică alte trei discipline ca „lingvistici ale varietății”, tot sincronice ori descriptive și analitice: dialectologia și sociolingvistica, deja existente, însă refundamentate de cadrul

teoretic al lingvisticii integrale, dar și o „stilistică a limbii”, o disciplină incipientă ce urmează să se dezvolte;

- lingvistica istorică nu mai este, ca la Saussure, o știință incoerentă a unei diacronii atomiste, ci o știință globală a dezvoltării limbilor istorice, o parte concretă și unitară a lingvisticii integrale;
- este avut în vedere nu doar limbajul primar (referitor la „extralingvistic”), ci și *metalimbajul*: vorbirea și știința de a vorbi despre vorbirea însăși, și de aici necesitatea unei lingvistici a metalimbajului;
- vorbirea nu e doar „tehnică liberă”, ci și „discurs repetat” (construcții fixe de diferite tipuri). E necesară, prin urmare, o lingvistică a acestui tip de discurs, foarte diferită însă de studiile curente de „frazologie”;
- „competența expresivă” manifestată în planul individual al limbajului, căruia îi corespunde stratul semantic al *sensului*, fundamentează *lingvistica textului și/sau analiza discursului*, văzută ca o „creație de sens” în toate tipurile de discurs.

*
*
*

O viitoare monografie românească despre opera lui Eugeniu Coșeriu nu ar trebui să evite discutarea unor aspecte ale „stilului Coșeriu”. Contactul cu textul său dă cititorului impresia de transparență și, în același timp, de profunzime. Această impresie de „profunzime limpede” vine, poate, din simplitatea limbajului care îmbracă, însă, o adâncime nebănuită a gândirii. Trebuie amintită apoi logica impecabilă a mecanismelor argumentative. De exemplu, capodopera intitulată *Teze despre tema „Limbaj și poezie”* este structurată formal pe etapele *dialecticii* hegeliene, un proces logico-ontologic în care determinarea abstractă este întâi afirmată („teza”), apoi negată („antiteza”) pentru ca în final să fie reabilitată într-o unitate mai profundă („sinteza”):

Teză: Poezia este identică cu limbajul-ca-atare pentru că reprezintă realizarea tuturor posibilităților limbajului, fiind spațiul desfășurării integrale, al plenitudinii funcționale a acestuia. Poezia este limbajul absolut.

Antiteză: Identificarea dintre limbaj și poezie nu este acceptabilă pentru că limbajul nu este absolut (el înseamnă înțelegere și structurare

a „lumii”, dar nu este interpretare a ei, nici creator de lumi posibile, ca poezia) și, în plus, are dimensiunea „alterității” (care lipsește poeziei).

Sinteză: Poezia este „absolutizare” a limbajului, dar numai în planul „sensului” textului, acesta din urmă fiind o modalitate superioară a faptului lingvistic (semnificant-semnificat-desemnare) în care limbajul ca atare devine expresie pentru conținuturi de nivel superior.

Nu ar trebui uitat în această viitoare monografie nici umorul coșerian. „Eugenio es un genio” – spunea uneori despre sine, zîmbind cu un amestec de orgoliu și autoironie –, dar un geniu care le reamintea confrăților lingviști că „lingvistul nu trebuie să uite niciodată că limbajul există prin și pentru vorbitori, și nu prin și pentru lingviști”. „Lingviștii ‘de meserie’ se aventurează, de fapt, destul de rar pe tărîmul filozofiei limbajului, deși nu arareori ei cred că fac asta”; „un lingvist onest, conștient de granițele posibilităților sale, ar putea preciza, la finalul lucrării sale: ‘Aici se sfîrșește contribuția mea. Tot ceea ce ar mai fi de spus este o problemă de filozofie a limbajului’”. Acestui umor provenit dintr-o superioară îngăduință sau compătimire se transformă uneori într-o ironie polemică devastatoare: vorbind despre imposibilitatea de a interpreta limbajul în temeni cauzali, de stimuli și reacții fizice, Coșeriu observă că, de fapt, „comportamentul care ar fi de studiat este cel al lui Pavlov, nu al ciinelui”; Noam Chomsky pur și simplu nu îl înțelege pe Humboldt și îi echivalează, nejustificat, unele concepte cu propriile concepte. Rezultatul e un fel de „Struțocămilă”: „Humboldt-ul despre care se vorbește atît de des în zilele noastre în publicațiile transformaționaliste nu este acel Wilhelm von Humboldt istoric, ci un hibrid *Noam von Humboldt*”.

*
*
*

Opera lui Coșeriu a creat adevărate „școli lingvistice coșeriene” în Germania, în Spania sau în Japonia. În România – cu excepția Centrului de Studii „Eugeniu Coșeriu” de la Cluj (coordonat de Mircea Borcilă și ai cărui membri au obținut unele rezultate cu totul remarcabile în traducerea, interpretarea și aplicarea concepției coșeriene asupra limbajului și lingvisticii în diferite domenii de cercetare ale științelor limbajului) – nu putem vorbi astăzi decît de „afinități”, „atitudini” sau „orientări coșeriene” individuale, plasate îndeosebi în principalele centre universitare din România și din Republica Moldova. Trebuie

totuși amintite și concretizările, extrem de importante, în cunoașterea creației coșeriene, înfăptuite de Mircea Borcilă, Nicolae Saramandu și Eugenia Bojoga, sau importanța Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu” de la Suceava, ajuns la a X-a ediție (colocviu al cărui întemeietor și patron spiritual a fost și rămîne Coșeriu însuși).

Faptul că astăzi marele lingvist și filozof al limbajului este mai bine cunoscut în Japonia, de pildă, decît în România, unde nu s-a tradus nici măcar un sfert din creația sa, sau faptul că nu avem încă o monografie românească despre opera sa – ar trebui să ne îngrijoreze. Un necesar remediu ar putea fi acțiunea, coordonată, de traducere și editare în limba română a operei sale integrale.

După traducerea volumelor *Limba română în fața occidentului, Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică, Introducere în lingvistică, Sincronie, diacronie și istorie, Lecții de lingvistică generală, Teoria limbajului și lingvistică generală* și publicarea citorva volume de prelegeri și conferințe, prezenta antologie vrea să însemne un alt pas înainte în cunoașterea operei de dimensiuni impresionante și cu adevărat geniale a lui Eugeniu Coșeriu.

Apariția prezentului volum nu ar fi fost posibilă fără munca, extrem de anevoioasă, a peste 20 de traducători și fără sprijinul constant și substanțial primit de la Eugenia Bojoga, Nicolae Saramandu, Eugen Munteanu și Dumitru Irimia. Tuturor le adresăm mulțumirile noastre.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Edităm aici 16 traduceri ale unor studii coșeriene de filozofie a limbajului, teorie a limbajului și lingvistică generală. Volumul include lucrări traduse în românește și publicate deja în volume, altele publicate în diverse reviste, dar și studii traduse acum pentru prima dată în limba română.

Cuprinsul acestei prime antologii românești de studii ale lui Eugeniu Coșeriu a fost stabilit, în cea mai mare parte, împreună cu autorul, în anul 2001 la Suceava, la ultima ediție a Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului la care a participat. Față de cele convenite atunci am introdus în plus două texte: *Logicism și antilogicism în gramatică* (complementar tematic cu *Logica limbajului și logica gramaticii*) și *Dincolo de structuralism* (pe care l-am inclus alături de *Semantica, forma interioară a limbajului și structura profundă*, în care e analizată teoria transformațională).

După cum probabil se știe, Eugeniu Coșeriu avea obiceiul să colaboreze efectiv la realizarea unor traduceri sau măcar să revizuiască el însuși multe din traducerile studiilor sale prin adăugiri, explicitări sau adaptarea exemplurilor la limba în care se traduce textul-bază. De aceea, această antologie folosește pentru unele dintre versiunile cuprinse aici un procedeu traductologic mai puțin uzitat, și anume o *traducere comparativ-cumulativă* constând în înglobarea tacită în traducerea românească a diferențelor care apar între versiunile în limbile spaniolă, germană, italiană, franceză și engleză. În acest scop am folosit, pe lângă textul original, numai traduceri realizate în colaborare cu autorul sau revizuite de autor. Am avut în vedere și observația lui Coșeriu, adesea repetată, că „ediția definitivă și forma definitivă este, ca de obicei în lucrările mele, forma în limba spaniolă. Adică, e vorba ori de lucruri scrise de mine direct în spaniolă, ori de traduceri revăzute de mine în spaniolă, care au apoi – să zicem așa – statutul de formă de bază pentru toate aceste lucrări, mai ales dacă e vorba de teorie strictă.”

Notă asupra ediției

Acest volum înglobează munca a 23 de traducători, profesori la universitățile din Suceava, Cluj și Iași și de la Institutul de Lingvistică din București, care au tradus din limbile spaniolă (Mihaela Pohoată, Ramona Pohoată, Angela Petriuc, Lavinia Seiciuc, Cătălina Pinzariu, Eugenia Bojoga, Lucian Lazăr, Constantin Dominte, Nicolae Saramandu, Dorel Finaru), germană (Laura Mihăileasa, Ioana Rostoș, Ana-Maria Prisăcaru, Eugen Munteanu), italiană (A. Covaciu, Ciprian Popa, Dumitru Irimia), franceză (Nicoleta Moroșan, Dan Stoica, Dorel Finaru, Florian Bratu, Vasile Dospinescu) și engleză (Georgeta Rață, Emma Tămăianu).

Am încercat, atît cît a fost posibil, o unificare terminologică în variantele finale ale traducerilor.

Notele noastre, plasate în subsolul paginii, sînt marcate cu *) pentru a le putea deosebi de notele autorului, marcate normal, cu cifre.

La sfîrșitul volumului includem:

- Bibliografia Eugeniu Coșeriu
- Lista lucrărilor citate de autor
- Un indice de nume proprii
- Un indice tematic

În cele ce urmează prezentăm pentru fiecare studiu inclus în această antologie, folosind numerotarea din *Bibliografia Eugeniu Coșeriu*,

- prima ediție a fiecărui studiu
- lista lucrărilor utilizate pentru traducerea românească
- tipul traducerii și numele traducătorilor:

1. [LINGVISTICA GENERALĂ, TEORIA LIMBAJULUI, FILOZOFIA LIMBAJULUI]

Fragmentul tradus aici reprezintă o adaptare a capitolului 2, *Die philosophische Problematik in bezug auf die Sprache: Was ist Sprachphilosophie?* al volumului [358] Eugenio Coseriu, *Geschichte der Sprachphilosophie*. Von den Anfängen bis Rousseau, Neu bearbeitet und erweitert von Jörn Albrecht, Mit einer Vor-Bemerkung von Jürgen Trabant, A. Francke Verlag, Tübingen und Basel, 2003, pp 12-18.

Traducere din limba germană de IOANA ROSTOȘ și LAURA MIHĂILEASA.

2. OMUL ȘI LIMBAJUL SĂU

[46] *Der Mensch und seine Sprache*, în H. Haag și F.P. Möhres (editori), *Ursprung und Wesen des Menschen* (prelegeri ținute la Universitatea din Tübingen în semestrul II, 1966), Tübingen, 1968, pp. 67-79. Reluat în: *Zutragen zur Wahrheit. Große Tübinger Reden aus fünf Jahrzehnten*, editat de G. Veding, Tübingen, 1993, pp. 189-202.

[68] *Teoria del linguaggio e linguistica generale*. Sette studi, Bari, 1971. Traducere în italiană de R. Simone și Luigi Ferrara degli Uberti

[118] *El hombre y su lenguaje*. Estudios de teoría y metodología lingüística, Madrid, 1977, retipărire 1985; ediția a doua, 1991.

[130] *L'uomo e il suo linguaggio*, în rev. *Angorà*. Filozofia e letteratura, nr. 14-15, 1977, L'Aquila, pp. 9-22 (traducere în italiană din nr. 46 de G.B. Bucciol).

[252] *El hombre y su lenguaje*. Estudios de teoría y metodología lingüística, Segunda edición, revisada, Biblioteca Románica Hispanica, Editorial Gredos, Madrid, 1991; ediția a II-a a nr. [118], cu traducere revizuită de autor.

[263] *Omul și limbajul său*, traducere în română a nr. [46], în rev. *Cronica*, XXVII, nr. 7, 1992, pp. 6-7, 10; traducere din italiană [cf. nr. 68] de D. Irimia.

[319]^{bis} *Omul și limbajul său*, traducere în română din nr. [118], în „Revista de filozofie”, XLIV, nr. 1-2, pp. 133-145, București, 1997. Traducere din spaniolă de Lucian Lazăr.

[346] *L'homme et son langage*. Textes réunis par H. Dupuy-Engelhardt, J.-P. Durafour et F. Rastier, Éditions Peeters, Louvain-Paris-Sterling, Virginia, 2001.

Versiune comparativ-cumulativă de DOREL FÎNARU. Sînt folosite traducere în limba română deja publicate (nr. [263], traducere din italiană de DUMITRU IRIMIA și nr. [319]^{bis}, traducere din spaniolă de LUCIAN LAZĂR) precum și nr. [46], [251], (traducere din spaniolă de MIHAELA POHOAȚĂ, RAMONA POHOAȚĂ și DOREL FÎNARU) și nr. [346], (traducere din franceză de DOREL FÎNARU).

3. LIMBAJUL ÎNTRE φύσει ȘI θέσει

[238] *Die Sprache zwischen φύσει und θέσει*, în *Natur in den Geisteswissenschaften*, I, Erstes Blaubeuren Symposium, Tübingen, 1988, pp. 89-106; apărut în germană cu un „Abstract” în engleză și în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, *Philologia* I, Cluj-Napoca, 1989, pp. 3-18.

Traducere din germană de ANA-MARIA PRISĂCARU și EUGEN MUNTEANU.

4. UNIVERSALIILE LIMBAJULUI ȘI UNIVERSALIILE LINGVISTICII

[91] *Les universaux linguistiques (et les autres)*, raport prezentat la al XI-lea Congres Internațional al Lingviștilor (1972) și publicat în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, I, Bologna, 1974, pp. 47-73.

[132] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, Traducere de Marcos Martínez Hernández, Cu o prefață a autorului, Biblioteca Románica Hispanica, Gredos, Madrid, 1978; cuprinde, printre altele, și nr. [91].

[222] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, ediția a II-a a nr. [132], revizuită de autor, 1987; cuprinde, printre altele, studiul *Los universales del lenguaje (y los otros)*, pp. 148-205.

[346] *L'homme et son langage*. Textes réunis par H. Dupuy-Engelhardt, J.-P. Durafour et F. Rastier, Éditions Peeters, Louvain-Paris-Sterling, Virginia, 2001; cuprinde, printre altele și [91], pp. 69-108.

[357] *Universaliile limbajului (și altele)*, în rev. „Dacoromania”, serie nouă, VII-VIII, 2002-2003, Cluj-Napoca, pp. 19-50. Traducere din nr. [222] de Eugenia Bojoga.

Versiune comparativ-cumulativă de LAVINIA SEICIUC. Sînt utilizate nr. [222], [346] și [357]. Traduceri de ANGELA PETRIUC, LAVINIA SEICIUC și EUGENIA BOJOGA.

5. SEMN, SIMBOL, CUVÎNT

[259] *Zeichen, Symbol, Wort*, în vol. *Zur Philosophie des Zeichens* [= Volum omagial Josef Simon], editat de T. Borsche și W. Stegmaier, Berlin-New York, 1992, pp. 3-27.

[303] *Semn, simbol, cuvînt*, în *Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza” din Iași*, III E, Lingvistică, XXXIX, 1993 [publicat: 1995], pp. 5-22. Traducere în română din nr. [259], de Eugen Munteanu.

Versiunea publicată aici reprezintă reluarea nr. [303]. Traducere din limba germană de EUGEN MUNTEANU.

6. LIMBAJUL ȘI ÎNȚELEGEREA EXISTENȚIALĂ A OMULUI ACTUAL

[38] *Das Phänomen der Sprache und das Daseinsverständnis des heutigen Menschen*, în „Die pädagogische Proviz”, 1-2, 1967, pp. 11-28.

[252] *El hombre y su lenguaje*. Estudios de teoría y metodología lingüística, Segunda edición, revisada, Biblioteca Románica Hispanica, Editorial Gredos, Madrid, 1991; ediția a II-a a nr. [118], cu traducerile revizuite de autor. Volumul cuprinde, între altele, studiul *El lenguaje y la comprensión de la existencia del hombre actual*, pp. 34-65.

Versiunea din prezentul volum reprezintă traducerea studiului din [252]. Traducere din limba spaniolă de MIHAELA POHOAȚĂ, RAMONA POHOAȚĂ și DOREL FÎNARU.

7. TEZE DESPRE TEMA „LIMBAJ ȘI POEZIE”

[70] *Thesen zum Thema „Sprache und Dichtung”*, în W.D. Stempel (editor), *Beiträge zur Textlinguistik*, Munchen, 1971, pp. 183-188; reluat de R. Brütting și B. Zimmermann în *Theorie-Literatur-Praxis*, Frankfurt / Main, 1975, pp. 85-90.

[118] *Tesis sobre el tema „lenguaje y poesía”*, în vol. *El hombre y su lenguaje*, Estudios de teoría y metodología lingüística, Gredos, Madrid, 1977; retipărire 1985; segunda edición, revisada, Gredos, Madrid, 1991, pp. 201-207 [traducere în spaniolă a nr. 70 de Marcos Martínez Hernandez, revizuită de autor].

[156] *Tesis sobre el tema „lenguaje y poesía”*, în „Lingüística española”, I, 1, 1979, pp. 181-186; ediție revăzută de nr. [118], traducere în spaniolă a nr. [70].

[252] *El hombre y su lenguaje*. Estudios de teoría y metodología lingüística, Segunda edición, revisada, Biblioteca Románica Hispanica, Editorial Gredos, Madrid, 1991; ediția a II-a a nr. [118], cu traducerile revizuite de autor.

[304] *Teze despre tema „limbaj și poezie”*, în rev. „România literară”, XXVIII, nr. 41, 1995, p. 11; traducere în română din nr. [252] de Dorel Finaru.

Versiunea tipărită aici reprezintă traducerea din [252], publicată în [304]. Traducere din limba spaniolă de DOREL FÎNARU cu colaborarea autorului.

8. CREAȚIA METAFORICĂ ÎN LIMBAJ

[18] *La creación metafórica en el lenguaje*, Montevideo, 1956; și în *Revista Nacional*, Montevideo, nr. 187, 1956, pp. 82-109.

[118] *El hombre y su lenguaje*. Estudios de teoría y metodología lingüística, Madrid, 1977, retipărire 1985.

[251] *El hombre y su lenguaje*. Estudios de teoría y metodología lingüística, Segunda edición, revisada, Biblioteca Románica Hispanica, Editorial Gredos, Madrid, 1991; ediția a II-a a nr. [118], cu traducerile revizuite de autor. Cuprinde între altele studiul *La creación metafórica en el lenguaje*, pp. 66-102.

[354] *Creația metaforică în limbaj*, în rev. „Dacoromania”, serie nouă, IV, 2000-2001, Cluj-Napoca, pp. 15-37. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, din nr. [118].

Versiunea tipărită aici reproduce [354], ușor revizuită prin comparație cu [251]. Traducere din spaniolă de EUGENIA BOJOGA.

9. DETERMINARE ȘI CADRU. DOUĂ PROBLEME ALE UNEI LINGVISTICI A VORBIRII

[21] *Determinación y entorno*. Dos problemas de una lingüística del hablar, în *Romanistisches Jahrbuch*, 7, 1955-1956, pp. 24-54 [apărut în 1957].

[217] *Determinare și cadru*. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii, traducere parțială în română din nr. 21, în vol. *Lingvistică saussuriană și postsaussuriană*. Texte adnotate, Editat de L. Wald și E. Slave, Tipografia Universității, București, 1985, pp. 208-248; traducere și note de Constantin Dominte; cu explicațiile traducătorului (pp. 234-248).

[329]^{bis} *Determinare și cadru*. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii, în „Forum”, XL, 1998, nr. 469-470-471 (I), pp. 22-28; nr. 472-473-474, pp. 13-22 (II); XLI, 1999, nr. 478-479-480, pp. 36-41 (III), (traducere integrală din limba spaniolă de Constantin Dominte).

[357] *Teoria limbajului și lingvistica generală*. Cinci studii, Ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 2004.

Versiunea publicată aici reprezintă o preluare din [357], pp. 287-329. Traducere din limba spaniolă de CONSTANTIN DOMINTE, revizuită de NICOLAE SARAMANDU.

10. LOGICISM ȘI ANTILOGICISM ÎN GRAMATICĂ

[20] *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, Montevideo, 1957; și în Revista Nacional, Montevideo, nr. 189, 1956, pp. 456-473.

[30] *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Cinco estudios, Gredos, Madrid, 1962; ediția a II-a, 1967

[84] *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Cinco estudios, Gredos, Madrid, 1973; ediția a III-a, aprofundată și îmbunătățită a nr. [30]; retipăriri: 1978, 1982, 1990.

[94] *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft*. 5 Studien, Wilhelm Fink Verlag, München, 1975.

[357] *Teoria limbajului și lingvistica generală*. Cinci studii, Ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 2004.

Versiunea publicată aici reprezintă reluarea studiului *Logicism și antilogicism în gramatică*, publicat în [357], traducere din spaniolă după nr. [30], confruntat cu nr. [94].

Versiune comparativ-cumulativă de NICOLAE SARAMANDU și colaboratorii.

11. LOGICA LIMBAJULUI ȘI LOGICA GRAMATICII

[105] *Logique du langage et logique de la grammaire*, în vol. J. David și R. Martin (editori), *Modèles logiques et niveaux d'analyse linguistique*, Paris, 1976, pp. 15-33.

[222] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, Biblioteca Románica Hispánica, Gredos, Madrid, 1987; ediția a II-a a nr. [132], revizuită de autor; cuprinde, printre altele, studiul *Lógica del lenguaje y lógica de la gramática*, pp. 15-49.

[319] „*Modele logice și niveluri de analiză lingvistică*. *Logica limbajului și logica gramaticii*”, traducere în română din nr. 105; în vol. *Limbaje și comunicare*, II, Editat de F. Bratu, C. Mănicuță, G. Rață și G. Rangu, Institutul european, Iași, 1997, pp. 36-65; traducere de Dan Stoica.

[346] *L'homme et son langage*. Textes réunis par H. Dupuy-Engelhardt, J.-P. Durafour et F. Rastier, Éditions Peeters, Louvain-Paris-Sterling, Virginia, 2001.

Versiune comparativ-cumulativă de DOREL FÎNARU, după nr. [319], traducere din franceză de DAN STOICA și nr. [222], traducere din spaniolă de LAVINIA SEICIUC.

12. SEMANTICA, FORMA INTERIOARĂ A LIMBAJULUI ȘI STRUCTURA PROFUNDĂ

[55] *Semantik, innere Sprachform und Tiefenstruktur*, Romanisches Seminar, Tübingen, 1969; publicat și în „Folia linguistica”, 4, 1970, pp. 53-63.

[132] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, Traducere de Marcos Martínez Hernández, Cu o prefață a autorului, Biblioteca Románica Hispánica, Gredos, Madrid, 1978.

[222] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, ediția a II-a a nr. [132], revizuită de autor, 1987; cuprinde, printre altele, studiul *Semántica, forma interior del lenguaje y estructura profunda*, pp. 112-127.

Versiunea cuprinsă aici reprezintă traducerea din [222]. Traducere din limba spaniolă de ANGELA PETRIUC, CĂTĂLINA PÎNZARIU și DOREL FÎNARU.

13. DINCOLO DE STRUCTURALISM

[196] *Au-delà du structuralisme*, Comunicare prezentată la „XVI Congrès International de Linguistique [i] Filologia Romàniques, Palma de Mallorca 1980, Actes, I, Sessions plenàries i taules rodones, Palma de Mallorca, 1982, pp. 163-168. Publicată în versiune adăugită în „Linguistica e Letteratura”, Pisa, VII, 1-2, 1982, pp. 9-16 și reluată în [346], pp. 109-115.

Versiunea publicată aici reprezintă traducerea din [346]. Traducere din franceză de NICOLETA LOREDANA MOROȘAN și VASILE DOSPINESCU

14. COMPETENȚA LINGVISTICĂ. CE ESTE EA ÎN REALITATE?

[216] *Linguistic Competence: What is it Really?*, în The Presidential Address of the Modern Humanities Research Association, The Modern Language Review, 1985, vol. 80, partea a IV-a, pp. XXV-XXXV.

[302] *Competența lingvistică: ce este ea în realitate?*, în vol. *Limbaje și comunicare*, (comunicări prezentate la ediția a II-a a Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului, Suceava, 15-17 oct. 1993), I, Institutul European, Iași, 1995, pp. 40-57. Traducere în română din nr. 216, de Georgeta Rață.

[338] *Die sprachliche Kompetenz*, ediție germană originală a nr. 216; în vol. Bruno Staib (editor), *Linguistica romanica et indiana*. Festschrift für Wolf Dietrich zum 60. Geburtstag, Tübingen, 1999, pp. 83-97.

B [28] *Prelegeri și conferințe ținute în anii 1992 și 1993*, la universitățile din Iași, Suceava și Chișinău; editori: E. Munteanu, I. Oprea, C. Pamfil, A. Turculeț și S. Dumitrăcel. Volumul apare ca supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXXIII, 1992-1993, Seria A Lingvistică, Iași, 1994. Volumul include conferința *Competența lingvistică*, pp. 27-48.

Textul inclus aici reprezintă [302] într-o versiune revizuită de noi. Traducere din engleză de GEORGETA RAȚĂ.

15. NU EXISTĂ SCHIMBARE LINGVISTICĂ

[209] „Linguistic Change does not Exist”, raport prezentat la „UCLA Conference on Causality and Linguistic Change”, Los Angeles, mai, 1982 și publicat în rev. „Linguistica nuova ed antica”, Anno I, Galatina, 1983, pp. 51-63; reluat în „Studi di linguistica e filologia”, II. 2, *Charisteria Victori Pisani oblata*, editat de G. Bolognesi și C. Santoro, Galatina, 1992, pp. 167-179.

[266] *Le changement linguistique n'existe pas*, traducere în franceză din nr. [209] în rev. „Communication & Cognition”, 25, nr. 2-3, 1992, pp. 121-136; traducere din engleză de Annie Stas cu colaborarea autorului; tipărită și în vol. *Diatopie, diachronie, diastratie*. *Approches aux variations linguistique*, editat de R. van Deyck, Gent, 1992, pp. 9-23. Reluat în [346], pp. 413-429.

[272] *Nu există schimbare lingvistică*, traducere în română din nr. [209], în rev. „Cercetări de lingvistică”, XXXVII, nr. 1, 1992, pp. 9-20; traducere de Emma Tămăianu.

Versiune comparativ-cumulativă realizată de DOREL FÎNARU după [272], traducere din engleză de EMMA TĂMĂIANU și [346], traducere din franceză de FLORIAN BRATU.

16. TIMP ȘI LIMBAJ

[237] *Tempo e linguaggio*, în vol. *Undici conferenze sul tempo*, a cura di E. De Angelis (= Jacques e i suoi quaderni, 11), Pisa, 1988, pp. 203-230.

[239] *Timp și limbaj*, traducere în română din nr. 237, în rev. „Echinox”, XX, nr. 5, 1989, pp. 12; 6-7. Traducere de A. Covaciu.

Versiunea publicată aici reprezintă traducerea [237] cu luarea în considerare a [239]. Traducere din italiană de CIPRIAN POPA și DUMITRU IRIMIA.

[LINGVISTICA GENERALĂ, TEORIA LIMBAJULUI, FILOZOFIA LIMBAJULUI]

0. Se cuvine ca de la bun început să clarificăm în ce constă specificul întrebărilor filozofice în raport cu limbajul. Este limpede din capul locului că istoria unei anumite limbi nu poate constitui obiectul acestor întrebări (spre deosebire de istoricitatea limbajului). De aceea, nu există nici un pericol de a confunda istoria limbii cu filozofia limbajului. Referitor la lingvistica generală și la teoria limbajului (în măsura în care se mai face această diferențiere care, de altfel, va fi explicată în cele ce urmează) există totuși, de bună-seamă, un astfel de pericol. Sînt lingviști care vor să reducă filozofia limbajului la lingvistica generală și la cea teoretică. Ceea ce se înțelege aici prin „filozofia limbajului” nu ține totuși de aria de preocupări a lingvisticii și, mai mult decît atît, se situează și în afara competențelor multor reprezentanți ai acestei discipline, care au pretenția că se ocupă, printre altele, și de filozofia limbajului.

1. Lingvistica generală

După cum arată chiar denumirea sa, lingvistica generală se înscrie în domeniul științelor generalului. Înțeleasă în adevăratul ei sens, ea este o disciplină empirică ce folosește metode inductive. Domeniul său de lucru îl constituie limbile, identificate și diferențiate între ele în prealabil prin metode „pre-științifice”; scopul ei principal constă în a face analogii și a găsi asemănări între diverse limbi, precum și în a face generalizări inductive. Lingvistica Generală¹ ca disciplină consacrată se încadrează în domeniul empiric-generalului.

2. Teoria limbajului

Ca și Lingvistica Generală (scrisă, în cele ce urmează, cu majuscule), și teoria limbajului aparține domeniului științelor generalului. Și ea își află punctul de pornire în interiorul limbii; și ea pornește de la limbă și

¹ Scrierea cu majuscule arată că nu este vorba de o sintagmă liberă, ci de o expresie lexicalizată.

de la limbi ca obiecte deja identificate și delimitate. Totuși, în momentul formulării întrebărilor și al răspunsurilor se merge în direcția opusă: la început se află teoria cu ale ei concepte inter-relaționate, cum ar fi *limbă în general, limbă particulară, cuvînt, propoziție* etc., din care sînt deduse în mod teoretic anumite particularități. Particularitățile deduse în acest mod au caracterul unor criterii definiții; sînt – în terminologia folosită aici – *universaliile lingvistice* propriu-zise. Utilizînd bogăția de sinonime pe care o oferă vocabularul, vom vorbi în continuare de *generalitate* cînd ne situăm în domeniul empiricului și al inducției, și de *universalitate* cînd ne situăm în domeniul teoriei și al deducției¹. Lingvistica Generală stabilește ce are valoare *generală*, în timp ce teoria limbajului propune ce ar trebui să fie considerat ca *universal*.

3. Filozofia limbajului

Spre deosebire de Lingvistica Generală și de teoria limbajului, în cadrul filozofiei limbajului este vorba despre ființa limbii în sine, drept pentru care problema filozofiei limbajului nu se poate pune, sau cel puțin nu exclusiv, „în interiorul limbii”. Ea trebuie să depășească granițele limbii. În contextul filozofiei limbajului, limba trebuie privită în relație cu celelalte îndeletniciri umane și, în general, cu ființa umană. Doar pe baza obiectului său, aceasta rămîne străină de Lingvistica Generală și de teoria limbajului. Aceste discipline se preocupă de „cum” în limbă și în limbi, pe cînd în filozofia limbajului este vorba despre „ce”, despre sensul limbii ca atare. Delimitarea conceptului de „limbă” se face, în lingvistica generală și în cea teoretică, de la sine; pentru filozofia limbajului însă tocmai această delimitare devine o problemă. De aceea putem susține, în funcție de punctul de pornire, că disciplinele lingvistice încep acolo unde se sfîrșește filozofia limbajului, sau invers: un lingvist capabil, conștient de granițele posibilităților sale, ar putea preciza, la finalul lucrării sale: „Aici se sfîrșește contribuția mea. Tot ceea ce ar mai fi de spus este o problemă de filozofie a limbajului”. Mai idealistă, filozofia limbajului precedă, în orice caz, lingvistica generală și teoretică, și anume tocmai atunci cînd trebuie să facă uz de particularitățile și de rezultatele lingvisticii, fiindcă filozofia limbajului consideră drept problematic tocmai ceea ce în lingvistică

¹ O explicație amănunțită cu diferențieri și mai nuanțate se găsește în studiul nostru „Universaliile limbajului”, în volumul de față v. *infra*, pp. 73-111.

este privit, explicit sau implicit, ca punct de pornire. Prin aceasta se explică înrădăcinarea mai adâncă a oricărei lingvistici în filozofia limbajului. În cadrul punctului de vedere exprimat aici, nu poate fi de interes pentru filozoful limbajului să pună problema existenței deja descrise a limbii; îndatorirea lui este de a face din existența intuitiv înțeleasă a limbii obiectul eforturilor sale – tocmai din aceea existență care și în lingvistică este acceptată, dar nu tematizată.

Poate fi interesant și dătător de satisfacții să descoperim principiile de filozofie a limbajului specifice diverselor forme de lingvistică, dar această întreprindere nu trebuie confundată cu filozofia propriu-zisă a limbajului. Este vorba mai degrabă de convingeri (doar neclar formulate), decît de o cercetare sistematică.

Dacă o întrebare trebuie privită din punctul de vedere al „lingvisticii” sau al „filozofiei limbajului”, desigur că nu depinde de specializarea principală a celui care formulează întrebarea. Nimeni nu-l poate împiedica pe lingvist să pună întrebări „filozofice”, tot așa după cum nu-l poate reține pe filozof să pună întrebări „lingvistice”. Pe cînd lingviștii „de meserie” se aventurează destul de rar pe tărîmul filozofiei limbajului (deși nu arareori ei cred că fac asta), filozofi precum Platon, Aristotel ș.a. au discutat și probleme pur lingvistice.

În fine, trebuie să mai atragem atenția și asupra pericolului unei alte confuzii. O dată cu încercarea de a defini lingvistica și principiile ei metodice în interdependență cu scopul cunoașterii, oricare ar fi el, s-ar putea crea impresia că ar fi vorba de o pură chestiune de filozofie a limbajului. Nu este cazul. Este vorba de o problemă filozofică, dar care nu ține de filozofia limbajului. Întrebările de acest tip pot fi adresate oricărei discipline științifice: ele aparțin filozofiei științei, nu filozofiei limbajului. Așa se explică faptul că lucrările despre esența lingvisticii, concepute sau scrise de exemplu de Ferdinand de Saussure, Leonard Bloomfield sau chiar și de Noam Chomsky¹, trebuie privite de fapt ca niște contribuții la epistemologie – indiferent dacă aceste contribuții sînt acceptabile sau nu.

3.1. Filozofia „directă” și „indirectă” a limbajului

S-ar putea susține faptul că filozofia limbajului de pînă la Giambattista Vico și de pînă la romantismul german nu se ocupase de fapt cu limba

¹ Saussure 1916/71; Bloomfield 1933/73; Chomsky 1966/71.

ca atare. În lucrările mai vechi de filozofie a limbajului este întotdeauna vorba despre limbă dintr-un punct de vedere diferit, care, la o analiză mai atentă, se dovedește a fi tocmai scopul real al formulării problemei. Din considerente metodice, trecerea de la o filozofie „directă” a limbajului la una „indirectă” va fi schițată deja aici, înainte de a ajunge la partea istorică a acestei introduceri. Trebuie însă luat în considerare și faptul că pentru unii dintre cititori anumite aspecte vor deveni cu adevărat clare abia retrospectiv.

Pînă la Vico și pînă la romantismul german filozofia limbajului nu a tematizat limba ca atare. Nu este vorba numai despre sensul limbii în sine ci, mai mult decît atît, despre sensul limbii în contextul rolului său de instrument în exprimarea gândirii, despre funcția ei de intermediar în redarea realităților extra-lingvistice sau a „realității” propriu-zise. Se poate așadar susține – și au făcut-o deja alții, deși cu alte cuvinte – că filozofia limbajului de pînă la Vico și de pînă la romantismul german a fost mereu doar „pe drumul spre problema limbii”¹.

În plus, tocmai în aceasta se regăsește o chestiune specifică de filozofie a limbajului. De ce aspectul filozofic al limbii devine atît de tîrziu o problemă autonomă? În lunga istorie a filozofiei mai vechi a limbajului, limba este tratată întotdeauna numai ca o punte spre altceva, un altceva căruia i se cuvine tot interesul: cînd și în ce măsură se poate ajunge, cu ajutorul limbii, la cunoaștere? Există în limba propriu-zisă vreo valoare cognitivă? Sau se pun alte întrebări, cum ar fi: ce valoare are limba din punctul de vedere al dialecticii și al logicii? Putem să ne bazăm pe ea? Deja John Locke pune, în cartea a treia a operei sale de căpătîi, *An Essay Concerning Human Understanding* (această carte este nu întîmplător intitulată „On words”²), problema sensului și a valorii limbajului pentru filozofia însăși. În aceste din urmă cazuri este vorba, de fapt, de epistemologie. Limba este tratată doar ca instrument, – și aceasta ar trebui să ne neliniștească – ca treaptă intermediară indispen-sabilă pe drumul spre altceva.

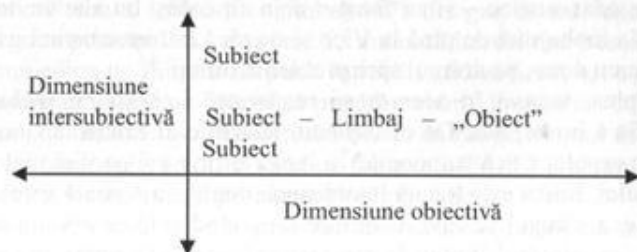
Din cele de mai sus reiese că la reconstrucția etapei timpurii a filozofiei limbajului trebuie să dăm dovadă de precauție. Nu mai

¹ Pentru cei cărora acest studiu le servește într-adevăr ca o primă introducere: cf. Heidegger 1959.

² Locke 1690/1975, Book Three.

devreme de perioada de după romantismul german a devenit problema limbajului o problemă centrală a filozofiei ca atare, ceea ce este încă valabil și în prezent. Așadar nu avem voie să proiectăm pur și simplu problematica și soluțiile epocilor mai apropiate asupra perioadei începuturilor. Adeseori se creează impresia că o problemă dezbătută în perioada modernă ar fi apărut deja, într-o formă mai mult sau mai puțin asemănătoare, în stadiile incipiente ale istoriei filozofiei. La o cercetare mai atentă, acest fapt se dovedește a fi o eroare, căci vechii filozofi ai limbii și problematica ridicată de ei se situau într-un context diferit. Ea este valabilă indirect doar pentru limbă, nu însă și pentru scopul de a determina sensul acestei activități omenești în sine.

Poate că toate acestea vor deveni mai clare, dacă vizualizăm (într-o formă schematică) cele două dimensiuni principale ale limbajului:

Mai întâi referitor la dimensiunea „obiectivă” a limbajului¹. Limba este orientată asupra unui obiect. Ea desemnează, prin latura ei semnificativă, un fenomen care „corespunde” subiectului ei; ca descriere realitatea sau corespunde existenței². Într-un anume fel, care de altminteri ar trebui studiat mai îndeaproape, limba reprezintă înțelegerea realității, înțelegerea existenței. Acestea fiind spuse, ne-am putea declara mulțumiți, dacă limba ca îndeletnicire omenească ar avea un subiect absolut. Dar din schema de mai sus se deduce imediat faptul că limba este îndeletnicirea unui subiect care se află în legătură cu alți

¹ Pentru a evita neînțelegerile, menționăm că termenul „obiectiv” din limbajul curent corespunde *cum grano salis* cu ceea ce noi desemnăm aici ca „intersubiectiv”. Când cineva susține că ceva se poate stabili „obiectiv”, se referă de regulă la ceva ce se poate verifica intersubiectiv.

² Cf. Coșeriu 2003, cap. „Filozofia limbajului în evul mediu”, în principal relația dintre *modi essendi*, *modi intelligendi* (*conciipiendi*) și *modi significandi*.

subiecți tocmai prin intermediul acestei îndeletniciri. Unui astfel de subiect, care din punctul de vedere al îndeletnicirii sale, vorbirea, este din capul locului doar unul dintre numeroșii subiecți posibili legați prin această îndeletnicire de alți subiecți, i se poate atribui o dimensiune deosebită, o dimensiune pe care eu o numesc, la fel ca Antonino Pagliaro, *alteritate*¹. Această „alteritate” poate fi demonstrată dintr-o dublă perspectivă: vorbim „ca alții” pentru a putea vorbi „pentru alții”; subiectul unei acțiuni recunoaște „în afară de sine” și alți subiecți, pentru a li se adresa. Acest lucru este valabil pentru o altă îndeletnicire umană, arta, dar într-un sens practic, și nu într-unul teoretic. Arta poate fi concepută ca îndeletnicire a unui subiect absolut, universal, care nu se orientează în funcție de alți subiecți². Dar nu și limbajul. Chiar și atunci când subiectul limbii desfășoară o activitate creatoare, când nu se mulțumește a se folosi de ceea ce a fost deja creat, recunoaște alți subiecți „în afară de sine” ca subiecți ai uneia și aceleiași activități.

Rezultă că dimensiunea „alteritate” relativizează subiecții care iau parte la ea. Subiectul admite că alți subiecți îl pot recunoaște și înțelege pe el ca obiect, așa după cum și el îi percepe pe ceilalți subiecți, mai întâi, ca obiecte. O percepție imediată a celuilalt ca subiect nu este posibilă în nici un caz. Ceilalți sînt obiecte ale propriei percepții, ca de altfel toate celelalte obiecte și conținuturi. De-abia cu ajutorul limbajului, care prin dimensiunea lui intersubiectivă, dimensiunea alterității, unește între ei subiecții, un subiect este adus în situația de a nu-i percepe pe ceilalți ca obiecte, ci de a le recunoaște direct subiectivitatea.

Se poate susține că aceste două dimensiuni și relația dintre ele – în cadrul unor variații și combinații mereu noi – reprezintă preocuparea principală a filozofiei limbajului. Pe de o parte, este vorba despre însemnătatea limbajului pentru oameni din punct de vedere obiectiv: care este contribuția limbajului la înțelegerea realității de către oameni? Poate fi vorba la început doar de limbă în general – o anumită limbă

¹ Cf. Pagliaro 1951 [1952]; Coșeriu 1978³, III, mai ales p. 74 și urm. (trad. germ. 1974).

² Cf., în special în legătură cu întrebarea dacă literatura are un „destinatar”, demonstrațiile din lucrarea noastră *Lingvistica textului*, din păcate prea puțin studiată; v. Coșeriu 1994, mai ales pp. 82-84. În plus, rețineți și cea de-a cincea „Meditație carteziană” a lui Edmund Husserl, referitoare la reconcilierea celor două dimensiuni (Husserl 1950/1992, pp. 91-161).

poate avea un rol exemplar pentru limbă în general. Pe de altă parte, este vorba și despre funcția limbajului în cadrul interacțiunii dintre oameni. Și, de îndată ce luăm în considerare această a doua dimensiune, nu mai putem să neglijăm nici faptul că limbajul se manifestă întotdeauna numai sub forma unor limbi diferite. În consecință, o dată cu problema intersubiectivității se pune și problema istoricității; o dată cu funcția limbajului de a realiza comuniunea multitudinii limbilor.

Abia din studiul simultan al celor două dimensiuni – după cum am arătat, în cadrul unor variații și combinații mereu noi – rezultă și o a treia problemă: cum se poate concilia funcția universală a limbajului, în dimensiunea lui obiectivă, cu cea intersubiectivă, de vreme ce a doua pare a o relativiza pe prima, prin faptul că se dovedește a fi istorică și, prin aceasta, particulară? Înseamnă aceasta în final că înțelegerea realității cu ajutorul limbajului nu este universală, ci condiționată în cazul fiecărei limbi în parte? Se deosebește înțelegerea realității de la o comunitate lingvistică la alta? Sau relativitatea limbajului în dimensiunea lui intersubiectivă poate fi, în cele din urmă, în vreun fel, depășită și dedusă din universalitatea limbajului în dimensiunea lui obiectivă? Poate fi în cele din urmă rezolvată contradicția care pare a exista între limba în general (fr. *langage*) și diferitele ei forme de manifestare istorică (fr. *langues*)? Problema se pune și la nivelul lingvisticii. Astfel, chestiuni gramaticale sînt discutate într-un context istoric, adică în cadrul gramaticii fiecărei limbi în parte, sau/și într-un context care subliniază universal-valabilul, în cadrul gramaticii universale. Conflictele care rezultă din aceste puncte de vedere diferite sînt rezolvate adesea în mod naiv, și totuși iese la iveală în același timp o aporie mai profundă a limbajului, care nu îi preocupă numai pe lingviști, ci care se numără și printre cele mai importante probleme de filozofie a limbajului.

3.2. Autonomia limbii ca problemă a filozofiei limbajului

În sfîrșit, o altă problemă a filozofiei limbajului, doar amintită: problema autonomiei limbii. Această problemă se pune atît din punct de vedere obiectiv, cît și intersubiectiv. Este limbajul o îndeletnicire omenească autonomă, sau poate fi ea interpretată pe baza altor activități omenești? Dacă negăm autonomia limbii, trebuie să continuăm prin a ne întreba: pe baza cărora dintre activitățile presupuse sau general recunoscute poate fi ea interpretată? Este ea o activitate practică, în

primul rînd instrumentală, sau/și o îndeletnicire teoretică? Dacă îi fixăm un loc printre îndeletnicirile teoretice, trebuie din nou să ne întrebăm dacă ea aparține poeziei sau logicii, gîndirii intuitive sau celei raționale¹. Dacă, dimpotrivă, acceptăm autonomia limbii, se cuvine să ne întrebăm în ce loc trebuie ea plasată printre celelalte activități practice și teoretice ale omului.

¹ Aceste considerații sînt preluate din lucrarea „Filozofia spiritului” de Benedetto Croce (1866-1952); cf. Croce 1902.

OMUL ȘI LIMBAJUL SĂU

0. Despre limbaj s-a spus, de fapt, aproape tot ce era de spus. Dar s-au mai spus și continuă să se spună multe lucruri – prea multe – care ar fi fost mai bine să nu se fi spus. În parte, acest fapt se datorează limbajului însuși. Într-adevăr, chiar la o examinare foarte sumară, limbajul se prezintă ca un fenomen atât de polifațet și care impregnează într-o măsură atât de considerabilă restul manifestărilor omului – fiind chiar expresia necesară a unora dintre ele – încât confuziile și parțializările apar, poate, în acest domeniu, cu o mai mare ușurință decât în altele. Și, mai ales, se poate foarte ușor întâmpla să se ia drept esențial și primar cu ceea ce este secundar, auxiliar și derivat. Prin urmare, este necesar să reconsiderăm problema din perspectiva trăsăturilor ei esențiale și să încercăm să separăm, în rezolvarea ei, ceea ce este pertinent de ceea ce nu este, identificând, îndeosebi, punctele în care, în interpretarea limbajului, există un pericol mai mare de a ne abate pe căi greșite.

1.0. Prima constatare cu privire la limbaj – și care, ca să spunem așa, ni se impune încă de la prima vedere – este aceea că limbajul se prezintă concret ca o activitate umană specifică și ușor de recunoscut, și anume ca *vorbire* sau *discurs*.

1.1. Această primă constatare face posibilă, pe de o parte, o definiție a omului: omul este „o ființă vorbitoare”, ba mai mult, este „*ființa vorbitoare*”, definiție ce poate fi ulterior dezvoltată și fundamentată prin intermediul determinării a ceea ce înseamnă la modul propriu „a vorbi”. Pe de altă parte, aceeași constatare deschide posibilitatea unei valorizări a „non-vorbirii”. Non-vorbirea înseamnă, la ființele umane normale, adulte și conștiente, *a tăcea*, adică ori a-fi-încetat-de-a-vorbi, ori a-nu-vorbi-încă; este, prin urmare, o determinare negativă a vorbirii, ca delimitare sau suspendare a acesteia. Este ceea ce într-un fel se remarcă chiar în concepția ingenuă și originară despre limbaj, care se manifestă în limbajul însuși: în anumite limbi există cuvinte diferite pentru tăcerea lucrurilor și tăcerea oamenilor (de exemplu, lat. *silere / tacere*).

Omul și limbajul său

Ca suspendare intențională a vorbirii, tăcerea poate deveni chiar mijloc expresiv.

1.2.0. Dar aceeași constatare nemijocită deschide și calea interpretărilor eronate sau unilaterale.

1.2.1. Pe de o parte, apare pericolul de a considera limbajul doar ca o modalitate expresivă printre altele, alături de tăcere: ca una dintre variatele activități de expresie empirico-subiective; ceea ce ar constitui, în mod sigur, o corelație greșită. De fapt, tăcerea, de exemplu, are sens – mai bine spus, ea *poate*, împreună cu semnificatele lingvistice, să contribuie la sensul unui discurs –, dar nu este în nici un caz limbaj, din moment ce nu are semnificat propriu. Același lucru se poate spune și despre celelalte mijloace expresive, în măsura în care nu este vorba despre activități derivate din limbaj și concepute ca substitute ale vorbirii. Mai mult decât atât, limbajul însuși se poate întrebuița, în ipostaza sa materială, ca mijloc de expresie cu sens subiectiv, dar fără semnificat obiectiv (de exemplu, pentru manifestarea unei atitudini sau a unei stări sufletești a vorbitorului). Însă, tocmai în acest caz, limbajul nu se realizează ca *limbaj*. Deci, respingând reducerea limbajului la o simplă activitate de expresie subiectivă, remarcăm de asemenea – și aceasta să rămână pentru moment o simplă observație – că semnificatul obiectiv este esențial pentru manifestarea limbajului ca atare.

1.2.2. Pe de altă parte, considerarea limbajul ca *vorbire* poate duce la echivalarea funcției proprii și, drept urmare, a finalității limbajului cu funcția sau tipurile de funcție ale actelor de vorbire. Astfel, este posibil să presupunem în mod unilateral că limbajul are menirea de „a exprima ideile” (sau viceversa, de a le ascunde), sau să încercăm să determinăm finalitatea expresivă predominantă în actele de vorbire și să căutam să definim limbajul prin intermediul unui „servește la” sau „servește în special pentru aceasta sau aceea”, în timp ce, în realitate, în astfel de cazuri nu e vorba de *finalitate* a limbajului, ci doar de *scopurile* actelor de vorbire. Și nu este dificil de remarcat faptul că pe calea unor asemenea parțializări nu se poate ajunge la determinarea esenței limbajului, pentru că vorbirea se poate folosi în multiple și variate scopuri, unele chiar contradictorii.

2.0. Cea de-a doua constatare care ni se impune este că limbajul, ca vorbire, este o vorbire cu altul. Aceasta diferențiază deja limbajul de celelalte activități expresive, care nu se îndreaptă în mod necesar către

altă ființă (chiar dacă, desigur, „celălalt” poate primi și interpreta expresia și își poate determina conduita pe baza acestei interpretări; așa-numita „comunicare” a animalelor aparține în mare măsură acestui tip: în realitate, nu se „comunică” nimic, ci animalul își adaptează reacția la altă reacție, interpretată).

2.1. Această a doua constatare ne dezvăluie, în mod indirect, că esența limbajului se manifestă în dialog, în „vorbirea-unuia-cu-celălalt”, mai precis, că esența limbajului este strâns legată de ceea ce interlocutorii au în comun.

2.2. Dar, pe de altă parte, însăși această constatare poate duce la presupunerea că esența limbajului rezidă doar în comunicarea practică, în „a cere ceva altuia”, în a-l determina pe altul să facă ceva pentru noi sau în locul nostru. Și vom vedea mai târziu că nici acest fapt nu este acceptabil.

3.0. A treia constatare care se impune prin examinarea nemijlocită a limbajului este că acesta, ca vorbire, se realizează în fiecare caz după o tehnică determinată și condiționată istoric, adică în acord cu o limbă. Limbile sînt, într-adevăr, tehnici istorice ale limbajului și, în măsura în care se stabilizează ca tradiții ferme și specifice, recunoscute de propriii lor vorbitori și de vorbitorii altor limbi, se obișnuiește a fi desemnate prin adjective „proprii” ce le identifică din punct de vedere istoric („limba română”, „limba germană” etc.); aceasta se întîmplă și în cazul limbilor care, altminteri, nu fac distincția între „limbaj” și „limbă” (de exemplu, în germană: „deutsche Sprache”, „rumänische Sprache” etc.).

3.1. Prin urmare, vorbirea înseamnă întotdeauna a vorbi o limbă, fapt prin care vorbitorul se prezintă în fiecare caz ca membru al unei comunități determinate istoric sau, cel puțin, ca cineva care își asumă temporar tradiția idiomatice a unei comunități oarecare. Faptul că limbajul se manifestă întotdeauna ca „limbă”, ca vorbire condiționată istoric, este atât de evident și atât de simptomatic pentru modul de a fi al limbajului însuși, încît conștiința ingenuă identifică adeseori limbajul cu o limbă determinată, și anume cu propria sa limbă: cei care aparțin aceleiași comunități idiomatice se numesc adeseori pe ei înșiși „vorbitorii” (și chiar „oamenii”), în timp ce pe cei care nu vorbesc limba lor îi numesc „muți”, „nevorbitori”, „barbari”; sau își consideră doar propria limbă drept corespunzătoare esenței lucrurilor desemnate, ca „limbă naturală”, în timp ce alte limbi sînt considerate simple nomenclaturi arbitrare. De

altminteri, o identificare într-o oarecare măsură asemănătoare apare, de asemenea, în mod implicit, pe treptele superioare ale analizei limbajului, de exemplu atunci cînd se încearcă să se impună altor limbi categoriile unei limbi determinate sau cînd o limbă istorică particulară e privită ca realizarea ideală a limbajului în general.

3.2.0. O limbă, considerată izolată de vorbirea căreia îi corespunde, este un fapt istoric obiectiv, un „obiect istoric” și, prin urmare, un asemenea obiect este ușor de „materializat” și de conceput prin intermediul unui concept substanțialist. Cu aceasta, este limpede că se trece cu vederea, în realitate, faptul că modul de a fi al limbajului este, ca să-i spunem așa, un mod „verbal” (fiind vorba de o activitate) și că tehnicile istorice ale vorbirii sînt, în același sens, „adverbiale”, fiind modalități ale unei activități. Anticii vedeau încă limbile în vorbirea concretă ca atare, altfel spus ca modalități ale vorbirii. Astfel, pentru „a vorbi cutare sau cutare limbă”, grecii foloseau verbe speciale (*ἀπικίχειν*, *ἐλληνίζειν*, *βαρβαρίζειν*) și romanii expresii adverbiale (*latine loqui*, *graece loqui*). În schimb, conform concepției moderne, se vorbesc limbi, se știu limbi, adică limbile sînt concepute „substantival”.

3.2.1. Pe de o parte, aceasta constituie un câștig important (care, de altfel, își are rădăcinile încă în Antichitate, mai ales în ceea ce privește investigarea limbajului), tocmai pentru că este ceea ce face posibil studiul direct și comparativ al tehnicilor istorice ale vorbirii: gramatica și, într-un anumit sens, toată lingvistica se fundamentează pe această perspectivă. În același timp, studiul limbajului ca „limbă” ne permite să-l separăm de condiționările și scopurile ocazionale ale actelor de vorbire și, prin urmare, să ne apropiem de ceea ce este universal în limbaj și să considerăm scopurile ocazionale ale vorbirii ca *posibilități*, nu ca *esență* a limbajului. Mai mult, constatarea diversității limbilor și fireasca lor comparare ulterioară ne permit să separăm limbajul de lucrurile desemnate și să remarcăm, în acest fel, că limbajul nu este o nomenclatură pentru lucruri deja date ca atare, că nu se datorează nici φύσει, nici θέσει, unei experiențe extralingvistice, că nu este „în mod natural” necesară nici o delimitare idiomatice și că, drept urmare, atât conținuturile, cât și faptele materiale („sunete”) ale limbilor sînt, cum se obișnuiește să se spună, „arbitrare”, adică motivate doar istoric și nu în mod „natural” (sau în sens cauzal).

3.2.2. Dar, pe de altă parte, considerarea limbilor ca separate de vorbire ascunde o serie de riscuri care ne pot duce pe căi greșite:

a) Riscul de a ignora relația limbajului cu extralingvisticul și de a pierde din vedere faptul important că limbajul, în pofida autonomiei sale, este tocmai o formă de cunoaștere a „realității” extralingvistice.

b) Riscul să fie respinsă cu ușurință sau pur și simplu să nu se țină cont de concepția „ingenuă” asupra limbajului, adică de concepția proprie vorbitorilor ca atare. Fără îndoială, o asemenea concepție nu se poate considera *explicație*, dar trebuie să se considere drept *condiție* importantă și efectivă a limbajului, dat fiind că limbajul nu funcționează pentru și prin lingviști, ci, de fapt, pentru și prin vorbitori. În acest sens, ceea ce gândește un vorbitor ingenuu despre limba sa este decisiv pentru funcționarea acesteia. Opiniile vorbitorului despre limbă aparțin, și ele, în realitate, obiectului „limbă” și de aceea nu pot fi ignorate.

c) Riscul de a confunda sau de a echivala generalitatea empirică a ceea ce se observă în limbi cu ceea ce este universal în limbaj. Pe de o parte, aceasta duce la încercările de a defini categoriile lingvistice prin raportare la una sau la alta dintre limbile determinate; încercări destinate încă de la început eșecului, deoarece în interiorul limbilor particulare este posibilă *observarea* categoriilor și a relațiilor între categorii, ca și *descrierea* expresiei lor materiale, dar nu este posibilă *definirea* categoriilor: pînă și o categorie constatată într-o singură limbă este, ca atare, universală și definibilă doar în mod universal. Pe de altă parte, aceeași echivalare implică faptul de a concepe limbajul numai ca sumă a limbilor particulare, fără a se pune întrebarea de ce există limbile, precum și de a considera teoria limbajului ca rezultat și punct final al investigației empirice a limbilor, în timp ce, în realitate, orice investigație a unei limbi determinate se bazează în mod necesar și încă de la început pe o anumită teorie a limbajului (cel puțin implicită).

d) Riscul de a supraestima diversitatea limbilor, adică de a considera fiecare limbă ca pe ceva închis în sine însuși și de a nu mai găsi nici o cale de acces de la o limbă la alta, în timp ce, în realitate, fiecare limbă este, într-adevăr, un sistem istoricește specific, dar specific în interiorul a ceea ce este „universal” în limbaj, așa încît fiecare limbă, după cum a văzut deja Humboldt, este o cheie pentru toate celelalte.

e) Riscul de a nu înțelege în mod corect caracterul tehnic al limbii. De fapt, tehnica oricărei limbi se prezintă în descriere ca aproape infinit

de complicată; și chiar se poate afirma că, dintre toate tehnicile dezvoltate de om, limbile sînt cele mai complexe. Așa se și explică de ce nici o limbă nu a fost pînă acum descrisă într-un mod definitiv și exhaustiv. Dar, în ciuda acestui fapt, limbile *se vorbesc*, cu alte cuvinte „se realizează” spontan și fără nici o dificultate. În consecință – pentru a explica acest fapt în aparență surprinzător – se tinde adeseori să se considere vorbirea ca o activitate inconștientă și să se presupună că vorbitorii nu sînt conștienți de regulile limbii lor. În realitate, însă, capacitatea de a vorbi – mai bine spus de a vorbi și în același timp de a înțelege vorbirea – nu se bazează cu siguranță pe o cunoaștere „teoretică” (precum cea a lingviștilor și a gramaticienilor care descriu limba), ci evident pe o cunoaștere clară și sigură. Este vorba tocmai despre cunoașterea pe care Leibniz a numit-o „clar-confuză” (adică sigură, dar nejustificabilă), și „distinct-inadecvată” (adică doar parțial justificabilă), sau pur și simplu de o *cunoaștere tehnică*. În plus, principiile acestei cunoașteri sînt adesea foarte simple: complexitatea ei ține mai curînd de descrierea explicită a acestor principii, adică de trecerea de la ceea ce este dat în intuiție la planul cunoașterii „distinct-adequate” sau „teoretice”. Complexă este, ca să spunem așa, gramatica gramaticienilor, nu gramatica vorbitorilor.

f) Riscul de a înțelege limbile – care se abstrag din vorbire și se obiectivează cu scopul de a le cerceta – ca *produse* statice și de a înceta să mai considerăm limbajul ca *producere*. De aici faptul că vorbirea este concepută adeseori doar ca realizare circumstanțială a limbilor – și nu, în același timp, ca producere (creație) și dezvoltare a limbajului – fapt prin care relația limbă-vorbire este redusă doar la o relație de tipul cod-mesaj (*code-message*). Or vorbirea se realizează, desigur, în cadrul și conform regulilor limbilor, dar este de asemenea, și în același timp, producerea lor; sau, mai simplu spus: vorbirea este limbajul ca producere concretă. Și dacă limbile se consideră ca produse statice, deja nu se mai înțelege dinamicitatea limbajului, așa-numita „schimbare lingvistică”. De aici decurge faptul că schimbarea lingvistică a fost considerată ca un paradox al limbilor (limbile nu ar trebui să se schimbe și, totuși, se schimbă) și că s-a încercat interpretarea ei ca ceva exterior limbilor înseși și motivat prin „cauze” externe.

4.0. Această ultimă eroare (dar nu numai aceasta) poate fi evitată și pretinsa aporie a faptului sincron (,,funcționarea limbii”) și a faptului

diacronic („schimbarea lingvistică”) poate fi rezolvată (adică anulată) dacă se înțelege limbajul ca *enérgeia*, în sensul lui Humboldt.

4.1. În tratatul său *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, Humboldt scrie: „El însuși [limbajul] nu este un *Werk* [operă, produs] (*ergon*), ci o *Tätigkeit* [activitate] (*enérgeia*)”^{*)}. Ei bine, această frază a lui Humboldt este repetată frecvent în lingvistica modernă, dar, din păcate, doar de foarte puține ori este interpretată cu exactitate. Aproape mereu se spune că Humboldt voia să pună în relief ceea ce e „viu” în limbaj, că a considerat limbajul, înainte de toate, ca „vorbire”, ca activitate de vorbire, și chiar se ajunge la suprapunerea distincției humboldticiene între *ergon* și *enérgeia* cu distincția lui Saussure între *langue* și *parole*, care în realitate are un sens cu totul diferit. Și aproape întotdeauna se uită ceea ce este cel mai important, și anume că Humboldt era un gânditor aristotelic și că în această frază făcea aluzie tocmai la fundamentele sale aristotelice.

4.2. De fapt, Humboldt nu scrie pur și simplu *Werk*, „produs” și *Tätigkeit*, „activitate”, ci adaugă expresiile tehnice ale lui Aristotel *ergon* și *enérgeia*, fapt prin care arată în mod clar că prin *Tätigkeit* nu înțelege o activitate oarecare, ci un tip special și determinat de activitate, mai exact *ἐνέργεια* aristotelică: activitatea anterioară potenței (*δύναμις*), adică activitatea creatoare sau „liberă” (în sensul filozofic al cuvântului *liber*). Or, o activitate „liberă” este o activitate al cărei obiect este în mod necesar infinit (Schelling). A înțelege limbajul ca *enérgeia* înseamnă, în consecință, a-l considera ca activitate creatoare în toate formele sale. *Enérgeia* este atât limbajul în general, cât și limbajul ca vorbire. Orice act de vorbire este, într-o oarecare măsură, un act creator; de aici necesitatea de a apela la contextele și la situația vorbirii în interpretarea oricărui act lingvistic (doar că – pentru a cunoaște, în general, contextele și situațiile, care sînt de asemenea *contextele noastre* și *situațiile noastre* – de foarte multe ori trecem cu vederea faptul că fiecare act de vorbire se află în infinite relații care-i pot completa și determina sensul). Dar *enérgeia* sînt și limbile, care nu reprezintă decît

^{*)} Cf. Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, Humanitas, București, 2008, p. 82.

modalități particulare ale limbajului ca determinat în mod istoric. De aceea și limbile trebuie interpretate în sens dinamic. O școală lingvistică nord-americană care, în parte, acceptă în mod formal principiile humboldticiene a ajuns în ultima vreme să interpreteze limbile ca sisteme de producere lingvistică. Însă reprezentanții acestei școli^{*)} nu l-au înțeles corect pe Humboldt, rămîn la separația dintre sincronie și diacronic și chiar îi reproșează lui Humboldt că nu a făcut distincția între activitatea creatoare care aplică reguli și activitatea creatoare care modifică reguli (ale limbilor). Contra unui astfel de reproș trebuie să avertizăm că, dacă limbajul este înțeles ca *enérgeia*, această distincție nu-și găsește locul și, mai mult, este lipsită pur și simplu de sens, dat fiind că în realitate funcționarea regulilor și „schimbarea lingvistică” nu sînt, în limba însăși, două momente, ci unul singur. Acesta din urmă depinde de planurile de structurare a tehnicii lingvistice și de interacțiunea dintre aceste planuri, la care aici nu ne putem referi decît foarte pe scurt^{**)}. Planurile invocate sînt *norma* și *sistemul* limbii și *tipul lingvistic*. Iar interacțiunea dintre aceste două planuri, în ceea ce privește creația lingvistică „internă”, constă în aceea că ceea ce în norma limbii se prezintă ca fapt diacronic („schimbare”), din punctul de vedere al sistemului este doar o simplă aplicare de reguli de producere (funcționare „sincronică”) și în aceea că ceva analog apare în relația dintre sistemul limbii și tipul lingvistic. Astfel, o limbă nu este un „lucru făcut”, un produs static, ci un ansamblu de „moduri de a face”, un sistem de producere care, în orice moment, doar parțial se prezintă ca deja realizat în mod istoric în produse lingvistice.

4.3. Implicațiile unei astfel de concepții asupra limbajului și asupra limbilor sînt foarte numeroase și foarte importante. Aici ne vom limita la a semnală cîteva puncte esențiale:

a) Limbajul ca activitate creatoare poate fi pus, în acest sens, pe același plan cu celelalte activități libere ale omului, precum arta, știința și filozofia.

^{*)} E vorba de școala generativistă americană, întemeiată de Noam Chomsky.

^{**)} O referire amplă la această problemă în studiul lui E. Coșeriu intitulat *Sincronia, diacronia y tipologia*, în vol. *El hombre y su lenguaje*, Gredos, Madrid, 1991, pp. 186-200, precum și vol. *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de N. Saramandu, Ed. Enciclopedică, Buc., 1997.

b) Caracterul creator al limbajului nu trebuie nici el să fie trecut cu vederea în investigarea tehnicii lingvistice: tehnica lingvistică este în mod esențial un sistem pentru crearea de fapte noi, nu doar pentru repetarea a ceea ce a fost făcut deja în limba realizată istoric.

c) Faptul lingvistic propriu-zis trebuie să fie explicat în fiecare caz prin funcție, nu prin materialitate.

d) Pentru interpretarea și explicarea faptelor lingvistice singura abordare potrivită este cea finalistă, nu cea cauzală.

e) Descrierea unei limbi, dacă vrea să fie într-adevăr adecvată obiectului său, trebuie să prezinte limba însăși ca sistem pentru a crea, ca sistem de producere, nu doar ca produs. O limbă, de exemplu româna, este suma posibilităților de „a vorbi româna”, posibilități care, în parte, au fost deja realizate istoric și, în parte, rămân încă de realizat. Aceste posibilități sînt în același timp sistematice și dinamice. Drept urmare, o limbă trebuie să fie considerată mai degrabă ca permanentă „sistemizare” decît ca sistem închis.

5.0. Prin determinarea limbajului ca *enérgeia* am ajuns într-un punct decisiv. Limbajul este acum pentru noi o activitate liberă. Ține, deci, de ceea ce e specific uman, căci doar omul este, în mod liber, activ. Dar, dacă deja știm *ce tip* de activitate este limbajul, nu știm încă *despre ce* activitate este vorba de fapt, căci nu știm ce anume îl diferențiază de celelalte activități libere. Nu am determinat încă ceea ce este specific limbajului și, în consecință, nu știm nici de ce tocmai limbajul trebuie să fie hotărîtor pentru definirea omului, nici de ce limbajul se prezintă întotdeauna ca limbă, de ce există *limbi*, la plural.

5.1. Trebuie, de aceea, să ne întoarcem la limbajul ca funcție. Faptul că funcția primordială a limbajului este o funcție semnificativă este în mod general acceptat și nimeni nu-l pune la îndoială. Dar cînd trebuie determinată mai îndeaproape această funcție, adeseori apare riscul de a echivala *funcția* cu *instrumentalitatea*. De aici tendința de a reduce limbajul la alte activități, adică de a-l considera ca fenomen non-autonom. Aducînd în prim plan instrumentalitatea limbajului, posibilitățile sale de *folosire*, se ajunge adeseori să se ia drept funcție de bază și definitorie acel fapt pentru care limbajul deja constituit poate fi utilizat, acel fapt pe care limbajul îl face posibil sau îl facilitează; adică se determină esența limbajului nu prin *finalitatea* sa internă, care constituie motivația sa primară, ci prin *întrebuințarea* sa externă.

5.2.1. Cea mai veche dintre aceste reduceri „la altceva” este, fără îndoială, reducerea limbajului la instrument (expresie sau „produs”) al gândirii raționale sau logice. Cu siguranță, tendința de a identifica limbajul cu gândirea rațională nu este complet lipsită de fundament. De fapt, este evident că și toate manifestările voinței și ale afectului trebuie să fie convertite în fapte conceptuale, adică în manifestări ale „gîndirii”, pentru a putea fi exprimate lingvistic, întrucît limbajul exprimă în mod propriu doar conceptualul. Dar „conceptual” nu înseamnă încă „rațional” sau „logic” și reducerea faptului lingvistic sau a celui conceptual la logos-ul rațional este o simplificare arbitrară a lui „ceea ce se poate spune” (*dicibile*, *λεκτόν*), a logosului în totalitatea sa. Deja Aristotel a arătat că limbajul ca atare, „logosul semantic” (*λόγος σημαντικός*), este anterior limbajului care afirmă sau neagă ceva în legătură cu ceva, „logosului propozițional” (*λόγος ἀποφαντικός*). În limbajul ca atare, după Aristotel, nu se face încă distincția între existență și inexistență, nici distincția între adevărat și fals, care apar doar în „propoziție” (sau „judecată”), adică în acel logos care convertește relațiile lingvistice în relații „obiective” (privitoare la „obiectele” desemnate). Astfel, deci, limbajul propozițional, acel *λόγος ἀποφαντικός*, este, fără îndoială, „limbaj”, *λόγος σημαντικός*, dar nu limbaj pur și simplu, ci limbaj cu o determinare ulterioară.

5.2.2. Altă reducere este cea a înțelegerii limbajului ca instrument al vieții practice, al manevrării practice cu persoanele și cu lucrurile. O asemenea reducere își găsește justificarea în faptul că, într-adevăr, limbajul poate fi folosit în scopuri practice și chiar facilitează într-o mare măsură multe forme ale activității practice. Dar trebuie să ne întrebăm de ce, pentru asemenea scopuri, a fost nevoie să fie create semnificații conceptuale, căci, strict vorbind, pentru manevrarea practică cu lumea, conceptualul nu este, în realitate, absolut necesar. Mai mult, o „comunicare” practică se observă și între animale (cf. *supra*, 2.0) care nu dispun de limbaj propriu-zis (în sensul uman). De aceea, nu este admisibil nici ca o limbă (formă istorică a limbajului) să fie definită ca un sistem de activități „care servește în principal pentru scopurile comunicării și coordonării activităților între membrii unei comunități” (cum o face Carnap, cu referire la engleză). Întrucît „comunitatea” la care se face aici referință nu este independentă de limbă, și nu există *înainte* de aceasta, ci apare și continuă să fie delimitată, ca

atare, doar prin limba însăși (este vorba, de fapt, de o *comunitate idiomatică*), o asemenea „definiție” este, evident, un cerc vicios.

5.2.3. Unii dintre gânditorii care apără autonomia limbajului și, în consecință, resping reducerea limbajului la alte categorii, consideră o astfel de reducere și identificarea dintre limbaj și poezie (ca, de exemplu, W.U. Urban), ceea ce, totuși, nu poate fi acceptat. *Utilizarea* unei limbi în poezie este, fără îndoială, un fapt cu caracter practic și corespunde, ca atare, instrumentalității limbajului. Însă identificarea dintre limbaj și poezie are în realitate un alt sens pe care îl vom vedea mai departe (v. *infra* 6.1).

5.3.0. Dar, – dacă se respinge reducerea limbajului la determinările sale ulterioare și la utilizările sale extrinseci – unde trebuie căutată autonomia sa? Să ne întoarcem încă o dată la funcția semnificativă.

5.3.1. Faptul lingvistic este, în mod evident, *expresie cu semnificat*, sau *expresie și semnificat* în același timp. Iar uniunea dintre expresie și semnificat se numește în mod comun *semm*. În acord cu aceasta, ar trebui să interpretăm faptul lingvistic prin ceea ce îi este propriu semnului și ar trebui să considerăm limbajul ca un domeniu parțial în ampla lume a semnelor. Totuși, când este vorba de limbaj, *semm* este, fără îndoială, un termen foarte comod și util, însă doar dacă se interpretează corect, mai bine zis doar dacă sînt înțelese ca intralingvistice cele două fețe ale semnului: expresia și conținutul, „semnificantul” și „semnificatul”. Semnul *nu stă pentru* („un alt lucru”), pentru ceva extralingvistic, ci *poate* fi doar orientat înspre desemnarea extralingvisticului. În schimb, folosirea termenului *semm* produce impresia că, înainte de limbaj, ar exista deja un *signandum*; și în acest mod se ajunge foarte ușor la conceperea limbajului ca un simplu sistem de desemnare („nomenclatură”) pentru „lucruri” deja date ca atare. Dacă se adoptă o asemenea concepție, domeniului limbajului îi rămîne doar semnul material, în timp ce conținutul se consideră a fi ceva extralingvistic. Într-un caz extrem s-a presupus, chiar în lingvistică, că semnificatul nu aparține limbajului susceptibil a fi studiat și descris din punct de vedere lingvistic și ar trebui să fie studiat de științele „lucrurilor”. Împotriva acestei teze trebuie observat că semnificate lingvistice precum „roșu”, „prieten”, „patrie” etc. există în lumea lucrurilor mai mult sau mai puțin în măsura în care există cercul matematic; iar semnificate ca „adevăr”, „sănătate”, „lungime”, „măsură”

există în lume chiar mai puțin. Cît privește semnul material, acesta servește, în primul rînd, pentru a fixa semnificațiile și doar în plan secund, și împreună cu semnificatul, se poate folosi pentru desemnarea extralingvisticului.

5.3.2. Și funcția semnificativă trebuie înțeleasă din punctul de vedere al limbajului ca *enérgeia*, altfel spus, ca activitate creatoare. De fapt, limbajul nu este, în primul rînd, *întrebuintare*, ci *creație* de semnificate, și, de aceea, nu este nici o simplă producere de semne materiale pentru semnificații deja date, ci este creație de conținut și expresie în același timp. Dar creația de semnificate este cunoaștere și unirea lor cu un semnificant sau altul, adică transformarea lor în conținuturi de „semne”, este un mod de a le fixa și a le face obiective; prin urmare, se poate spune că limbajul ca *enérgeia* este, într-un singur act, cunoaștere și formă de fixare și obiectivare a cunoașterii înseși. Or, a cunoaște înseamnă a concepe ceva ca identic cu sine însuși și ca diferit de toate celelalte; și tocmai în aceasta constă funcția primară a limbajului. Dar ceea ce, în cunoașterea lingvistică, este conceput ca identic cu sine însuși și diferit de toate celelalte nu este decît un conținut al conștiinței. E clar că pot să fie și „obiecte” ale experienței fizice, dar, mai precis, doar în măsura în care – ca ceva experimentat – aparțin deja conținutului conștiinței. Și, pe de altă parte, nu e deloc necesar să fie vorba de obiecte ale experienței fizice. De aceea, existența unui semnificat nu e în nici un fel proba existenței „lucrului” care poate să-i corespundă. „Centaur”, „τραγέλαφος” etc. sînt semnificate lingvistice în aceeași măsură în care sînt „cal” și „arbore”; și, din punct de vedere lingvistic, sînt semnificate perfect analoge: limbajul ca atare nu distinge între obiecte interioare și exterioare (obiecte „mentale” și obiecte „reale”). Mai mult: limbajul nu depinde absolut deloc de existența „lucrurilor” – căci este anterior distincției înseși între existență și inexistență (cf. 5.2.1) – ci, invers, este condiție necesară pentru confirmarea existenței lucrurilor (sau a „inexistenței” lor). De fapt, existența lucrurilor se poate proba doar plecînd de la limbaj, întrebîndu-ne dacă anumite entități corespunzătoare semnificatelor deja date în limbaj se găsesc sau nu în lumea experienței fizice. În acest fel, adevărim că în lume există „arbori”, „rîuri”, „animale”; dar ca „arbori”, „rîuri” sau „animale” aceste „existențe” sînt cunoscute și delimitate întii în limbaj. Iar delimitarea ar putea fi și alta, complet diferită, cum

observăm comparând limbi diferite. De fapt, delimitările lingvistice nu urmează criteriile obiective, date în general prin lucrurile înseși, ci, dimpotrivă, se impun lumii experienței. În sfârșit, un cuvânt ca *arbore* nu semnifică nici un arbore real („un arbore” sau „acest arbore de aici”), ci doar „faptul de a fi arbore”, „arboreitatea”.

5.3.3. Semnificatul, așadar, implică doar *posibilitatea* „entității” – un „a-fi-așa-și-așa” – și nu entitatea însăși. Doar în secundar limbajul poate ajunge la *desemnarea* entității prin intermediul lui „a-fi-așa-și-așa”. „Faptul de a fi arbore” („arboreitatea”) este primar, iar aplicarea la arbori, la entitățile care corespund unui atare *mod de a fi*, este un fapt secundar. Dar simpla posibilitate este ceva *universal*; prin urmare, doar prin intermediul unei operațiuni secundare de individualizare, pornind de la universal, limbajul poate ajunge la desemnarea exemplurilor particulare ale lui „a-fi-așa-și-așa”. Și desemnările individuale istoric fixate – „numele proprii” – sînt, în această privință, un fenomen secundar care presupune înțelegerea universalului (există nume proprii numai pentru entități deja numite prin apelative, și nu invers).

5.3.4. Desemnarea este, deci, o posibilitate a limbajului care se întemeiază pe limbajul ca semnificație. Iar desemnarea este ceea ce ne conduce în lumea lucrurilor care, în consecință, ca lume „structurată” (diferențiată în anumite „clase de lucruri”), poate fi percepută doar prin intermediul limbajului. Limbajul face posibil, prin urmare, accesul la extralingvistic, la lucrurile înseși. De aceea, poate fi și instrument al vieții practice, ceea ce înseamnă tocmai manevrarea lucrurilor în lumea extralingvistică. Dar încă mai important și esențial este că limbajul face lucrurile accesibile investigației obiective, fapt pentru care poate fi considerat drept principiu și bază primă a științei. Altfel spus, lumea lucrurilor (sau „obiectelor”) îi este dată omului, însă doar prin intermediul lumii semnificațiilor: prin intermediul configurației lingvistice. Și tocmai limbajul este cel care împarte „obiecte” științelor: științelor generalului, obiecte ca „arbore”, „pește”; istoriei, obiecte ca „Petru”, „Roma”; filozofiei, obiecte ca „adevăr”, „virtute” etc. De asemenea, întrebările proprii investigației obiective sînt mediate de limbaj; astfel, întrebările științelor naturale și ale culturii, adică întrebările privitoare la existența unei „clase” (de exemplu, „ce este un arbore?”, „ce este un cuvînt?”), întrebarea istorică, adică întrebarea privind existența unui „individ” (de exemplu, „cine este Petru?”) și întrebarea filozofică, adică

cea cu privire la sensul ființării (de exemplu, „ce este adevărul?”). Sau, dacă vrem să folosim același cuvînt în cele trei cazuri: „ce este o navă?” (problemă a științelor generalului), „ce navă este aceasta?” (problemă istorică), „ce este a fi navă?”, „ce este navitatea?” (problemă filozofică)¹⁾. Asemenea întrebări apar deja în folosirea curentă a limbajului în viața practică; doar că în viața practică nu primesc un răspuns complet și metodic: ne mulțumim cu ceea ce este necesar pentru acest sau acel scop practic. În schimb, investigația științifică urmărește astfel de probleme cu consecvență și în acord cu o metodă și aspiră să le răspundă într-un mod cît mai exact și complet. Și științele relațiilor pur formale, adică științele matematice (care constituie un tip special de științe ale generalului), se întemeiază, firește, pe intuiția numerelor și a formelor pure, deja date ca atare în limbaj.

5.3.5. Relația dintre știință și limbaj este, așadar, relația unui fapt secundar și condiționat cu un fapt primar și condiționant. Dar această relație trebuie să fie interpretată în sensul ei propriu. „Lucrurile”, ca ceva cunoscut și delimitat, sînt accesibile doar prin intermediul limbajului; însă o cunoaștere tehnică în ceea ce privește lucrurile este posibilă și fără limbaj: animalele dispun, și ele, pînă la un anumit punct,

¹⁾ Într-una din conferințele sale, Eugeniu Coșeriu detaliază acest exemplu preluat de la filozoful american John Dewey. Acesta „dă un exemplu cu privire la aceste întrebări, aplicate la un singur obiect, dar de fiecare dată la un alt nivel. El zice: cu privire la o navă ne putem întreba: „Ce navă este aceasta?” Ca să răspundem, trebuie mai întîi să facem istoria acestui obiect (numele, la ce folosește, cum se construiește etc.). Dacă vrem să răspundem complet, vom face întreaga istorie, întreaga descriere a navei respective. Putem însă întreba și altfel: „Ce este nava?” Atunci spunem că facem știința care ar fi „navologia”, „vaporologia”. Răspunsul complet la această întrebare ne dă modul general de a fi al navelor, ne dă ceea ce numim „navitatea” (starea de navă). Putem întreba apoi, la un al treilea nivel: „Ce este navitatea?” Ce este acest mod de a fi, cum poate fi el definit în sensul originar al cuvîntului, de „delimitare”, căci a defini înseamnă a pune un hotar, un *finis*, un *horismós*. În acest sens, filozofia întreabă cu privire la esența esenței, cu privire la tot ceea ce explică și poate constitui justificarea acestei esențe, conducîndu-ne la primele principii ale fiecărui mod de a fi.

Atunci cînd studiem *navele* și ajungem la *navitate*, ne găsim în cadrul aceleiași clase. Nu trecem mai departe. De aceea, cînd ne întrebăm ce este navitatea, avem în vedere alte tipuri de obiecte. Navitatea ține de esența instrumentalității, a mașinii create de om.

Deci, în același sens, filozofia pune întrebări și cu privire la un obiect în particular, referitor la esența esenței. Ce reprezintă justificarea acestei esențe? Ajungem astfel la primele principii ale fiecărui mod de a fi” (Eugeniu Coșeriu, *Filozofia limbajului*, în vol. *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1994, pp. 8-9).

de o cunoaștere de acest tip. Ceea ce nu este posibil fără limbaj este știința, ἐπιστήμη; și aceasta nu doar pentru că este mai practică și mai comodă folosirea unui cuvânt în locul lucrului, de exemplu, cuvântul *tigru* în locul unui tigru, nici pentru că științele lucrurilor ar trebui să investigheze doar fapte lingvistice. Dimpotrivă, științele pretind – pe bună dreptate – și trebuie să se ocupe de lucrurile înseși și să recunoască lucrurile înseși, dincolo de limbaj. Limbajul este presupus de științe în sensul că doar prin intermediul lui se poate declara *ce*-ul unui obiect oarecare și pentru că doar cu privire la ceea ce este dat lingvistic este posibilă întrebarea privitoare la *ce*-ul lucrurilor. În enunțul *Tigru este un animal sălbatic*, pe care îl folosim de exemplu în zoologie sau într-un silogism, nu am putea nicicum să ne folosim de un tigru în loc de cuvântul *tigru*, deoarece aici *tigru* nu desemnează un tigru, ci un *ens rationis* ce reprezintă toți tigrii: pe cei existenți, pe cei care au existat și pe cei care încă nu există. Și nici în cazul filozofiei nu este vorba de o analiză a limbajului; este vorba de „lucrurile” înseși de care se ocupă filozofia, chiar dacă, în primă instanță, de „lucruri” oferite ca atare de limbaj. Nu cuvântul *ființă*, ci *ființa însăși*, ființarea, este obiectul filozofiei, deși posibilitățile folosirii cuvântului *ființă* se pot dovedi revelatoare pentru interpretarea ființei înseși. Și chiar se poate admite că ontologia a devenit posibilă doar grație cuvântului *ființă*, adică grație intuiției ființei dată în limbaj; dar aceasta nu înseamnă în nici un caz că ontologia se ocupă cu un obiect pur lingvistic. Orice știință trece dincolo de limbaj în două sensuri esențiale: pe de o parte, se îndreaptă spre realitatea lucrurilor înseși și de asemenea a lucrurilor care nu sînt date în limbaj (pe care le descoperă pe cont propriu sau le delimitează cu ajutorul propriilor criterii); pe de altă parte, întreprinde o determinare specială a limbajului ca *limbaj tehnic*, atît pentru ceea ce este dat deja în limbaj, cît și pentru ceea ce descoperă sau delimitează ea însăși. Doar că, atît într-un sens, cît și în celălalt, știința își găsește în limbaj baza și punctul de plecare. (Și limbajele tehnice își au modelul lor în ceea ce, deja în tradițiile lingvistice [„limbi”], este limbaj tehnic, adică nomenclatură sau terminologie, ceea ce înseamnă, de fapt, manifestare a unei „științe”, chiar dacă a unei științe populare).

6.1. Ca unitate de intuiție și expresie, ca pură creație de semnificate și de „semne”, limbajul – dacă vom considera subiectul creator ca

absolut (adică, doar în relație cu ceea ce creează) – se poate echivala cu poezia, sau cu arta în general, care este tocmai prima treaptă în înțelegerea ființei. (Acesta este, de altminteri, sensul propriu al identificării între limbaj și poezie). Ca și poezia, limbajul este obiectivare de conținuturi intuitive ale conștiinței; și, la fel ca poezia, este anterior distincției între adevăr și falsitate și între existență și inexistență. Limbajul absolut este, așadar, poezie⁷.

6.2. Dar trebuie să ne întrebăm dacă limbajul ca atare este „absolut”, adică, dacă înțelegîndu-l ca activitate a unui subiect absolut, îl considerăm în mod propriu ca limbaj. De fapt, obiectivarea intuiției, relația între creatorul de limbaj și creația sa, este doar o dimensiune a limbajului. Limbajul are însă și o altă dimensiune, care este dată de „alteritatea” subiectului, de faptul că subiectul creator de limbaj presupune alți subiecți, adică de deschiderea conștiinței creatoare de limbaj spre alte conștiințe. John Dewey remarcă în această privință că limbajul are, înainte de toate, o referință intersubiectivă, înspre alte persoane cu care se stabilește comunicarea, în așa fel încît ceva devine comun și că tocmai prin această referință intersubiectivă își dobîndește generalitatea și „obiectivitatea” referința obiectivă. Și Heidegger arată, într-un mod poate chiar mai adecvat, că există comunicare pentru că interlocutorii au deja ceva în comun care se manifestă în faptul de a vorbi unul cu celălalt. Dar este clar că trebuie să distingem *comunicarea a ceva* cuiva, care aparține aspectului practic al limbajului și care poate lipsi uneori, de *comunicarea cu celălalt*, presupusă drept condiție originară pentru orice act lingvistic. Tocmai în acest al doilea sens comunicarea este esențială pentru limbajul ca atare, în timp ce nu este astfel pentru poezie (limbaj absolut). Limbajul este întotdeauna îndreptat către altul, chiar și în calitate de creație lingvistică primară. Semnificațiile și semnele nu se creează doar „ca să fie” (ca în artă), ci se creează pentru a fi și pentru alții; încă mai mult: ca fiind *deja* și ale altora (se creează, de fapt, întotdeauna într-o limbă determinată).

În această privință s-a spus și continuă să se spună că limbajul este un fapt social și că limba pur și simplu „se impune” vorbitorilor. În realitate, limbajul este mai curînd fundament și în același timp manifestare primară a socialului, a acelu „a-fi-cu-altul” al omului, iar

⁷ V. și studiul lui E. Coșeriu, *Teze despre tema „Limbaj și poezie”*, *infra*, pp. 161-166.

limba nu este „obligatorie” ca impunere exterioară, ci ca obligație liber asumată (acesta este, de altminteri, sensul genuin și original al lat. *obligatio*). Limbajul, prin urmare, este și expresie a intersubiectivității, și tocmai în dublul sens al solidarității cu o tradiție istorică și al solidarității „contemporane” cu o comunitate vorbitoare, care este și istorică. Iar libertatea limbajului este libertate istorică, libertate a omului ca ființă istorică. Giovanni Gentile^{*)} a formulat odată această idee în maniera următoare: „– E allora invece di tavolino potrei dir penna! – In astratto, certamente, ma in concreto no, perché io che parlo ho una storia dietro a me, o meglio dentro di me, e sono questa storia; e però son tale che dico e devo dire tavolino e non altrimenti.” (*Sommario di pedagogia*, I⁵, Florența, 1954, p. 65)^{**)}.

6.3. Aceast fapt ne lămurește de ce limbajul se prezintă întotdeauna ca „limbă”, altfel spus ca limbaj care s-a dezvoltat în istorie și care este istoric determinat. Limbajul este înțelegere a ființei, dar nu din partea unui subiect absolut, nici a individului empiric, ci din partea omului istoric care, tocmai de aceea, este în același timp o entitate socială.

7. În acest sens, așadar, limbajul este fundamental pentru definirea omului. Pe de o parte este *logos*, înțelegere a ființei; pe de alta este *logos intersubiectiv*, formă și expresie a istoricității omului. Omul trăiește într-o lume lingvistică pe care o creează el însuși ca ființă istorică. Acestea sînt cele două dimensiuni esențiale ale limbajului: dimensiunea subiect-obiect și dimensiunea subiect-subiect. Ca limbaj în general, limbajul corespunde primei dimensiuni, relației omului cu ființa. Ca limbă, corespunde în același timp relației cu ceilalți oameni cărora, tocmai prin intermediul limbajului însuși, li se atribuie „umanitatea”: capacitatea de a se întreba asupra ființei și de a o interpreta. Despre alte chestiuni, pe care nu le putem trata aici și acum, ajunge să spunem că, la rîndul lor, aceste două dimensiuni apar ca două doar în interpretarea explicită a limbajului, dar ele sînt, în fond, una singură.

^{*)} Giovanni Gentile (1875-1944), filozof, istoric al filozofiei și pedagog, cel mai important reprezentant al neoidealismului italian.

^{**)} „– Și atunci în loc de *birou* aș putea spune *pennă* (de scris)! – În mod abstract, cu siguranță, da, dar în mod concret, nu, întrucît eu care vorbesc am o istorie îndărătul meu sau, mai exact, înlăuntru meu, și eu sînt această istorie. De aceea, eu spun și trebuie să spun *birou* și nu altfel.” (*Breviar de pedagogie*, I⁵, Florența, 1954, p. 65).

LIMBAJUL ÎNTRE *φύσει* ȘI *θέσει*

0. Sarcina mea în acest scurt referat constă doar în schițarea problematicii opoziției *φύσει/θέσει* și în oferirea unui cadru lingvistico-teoretic al discuției reprezentanților altor discipline. Așadar nu voi trata această problematică în sine, ci mă voi limita la prezentarea și explicarea pe scurt a aspectelor ei esențiale, precum și la formularea unei serii de teze atît din perspectivă științifico-istorică, cît și din perspectiva lingvisticii teoretice.

1. Prima teză se referă la sensul general și la statutul istoric al acestei problematici. De ce opoziția *φύσει/θέσει* referitoare la limbaj? Pentru că – și aceasta este teza noastră cultural-istorică – grecii au văzut o problemă în faptul că toate cuvintele (formele sonore ale acestora) „au”, fiecare, o anumită semnificație dată într-o limbă, fiind astfel „nume” pentru anumite „lucruri”, *ὀνόματα*, și s-au întrebat mereu asupra cauzei și sensului relației „nume” – „lucru”. În alte culturi, spre exemplu în cea indiană, nu se problematizează relația formă sonoră a cuvîntului – semnificație a cuvîntului și, în special, relația „nume” – „lucru”, adică nu se pun întrebări cu privire la cauza care generează semnificații. Astfel, în *Tarkasamgraha* de Annambhatta^{*)} (secolul al XVI-lea), care continuă o tradiție mult mai veche, semnificația (*çakti*) este definită drept „voință a lui Dumnezeu ca printr-un anumit cuvînt (*pada*) să se înțeleagă un anumit lucru”; adică se acceptă ceea ce este dat (das Gegebene), problematizîndu-se apoi în teoria lingvistică, în mod așa zis „prospectiv”, în primul rînd rolul limbii în procesul de dobîndire a cunoașterii. Deci, se distinge ca la greci, începînd cu Platon, între *pada*, cuvîntul ca unitate lingvistică izolată (Vokabel), și *vākya*, expresia verbală, respectiv enunțarea: cuvîntul ca atare nu ar fi un mijloc de cunoaștere, pentru că nu ar oferi nici o informație (nouă) despre lucruri; mijloc de cunoaștere în acest sens ar fi enunțarea, adevărată sau falsă, care ar reprezenta cunoașterea verbală (*çabda-*

^{*)} *Tarkasamgraha* de Annambhatta (~1560) este cea mai cunoscută prezentare a Școlii Nyāya.

anubhava)¹. Dimpotrivă, gândirea grecească este caracterizată chiar prin „aducerea în discuție a acestui dat (das Gegebene).” Nu se pune doar „prospectiv” problema a ceea ce se poate înfăptui prin limbă, ci, mai ales, „retrospectiv”, cercetându-se primele principii, *ratio* lingvisticului. De aici rezultă problematica *φύσει/θέσει*, care va fi prezentată în continuare total altfel decât în concepția indiană, chiar și atunci când răspunsul la întrebarea despre *ratio* limbajului poate fi analog cu cel din accepția indiană, adică atunci când semnificațiile sînt reprezentate ca fiind stabilite printr-un nomotet divin.

2.0. A doua teză a noastră este una istorico-științifică și se referă la diferențierea internă a problematicii *φύσει/θέσει*². Opoziția pe care, deocamdată, o numim și noi tot cu termenii *φύσει-θέσει* („prin natură” – „prin convenție”, adică „condiționat, motivat natural” – „stabilit arbitrar, respectiv convențional”) nu este, așa cum se presupune adesea, simplă și constantă de-a lungul istoriei, chiar și atunci când ne referim doar la termenii folosiți pentru a o denumi; și chiar dacă se utilizează termeni identici, nu se asigură, astfel, o identitate a problemelor privind conținutul și sensul și nici o identitate a soluțiilor găsite pentru aceste probleme.

2.1.1. Din păcate, în istoriile lingvisticii nu se vorbește diferențiat despre o opoziție *φύσει-θέσει* referitoare la esența semnelor lingvistice din Antichitate pînă cel puțin în epoca Renașterii, stabilindu-se că teoria lingvistică mai recentă – ca, de altfel, mulți gânditori din Antichitate – a fost hotărîtoare pentru impunerea concepției *θέσει* (adică pentru „convenționalitatea”, respectiv „characterul arbitrar” al numelor). În realitate, însă, opoziția *φύσει-θέσει* în această formă a apărut mai tîrziu, după perioada aristotelică. Chiar și în privința termenilor utilizați trebuie să se distingă trei faze:

1. *φύσει-νόμω, ἔθει, ὁμολογία, ξυνθήκη* („prin natură” – „prin lege, uz, convenție, acord”: în filozofia lingvistică pre-platoniană și la Platon, la care acești patru termeni apar pentru a exprima opoziția cu *φύσει*);

¹ Cf. N. Altuchow, *El Tarkasamgraha de Annambhatta*, Montevideo, (1959); *Storia della filozofia indiana*, Bari, 1957, pp. 529-546.

² Aici urmărim, în principiu, prezentarea noastră din: *Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*, I², (1975), p. 32 și urm.

2. *φύσει-κατά συνθήκην* („prin natură” – „ca (ceva) impus”: la Aristotel și la urmașii săi).

3. *φύσει-θέσει* („prin natură” – „prin convenție”: abia după Aristotel; de fapt, soluția *θέσει* i se atribuie lui Democrit, însă punctul ei de pornire este o concepție mult mai tîrzie, anume cea a lui Proclus din secolul al V-lea e. n.).

2.1.2. Unul dintre termenii dihotomiei, *φύσει*, este utilizat aici cu aceeași semnificație, celălalt însă diferă mereu în accepție, ceea ce nu este lipsit de importanță pentru sensul opoziției, deoarece, în realitate, este vorba despre trei aspecte ale problematicii diferite cel puțin ca grad de importanță, în parte chiar radical diferite, chiar dacă aceste aspecte sînt relaționate din punct de vedere istoric.

În primul rînd, obiectul problematicii înseși – ceea ce se analizează – este mereu diferit. Primul aspect al problematicii aduce în discuție *ἀρθότης τῶν ὀνομάτων* „corectitudinea numelor” – prin care nu se înțelege însă corectitudinea formală sau semantică într-o limbă, ci *corespondența* actuală sau originară, motivată natural, dintre expresia sonoră a cuvîntului (forma cuvîntului) și lucrul desemnat –, indiferent dacă această corespondență se afirmă (ipoteza *φύσει*) sau se neagă (ipoteza *νόμω*). În cazul celui de-al doilea aspect al problematicii este vorba despre *esența funcțională* a semnelor lingvistice și, prin urmare, despre stabilirea conceptului corespunzător, adică despre delimitarea „numelui” de „non-nume” (foarte clar prezentată doar la Aristotel, vezi *infra*). În sfîrșit, cel de-al treilea aspect al problematicii nu pune accent nici pe corespondența nume – lucru, nici pe statutul funcțional al semnelor lingvistice, ci mai degrabă pe *geneza numelor* și, implicit, dintr-un anumit punct de vedere, pe apariția limbilor individuale (aspect foarte precis expus, spre exemplu, în concepția lui Ammonius, în urma însușirii căreia grecii ar fi căzut de acord ca lucrurile să fie denumite cu aceleași nume).

În al doilea rînd, în cazul celei de-a doua faze terminologice nu este vorba despre o alternativă, ca în cazul primei faze (și, probabil, și în cazul celei de-a treia), adică nu există posibilitatea „sau *φύσει* sau *κατά συνθήκην*”, ci doar posibilitatea „nu *φύσει*, ci *κατά συνθήκην*”. Există așadar o anumită *soluție* a problemei, care exclude opțiunea pentru unul dintre cei doi termeni ai primei opoziții, impunînd depășirea acestei problematici (vezi *infra*).

În al treilea rând, chiar sensul lui *φύσει* este diferit, în ciuda identității materiale a expresiei în cele trei faze ale opoziției. În cazul primei faze, *φύσει* se referă la *natura lucrurilor desemnate*, implicând astfel și întrebarea dacă acestea reclamă sau nu o anumită desemnare, imitativă, respectiv descriptivă sau, cel puțin, dacă pentru „numele originare” trebuie presupusă sau nu o analogie materială între natura lucrurilor și natura cuvintelor care le desemnează. În privința celei de a doua faze a opoziției, *φύσει* se referă la *natura sunetelor*, implicând întrebarea dacă un sunet „natural” poate fi nume pentru sine, ipoteză, de altfel, infirmată. În orice caz, eventuala analogie între forma sonoră a cuvântului și lucrul desemnat este importantă aici pentru statutul funcțional al numelor (chiar dacă aceasta aparține motivării etimologice a unui cuvânt): ea nu este *ratio* existenței cuvântului (cf. Fn. 5). Pentru cea de-a treia fază a opoziției, *φύσει* relevă semnificația de *structură analogă originară* a numelui și a lucrului; în cazul acceptării soluției *θέσει*, această eventuală analogie nu poate fi considerată cauză a funcționării numelor, ci doar o motivare a numirii: și cuvintele imitative ar fi „nume” prin convenție, nefiind motivate natural.¹

2.2.0. Pentru această evoluție, ba chiar pentru clarificarea conținutului acestor aspecte ale problematicii, două momente sînt deosebit de importante: dialogul *Cratylus* al lui Platon și poziția lui Aristotel (mai ales în *De interpretatione*). Pentru a aprecia sensul acestei evoluții la justa lui valoare este însă necesar ca, mai întîi, să prezentăm exact insuficiențele opoziției pre-platonice *φύσει* – *νόμῳ* etc. În principiu, există trei insuficiențe: a) În cazul ambelor soluții, problematica este tratată cauzal: se pune problema cauzei semnificației (das „Warum” der Bedeutung), adică semnificația este înțeleasă ca fiind motivată cauzal.

¹ Termenul *φύσει*, utilizat în legătură cu limbajul, se poate referi, de altfel, și la „natura” umană (ca la Epicur). În acest caz este vorba, totuși, despre opoziția *natura-ars* (*φύσις - τέχνη*), și nu despre opoziția *φύσει-θέσει* referitoare la semnele lingvistice. În plus, *φύσει* poate intra concomitent în opoziție cu *θέσει*, respectiv *κατά συνθήκην* (chiar dacă diversitatea limbilor este explicată prin diversitatea „naturală” a popoarelor, precum la Epicur), însă se poate referi, de asemenea, doar la limbaj în general (capacitate lingvistică) și nu și la limbile individuale, care nici nu pot fi considerate aici *natura*, ci *ars humana*, fiind stabilite *κατά συνθήκην*. Astfel, după cum se știe de la Dante: „Opera naturale è ch'uom favella; / ma così o così, natura lascia / poi fare a voi secondo che v'abbella” (*Divina Commedia, Parad.*, 26, 130-132).

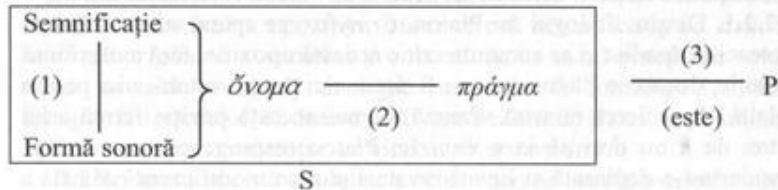
b) În ambele cazuri, „numele” este înțeles ca simplă formă sonoră, acesta referindu-se ca atare direct la lucrul desemnat; adică nu se face nici o distincție între semnificație (conținut lingvistic) și desemnare (raport extralingvistic), respectiv semnificația este redusă la desemnare. c) Nu se face nici o distincție între cuvînt și enunțare, între a numi și a spune: în ambele cazuri se caută un „adevăr al cuvîntului”, adică un adevăr al lucrului desemnat, conținut în forma sonoră a cuvîntului. Reprezentanții tezei *φύσει* consideră că acest adevăr există realmente în cuvînt; așadar, ei consideră cuvîntul ca fiind cel puțin descrierea sau enunțarea implicită în raport cu lucrul. Reprezentanții tezei *νόμῳ* contestă chiar acest „adevăr al cuvîntului”, dar nu din cauză că un astfel de cuvînt nu poate fi nici adevărat, nici fals, ci pentru că, în principiu, cuvîntul nu ar corespunde naturii lucrului, iar „adevărul” său ar reieși doar din uz.

2.2.1. Despre dialogul lui Platon, *Cratylus*, se spune adesea că doar ar prezenta detaliat și ar comenta critic această opoziție, fără a oferi însă o soluție, deoarece Platon nu s-ar fi decis nici pentru o teză, nici pentru cealaltă. Aprecierea noastră vizează tocmai această poziție fermă a lui Platon de a nu dori să ia o decizie: Platon respinge opoziția însăși, considerînd-o deplasată și lipsită de sens și cere modificarea radicală a problematicii¹. De altfel, el respinge în acest fel și identificarea existentă implicit în așa-numita „corectitudine” a numelor, respectiv confuzia dintre adecvabilitatea și „adevărul” numelor, distingînd în mod clar, în *Sofistul*, cele două funcții de bază ale limbajului, a numi și a enunța (*ὀνομάζειν* și *λέγειν*) și atribuind calitățile „adevărat” și „fals” doar enunțului. În plus, în *Cratylus*, Platon vorbește, chiar dacă aparent doar în treacăt, despre funcția dublă a numelui: pe de o parte, acesta ar fi „delimitare a ființării”, *διακριτικόν τῆς οὐσίας* (388c) și, pe de altă parte, „manifestare” (*δηλώσις*) a unui conținut mental (434e, 435b). Aceasta înseamnă că pentru Platon numele nu este doar formă sonoră, iar semnificația nu este, sub nici o formă, egală cu desemnarea.

2.2.2. Despre Aristotel s-a spus adesea, în parte încă din Antichitate, că în vechea controversă *φύσει-θέσει* s-ar fi pronunțat pentru *θέσει*. În

¹ Cf. observația făcută deja de U. von Wilamowitz-Moellendorf: „Într-adevăr, opoziția dintre natură și convenție (lege) nu este aplicabilă pentru discursul platonice despre limbă” (Platon, I, *Leben und Werke* [1919], p. 236). Vezi și p. 294: „Deoarece nu mai încapă nici o îndoială că trebuie indicată inutilitatea întregului demers.”

realitate, Aristotel operează acea modificare radicală a problematicii cerută implicit de Platon, deplasând motivarea semnelor lingvistice de la „cauză” la „scop”, din planul cauzalității în cel al finalității (nici un sunet nu este „nume” prin sine decât dacă este transpus intenționat într-un simbol) și distingînd strict între *semnificație*, *desemnare* și *valoarea de adevăr*; în sfîrșit, Aristotel exclude relația directă formă sonoră a cuvîntului – lucru și stabilește în locul ei trei relații diferite: (1) formă sonoră a cuvîntului – semnificație a cuvîntului (*φωνή – πάθημα τῆς ψυχῆς*), (2) nume, adică formă sonoră a cuvîntului + semnificație a cuvîntului (*φωνή σημαντική*) – lucru (*ὄνομα-πράγμα*), (3) [nume în reprezentarea lucrului ca] subiect – predicat, ceea ce poate fi explicat cel mai bine printr-o schemă:

Prima relație, adică relația internă a semnului dintre semnificant și semnificat, prin care ia naștere semnul ca atare, este liberă, instituită intențional *μετά φαντασίας τινός* (*De anima*, 420b). Conform acestei relații, semnul nu este nici „adevărat”, nici „fals”, deoarece nu reprezintă analiză și sinteză, ci o „înțelegere unitară” (*νόησις πῶν ἀδιαιρέτων*, *De anima*, 430a). De asemenea, în cadrul acestei relații nu poate fi stabilită forma sonoră a cuvîntului plecînd de la lucrul desemnat, deoarece forma sonoră nu se raportează direct la lucru, ci la un conținut al conștiinței (*πάθημα τῆς ψυχῆς*) și, sub acest raport, fiecare formă sonoră este adecvată dacă corespunde unei anumite *πάθημα* (în caz contrar, nu mai este simbol, „formă sonoră”, ci doar sunet material)¹. În

¹ Desigur, aici se poate stabili forma sonoră prin analogie cu *πάθημα*. Însă forma sonoră nu este un simbol grație analogiei structurii sale materiale cu *πάθημα*, ci pentru că a fost instituită ca simbol. Aceasta înseamnă că și în cazul acestei analogii este vorba despre o determinare finalistă și nu cauzală: forma sonoră analogă nu este „semn”, deoarece imită, ea este „semn pentru a imita”. Acesta este și motivul pentru care

relația a doua, semnul ca *ὄνομα* (formă sonoră + semnificație) se referă chiar la un „lucru”, dar nici aici nu este motivat de lucru și nici nu poate fi „adevărat” sau „fals”, ci este, pur și simplu, *κατά συνθήκην*, adică „instituit [prin tradiție]” (astăzi am spune „motivată istoric”). Abia în cadrul celei de a treia relații – care, ce-i drept, nici măcar nu este valabilă pentru fiecare enunț, ci doar pentru „*λόγος ἀποφαντικός*”, enunțul afirmativ sau negativ – se pune problema unei valori de adevăr a limbajului; dar nici aici nu putem vorbi despre „adevărul” sau „falsitatea” numelui și nici a limbajului pur și simplu („*λόγος σημαντικός*”), ci doar a enunțului ca atare, mai exact, a conținutului său mental: a *analizei* și *sintezelor* lucrului însuși, rezultate prin predicție.

2.3. După Aristotel problematica cunoaște o deplasare generală în direcția geneticului, adică a apariției semnelor (ceea ce aducea, parțial, în discuție și concepția pre-platoniană în raport cu *ὀρθότης* originar al anumitor nume), abordîndu-se uneori și problema relației directe formă sonoră a cuvîntului – lucru desemnat (chiar și de către aristotelici). Ipoteza „non-φύσει” se menține, dar ideea aristotelică a convenționalității (*κατά συνθήκην*) nu mai este percepută doar din perspectivă funcțională și istorică, ci și din perspectivă genetică, fiind „impunere arbitrară, respectiv convențională”, aidoma ipotezei „θέσει” (ideea este foarte clar expusă de Ammonius: *τό κατά συνθήκην, τ' αὐτόν σημαίνον τῷ θέσει*). Totuși, în Evul Mediu latin se impune unanim o altă interpretare, mai corectă, în ciuda traducerii de către Boëthius a sintagmei *κατά συνθήκην* prin „secundum placitum”, care implică aceeași redirectionare spre genetic. Astfel, Toma d'Aquino se decide ferm pentru perspectiva funcțională¹, considerînd eventuala semnificație etimologică ca lipsită de importanță pentru funcționarea actuală a semnelor lingvistice; ce-i drept, în textul citat din Aristotel, el menține traducerea sintagmei *κατά συνθήκην* prin „secundum placitum”, însă, în comentariu, o explică prin „ex institutione humana”, „secundum institutionem humanam”; el nu interpretează semnificația ca desemnare nemijlocită a lucrurilor, ci chiar (expres!) ca *νόησις πῶν ἀδιαιρέτων*, „indivisibilium intelligentia”, și, astfel, ca numire a „quiddității”

Aristotel spune că *niciun* nume nu este nume existent ca atare prin natură: nici onomatopeele nu sînt semne prin sine.

¹ *In Peri Hermeneias expositio*, mai ales Lectiones II-IV.

lucrurilor; și atribuie adevărul, respectiv falsitatea exclusiv judecății (*iudicium*), nu numelui și nici numărului considerate drept înțelegere a *quiddității*. Chiar dacă se pune un accent deosebit pe *secundum placitum* genetic, aceeași perspectivă caracterizează, în esență, întreaga scolastică, care distinge întotdeauna între *signa naturalia* (precum țipătul și plînsul) și *artificialia* și care clasifică semnele lingvistice în cea de-a doua categorie. În această formulă obișnuită *non naturā sed ad placitum*, care, sub acest raport, se referă mai ales la semnele lingvistice, determinarea *non naturā* este înțeleasă ca „neexistînd prin natură” și/sau „nefiind motivată natural (prin natura lucrului desemnat) în forma și semnificația sa”; pe de altă parte, *ad placitum* este perceput ca „indiferent de natura sa” (precum *non naturā!*) și/sau ca „impus intențional”, însemnînd, astfel, „*secundum placitum et voluntatem imponentis*”. Predominantă este, însă, cea de-a doua interpretare, adică „nemotivat natural, ci impus intențional [cu semnificația x]”.¹

2.4.1. Începînd cu epoca Renașterii, opoziția *φύσει-θέσει* referitoare la limbaj se înscrie în istoria complexă, nestudiată încă amănunțit, a doctrinei despre „caracterul arbitrar al semnelor lingvistice” („arbitraire du signe”), ai cărei reprezentanți rămîn adesea în direcția impusă de scolastică, respectiv redescoperă teoria scolastică despre semnul lingvistic (și nu o dată în toate subtilitățile sale), fără a fi conștienți de acest lucru. În general, în această tradiție, care predomină pînă la Ferdinand de Saussure și se „contopește” cu teoria acestuia despre „arbitraire du signe”, se contestă ideea determinării *φύσει* a semnelor lingvistice, afirmîndu-se determinarea *θέσει* (sub forma „caracterului arbitrar”). Desigur, aceasta nu înseamnă că perspectivele sînt identice. Din contră: față de formula tradițională *non naturā sed ad placitum*, în cadrul interpretărilor conceptuale moderne am putut stabili patru tipuri ale acestora. În cazul tipului 1 se păstrează conceptele impuse de teza tradițională, cu singura deosebire că pentru *ad placitum* se folosește „arbitrar” (ca la Locke și, în gramatica germană, la Schottelius). În cazul tipului 2 se menține teza tradițională, totuși termenul de „arbitrar” este folosit pentru *non naturā*, iar determinarea *ad placitum* este

¹ Conform primei interpretări a sintagmei *ad placitum*, semnele imitative nu ar fi natural „ad placitum”; potrivit celei de-a doua interpretări, și aceste semne sînt „ad placitum”, nefiind necesare în mod natural.

denumită altfel (printre alții, la Chr. Wolff, Condillac și James Harris și, în lingvistica înțeleasă în sens strict, la Whitney). În schimb, în cadrul tipului 3 se renunță categoric la determinarea *non naturā* (semnul poate exista fără altă reprezentare), iar termenul de „arbitrar” este utilizat pentru *ad placitum* genetic (perspectivă expusă cel mai clar de Fichte, deși acesta nu a avut în vedere doar de semnele lingvistice). În sfîrșit, în cadrul tipului 4, devenit predominant cu timpul, se păstrează doar determinarea *non naturā*, pentru care se folosește des termenul de „arbitrar”, problema genetică nu se mai pune deloc sau se pune sub altă formă, iar uneori chiar se respinge categoric soluția *ad placitum* (la Leibniz, Turgot, H. Paul, A. Noreen, A. Marty și, fără termenul de „arbitrar” pentru *non naturā*, la Hegel, Madvig, Baudouin de Courtenay, Fortunatov ș.a.).¹

2.4.2. În toate aceste cazuri (și, în general, în lingvistică), determinarea *φύσει* este înțeleasă, pe de o parte, ca preluare în limbă a reacțiilor sonore „naturale” sau ca motivare naturală a semnului material prin natura lucrului care trebuie desemnat (adică ca reprezentare, la origine *intențională*, a lucrului). De aceea, principiului *non naturā* îi sînt subscrise în general, în calitate de excepții parțiale, interjecțiile și cuvintele onomatopice (ultimele fiind considerate mai mult din perspectivă etimologică decît din perspectivă funcțional-sincronică), iar uneori (în secolul al XVI-lea, de către gramaticianul portughez Fernão de Oliveira și, mai tîrziu, de către Chr. Wolff) și cuvintele compuse și derivate – ca rezultate ale unei motivări „orizontale” sau sintagmatice, adică combinatorii –, care ar reflecta în structura lor relații reale, respectiv ar descrie lucrurile desemnate (astfel, *kaufen, Mann, Milch, Kanne* ar fi semne complet „arbitrare”, în timp ce combinațiile *Kaufmann, Milchkanne* ar fi motivate obiectiv).² Pe de altă parte – mai îndreptățită, poate – variatele capacități de reprezentare ale sunetelor

¹ Vezi mai detaliat despre acest aspect și despre istoria caracterului arbitrar al semnului lingvistic („arbitraire du signe”) la: E. Coșeriu, „L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes”, *Archiv f. das Studium der neueren Sprachen u. Lit.*, 204 (1967), pp. 81-112.

² În fond, ultimul aspect indicat implică ideea că fiecare „proportionalitate” sau „analogie” (= regularitate) morfologică poate fi considerată „motivare” cel puțin parțială, care, în mare măsură, intră în relație și cu „iconicitatea” admisă în ultimul timp pentru numeroasele structuri morfologice și sintactice.

limbii sînt considerate adesea drept o posibilitate autonomă de manifestare a limbii, fiind atribuite unei funcții icastice extinse a semnelor lingvistice; de regulă, se face însă o distincție netă între această funcție, general-lingvistică, și funcția de semnificare a limbilor individuale.¹

3.1. Se observă că, din Antichitate pînă în prezent, opoziția *φύσει-θέσει* în diferitele sale forme, precum stabilirea caracterului motivat, respectiv non-motivat al semnelor lingvistice, se referă aproape exclusiv la latura materială a limbii – la natura fonematică și/sau morfematică a formelor cuvintelor (semnificanți) – sau, cel mult, la relația formă materială – semnificație a cuvîntului. În ciuda „eliberării semnificației de lucru” de către Aristotel, acceptată mai mult sau mai puțin tacit o lungă perioadă de timp, despre latura semantică a limbii se poate spune clar că este formată pe cale „naturală”, adică structurile semantice (= semnificațiile) – lexicale și gramaticale – precum principalele părți de vorbire (substantiv, adjectiv, verb, adverb) corespund structurilor obiective ale realității, respectiv tipurilor de existență ale acestora. Deci, se acceptă, chiar dacă sub diferite forme, un paralelism între *modi essendi*, *modi intelligendi* și *modi significandi*.² Caracterul arbitrar al clasificărilor semantice (în vocabular și în gramatică) este recunoscut, stabilit în mod clar și justificat abia foarte tîrziu și doar treptat, mai ales prin intensificarea reflecției asupra diversității limbilor – deși se cunoștea, cu siguranță, în domeniul practic datorită învățării limbilor străine, activității de interpretare și de traducere.

3.2. Desigur, acest fapt a avut motive întemeiate. Menționăm aici doar cîteva dintre ele: în primul rînd, pentru fiecare vorbitor propria sa limbă este un sistem de desemnare care se referă nemijlocit la lumea sa și reprezintă „imaginea [sa] despre lume”: în acest sens, un *x* „este” un *arbore*, o *casă*, un *rîu*, nu este „numit astfel” doar pe baza semanticii unei anumite limbi. În al doilea rînd, trăsăturile care se pot constata obiectiv la lucruri trec foarte adesea drept indicii semantice pentru constituția și delimitarea semnificațiilor, dacă este vorba despre lumea cognoscibilă fizic, cu toate că aceste trăsături nu sînt „indicii semantice” pentru ele însele, ci sînt considerate astfel doar pentru că au

¹ Cf. E. Coșeriu, „Naturbild und Sprache”, în *Das Naturbild des Menschen*, editor J. Zimmermann (1982), pp. 261-262.

fost stabilite lingvistic ca trăsături distinctive (pluralitatea, spre exemplu, este ceva „obiectiv”, care însă nu implică ideea că fiecare limbă trebuie să aibă o semnificație gramaticală de „plural”) și chiar dacă clasificările lingvistice la nivelul semnificațiilor se operează în cunoașterea lingvistică și nu în lucrurile ca atare (astfel încît chiar și desemnarea unui lucru este o explicare printr-o semnificație a acestui lucru, adică a existenței descoperite în el, și nu invers). În al treilea rînd, în limbi există în mod real numeroase clasificări care corespund delimitărilor făcute chiar între lucruri, deci clasificări în care semnificația dintr-o limbă individuală coincide cel puțin virtual cu desemnarea universală (chiar dacă acestea nu există în toate limbile sau lipsesc în mai multe limbi în mod frecvent): este vorba despre un întreg vocabular lingvistic de specialitate – nu doar al științelor și tehnicilor recunoscute ca atare, ci și al științei și tehnicii populare, diferențiate la fel de strict –, în cadrul căruia clasificările obiective primează, în principiu, în fața denumirii lor. În realitate, aici ierarhia este: mai întîi lucrul și abia apoi cuvîntul.

3.3. Momentele importante în descoperirea și stabilirea clară a lingvicității semnificațiilor cuvintelor în fiecare limbă sînt marcate de Locke (cu a sa delimitare a cuvintelor pentru „moduri mixte” (*gemischte Modi*)) și de Leibniz (cu distincția între speciile logice, fizice și „culturale”, adică instituite prin limbă), iar, mai tîrziu, mai ales de Schleiermacher, Hegel și Humboldt; iar pentru descoperirea și justificarea specificității configurației gramaticale a limbilor, o contribuție importantă au avut-o, după Herder, mai ales Lorenzo Hervás și Humboldt. În acest sens, în special lucrarea lui Humboldt, *Über das Entstehen der grammatischen Formen* (1822), trebuie privită ca un moment hotărîtor în lingvistică și în teoria limbii.

În zilele noastre, datorită și cercetării numeroaselor limbi „exotice”, această cunoaștere referitoare la lingvicitatea, proprie fiecărei limbi, a conținuturilor lexical și gramatical a devenit aproape o banalitate a lingvisticii. Și peste tot se vorbește despre analiza diferită a realității prin prisma limbilor, despre „rețeaua de clasificări prin care fiecare limbă acoperă realitatea” etc., astfel încît există tendința de a porni din nou (și deja s-a pornit) în căutarea clasificărilor și categoriilor semantice universale necesare sau chiar empiric generale, mai mult sau mai puțin naturale. Desigur, rămîne de văzut (vezi *infra*) dacă se

conștientizează pe deplin sensul și importanța acestei „banalități” și, dacă da, care sînt de fapt acestea.

4.0. Așadar, în lingvistica actuală, mai ales în ultimii ani (dar nu doar în ultimii ani!), problema determinării *φύσει* a limbajului este adesea adusă în discuție ca problemă a „naturalității” faptelor lingvistice (chiar și a schimbării lingvistice) în domeniul foneticii, gramaticii și, de asemenea, al semanticii lexicale. Nu mă voi ocupa de această problemă, deoarece ea va constitui tema unei alte prelegeri în această sesiune de comunicări. Voi menționa doar cîteva exemple și, de asemenea, voi formula cîteva teze referitoare la această chestiune.

4.1. Confruntînd legile fonetice istorice, proprii fiecărei limbi, cu „legile [sale] fonetice generale”, M. Grammont a arătat că, spre exemplu, ar fi mai normal și mai degrabă ne-am aștepta ca un *l* urmat de *j* (*lj*) să fie palatalizat și să dispară decît ca un *j* să devină *lj*; în cazul unei schimbări fonetice graduale precum *p- > f- > h- > θ*, chiar aceasta ar fi direcția normală, naturală a schimbării și nu una opozitivă ș.a.m.d.; și, în ultimul timp, astfel de probleme au fost ridicate la rangul de universalii empirice ale schimbării fonetice. De asemenea, în plan fonetic s-a constatat, spre exemplu, că toate limbile (cunoscute) au silabe deschise (ca *Va-* în *Vater*), dar nu toate au și silabe închise (ca *-ter*); că într-o limbă cu numai un fonem nazal, acest fonem este *n* (nu *m*), că un al doilea fonem nazal într-o limbă este întotdeauna *m* (nu *ng* sau *ñ*); s-a vorbit despre relații consonantice „dificile” (în special la începutul sau finalul cuvîntului) și consoanele surde de la sfîrșitul cuvîntului au fost calificate drept „mai naturale” decît cele sonore. André Martinet a arătat că asimetria organelor articulatorii (care permite distincții sonore mai clare în partea anterioară a cavității bucale, mai largă, decît în partea posterioară, mai strîmtă) este factorul constant al instabilității sistemelor vocalice mai ample. În semantica lexicală s-a încercat găsirea unei serii limitate, universale, de „seme” posibile (trăsături distinctive) și a „universalilor negative”: spre exemplu, nu ar avea sens și, din această cauză, nu ne-am aștepta ca o limbă să aibă un singur cuvînt pentru mîna dreaptă și piciorul stîng. În domeniul numelor culorilor s-a observat că, dacă într-o limbă există doar două astfel de lexeme, acestea desemnează culorile „negru” și „alb”, dacă există trei lexeme, se desemnează și culoarea „roșu”, iar

dacă există patru lexeme, se desemnează fie culoarea „galben”, fie culoarea „verde”, dar nu amîndouă deodată etc.

4.2.1. Este evident, însă, că aceste fapte sînt foarte eterogene, că deocamdată „naturalitatea” este un concept foarte vag. Pe de o parte, este vorba despre fapte ușor sau mai ușor realizabile fiziologic și, pe de altă parte, despre capacitatea de a învăța cu mai multă ușurință, despre o regularitate mai extinsă, despre fapte „mai economice” din punct de vedere practic și, de aceea, despre o posibilitate expectativă „mai profundă” a acestora; ori pur și simplu despre fapte stabilite mai frecvent, foarte frecvent sau întotdeauna în limbile cercetate pînă acum. În anumite cazuri este vorba chiar despre ipoteze neîntemeiate (probabil despre extrapolări pe baza limbii materne a lingvistului respectiv); acesta este cazul consoanelor surde de la sfîrșitul unui cuvînt, considerate „mai naturale”: de fapt, aceste consoane reprezintă norma în limbile germană, rusă, polonă, catalană etc., fiind, astfel, „naturale” în aceste limbi; nu este și cazul limbilor engleză, franceză, română, sirbo-croată etc.

4.2.2. În privința observațiilor empirice despre condiționarea materială și, mai ales, fiziologică a *vorbirii*, acestea nu trebuie considerate ca fiind lipsite de importanță. Însă trebuie să ne edificăm asupra valorii teoretice a acestor probleme. Firește, omul este constrîns de anumite condiții materiale chiar și atunci cînd produce limbaj; el trebuie să țină cont de aceste condiții – în fond, aidoma unui artist care ia în calcul natura materialului pe care îl prelucrează –, iar acestea trebuie să se reflecte în configurația limbii. Totuși, specificul limbii nu constă în faptul că ea este condiționată material, ci în faptul că depășește întotdeauna această condiționare. Nu asimetria organelor articulatorii, care limitează posibilitățile de distincție în fonetică, este decisivă pentru esența limbii, ci mai degrabă faptul că, în ciuda acestei asimetrii, majoritatea sistemelor vocalice sînt totuși simetrice, că, spre exemplu, o limbă, care are *e* deschis și închis, are în mod normal și *o* deschis și închis. Desigur, dificultatea articulării anumitor grupuri consonantice poate fi definită și, eventual, considerată drept un fapt fiziologic. Cu adevărat surprinzător este însă faptul că foarte multe limbi permit cu ușurință relațiile „dificile” și că uneori preferă relațiile mai complexe celor mai puțin complexe; spre exemplu, limba georgiană are grupul *plv-*, dar nu și *-lv*, iar în rusă există *mgl-*, *mgn-* la începutul cuvîntului, dar nu și *mg-* inițial.

4.2.3. În mod similar trebuie să acceptăm normele generale, stabilite empiric, ale configurației limbii și ale schimbării lingvistice, precum și așa-numita „economie” a limbii în afara domeniului pur material. Bineînțeles, libertatea care creează limbi este „rațională” și din perspectivă practică, ghidându-se după anumite norme practice. De aceea este justificată și stabilirea acestor norme: ele aparțin euristicii lingvisticii generale și prin stabilirea lor se trasează un „orizont de așteptare” care ne servește ulterior, în calitate de cadru de referință, la descrierea și interpretarea faptelor noi. Însă trebuie avut mereu în vedere și faptul că nu se stabilește ceea ce se așteaptă, ci altceva sau chiar contrariul a ceea ce se așteaptă; spre exemplu, faptul că, în ciuda normei generale stabilite empiric, o limbă are doar silabe închise sau faptul că, într-un caz istoric concret, în evoluția fonică apare *f* pentru *h* și *p* pentru *f*, dar nu și invers. Firește, la o primă vedere nu este „rațional” ca mîna dreaptă și piciorul stîng să fie desemnate cu un singur cuvînt, dar nu putem exclude această situație anticipat și pentru fiecare limbă în parte: de exemplu, într-o anumită comunitate chiar mîna dreaptă și piciorul stîng ar putea fi relaționate prin magie, tabuizate astfel și apoi numite cu unul și același cuvînt. În sfîrșit, cîteva referiri la numele de culori: dacă o limbă posedă realmente doar două nume de culori, acestea nu pot fi, de fapt, „negru” și „alb” în înțelegerea noastră, deoarece ele trebuie să acopere întregul spectru cromatic; tot așa, un „verde” fără „galben” și „albastru” nu poate fi pur și simplu „verde”, ci, spre exemplu, „galben” + „verde” + „albastru”. Dar și aici ne apare un aspect mai important, anume că pentru esența limbii nu este specifică această succesiune de nume de culori, obișnuită din punct de vedere empiric, ci mai degrabă faptul că ea nu este luată în considerație în fiecare limbă și în mod necesar și că, în limbi, în unul și același punct de pe această scală cognitiv-psihiologică pot apărea și două sau mai multe culori delimitate lingvistic, că spre exemplu o limbă ca maghiara distinge două tipuri de „roșu” ca fiind *două culori diferite* (*vörös și piros*).

5.0. În cele din urmă ajungem la problema cu adevărat esențială, referitoare la „naturalitatea” din domeniul semantic, adică la problema relației „natură” – limbaj (sau „lume” – limbaj).

5.1.1. Pentru stabilirea delimitărilor lingvistice „naturale” sau „non-naturale” se va proceda ca și cum „natura”, respectiv „lumea” ar fi o

dimensiune independentă de limbaj, un fapt care apare ca fiind deja delimitat în limbaj, avînd, de asemenea, clasificări autonome existente ca atare pentru sine, clase de „lucruri” deja delimitate în ființarea lor, pe care limbile ar trebui doar să le desemneze și de ale căror limite limbile ar putea să țină cont sau nu. Spre exemplu, se procedează ca și cum o culoare precum „roșu” ar exista tocmai ca „roșu”, adică ca această culoare și nu ca o altă culoare identificată independent de delimitarea făcută prin intermediul limbilor. În realitate, aceste clasificări, aceste „clase de lucruri” sau, mai bine spus, aceste *tipuri de ființare* (inclusiv „natura” și „lumea”) sînt mijlocite mai întîi prin limbaj – prin semnificațiile cuvintelor; și tocmai de aceea „lucrurile” respective pot fi desemnate cu „numele” lor, adică pot fi deduse din semnificația căreia îi corespunde tipul lor de ființare.

Desigur, lumea mijlocită lingvistic sau o parte din ea, spre exemplu spectrul cromatic, poate fi (și trebuie să fie) clasificată după criterii obiective, punîndu-ne întrebarea care sînt semnificațiile prin care limbile desemnează aceste clasificări. Se poate construi chiar și un sistem universal de desemnare, văzut ca o „sită” universală pentru compararea limbilor (ceea ce se face, în realitate, în lingvistica comparată, chiar dacă numai parțial). Totuși, nu trebuie să credem, eronat, că acesta este un cadru de interpretare dedus tacit din limbă, adică construit după modelul limbilor, deoarece avem în vedere lucruri individuale și vorbim despre speciile corespunzătoare sau despre tipurile de ființare. Spre exemplu, prin analiza unui spectru cromatic concret, adică a unui exemplu pentru culori, facem referire la „quidditățile” corespunzătoare. Deci, construim o limbă universală ca „tertium comparationis” pentru a o raporta la limbile istorice și pentru a le compara între ele.

Lucrurile ca obiecte ale reprezentării ca atare sînt în mod sigur „pre-lingvistice”, existînd independent de limbă. Dimpotrivă, lucrurile văzute ca fiind *aceste* sau *acele lucruri* (ca „animale”, „arbori”, „păduri” etc.), adică ca exemple pentru „quiddități” și, în general, ca obiecte ale gândirii, sînt exprimate tocmai prin limbaj.

5.1.2. Înceamnă aceasta că limbajul este „natural” per definitionem? Dintr-un anumit punct de vedere, dacă este vorba despre propriile lui „universalii empirice”, despre normele pe care trebuie să le respecte – chiar și în mijlocirea „naturii” –, da: normele care se așteaptă a fi deduse

din limbi pot fi considerate foarte bine drept „naturalitate” interioară a limbajului (pe lângă aceasta, pentru lingviști trebuie să fie valabilă și norma rezultată printr-o universalie esențială, conform căreia aceste norme care ar trebui să existe în limbi pot fi suspendate în cazuri particulare). Dar nu și în relație cu o „natură” considerată drept lume de „lucruri” ne-numite, obținută prin abstracție sau prin construcție în afara cadrului limbilor individuale, deoarece, din această perspectivă, limbajul este pur și simplu o replică creată de om la adresa naturii și a lumii de percepții senzoriale. Prin urmare, dacă privim astfel lucrurile, limbajul este negare dublă și suspendare a lumii. Pe de o parte, el este construcția unei cu totul *alte* lumi, a unei lumi de semnificații, adică „mundus sensibilis” este înlocuit cu „mundus intelligibilis”, care constă din tipuri de ființare. Pe de altă parte, aceste tipuri de ființare – speciile lingvistice – nu sînt speciile „reale”, existente prin natură: în principiu, ele nu diferă doar în fiecare limbă, ci sînt chiar în limbajul însuși, adică *primar*, măcar *tipuri virtuale de ființare*, posibilități de existență, cărora le pot corespunde parțial speciile „reale” și nu clasele de „obiecte reale” pre-existente.¹

5.2.1. Însă tocmai prin faptul că limbajul este delimitare și determinare a tipurilor de ființare și, astfel, constituire a unei „lumi materiale” neconfigurate printr-o lume „imaginabilă” sau, mai bine spus, este construcție primară a acestei lumi mentale, care, prin intermediul semnificațiilor sale, se poate referi la lucrurile văzute ca forme de ființare (Daseiende) și, concomitent, la sensul lor, adică la infinita lor posibilitate, deci tocmai prin acest fapt limbajul devine și o cale de acces la lucrurile însele în procesul de gândire și, prin urmare, punct de plecare și condiție pentru fiecare știință (și pentru știința limbii). Deoarece fiecare „lucru” este ceva abia prin limbaj și în limbaj; chiar și întrebarea asupra ființării („Ce este x?”), cu care începe fiecare știință (și în al cărei răspuns explicit constă știința) poate fi pusă tot numai prin intermediul limbajului și cu referire la delimitarea lingvistică.

¹ Limbajul este atît de „non-natural”, încît nu distinge nici măcar ceea ce este „adevărat” de ceea ce este „fals”, ceea ce este „existent” de ceea ce este „non-existent”, adică precedă aceste două distincții atunci cînd își delimitează tipurile de ființare. În realitate, la nivel lexical și gramatic, el nu tratează ființele imaginare precum inorogul altfel decît tratează caii „reali”.

5.2.2. În realitate, limbajul pune la dispoziție obiecte pentru „științele generalului” (prin așa-numitele „nume de clase” precum *arbore*, *animal* etc.), pentru istorie (prin nume proprii precum *Petru*, *Berlin*) și pentru filozofie (prin așa-numitele „nume abstracte” precum *adevăr*, *virtute*). Și problemele care caracterizează direcția cercetării sînt date prin limbaj. Este vorba despre problema privită din perspectivă științifică naturală, respectiv culturală, referitoare la existența unei clase (spre exemplu, *Ce este un arbore?*, *Ce este un cuvînt?*), despre problema istorică, referitoare la existența particularului (spre exemplu, *Cine este Petru?*, *Ce oraș este Berlin?*) și despre problema filozofică, referitoare la sensul ființării (spre exemplu, *Ce este adevărul?*, respectiv *Ce înseamnă „a fi adevărat”?*). Firește, astfel de probleme apar și în întrebuintarea zilnică a limbajului în viața practică, dar în acest caz ne mulțumim cu un răspuns parțial, suficient pentru scopul practic al problemei; în schimb, în știință dorim să găsim un răspuns logic, metodic și explicit la problema în cauză. Cine răspunde explicit la o întrebare precum *Cine este Petru?* face, de fapt, istoria lui Petru; iar pentru a răspunde amănunțit la întrebarea *Ce oraș este Berlin?*, trebuie să expunem istoria Berlinului; la întrebarea *Ce este un pește?* se răspunde explicit prin apelul la ihtiologie. Și științele relațiilor pur formale, adică științele matematice, care reprezintă un tip special al științelor generalului sau al „științelor claselor”, se bazează pe intuiția, existentă în limbă, a numerelor și a formelor pure.

5.2.3. Faptul că limbajul este condiție pentru știință nu trebuie însă interpretat în sensul că știința în general ar fi condiționată de limbaj sau poate de o limbă individuală (spre exemplu, de română, germană etc.) ori că limbajul în general, respectiv fiecare limbă individuală ar trebui să fie considerată știință – așa cum s-a spus uneori. Într-adevăr, știința începe prin limbaj, dar depășește limbajul, ajungînd la lucrurile însele, ea revizuieste, pe baza unor criterii obiective, delimitările făcute de limbaj (spre exemplu, stabilește că o „balenă” nu este „pește” în accepția ei), respinge speciile lingvistice precum „inorog” sau „centaur” ca nefiind fondate obiectiv, de asemenea descoperă și creează numeroase „lucruri” noi, necunoscute limbii și întemeiază un limbaj nou, justificat obiectiv, pentru propriile ei necesități de desemnare, adică „limbajul de specialitate”. La rîndul lui, limbajul este condiție necesară pentru știință, deoarece acel „ce” al lucrurilor este indicat ca

atare și poate fi mijlocit doar prin intermediul lui; limbajul în sine nu este însă știință, dar nici ceva „obscur”. El este *διακριτικόν τῆς οὐσίας*, delimitează ființarea lucrurilor și o identifică deictic ca fiind „aceasta-și-nu-alta”, o reprezintă în vorbire, dar tocmai de aceea nu spune nimic despre această existență (în actul numirii), cel puțin nimic explicit sau fondat obiectiv, nici măcar dacă ea „este aici” în mod real (în realitate, nici derivatele și compusele nu depășesc în limbile ca atare indicațiile foarte vagi de relaționare sau de clasificare).

5.3. Îmi permit să închei discuția despre aceste probleme cu câteva citate din două lucrări mai timpurii ale mele, pe care, în parte, le-am avut în vedere și în acest referat. Și aceasta pentru că și astăzi aș formula la fel tezele expuse acolo.

Despre limbajul văzut drept creator de specii:

„Firește, limbajul nu produce arbori ca obiecte cu existență concretă (Daseiende), ci semnaleză existența arborilor. Pe lângă aceasta, nu este important nici faptul că această delimitare (atribuirea unei anumite ființări) se face adesea pe baza caracteristicilor stabilite chiar în lucruri și că speciile lingvistice coincid foarte des cu speciile date prin natură, deoarece aceste caracteristici devin tocmai prin limbaj trăsături distinctive (criterii de delimitare); limbajul nu delimitează doar specii date prin natură (din contră: faptul că anumite specii lingvistice corespund speciilor naturale poate fi constatat doar ulterior) și, în orice caz, limbajul nu este o reprezentare imitativă, ci clasificare intențională a lucrurilor.”¹

Despre limbajul văzut ca o cale de acces la lucruri:

„Așadar, semnificația conține doar modul de a fi al obiectului, adică a-fi-așa-și-nu-altfel, și nu obiectul existent în mod concret (das Seiende). Doar în mod secundar limbajul poate ajunge la desemnarea obiectului existent prin a-fi-așa-și-nu-altfel. Dar pentru că posibilitatea pură este ceva universal, limbajul poate ajunge doar printr-o operație secundară de individualizare la desemnarea exemplelor individuale ale modului de a-fi-așa-și-nu-altfel...”

Desemnarea este... o posibilitate a limbajului, la baza căreia stă limbajul văzut ca semnificație. Desemnarea ne conduce acum spre lumea lucrurilor, care ajunge să fie o lume configurată abia prin limbaj.

¹ „Naturbild und Sprache”, p. 281.

Așadar, limbajul face posibil accesul la extralingvisticitate, la lucrurile însele. De aceea el poate fi și instrument al vieții practice, care reprezintă legătura cu lumea extralingvistică. Însă, esențial este faptul că limbajul ne face accesibile lucrurile cercetării obiective, în acest sens el putând fi considerat drept punct de plecare și bază pentru știință.”¹

Despre cunoașterea lingvistică și științifică:

„Firește, în limbi avem delimitări și distincții intuitive, care pot fi ipoteze importante pentru științe și/sau filozofie. „Științific” sau „filozofic” nu înseamnă însă aceste intuiții ca atare; ci tocmai expunerea lor sub forma enunțurilor și justificarea lor reală sau rațională: astfel de intuiții sînt fapte pur lingvistice doar cînd vorbim de ceva „cunoscut”, dar încă „ne-recunoscut” (în sensul lui Hegel). De asemenea, acestea sînt pentru științe și filozofie doar simple posibilități, care nu pot aduce nici o considerație științifică precisă în ceea ce le privește, dar care nici nu pot exclude o astfel de considerație. Din perspectivă tehnică este mai ușor: anumite probleme sînt ridicate în cadrul unei comunități a cărei limbă cunoaște diferitele delimitări și distincții și, din această perspectivă, o limbă poate apărea, să zicem, *post factum* ca fiind „mai științifică” sau „mai filozofică” prin comparație cu o alta. Existența unor astfel de delimitări și distincții într-o limbă nu reprezintă însă o garanție a faptului că problemele menționate vor fi aduse în discuție în respectiva comunitate lingvistică sau că inexistența lor exclude abordarea problemelor științifice vizate. Spre exemplu, este mai ușor ca chestiunile ontologice să fie discutate într-o comunitate care are în limba sa verbul „a fi” și derivate de la acest verb; putem avea, însă, ontologie și în comunitățile lingvistice care nu cunosc verbul „a fi” sau există numeroase comunități lingvistice care, deși au acest verb, nu au dezvoltat o ontologie științifică. La fel, articolul hotărît corespunde unei distincții fundamentale între „virtual” și „actual”, între „concept” și „obiect”, respectiv între existență și obiectul existent (precum în cazul din limba germană *Mensch – der Mensch*); existența articolului hotărît într-o limbă (spre exemplu, în bască sau samoană) nu implică, totuși, ideea că această

¹ „Der Mensch und seine Sprache”, în *Ursprung und Wesen des Menschen*, editat de H. Haag și F. P. Möhres, (curs ținut la Tübingen în semestrul de vară 1966), (1968), p. 76.

distincție se face și în mod real, iar inexistența articolului (spre exemplu, în latină sau în rusă) nu exclude faptul că această distincție este făcută din perspectivă științifică, respectiv filozofică.”¹

¹ „Naturbild und Sprache”, pp. 277-278.

UNIVERSALIILE LIMBAJULUI ȘI UNIVERSALIILE LINGVISTICII

Introducere

1. Orice lingvistică admite explicit sau implicit universalii, cel puțin universalii de un anumit tip. Astfel, se pune întrebarea *care* sînt fonemele (sau „sunetele”) unei limbi oarecare, *care* sînt categoriile ei gramaticale, care sînt, în această limbă, tipurile de propoziții, în *ce mod* s-a schimbat în decursul istoriei sale, însă nu se discută *dacă* ea conține foneme (sau „sunete”) și categorii gramaticale, dacă deține nivelul gramatical al propoziției sau dacă este supusă schimbării lingvistice etc. Cu toate acestea, este cert că lingvistica structurală modernă sau, cel puțin, anumite curente ale structuralismului, adoptînd, în acord cu tradiția humboldtiană, principiul – de altfel perfect valabil într-un anumit sens – conform căruia orice limbă trebuie descrisă din propriul său punct de vedere, au ajuns treptat – și în ciuda altor curente, universaliste, chiar din interiorul structuralismului¹ – să evidențieze în special – și pînă la exagerare – diferențele dintre limbi, în detrimentul analogiilor de structură, atît funcționale, cît și materiale. În anumite orientări ale structuralismului, s-a ajuns inclusiv să se încerce definirea categoriilor lingvistice funcționale exclusiv cu privire la o limbă determinată (cf. I, 2.2.1) și făcînd abstracție de universalitatea sa. În acest sens, colocviul realizat în Dobbs Ferry, New York, în 1961, punînd în mod explicit, și pe baza unei însemnate cantități de materiale pertinente, problema universalii și a analogiilor de structură care caracterizează serii de sisteme lingvistice („tipologia”), a marcat efectiv – cum a remarcat Ch. E. Osgood în cadrul aceluiași colocviu² – o cotitură decisivă în lingvistica modernă, mai ales, desigur, cu privire la tradiția bloomfieldiană. Dar, din punctul de vedere al lingvisticii europene, se poate vorbi și de o cotitură în raport cu un aspect al

¹ Este suficient să ne gîndim la unele lucrări ale lui R. Jakobson.

² *UL*, p. 236.

tradiției saussuriene, adică de o puternică revigorare a abordării pancronice a limbilor, a cărei posibilitate – exceptând ceea ce se referă la principiile generale – fusese negată de Ferdinand de Saussure¹. De atunci, mulți lingviști s-au dedicat, direct sau indirect, – mai întâi în cadrul structuralismului însuși, iar apoi mai ales în cadrul gramaticii generative – căutării de universalii și, atât în discuțiile teoretice, cât și în cercetarea analitică și descriptivă, s-au accentuat mai curînd analogiile între sistemele lingvistice. Acest fapt se reflectă pînă și în manualele de introducere în lingvistică: acolo unde anumite structuri ale unor limbi diferite se prezentau ca fiind complet eterogene, astăzi, aceleași structuri se prezintă adeseori ca fapte, în fond, destul de asemănătoare, ba chiar identice. Și asistăm inclusiv la o adevărată proliferare de universalii, mai mult sau mai puțin fundamentate ori mai mult sau mai puțin ipotetice.

2. Ni se pare, prin urmare, că a sosit momentul să ne întrebăm care este sensul, care sînt posibilitățile și limitele căutării de universalii și dacă aceasta nu este, în unele privințe, o căutare a Graalului: mai exact a unui Graal care nu va fi găsit niciodată, fie pentru că nu există, fie pentru că nu poate fi găsit acolo unde este căutat.

3. Problema universalii lingvistice este strîns legată de problemele gramaticii universale, ale învățării limbilor și ale tipologiei lingvistice, dar aici nu putem trata aceste probleme (în ceea ce privește gramatica universală, cf., totuși, nota 1, p. 100).

I. Universalii limbajului

1. *Tò καθ' ὅλον λέγεται πολλαχῶς*. Într-adevăr, ceea ce atrage atenția în primul rînd în investigațiile și afirmațiile de principiu referitoare la universalii lingvistice este faptul că universalii demonstrate sau propuse nu sînt tocmai universalii. În timp ce, pentru anumiți autori, singurele universalii demne de această denumire și demne de a fi cercetate sînt acelea care, fiind reperabile efectiv în toate limbile, ar fi „adevărata universalii”, alți autori insistă mai ales asupra universalii statistice sau „de tendință”, ba chiar și asupra acelor „universalii” care, prin definiție, nu pot fi comune tuturor limbilor.

¹ *Cours*, pp. 133-139 (în ediția românească, pp. 109-112).

2.0. În această privință, trebuie în primul rînd să distingem, în acord cu înțelesul logic, cinci tipuri de universalitate: trei tipuri primare și două secundare.

2.1.1. Cele trei tipuri primare sînt următoarele:

1) *Universalitatea conceptuală* sau universalitatea ca *posibilitate*. În acest sens, toate categoriile lingvistice – chiar și categoriile atestate într-o singură limbă, ba chiar și categoriile ipotetice care, însă, nu se află în contradicție cu conceptul de limbaj – sînt universalii, în sensul că ele constituie posibilități universale ale limbajului; ar putea să apară în limbi pe care nu le cunoaștem în prezent sau să fie adoptate pentru sisteme lingvistice care ar putea fi imaginate în mod rezonabil.

2) *Universalitatea esențială* sau universalitatea ca *necesitate rațională*. În acest sens, este universală orice proprietate care poate aparține conceptelor de limbă și limbaj sau care să poată fi dedusă din aceste concepte ca atare¹.

3) *Universalitatea ca generalitate istorică* (sau *empirică*); aceasta este universalitatea proprietăților ce sînt atestate efectiv în toate limbile sau, cel puțin, în toate limbile cunoscute (și care, în acest ultim caz – care reprezintă cazul normal – sînt atribuite prin inducție și limbilor care, în momentul generalizării, încă nu se cunosc). Generalitatea poate fi absolută sau relativă: este relativă (probabilitate preferată) dacă proprietățile în discuție se atestă nu în toate, ci doar în majoritatea limbilor cunoscute; totuși, din punct de vedere teoretic, nu există

¹ Pentru distincția între universalitatea conceptuală și generalitatea istorică, cf. lucrările noastre *Logicismo*, pp. 12, 21 (în *TLLG*, pp. 246, 258) și *Determinación y entorno*, pp. 32-33 (în *TLLG*, pp. 288-289). [² În volumul de față, v. *infra*, pp. 198-233 și 234-254]. Pentru distincția între universalitatea esențială și generalitatea empirică, cf. *Sincronía*, p. 132 (ed. a II-a, pp. 234-235). [³ cf. *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Buc., 1997]. Pentru cele trei tipuri de universalii, cf. *Bedeutung und Bezeichnung*, p. 119 (în *PSE*, p. 208) și *Über Leistung und Grenzen der kontrastivén Grammatik*, pp. 29-30. Cf., de asemenea, distincția lui S. Saporta, *UL*, p. 48 și urm., între universalii „universally available (belonging to some metatheory of linguistics)”, universalii „universally present” și universalii „universally necessary (present by definition)”: universalii „universally available” corespund la noi universaliiilor posibile; universalii „universally necessary”, universaliiilor esențiale; și universalii „universally present” – dacă exceptăm universaliiile necesare – universaliiilor empirice.

diferențe între aceste două tipuri (cf. 2.2.3.1). În schimb, universalitatea esențială este întotdeauna absolută, la nivelul la care este necesară (cf. 3.2.2).

Universaliiile corespunzătoare acestor trei tipuri de universalitate le vom denumi, respectiv, *universalii posibile*, *universalii esențiale* și *universalii empirice*¹.

2.1.2. Cele două tipuri secundare sînt derivații prin combinare ale celor trei tipuri primare. Una din aceste derivații combină posibilitatea cu generalitatea, limitînd numărul elementelor constitutive posibile ale limbilor. Prin urmare, în acest caz, faptul general („universal”) ar fi clasa fixă de posibilități, dar fiecare limbă ar prezenta o selecție în interiorul acestei clase, selecție care, desigur, poate fi parțial identică. Într-o variantă a acestei derivații, nedefinită ca atare, dar care apare destul de frecvent, anumite elemente ale clasei fixe de posibilități s-ar descoperi în toate limbile și, în consecință, ar fi deja generale. Cealaltă derivație combină posibilitatea cu necesitatea, admițînd o conexiune necesară între anumite posibilități. Universaliiile corespunzătoare acestor două derivații le vom numi, respectiv, *universalii selective* și *universalii implicative* (sau chiar, în acord cu terminologia curentă, *implicații*).

2.2.0. Să revenim la fiecare din tipurile de universalii stabilite mai sus, pentru a examina anumite probleme care trebuie aduse în discuție cu privire la acestea.

2.2.1. Toate faptele atestate în limbile existente – inclusiv cele imaginate pentru limbile posibile (proprietăți, funcții, categorii funcționale, procedee materiale) – trebuie, fără excepție, să fie considerate, înainte de orice, *universalii posibile* (conceptuale), adică posibilități universale ale limbajului (independente de limbile particulare), pentru a putea fi definite și pentru a se putea, eventual, pune în discuție

¹ Cf. „definitional universals” ale lui Ferguson, *UL*, p. 42, universaliiile „universally necessary” ale lui Saporta, *ibid.*, p. 49; „analytic universals” ale lui Moravcsik, p. 224 („properties that all languages have by definition, by virtue of the fact that the term ‘language’ applies to them”); universaliiile „implicit in the nature of language, defining characteristics or necessary consequences of defining characteristics” ale lui Householder, p. 24; cit și „defining set”-ul de proprietăți ale limbajului uman stabilit de Hockett, *UL*, pp. 7-10, 12. De asemenea, unele dintre universaliiile cercetate de Hockett în afara „defining set”-ului său, *ibid.*, pp. 14-21, sînt universalii esențiale în sensul propus de noi (Cf. 3.1, 3.5, 4.6, 4.8, 4.9, 4.10).

problema universalității raționale sau empirice. În realitate, este exact ceea ce se face de obicei, chiar și în cazurile în care nu se menționează acest lucru. Astfel, spre exemplu, categoriile verbale sînt universalii în acest sens și numai așa sînt definibile. Contrar celor afirmate de multe ori¹, nu se definește „substantivul-în-engleză”. Într-un anume sens, „substantivul-în-engleză” *nu se poate* defini, căci, ca segment al unui obiect istoric (limba engleză) este, la rîndul său, un obiect, iar obiectele nu pot fi definite, ci doar atestate și descrise (și în plus, firește, li se poate trasa istoricul). Încercînd să definim „substantivul-în-engleză”, nu facem altceva decît să descriem expresia sa și comportamentul acesteia. Într-adevăr, dacă ne referim la o anume limbă, se poate pune doar întrebarea dacă o categorie sau alta există sau nu în această limbă și, dacă există, care este manifestarea sa materială (comportamentul său paradigmatic și sintagmatic)². În realitate, nu există diferență logică între, spre exemplu, definiția conceptului de infix și aceea a conceptului de substantiv: ambele concepte pot fi definite doar la nivel universal și independent de limbile particulare. Diferența dintre cele două cazuri este una „substanțială”, adică o diferență datorată naturii distincte a celor două concepte: infixul este un procedeu universal al expresiei, în timp ce substantivul este o categorie a conținutului, o modalitate universală a semnificării. Dacă nu ar fi așa, de ce „substantivul-în-engleză” s-ar numi tocmai substantiv”? Pe de altă parte, referitor la „substantivul-în-engleză” nu s-ar putea pune problema universalității: nu s-ar putea pune întrebarea dacă alte limbi (sau toate limbile) au „substantivul-în-engleză”, căci, evident, e imposibil să-l aibă. Uneori se afirmă că această posibilitate este dată de faptul că există totuși o oarecare asemănare între „substantivul-în-engleză”, „substantivul-în-germană”, „substantivul-în-latină” etc. Dar, în realitate, nu e altceva decît o trimitere la categoria universală, adică la proprietățile comune ce constituie acea „asemănare” din punct de vedere funcțional. Pe de altă parte, la fel de bine s-ar putea defini o categorie absolut identică cu

¹ Cf. spre exemplu, B. Bloch și G.L. Trager, *Outline*, pp. 68-69, și, în discuția referitoare la universalii, S. Saporta, *UL*, p. 49.

² Cf. discuția noastră despre aceste probleme, în *Determinación y entorno*, p. 33 (*TLLG*, pp. 288-289), și *Logicismo*, pp. 12, 21 (*TLLG*, pp. 245-246, 258-259). [³ În volumul de față, v. *Determinare și cadru și Logicism și antilogicism în gramatică*].

„substantivul-în-engleză”. Într-un asemenea caz, însă, nu ar mai fi vorba doar de „substantivul-în-engleză”, ci de o posibilitate universală a limbajului, chiar și atunci când nu i s-ar putea dovedi prezența în alte limbi. O definiție ca atare este întotdeauna universală: definește o posibilitate nelimitată. Dar o definiție universală nu implică generalitatea obiectivă a ceea ce se definește. Astfel, dacă se definește în mod universal adjectivul, acest lucru nu înseamnă nicicum că li se poate atribui tuturor limbilor, căci definirea unui lucru nu-i garantează existența: este definit adjectivul pentru orice limbă în care poate exista.

2.2.2.1. Cît privește *universalii esențiale*, trebuie insistat în primul rînd asupra faptului că acestea se deduc din conceptele înseși de „limbaj” și de „limbă” – în sensul că sînt elemente constitutive sau consecințe necesare în mod rațional ale elementelor constitutive ale acestor concepte –, și nu din definițiile corespunzătoare¹. O definiție (dacă este vorba despre o definiție „reală”) este rezultatul analizării conceptului pur, și nu invers. În plus, definițiile sînt propoziții: afirmă ceva referitor la ceva, implică analiză și sinteză (*διαίρεσιν καὶ σύνθεσιν*) și pot, din acest motiv, să fie false, în timp ce noțiunile intuitive pure, neanalizate, nu pot fi false.

Prin urmare, singura posibilitate metodologică în acest sens ar fi să ne așezăm, ca să zic așa, „dinaintea” conceptelor de limbaj și de limbă și să ne întrebăm dacă o anumită proprietate e un atribut necesar pentru ca ansamblurilor de „fapte” corespunzătoare să li se poată atribui numele de *limbaj* și *limbă*² (cf., totuși, 2.2.3.3, în ceea ce privește euristica).

2.2.2.2. Majoritatea *universalii* esențiale, evidente în mod nemijlocit și, în consecință, general admise, sînt *universalii* generice,

¹ În formulările privitoare la aceste *universalii* apare aproape constant o corelație cu definițiile (cf. nota 1, p. 76). Dar Ferguson, *UL*, p. 42, observă, pe bună dreptate, că această corelație nu este necesară: „Such universals may be regarded as definitional; i.e., they are implicit in the linguist's concept of language whether included in his formal definitions or not”. În ceea ce ne privește, vom spune pur și simplu „implicit in the concept of language”.

² Ch. F. Hockett, *UL*, p. 12 a înțeles foarte bine că e necesar să ne imaginăm absența unei proprietăți pentru a stabili dacă e necesară sau nu: „To show the importance of the features of the defining set, we can think of human language as we know it and consider the consequences of suppressing, in turn, each feature”.

adică proprietăți foarte generale, fără nici o specificitate în ceea ce privește „faptele” cărora le corespund. Astfel, spre exemplu, limbajul se prezintă în mod necesar sub forma limbilor; orice limbă trebuie să aibă expresie și conținut; orice limbă implică o organizare gramaticală; orice limbă se schimbă în decursul istoriei sale etc.¹ Dar, fără îndoială, mai pot fi admise ca *universalii* esențiale și o întreagă serie de fapte mult mai specifice. Astfel, spre exemplu, s-ar părea că e obligatoriu să existe în toate limbile cuvîntul ca unitate lexicală, deși nu este nicicum necesar ca el să existe peste tot ca nivel al structurării gramaticale². Nu este neapărat necesar să se distingă „calitatea” de „proces” și, prin urmare, adjectivul nu este o *universalie* esențială. Dar este necesar ca în orice limbă să se poată spune ceva despre ceva și, așadar, ca orice limbă să aibă procedee pentru a se face distincția între „remă” și „temă” („comentariu” și „subiect”)³. Din punct de vedere rațional, nu este neapărat necesar ca pronumele personale să constituie peste tot o categorie autonomă, dar este necesar ca fiecare limbă să fie capabilă să distingă într-un fel persoanele dialogului și non-persoana. Și se mai poate susține, pe bună dreptate, necesitatea distincției dintre nume și verb:

¹ Cf. *Sincronia*, p. 132 (ed. a II-a, pp. 234-235), unde se găsesc o serie de alte *universalii* de acest tip. În acea epocă consideram drept universal, în același sens, și caracterul fonic (vocal) al limbajului și, prin urmare, și existența unui sistem fonic pentru orice limbă. Dar, în realitate, caracterul fonic nu e necesar în mod rațional: pot fi imaginate foarte bine limbi cu exprimare afonică. Admițînd că acest caracter vocal al limbajului ar fi necesar în alt sens (cf. 2.2.3.2) apare întrebarea dacă și schimbarea fonetică este necesară. Hockett, *UL*, pp. 20-21, o consideră, într-adevăr, ca fiind o *universalie*. Totuși, justificarea ce rezultă din aceasta nu privește *schimbarea*, ci doar *variația* fonetică, care, de la sine, nu antrenează schimbarea propriu-zisă. Personal, considerăm că schimbarea fonetică nu se poate justifica decît în cadrul schimbării lingvistice în general, în timp ce schimbarea semantică se poate justifica independent de schimbarea fonetică.

² Adică să existe în toate limbile funcții gramaticale exprimate la nivelul cuvîntului (și independente de funcțiile proprii altor niveluri superioare, ale structurării gramaticale a limbii), așa cum se observă, de exemplu, în spaniolă sau italiană. În schimb, cele două niveluri, al elementelor minimale și al propoziției, sînt necesare în mod rațional, de vreme ce această necesitate emană din însăși noțiunea de structurare gramaticală.

³ Noțiunea de predicat se poate identifica foarte bine cu noțiunea de „remă”, în timp ce noțiunea de subiect, în sensul în care se aplică, de exemplu, limbilor indo-europene, nu coincide cu noțiunea, mult mai generală, de „temă”.

firește, ca distincție între *funcție substantivală* și *funcție verbală*, și nu ca distincție între două clase de cuvinte considerate ca atare în lexic.¹

2.2.2.3. Universaliiile esențiale – mai ales dacă le considerăm ca aparținând definițiilor sau ca fiind deduse din acestea – pot, fără îndoială, să pară mai puțin interesante decât cele empirice, cel puțin în ceea ce privește cunoașterea științifică a limbilor². Însă, în primul rând – cum s-a văzut deja – ele nu se deduc din definiții. Pe de altă parte, nu toate universaliiile esențiale sînt imediat evidente, iar faptul că ar fi posibil să le deducem nu le face sub nici o formă mai puțin importante din punct de vedere științific. În al treilea rând, consecințele lor în ceea ce privește structurarea limbilor (în particular, consecințele „dinamice”: cf. 3.3) sînt adeseori chiar mai puțin evidente. În sfîrșit, există o ierarhie a universaliiilor esențiale, care e interesantă în sine, adică pentru cunoașterea științifică generală a limbajului³.

2.2.3.1. *Universaliiile empirice*, în măsura în care sînt dovedite efectiv, și nu deduse în mod rațional, nu funcționează la modul absolut, ci doar pentru limbile în care au fost atestate, iar pentru alte limbi servesc doar ca probabilități, și aceasta doar în măsura în care nu se găsesc excepții (în afară de cele care s-ar putea justifica printr-o necesitate rațională; dar, în acest caz, devin universalii esențiale). A admite generalitatea lor pentru toate limbile înseamnă întotdeauna să emitem o

¹ Exemplul atît de frecvent citat al limbii *nootka* nu este o excepție în acest sens, căci și *nootka* cunoaște distincția între funcția substantivală și cea verbală. Categoriile verbale sînt, în principiu, funcții semantice și nu clase de „cuvinte” (forme lexicale). Referitor la relația dintre categoriile verbale și clasele lexicale, se poate dovedi doar o universalie statistică sau „de tendință”: categoriile verbale „tind” să fie exprimate prin clase diferite de forme lexicale.

² De aici, J.M.E. Moravcsik, *art. cit.*, p. 224, le va declara „neseemnificative”. Cf. și Ch.E. Osgood, *UL*, p. 238.

³ Astfel, Householder reduce la trei trăsături primare „defining set”-ul lui Hockett. Noi înșine considerăm ca trăsături esențiale ale limbajului *semantismul*, *alteritatea* (faptul că orice act lingvistic este dirijat de către un subiect lingvistic spre un alt subiect), *creativitatea și istoricitatea* (faptul că limbajul se prezintă sub forma limbilor). Dar, la urma urmei, istoricitatea s-ar putea deduce din alteritate și din creativitate, așa cum *exterioritatea* limbajului (faptul că limbajul se exprimă într-o substanță) se deduce din semantism și alteritate.

ipoteză, adică să generalizăm prin inducție ceea ce s-a dovedit efectiv¹. În schimb, ipoteza generalității este lipsită de sens în cazul universaliiilor esențiale, căci o necesitate rațională nu este o generalizare: este „generală” de la bun început². Cu alte cuvinte, generalitatea universaliiilor empirice este în mod logic „extrinsecă” (este o generalitate dovedită sau presupusă), în timp ce generalitatea universaliiilor esențiale este „intrinsecă”. Înțelesul logic al universaliiilor empirice nu se schimbă prin eventuala lor prezență în toate limbile cunoscute. Dacă, de exemplu, se dovedește – și chiar e dovedit – că silabele deschise nu lipsesc din nici una dintre limbile cunoscute, aceasta nu încetează a fi o atestare empirică, fără o universalitate necesară³. Toate limbile cunoscute au consoane și vocale, dar o limbă fără vocale, sau cel puțin fără vocale funcționale, nu este imposibilă⁴. Să presupunem, de exemplu, că într-o limbă toate consoanele ar fi în mod automat urmate de un element vocalic determinat sau că orice consoană dintr-o anumită clasă ar fi automat urmată de o vocală determinată: o astfel de limbă n-ar avea vocale funcționale⁵.

2.2.3.2. Toate aceste aspecte, totuși, se referă doar la condiția logică a universaliiilor empirice, dar în nici un caz nu le slăbesc importanța. Într-adevăr, faptul că generalitatea lor este extrinsecă din punct de

¹ J.H. Greenberg, *UL*, p. 9, amintește, referitor la universalii, afirmația bine-cunoscută a lui Bloomfield: „the only valid generalizations about languages are inductive generalizations”. Dar este ușor de remarcat că această afirmație este tautologică: generalizările, în sensul propriu al termenului, sînt întotdeauna „inductive”.

² Însă, firește, avem dreptul să ne întrebăm dacă un fapt general din punct de vedere empiric nu ar putea fi necesar și să încercăm să-i găsim o justificare din punct de vedere rațional.

³ Alte universalii de acest tip ar fi următoarele: toate (sau aproape toate) limbile cunoscute au consoane nazale. Dacă într-o limbă există o singură consoană nazală, aceasta este *n*; dacă există două, sînt *n* și *m* (Ferguson, *UL*, pp. 44-45); e posibil, de asemenea, ca toate limbile să aibă categorii pronominale ce prezintă cel puțin trei persoane și două numere (Greenberg, *UL*, p. 90); cf., totuși, nota 1, p. 83.

⁴ Cf. Hockett, *UL*, p. 22: „It would seem easy enough to devise a phonemic system that would have no stops at all, or no vowels at all, or the like”.

⁵ R. Jakobson, *UL*, p. 211, consideră o limbă în care fiecare silabă să fie constituită dintr-un singur fonem drept „absolutely impossible, because the only form of syllable universally admitted is the sequence 'consonant + vowel'”. Este vorba, totuși, de un universal empiric: o limbă ca aceasta probabil nu există, dar nu este absolut imposibil (din punct de vedere rațional).

vedere rațional nu exclude faptul că ar putea fi absolut generale „*de facto*” în limbajul uman așa cum îl cunoaștem, nici că ar putea fi motivate de alte necesități, altele decât necesitatea rațională. Unele universalii empirice prezente efectiv în toate limbile ar putea, fără îndoială, să fie datorate întâmplării: este o posibilitate ce nu se poate exclude dinainte, deși în realitate ar fi infimă, dat fiind numărul mare de limbi ale umanității. Însă toate celelalte ar trebui, prin urmare, să fie motivate. Întocmai – dacă se exclude o motivație istorică (de tipul unei eventuale origini comune a limbilor) – ar trebui să fie determinate fie de rațiuni de ordin practic (limbile, fiind „tehnici” istorice, sînt guvernate tot de simțul practic), fie de alcătuirea fizică și psihică a omului și de condițiile de viață de pe pămînt¹. De altfel, și unele universalii statistice ar putea fi motivate în acest sens. Tocmai această posibilitate a motivării determină interesul pentru universalii empirice, nu doar din partea lingvisticii, ci din partea tuturor științelor umaniste².

2.2.3.3. Universalii esențiale ale limbilor, fiind prin definiție „generale”, sînt incluse în universalii prezente în toate limbile, care la rîndul lor, sînt incluse în universalii posibile³. Prin urmare, dacă ar exista un catalog destul de amplu de posibilități ale limbajului, procedeul empiric în investigarea referitoare la universalii ar putea fi acela de a ne întreba care dintre aceste posibilități sînt universalii

¹ Astfel, de exemplu, în cazul caracterului vocal al limbajului. Din cîte știm, cea mai bună justificare a acestui caracter continuă să fie cea a lui Herder, *Abhandlung*, I, 3 (justificare bazată pe o analiză foarte sugestivă a proprietăților și posibilităților auzului, în comparație cu alte simțuri ale omului).

² Cf. distincția lui Moravcsik; *l. c.*, între universalii (sintetice) *accidentale* și *sintetice ne-triviale* („properties that all natural languages have, though not by definition” și care ar putea fi, din punct de vedere biologic, motivate), cît și cea a lui Householder, *l. c.*, între „universals due to the fact (if it is a fact) that all human languages goes back in line of cultural transmission to a single origin” și „universals which are conditioned by the structure of the human anatomy, in particular of the brain, and are handed on in the germ plasm – a) physiological, b) neurological”. Este greu de înțeles în ce mod universalii „synthetic non-trivial” ar putea fi descoperite de o teorie lingvistică, cum pretinde Moravcsik, p. 225. Dacă sînt „sintetice”, aceasta înseamnă că sînt dovedite prin experiență, și nu deduse din teorie. O teorie ar putea doar să emită ipoteze cu privire la aceste universalii (întrucît o sinteză *a priori* nu poate fi concepută în acest caz).

³ Cf. S. Saporta, *UL*, pp. 50-51.

„generale” (prezente în toate limbile) și care sînt, dintre acestea, universalii esențiale. Din punct de vedere teoretic, acest procedeu nu este, de fapt, necesar pentru universalii esențiale, care nu pot fi identificate ca atare decât prin deducție. Totuși, atestarea empirică a acestor universalii în multe limbi (mai ales dacă este vorba despre universalii „specifice”: cf. 3.2) ar putea fi importantă din punct de vedere euristic, adică: a) pentru a evita pericolul de a considera ca rațional necesar ceea ce este propriu anumitor limbi sau chiar unei singure limbi (ceea ce constituie o greșeală a vechii gramatici universale și, parțial, și a noii gramatici); b) deoarece anumite fapte dovedite ca generale pot avea o justificare rațională care, la prima vedere, ne scapă¹.

2.2.4. *Universalii selective* s-au bucurat, pe bună dreptate, de un succes binemeritat în domeniul trăsăturilor fonetice distinctive, datorită fonologiei lui Jakobson. În plus, chiar și fără ipoteza universalității, fonologia a operat întotdeauna cu un număr destul de limitat de trăsături distinctive, fapt care, cel puțin din punct de vedere empiric, pare perfect rezonabil în acest domeniu al lingvisticii. Același lucru s-ar putea spune și în legătură cu procedeele materiale ale limbajului în domeniile gramaticii și lexicului (formarea cuvintelor): numărul acestor procedee nu este nelimitat, ba chiar, în multe cazuri, numărul posibilităților corespunzătoare este perfect determinat (de exemplu: prefix, infix, sufix). Din contră, ipoteza analogă² cu privire la organizarea plerematică a limbilor – ipoteză emisă de nenumărate ori, sub forme diferite, de-a lungul istoriei și reluată în zilele noastre³ – are toate șansele să fie falsă, dacă se ia în considerare caracterul liber al limbajului (în sensul că obiectul său este infinit). Dar și aici – deși nu s-ar putea pune în practică – este posibil, în principiu, să se stabilească trăsăturile distinctive ce funcționează în limbile umanității într-un moment determinat al istoriei și există mereu posibilitatea de a stabili

¹ Cf. nota 2, p. 81 și *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, p. 30. Acest lucru e valabil și pentru implicațiile teoretice (cf. 2.2.5). Dacă, spre exemplu, se dovedește că anumite pronume prezintă mereu distincții de persoană și număr, ajunge să ne întrebăm dacă aceasta nu se datorează chiar naturii acestor pronume.

² Adică ipoteza unui număr destul de limitat și, în același timp, delimitat (deja admis și constant) de trăsături distinctive.

³ Cf. de exemplu, J.J. Katz și P.M. Postal, *An Integrated Theory*, pp. 162-163.

cel puțin o listă a trăsăturilor semantice cele mai frecvente, fapt ce nu este lipsit de interes. În plus, și în acest domeniu există secțiuni în care numărul posibilităților este determinat din punct de vedere logic.

2.2.5.1. Implicațiile pot fi *teoretice* (deduse prin intermediul analizei conceptuale a posibilităților considerate) sau *empirice* (verificate). Astfel, spre exemplu, implicația „termenul neutru al unei opoziții semantice binare are două semnificări în limbă”¹ este o implicație teoretică², în timp ce implicația „dacă o limbă are flexiune, are și derivare”³ este o implicație empirică. Din punctul de vedere al formei, implicațiile pot fi *unilaterale* (x implică y [dar y nu implică x]), sau *bilaterale* ori *reciproce* (y implică x și y implică x); *pozitive* (dacă x , atunci y) sau *negative* (dacă x , atunci nu y).

2.2.5.2. Implicațiile teoretice presupun, în același timp, și motivarea conexiunilor pe care le reprezintă, în timp ce implicațiile empirice nu presupun nici o motivare. În sensul unei motivări posibile, implicațiile empirice unilaterale ar fi exact contrariul implicațiilor teoretice analoge din punct de vedere formal. Într-adevăr, dacă x , atunci y , ca implicație empirică, ar însemna, în acest sens, „dacă există x , este datorită faptului că există y ” (adică „ y este cel care îl determină pe x ”), în timp ce, ca implicație teoretică, aceeași formulă înseamnă „ x este cel care îl determină pe y ”⁴.

¹ Cf. Greenberg, *Language Universals*, pp. 24-25.

² Cf., în plus, deducția acestei implicații de către M. Sánchez-Ruipérez, *Estructura*, pp. 17-19.

³ Greenberg, *UL*, p. 90.

⁴ Implicațiile trebuie diferențiate strict și atent de universalii esențiale. Greenberg, *UL*, p. 58, observă că „non-implicational universals about language are in fact tacitly implicational since they are implied by the definitional characteristics of language”. Fără îndoială; dar e vorba de două tipuri foarte diferite de implicații: universalii esențiale sînt implicate prin înseși noțiunile de limbaj sau limbă, în timp ce „implicațiile”, afit cele teoretice, cit și cele empirice, sînt conexiuni între posibilități particulare. Universalii esențiale sînt generale prin definiție, adică întotdeauna prezente, în timp ce implicațiile teoretice pot fi generale (conform posibilităților luate în calcul), dar nu sînt generale prin definiție; iar implicațiile empirice sînt, prin definiție, nongenerale (sînt valabile pentru clase de limbi, nu pentru clasa „limbă”). Nu se înțelege în ce mod universalii „implied by definitional characteristics of language” ar putea fi „empirically, not logically implied”, nici ce înseamnă „All languages are observed to have the characteristics in question” (*UL*, p. 83): dacă sînt implicate prin definiție, sînt implicate în mod logic, și nu este nevoie să observăm toate limbile pentru a le verifica. Pe de altă parte, faptele atestate în toate limbile nu coincid prin aceasta cu

3.0. Pînă acum ne-am ocupat de tipurile de universalii lingvistice din punct de vedere al înțelesului lor logic, în raport cu noțiunile de universalitate și generalitate obiectivă. Dar, pentru ca limitele și sensul lor să fie suficient de precise în fiecare dintre cazuri, tipurile posibile de universalii trebuie să se diferențieze și din alte puncte de vedere, și anume: a) conform nivelurilor limbajului la care se raportează; b) conform gradului de generalitate a aspectelor limbajului la care se aplică; c) conform perspectivei în care se situează cu privire la limbi; d) conform planului semiotic la care se referă; e) conform formulării lor.

3.1. În limbaj este necesar să distingem trei niveluri: *nivelul universal* al activității vorbirii, *nivelul istoric* al limbilor și *nivelul particular* al discursului (sau al „textului”) ¹. Universalii lingvistice pot aparține oricăruia dintre aceste niveluri. În cercetările asupra universaliiilor se vorbește de multe ori despre universalii *ale limbajului* și se înțelege prin acestea „ceea ce se găsește în toate limbile”. Dar, în realitate, universaliiile limbilor nu coincid cu universaliiile limbajului. Toate universaliiile limbilor sînt, în același timp, universalii ale limbajului, întrucît limbile nu sînt altceva decît un nivel al limbajului; dar nu toate universaliiile limbajului sînt, în mod necesar, și universalii ale limbilor; pot fi, de asemenea, universalii ale activității vorbirii ² sau universalii ale textului ³. Universaliiile aflate la ordinea zilei sînt, fără îndoială, universaliiile *limbilor*. Totuși, chiar limitîndu-ne la acest nivel, trebuie să avem în vedere universaliiile celorlalte două niveluri ale limbajului, dat fiind că acestea pot avea consecințe considerabile asupra

faptele pe care le implică definiția conceptului de limbă. Presupunînd, de exemplu, că vocala *i* ar fi prezentă în toate limbile, un asemenea fapt ar fi general din punct de vedere empiric, dar nu ar avea nici o relație necesară cu definiția limbii.

¹ Referitor la această distincție, ce justifică o lingvistică a activității de a vorbi și o lingvistică a textului, alături de lingvistica bine cunoscută a limbilor, cf. *Determinare și cadru*, v. *infra*, pp. 198-233.

² Dintre universaliiile „defining set”-ului lui Hockett (cf. nota 1, p. 76), doar trei (2.7, 2.8 și 2.13) sînt universalii ale limbii; toate celelalte se referă la „mesaj”, adică la activitatea vorbirii. În schimb, majoritatea universaliiilor pe care Hockett le semnalează, în afară de „defining set”, privește nivelul limbilor.

³ Astfel, dacă numim „sens” tipul de conținut care se prezintă la nivelul textelor, se poate observa că sensul constituie o universalie absolută a acestui nivel: toate textele au sens (chiar și textele care nu semnifică și nici nu desemnează nimic).

structurării funcționale și materiale a limbilor. Actualmente, cercetarea acestui aspect se află abia la început.¹

3.2.1. Din punctul de vedere al gradului de generalitate a aspectelor limbajului la care se aplică, universaliiile pot fi *generice* și *specifice*. Universaliiile generice se referă la principii și norme ale limbajului și ale limbilor considerate în felul lor general de a fi sau, de asemenea, în aspecte particulare, dar întotdeauna fără specificarea „faptelor” prin care aceste principii și norme se manifestă; cele specifice se referă la fapte specificate ca atare. Astfel, spre exemplu, „Toate limbile disting categorii verbale” este o universalie generică; „Toate limbile posedă categoria numelui” este o universalie specifică.²

3.2.2. Această distincție este, fără îndoială, o distincție relativă, deoarece „generic” și „specific” sînt, în fiecare caz, termeni corelativi. Cu toate acestea, ea trebuie făcută, căci necesitatea, rațională sau empirică, pe care universaliiile o implică sau postulează nu privește decît gradul de generalitate la care se aplică: sub acel nivel, ele permit variația. Prin urmare, gradul de necesitate specifică este invers proporțional cu gradul de generalitate a universaliiilor. Universaliiile referitoare la activitatea vorbirii, considerată independentă de limbi, sînt, toate, universalii generice de un grad foarte înalt. Și la fel se întîmplă cu aproape toate universaliiile acceptate în mod tradițional de către toți lingviștii, chiar și de către adversarii universalismului. Aceasta înseamnă că necesitatea pe care aceste universalii o implică în legătură cu faptele particulare din diverse limbi este foarte redusă.

3.3.1. Limbile sînt produse neîncetat – făcute și refăcute – prin activitatea lingvistică. Prin urmare, ele pot fi abordate prin ele însele, într-o perspectivă statică, sau din punctul de vedere al activității care le produce, într-o perspectivă dinamică, deci ca finalitate a acestei activități. Acest lucru ne permite să distingem universalii *statice* și

¹ Cf., totuși, consecințele importante pe care J. Kuryłowicz le deduce în comunicarea sa despre „situaționalitatea” actului lingvistic.

² Cf. distincția lui Katz și Postal, *An Integrated Theory*, p. 160, și a lui Chomsky, *Aspects*, pp. 27-30, între „formal universals” și „substantive universals”, în planul sistemelor lingvistice („gramatici”). La acești autori apare, totuși, o identificare inadmisibilă între universaliiile limbajului și universaliiile lingvisticii (cf. nota 2, p. 90).

universalii *dinamice*¹. Universaliiile statice sînt proprietăți universale ale limbilor considerate ca atare; universaliiile dinamice sînt principii și norme ale activității care produce limbile².

3.3.2. Ca principii și norme ale unei activități, universaliiile dinamice pot avea manifestări multiple și, în același timp, diferite, ceea ce, totuși, nu le afectează unitatea³. Pe de altă parte, nu este necesar ca finalitatea pe care o implică să fie realizată integral în fiecare moment. Din punctul de vedere al realizării lor în limbile considerate ca produse istorice, aceste universalii se prezintă în majoritatea cazurilor ca „tendințe”. De pildă, între universaliiile motivate prin rațiuni de ordin practic, „tendința” spre simetrie a sistemelor fonologice și, în principiu, a oricărui alt sistem parțial din cadrul unei limbi; ori, dintr-o perspectivă mai generală, „tendința” de regularizare a sistemelor lingvistice⁴. De aici rezultă un alt motiv pentru interesul redus pe care îl prezintă universaliiile „statistice” – adică non-absolute din punct de vedere static –, care pot fi tocmai manifestări ale universaliiilor dinamice. În rest, din perspectivă dinamică, toate universaliiile statice – în măsura în care se exclude simpla coincidență și dacă nu este vorba de condiții permanente ale activității lingvistice – pot fi interpretate ca manifestări ale principiilor care dirijează activitatea ce creează limbile,

¹ Universaliiile „diacronice” nu sînt altceva decît o formă particulară a universaliiilor dinamice.

² Cf. distincția lui Osgood, *UL*, p. 238, între *fenotipuri* și *genotipuri*, distincție foarte adecvată, mai ales dacă nu este interpretată din punctul de vedere al unei presupuse opoziții între „generalizarea empirică” și „generalizarea teoretică” și dacă se renunță la cadrul behaviorist în care o plasează Osgood. Această distincție și, în particular, ideile foarte pertinente pe care Osgood le expune referitor la „genotipuri”, nu au fost apreciate pînă în prezent la capacitatea lor maximă, care depășește granițele psiholingvisticii.

³ Cf., de exemplu, multitudinea manifestărilor principiului antropocentrismului invocat de către Kuryłowicz.

⁴ Cf. în acest sens, universalia dinamică formulată de H. Paul, *Prinzipien*, p. 227: „Jede Sprache ist unaufhörlich damit beschäftigt, alle Ungleichmässigkeiten zu beseitigen, für das funktionell Gleiche auch den gleichen lautlichen Ausdruck zu schaffen”. Evident, în această formulare nu este vorba de „fiecare limbă” ca produs, ci de activitatea care creează limbile. *Prinzipien der Sprachgeschichte* nu sînt, cum se crede adeseori, un manual de lingvistică diacronică, ci, în realitate, un remarcabil tratat despre universaliiile dinamice.

putându-se distinge universalii dinamice cu manifestare constantă și universalii dinamice care se manifestă multiplu și variat.

3.4. Din punctul de vedere al planului semiotic la care se referă, universaliiile pot fi: *semantice* (referitoare la conținut, atât lexical, cât și gramatical), *materiale* (referitoare la procedeele de expresie) și *conective* (referitoare la relația dintre cele două planuri). În principiu, între limbi există o eterogenitate a procedeele materiale referitoare la funcțiile semantice și o eterogenitate a funcțiilor semantice referitoare la procedeele materiale: funcții analoge se pot exprima prin procedee distincte și același tip de procedee poate exprima funcții distincte. De aici interesul pentru cercetarea universaliiilor conective, adică a eventualelor conexiuni constante între anumite funcții și anumite tipuri de procedee materiale¹.

3.5. În funcție de modul lor de formulare, universaliiile pot fi *pozitive* sau *negative*. Însă cele pozitive admit și o formulare negativă din punct de vedere formal; iar cele negative admit și ele o formulare pozitivă din punct de vedere formal. Astfel, „Toate limbile au *x*” ~ „Nici o limbă nu este lipsită de *x*”, „Nici o limbă nu-l are pe *y*” ~ „Toate limbile sînt lipsite de *y*”. Aceste variații sînt un fapt extern, determinat de premisele întrebărilor la care respectivele formulări răspund implicit. Din punct de vedere obiectiv, universaliiile negative absolute, de tipul „Nici o limbă nu-l are pe *y*” prezintă puțin interes, de vreme ce posibilitățile negative sînt, în acest caz, infinite. În schimb, formulările negative sînt cu adevărat interesante în cazurile de negativitate relativă, adică atunci cînd este vorba de proprietăți ale limbajului care au ele însele un sens negativ; astfel, în cazurile de limitare numerică a posibilităților („Nici o limbă nu are mai mult de *n* entități de tipul *x*”), de implicare a absențelor (absența concomitentă a două posibilități) sau de excludere a anumitor posibilități dintr-o serie determinată logic, deși și aceste cazuri admit, toate, formulări pozitive corelative².

¹ Și în acest domeniu cercetările sînt rare, iar faptele bine stabilite sînt puțin numeroase; cf., totuși, observația lui Greenberg referitoare la plural, *UL*, p. 74, precum și implicațiile pe care același cercetător le stabilește referitor la ordinea cuvintelor.

² Astfel, de exemplu, „Nici o limbă nu are ca ordine preferată una din următoarele ordini: Verb – Obiect – Subiect, O-S-V, O-V-S”, formulare care implică (și este implicată de) formularea pozitivă corelativă: „Cele trei ordini preferate, dintre cele șase posibile, sînt: S-V-O, S-O-V, V-S-O” (Greenberg, *UL*, p. 61).

II. Universalii ale limbajului și universalii ale lingvisticii

1. Universaliiile limbajului trebuie diferențiate net de *universaliiile lingvisticii*. Universaliiile limbajului sînt proprietăți ale limbajului însuși, care pot fi stabilite și identificate de către lingvistică, în timp ce universaliiile lingvisticii sînt proprietăți ale lingvisticii, care se justifică doar la acest nivel prin exigențe de ordin intern ale lingvisticii ca știință.

2. Fără îndoială, într-un anume sens, toate noțiunile științifice care se referă la limbaj aparțin lingvisticii și, prin urmare, orice teorie lingvistică, explicită sau implicită, este universală, întrucît se situează în planul conceptelor, care sînt „universale” prin definiție (cf. I, 2.2.1)¹. În acest sens, orice formă de lingvistică, precum și orice disciplină lingvistică particulară – gramatica sau semantica lexicală, gramatica istorică sau dialectologia etc. –, își are „universaliiile” sale, deci conceptele sau noțiunile sale, categoriile, schemele sale de interpretare, definite sau adoptate tacit în principiu pentru orice limbă posibilă, atât la nivel teoretic, cât și la nivelul analizei și al descrierii. Iar, din acest punct de vedere, acea *cognatio litterarum* a gramaticii istorice din Renaștere era o universalie în aceeași măsură cu *legea fonetică* a neogramaticilor sau cu noțiunea de *opozitie* a lingvisticii structurale.

3.1. Însă este necesar să distingem *noțiunile reale* de *noțiunile formale*, adică noțiunile care se referă la obiectul unei științe de noțiunile care se referă la postulatele, la metoda și procedeele acestei științe. E drept că orice teorie despre un obiect real este o interpretare, și nu o copie a realității, și că noțiunile științifice – atât cele reale, cât și cele formale – au un sens precis doar în cadrul unei teorii; dar aceasta nu înseamnă că noțiunile reale ar fi complet arbitrare și că nu ar avea legătură cu obiectul acestei teorii, pe cînd noțiunile formale sînt efectiv arbitrare din punctul de vedere al obiectului. Pe de altă parte, știința lingvisticii, ca orice știință, include, pe lîngă noțiunile reale, noțiuni formale, justificate prin propriile sale necesități intrinseci, de exemplu

¹ Din acest punct de vedere, un titlu ca *Universals in Linguistic Theory* este pleonastic, deoarece conține de două ori noțiunea de universalitate. Bach și Harms o admit, dealtminteri, explicit în prefața lor (pag. VI): „Every paper in the volume is concerned in one way or another with questions of general linguistic theory, that is by necessity with ‘universals’”.

prin necesități ale economiei, ale eleganței, ale simplității, ale coerenței sistemului de descriere și analiză, ale coerenței cu anumite postulate sau chiar prin necesitatea universalității descrierii. Iar, în cazuri particulare, deciziile sale sînt adeseori decizii formale. Astfel, noțiunea de *fonem* este, evident, o noțiune stabilită printr-o anumită teorie, dar este o noțiune „reală”: are, sau se presupune că are, un *correlatum* în realitatea limbajului, astfel încît definițiile acestei noțiuni, precum și discuțiile cu privire la fonem, se referă negreșit la această realitate¹. La fel se întîmplă și cu alte noțiuni, de tipul *verb*, *substantiv*, *propoziție* etc. Dimpotrivă, dacă, din necesități ale metodei de descriere, se admite „jonctura” ca fonem (segment fonematic), noțiunea devine, în această accepțiune, o noțiune formală². La fel, dacă, în cazul unei limbi care ar avea doar două vocale și care ar prezenta o structură silabică constantă de tipul CV, s-ar decide, din rațiuni de economie a sistemului descriptiv, să se considere vocalele drept trăsături distinctive ale consoanelor³, această decizie ar fi una formală referitoare la descriere, și nu la limba descrisă.

¹ Caracterul noțiunii nu se schimbă prin faptul că s-ar putea spune că fonemul (în speță, *correlatum*-ul său din realitatea limbajului) nu există. Într-adevăr, acest lucru e posibil doar în cazul noțiunilor reale. În schimb, obiectele noțiunilor formale există întotdeauna: sînt chiar convențiile pe care le exprimă.

² Prin urmare, nu putem fi de acord cu Katz și Postal, care definesc universaliiile doar în relație cu lingvistica: „Thus a formal universal is a specification of the form of a statement in a linguistic description, while a substantive universal is a concept or a set of concepts out of which particular statements in a linguistic description are constructed. The list of all substantive universals that the theory of linguistic descriptions makes available to particular linguistic descriptions in the stock of theoretical concepts that may be drawn upon in the construction of the rules and lexical formulations of a given linguistic description” (*An Integrated Theory*, p. 160). Într-o teorie și într-o descriere lingvistică se prezintă atît universalii lingvistice, cît și universalii ale lingvisticii. De aceea, afirmația lui Chomsky, *Aspects*, p. 28: „The study of linguistic universals is the study of properties of any generative grammar for a natural language”, este acceptabilă dacă prin „grammar” se înțelege „sistem gramatical al unei limbi” și se consideră că acest sistem ca atare este generativ, dar nu este acceptabilă dacă prin „grammar” se înțelege gramatica privită ca descriere, iar prin „generative grammar”, un tip particular de gramatică.

³ Cf. cazul interpretat în acest sens de Hockett, *UL*, p. 19.

3.2. Vom numi universalii *ale lingvisticii* acele universalii care corespund noțiunilor și deciziilor formale ale lingvisticii¹. Dacă, de exemplu, se observă că toate limbile cunoscute care au /ε/, îl au de asemenea și pe /e/, și se generalizează această observație sub forma unei implicații între /ε/ și /e/, aceasta reprezintă o universalie implicativă a limbajului. Dacă, în schimb, într-o teorie oarecare, un /ε/ se admite doar dacă se opune unui /e/, faptul constituie tot o implicație, dar o implicație a lingvisticii. Cele două implicații pot fi formulate în mod identic: „Nici o limbă nu are /ε/, dacă nu are /e/”, dar sensul lor este radical diferit. Prima afirmă prezența concomitentă a celor două foneme în limbaj, a doua afirmă prezența lor concomitentă în interpretare. Prima, dacă se aplică tuturor limbilor, e o ipoteză: o limbă care are /ε/, dar nu are /e/, ar fi, din acest punct de vedere, o excepție. A doua se aplică din start tuturor limbilor și este mereu adevărată, deoarece este tautologică în raport cu decizia formală pe care se bazează. O limbă care are /ε/, dar nu și /e/, nu ar fi o excepție din acest punct de vedere: s-ar zice pur și simplu că are un singur fonem /ε/, și că nu are /e/, întrucît [ε]-ul său material nu se opune unui [e]. Aceasta se datorează faptului că prima implicație probează o „stare de lucruri”, în timp ce a doua exprimă strict doar o necesitate a modelului de descriere, necesitate din care, în rest, nu se poate deduce nimic în sens empiric. Același lucru se întîmplă cu o implicație de genul: „Orice limbă care are consoane, are și vocale, și viceversa” (admițînd că ar avea și un sens „real”); ca universalie implicativă a limbajului, o asemenea implicație înseamnă că vocalele și consoanele se implică reciproc în limbi, în timp ce, ca universalie implicativă a lingvisticii, poate însemna că vocalele și consoanele se implică reciproc în interpretare. Astfel, în cazul limbii noastre ipotetice fără vocale funcționale (cf. I, 2.2.3.1), s-ar putea spune, din punctul de vedere al

¹ O analogie ar putea fi de ajutor pentru a preciza mai bine această distincție. Dacă, spre exemplu, toate cîmpiile (sau, mai bine zis, cîmpiile definite ca atare în geografie) ar fi verzi, un asemenea fapt ar fi o universalie „reală” a aspectelor pămîntului; universalie pe care știința geografică ar putea-o stabili (dovedi). Dacă, în schimb, indiferent de culoarea cîmpiilor „reale”, se ia hotărîrea ca toate cîmpiile să fie reprezentate prin culoarea verde în hărțile geografice, aceasta ar constitui o universalie a geografiei (în speță a cartografiei).

unei astfel de teorii, că o asemenea limbă, neavînd vocale, nu are nici consoane.

4.0. Universaliiile lingvisticii sînt perfect legitime la nivelul lingvisticii – cel puțin în sensul strict în care acestea se adoptă și în măsura în care se justifică la acest nivel –, și nu constituie un obstacol pentru căutarea universaliiilor limbajului, atîta timp cît nu se confundă cu acestea. Însă tocmai acest lucru se întîmplă frecvent. Adică, în fond, se afirmă: „Limbile au x deoarece teoria (sau descrierea) are (sau are nevoie de) x ”. Este vorba despre *transitus ab intellectu ad rem* datorat în special confundării nivelului analizei conceptuale cu nivelul istoric al limbilor și a nivelului descrierii cu nivelul obiectului descris.

4.1. Să ne referim, de exemplu, la teza – de multe ori repetată după Aristotel – că toate verbele ar conține verbul „a fi”, astfel încît și *ὁ ἄνθρωπος βαδίζει* și *ὁ ἄνθρωπος βαδίζων ἐστὶ* ar fi „același lucru”¹. Această teză a fost foarte criticată în lingvistica modernă. Dar, în realitate, ea poate avea un sens foarte precis și, în același timp, perfect rezonabil, dacă este interpretată la nivelul analizei conceptuale, deci ca analiză a noțiunii de „verb”. Într-adevăr, dacă verbul este conceput ca acea categorie verbală („parte de vorbire”) care are, grosso modo, funcția de a transforma „cuvintele” în „enunțuri”, *dicibile* în *dictum*², se poate foarte bine susține că verbul „a fi”, în funcția sa copulativă, reprezintă verbalitatea pură și că, în acest sens, orice alt verb conține un semnificat lexical (ce se poate reprezenta prin *Lex*) și verbul „a fi”. Cu toate acestea, în sensul celor arătate, participiul *βαδίζων*, care apare în explicația lui *βαδίζει*, nu mai este *βαδίζων* din limba greacă (unde *βαδίζει* și *βαδίζων ἐστὶ* nu înseamnă același lucru), ci numele unui semnificat lexical nedeterminat din punct de vedere categorial, și *ἐστὶ* nu este gr. *ἐστὶ* (care are și alte funcții), ci doar denumirea verbalității pure. Este ca și cum s-ar spune că orice verb este *Lex* + „verbalitate”, în

¹ Aristotel, *Met.* Δ, 1017a, 26-30. Totuși, se observă că la Aristotel nu este vorba de o interpretare lingvistică, ci doar de faptul că aceste două expresii reprezintă același tip de predicție (predicția activității).

² Cf. ceea ce zice Aristotel despre *ῥήμα*, *De Int.*, 16b, 6-7: *καὶ ἔστιν αἰεὶ τῶν καθ' ἑτέρου λεγόμενον σημεῖον*; și W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit*, pp. 608-609.

sensul pe care tocmai l-am precizat¹. Dar analiza conceptuală ca atare nu spune că verbele, în diferite limbi, „provin” dintr-o combinație de asemenea elemente lexematice cu verbul „a fi” al acestor limbi (care s-ar putea nici să nu existe), nu afirmă caracterul primitiv al verbului „a fi” în sens glotogenic sau istoric, și nici măcar nu atribuie verbul tuturor limbilor (dacă verbul este realmente o categorie „universală”, acest fapt trebuie stabilit prin alte mijloace sau prin intermediul altor considerații). Și, mai ales, simpla analiză nu atribuie o existență autonomă entităților pe care le distinge: „ex-plică” pur și simplu ceea ce este „im-plicat” în noțiune, dar nu presupune o sinteză a acestor entități. Dacă, mai apoi, plecînd de la această analiză, se afirmă că verbul „a fi” este peste tot verbul primitiv și că verbele apar efectiv în limbile existente din combinarea unui lexem cu verbul „a fi”, acesta constituie o universalie a lingvisticii istorice, mai exact o universalie ca ipoteză, care, pentru a deveni o universalie a limbajului, trebuie să fie dovedită și care, după cum se știe, nu se verifică². Dacă în descrierea unei limbi se decide prezentarea verbelor ca *Lex* + „a fi”, e vorba de o universalie a descrierii, care ar trebui să se justifice prin necesități ce privesc acest nivel. Iar dacă se consideră că, în limba descrisă, elementele *Lex* și „a fi” există ca entități autonome la un anumit nivel al intuiției lingvistice și că subiecții vorbitori combină în „producerea propozițiilor” aceste entități pentru a forma cu ele verbe, i se atribuie limbajului o universalie a descrierii.

4.2. Aceasta este, *mutatis mutandis*, ceea ce figurează într-o interpretare recentă a substantivelor³, conform căreia acestea ar putea fi

¹ Cf. interpretarea foarte precisă a lui J.W. Meiner, *Versuch*, pp. 80-81, în definițiile pe care le dă verbului și adjectivului: „*Verba*, die etwas unselbständiges bezeichnen und zugleich die *Copulam propositionis* mit in sich schliessen. Daher sie zu weiter nichts, als nur alleine zu Prädikaten gebraucht werden können... *Adjectiva*, die zwar, wie die *Verba*, etwas unselbständiges bezeichnen, aber nicht so, wie die *Verba*, eine *copulam propositionis* mit in sich schliessen”; și Humboldt, *l. c.*

² Într-adevăr, verbul „a fi” este „primitiv” în sens rațional, adică în sensul că este verbul cel mai simplu, și nu în sensul istoric. Din punct de vedere istoric, mai curînd se întîmplă contrariul: în general, limbajul merge de la complex la simplu mai curînd decît de la simplu la complex. Astfel, de exemplu, articolul (actualizator simplu) a apărut în multe limbi prin reducerea funcției mult mai complexe a deicticelor situative („demonstrative”).

³ Cea a lui E. Bach, *ULT*.

considerate, în gramatica generativă, drept provenite din propoziții relative în „structura de adîncime”. Astfel, engl. *the man* s-ar putea interpreta ca o substituție ulterioară, prin transformare, a unei structuri de adîncime de tipul *the one who is a man*¹, ceea ce ar constitui o „universalie a limbajului”. Trebuie însă să observăm, înainte de orice, că, motivată la început printr-o intuiție certă referitoare la substantive ca *profesor, lingvist, structuralist* (*nomina adiecta* sau *appellationes*) – care au, într-adevăr, o relație de afinitate cu propozițiile relative și al căror comportament sintactic este de multe ori diferit de al unor substantive precum *carte, arbore, om* (*rerum nomina* sau *nomina absoluta*)² –, această interpretare ajunge să anuleze tocmai distincția care constituie punctul său de plecare. Dar, chiar admițînd că această distincție ar fi recuperabilă la un alt nivel al analizei, important este că, în orice caz, este vorba de o universalie a lingvisticii, care se poate justifica într-un anumit tip de gramatică, și nu de un universal al limbajului. În realitate, ceea ce se afirmă prin interpretarea la care ne-am referit este pur și simplu că un substantiv se poate considera ca „substantivitate + Lex”; iar, în cazul engl. *man*, această formulă exprimă o analiză operată de lingvistică, și nu o sinteză „reală” în limbaj. Într-adevăr, în limbile cunoscute, substantivele – cel puțin substantivele primare (între care engl. *man*) – sînt apriorice: nu sînt „sintetizate” de vorbitori în momentul producerii de enunțuri prin combinarea substantivității cu *Lex*. Dacă există limbi în care semnificatul lexical și cel categorial sînt autonome și în care, prin urmare, toate substantivele sînt „sintetizate” în actele de vorbire, aceste limbi sînt, din acest motiv, diferite de limbile în care substantivele primare se prezintă de la bun început drept „categorizate”, și nu este justificat să se anuleze această diferență și să se atribuie sinteza tuturor limbilor, sub pretextul că în ambele cazuri este vorba de semnificatul lexical și semnificatul categorial, făcînd abstracție de faptul că modul

¹ Formula *the one who is a man* nu este, desigur, decît „traducerea” în engleză a unei structuri mult mai abstracte, în care substantivul *man* nu este prezent în această formă în predicatul propoziției relative.

² Distincția între *rerum nomina*, sau *nomina absoluta*, și *appellationes* se găsește la J.L. Vives, în *De censura veri*, p. 146. Termenul *nomina adiecta* este propus de noi.

de concepere a acestor semnificate nu este același în cele două clase de limbi¹.

4.3. O formă mai avansată a interpretării pe care tocmai am discutat-o este cea prin care se afirmă că, în general, cuvintele lexematice corespunzătoare categoriilor verbale – substantive, adjective, verbe – ar putea fi „derivate” de la o bază comună nedeterminată, care se determină ulterior, după caz, ca substantiv, adjectiv sau verb². Astfel, engl. *tall* și *tallness* s-ar putea interpreta ca provenite din aceeași bază. În același timp, ni se spune că aceasta ar constitui o bază mai universală decît cea a „claselor lexicale”, întrucît ar suprima dezacordurile dintre limbi în această privință: aceeași bază s-ar putea transforma, de exemplu, în adjectiv într-o limbă și în verb în alta. Cu toate acestea, însă, chiar și în cazul unei aceleași limbi, această interpretare nu este lipsită de dificultăți. E adevărat că, în scopuri didactice, se poate spune, de exemplu, că semnificatul lexical este acela care e comun termenilor fiecăreia dintre seriile spaniole *blanco – blanca – blanquear, negro – negrura – negrear*, iar semnificatul categorial este cel care e diferit pentru fiecare din termenii fiecăreia din aceste serii, dar e identic în perechile *blanco – negro, blanca – negrura, blanquear – negrear*. Totuși, aceasta nu implică în fiecare din cazuri o derivare directă din *Lex* + semnificat categorial, dat fiind că în spaniolă *blanca, blanquear* și *negrura, negrear* se dezvoltă pornind, respectiv, de la *blanco* și *negro*, și implică acești termeni care sînt deja determinați ca adjective. Tot astfel, nici în engleză nu avem *Lex* „tall” + adjectivitate, *Lex* „tall” + substantivitate, ci *tall*, adjectiv → *tallness*, substantiv. Iar ordinea dezvoltării poate fi diferită în serii analoge³. Dar aceasta nu

¹ Fără îndoială, interpretarea „sintetică” a substantivelor determină asemănarea englezei cu nootka (ceea ce după Bach, *ULT*, pp. 114-115, ar fi un progres spre universalitate); însă aceasta nu are nimic de-a face cu universaliiile limbajului. În cercetarea universaliiilor limbajului nu este vorba de a face limbile asemănătoare, ci de a verifica în ce măsură chiar sînt asemănătoare: e vorba de a căuta universaliiile, nu de a le adopta, suprimînd sau reducînd în descriere diferențele dintre sistemele lingvistice. Nevoia de universalitate a unei gramatici, în sens descriptiv, poate justifica universalii ale lingvisticii, dar nu și universalii ale limbajului.

² Din nou E. Bach este cel care o afirmă, în *ULT*, pp. 120-121.

³ Astfel, de exemplu, it. *vero – verità*, dar sp. *verdad – verdadero*. Faptul nu poate să nu afecteze „producerea enunțurilor”: cf. într-adevăr, it. *un vero amico* – sp. *un verdadero amigo*, dar it. *È vero* – sp. *Es verdad*.

este decât o dificultate secundară, care se poate rezolva cu ușurință în cadrul aceleiași teorii, adoptându-se transformări specifice pentru fiecare limbă: astfel, de exemplu, plecând de la o bază nedeterminată, s-ar ajunge mai întâi la *tall* și, de la acesta, s-ar trece apoi la *tallness*. Să ne întrebăm, mai curînd, dacă însăși baza care se adoptă în această interpretare ar putea fi o universalie a limbajului. În primul rînd, această interpretare înseamnă că cuvintele lexematice (primare) se pot considera, respectiv, ca *Lex* + substantivitate, *Lex* + adjectivitate, *Lex* + verbalitate. Faptul e perfect acceptabil ca analiză; dar dacă se consideră că această analiză corespunde unei sinteze „reale” în limbaj, apar aceleași dificultăți care s-au observat în cazul lui *man* ← *the one who is a man*, în ceea ce privește disponibilitatea acestor semnificate și posibilitatea de „a le sintetiza” în diferite limbi. În al doilea rînd, *Lex* se aplică în aceste formule, în fiecare caz, unui semnificat lexical dintr-o limbă determinată. Dar organizarea semnificatului lexical nu este aceeași în limbi diferite. Drept pentru care, dacă analiza se aplică mai multor limbi (sau tuturor limbilor) simultan, baza comună nu poate fi *Lex*, ci doar o realitate extralingvistică desemnată în aceste limbi prin lexeme diferite din punct de vedere funcțional: un *designatum*, care s-ar putea eventual reprezenta prin intermediul unui limbaj logic universal¹. În consecință, ceea ce afirmă interpretarea pe care o discutăm aici este pur și simplu că aceeași realitate poate fi desemnată de categorii verbale diferite, atît într-o singură limbă, cît și în limbi diferite. Așadar, universaliele lingvistice implicate în această demonstrație sînt: 1) că toate limbile au categorii verbale; 2) că aceste categorii verbale pot fi diferite în limbi diferite; 3) că întrebuițarea categoriilor verbale nu depinde, în principiu, de *designatum*, de realitatea desemnată. Însă identitatea realității desemnate este, prin definiție, un fapt nelingvistic: ea nu este altceva decât punctul de referință, pur negativ, la care se raportează limbile. Dacă se optează pentru începerea descrierii limbilor la nivelul realității desemnate – sau al acestei realități considerate ca

¹ În plus, această dificultate se prezintă și în cazul lui *man* ← *the one who is a man*. Să fie vorba oare de *homo*, *Mensch* sau de *vir*, *Mann*? Anumite lexeme pot fi identice în limbi diferite, din punct de vedere al desemnării (pot delimita aceleași realități extralingvistice); dar acest fapt nu e de la sine înțeles și, oricum, o asemenea posibilitate nu se poate presupune pentru toate lexemele tuturor limbilor: dimpotrivă, este o posibilitate destul de limitată.

fiind conceptualizată printr-o gîndire nelingvistică – fără să se ajungă la funcțiile și structurile lingvistice prin alte mijloace decât prin transformările unei structuri „de adîncime” extralingvistice, aceasta este o decizie formală într-un anumit tip de gramatică, decizie care, indiferent dacă e acceptată sau nu, nu poate justifica nici o universalie a limbajului. O asemenea decizie înseamnă pur și simplu că, în acest tip de gramatică, limbajul și limbile – cu asemănările și deosebirile lor – nu s-ar prezenta ca atare decât la un nivel ulterior al descrierii. Trebuie să observăm, în plus, că și semnificatele categoriale sînt afectate: ele corespund distincțiilor „in der Weise der Erfassung”¹, în modul de a concepe și de a reprezenta lingvistic realitatea obiectivă, și nu pot fi prezentate ca transformări „asemantice” ale unei structuri de bază identice. Și, oricum, căutarea universaliei lingvistice nu începe decât acolo unde încep limbajul și limbile. Doar la acest nivel se justifică să ne întrebăm de pildă în ce măsură limbile au aceleași categorii verbale și în ce măsură aceleași fapte din realitatea extralingvistică se desemnează prin intermediul acelorași categorii în limbi diferite.

4.4.0. De altfel, înseși noțiunile de „structură de adîncime” și „transformare” – cel puțin în sensul în care se folosesc de obicei în lingvistica actuală – aparțin vastului domeniu al universaliei lingvisticii, și nu celui al universaliei limbajului.

4.4.1. Într-adevăr, dacă prin „structură de adîncime” se înțelege structura semantică a relațiilor sintactice, care nu coincide cu relațiile din lanțul vorbirii (care, pe de altă parte, fiind liniar, este o „ordonare”, nu o „structură”), acea structură este, evident, o universalie a limbajului. Însă nu există o structură sintactico-semantică comună unui enunț la diateza activă și echivalentului său pasiv. În acest caz, e vorba

¹ E. Husserl, *Erfahrung und Urteil*, p. 249. Bach, *ULT*, p. 122, consideră că interpretarea pe care o dă „claselor lexicale” constituie, în același timp, un argument împotriva ipotezei „Humboldt-Sapir-Whorf”. Însă nu putem accepta o atare afirmație. Ipoteza lui Whorf (care, totuși, nu i se poate atribui fără restricții lui Humboldt, la care polul universalității nu este mai puțin accentuat decât cel al caracterului „individual” al fiecărei limbi) este, într-adevăr, falsă. Dar ea nu se poate respinge separînd realitatea desemnată de semnificatul categorial și adoptînd o „structură de adîncime” nelingvistică, deoarece această ipoteză se referă la gîndirea lingvistică (adică la gîndirea organizată lingvistic) și, din acest punct de vedere, dacă aceeași realitate se desemnează într-o limbă printr-un adjectiv și în altă limbă printr-un verb, cele două limbi nu spun chiar „același lucru” (cf. nota 3, p. 104).

de o echivalență extralingvistică, la nivel de *desemnare*, și „adîncimea” limbilor nu depășește structura semnificării. Dacă și în acest caz se vorbește de o „structură de adîncime” comună, o asemenea structură este o universalie a lingvisticii, adoptată pentru a rezolva anumite probleme ale unui anumit tip de gramatică¹. Într-un alt tip de gramatică, s-ar putea susține că tocmai structura semantică e cea care e mai „de adîncime”, și că e primară în raport cu desemnarea. Același lucru se întîmplă dacă într-o teorie se afirmă că adjectivul calificativ (cu funcție de atribut) „provine” din adjectivul nume predicativ și că expresia *cerul albastru* implică, într-un fel sau altul, afirmația „cerul e albastru”. Într-o altă teorie, s-ar putea susține, pe bună dreptate, că, dimpotrivă, mai curînd *cerul e albastru* provine din *cerul albastru* și că analiza *cerul – albastru* (adică separarea lingvistică a calității inerente unei „substanțe”) este condiția necesară a sintezei (re-atribuirea acelei calități „substanței”) pe care o reprezintă această propoziție. Și s-ar mai putea găsi și argumente pur sintactice în sprijinul acestei ultime teze (de exemplu, faptul că există efectiv construcții predicative de tipul „substantiv + adjectiv”, în care verbul *a fi* este absent și care, totuși, nu coincid cu acele construcții în care adjectivul funcționează ca atribut).

4.4.2. În ceea ce privește transformările – dacă se lasă deoparte transformările necesare pentru a trece de la structura sintactico-semantică la lanțul vorbirii („structura de suprafață” [dar cf. ce s-a spus mai sus]) –, trebuie să distingem transformările „reale” de cele care aparțin doar tehnicii lingvisticii (sau a unei anumite lingvistici). Transformările „reale” sînt procedee de limbă care se evidențiază în structura paradigmatică a sistemelor lingvistice. Astfel, de exemplu, sp. *belleza* este, prin conținutul său, o transformare prin substantivare a lui *bello[s] – bella[s]* cu funcție predicativă. Într-adevăr, produsul final,

¹ Dacă prin „structură de adîncime” se înțelege structura semantică propriu-zisă (structura conținutului lingvistic), iar prin „structură de suprafață”, procedeele de expresie, ne putem îndoi de afirmația lui Chomsky, *Aspects*, p. 117, precum că „much of the structure of the base is common to all languages”. Din experiența noastră, limbile nu diferă mai puțin în ceea ce privește organizarea conținutului lor decît în ceea ce afectează procedeele de exprimare. Cu totul altfel stau lucrurile dacă prin structură de adîncime se înțelege o structură nelingvistică sau „prelingvistică” (structura „vorbirii neorganizate”, adică a unui conținut al gîndirii considerat independent de organizarea sa lingvistică).

belleza („faptul de a fi bello[s] – bella[s]”), conține baza lexicală de pornire („bello[s] – bella[s]”), funcția predicativă („a fi”) și rezultatul substantivizării („faptul de”). La fel se poate vorbi și despre procedeele de subordonare sau, de asemenea, despre relația genetică de conținut dintre un „genitiv” semantic al pronumelui personal și pronumele posesiv¹. În măsura în care asemenea procedee există în toate limbile, se va putea vorbi de universalii ale limbajului. În schimb, nu există procedee de limbă pentru a transforma o propoziție activă în echivalenta sa pasivă ori, cu atît mai puțin, pentru a trece de la o structură de adîncime comună (care nu există ca structură lingvistică) la propoziția activă sau pasivă: în acest caz, este vorba de o opțiune în vorbire, care se poate realiza într-un sens sau în altul. Nu există o transformare „reală” nici în cazul adjectivului predicativ și al adjectivului atributiv: în acest caz e vorba doar de o relație între funcții analoge în paradigme sintactice diferite. Dacă și în aceste cazuri se adoptă „transformări”, atunci este vorba de procedee ale lingvisticii.

4.4.3. Toate acestea nu înseamnă, desigur, că ar fi incorect să vorbim de „structură de adîncime” și de „transformare” într-un sens foarte asemănător celui în care se utilizează în mod curent. Nu vom discuta aici despre caracterul adecvat al acestor noțiuni, și nici despre utilitatea lor operațională într-un anumit tip de gramatică. Aceasta este o sarcină care îi revine teoriei gramaticii, care va putea, eventual, să stabilească dacă o gramatică „sintetică” (cf. II, 2, 2.3.2) necesită efectiv asemenea noțiuni. Dar metateoria universaliiilor nu poate trece cu vederea faptul că, în aceste cazuri, este vorba de universalii ale lingvisticii, și nu de universalii ale limbajului.

5. Să remarcăm, în sfîrșit, că nu ar avea sens să căutăm universalii dacă ar fi vorba doar de noțiunile și operațiile lingvisticii (cf. nota 2, p. 90): nu ar fi necesar să căutăm universalii în limbaj; ar fi de ajuns să le probăm în lingvistică și, prin urmare, am avea atîtea liste diferite de universalii, cîte tipuri diferite de lingvistici am lua în considerare. Pe de altă parte, asemenea liste nu ar avea nici o utilitate în ceea ce privește diversele tipuri de universalii, căci ar fi vorba întotdeauna de universalii

¹ În acest sens, Nebrija, *Gramática*, III, 8, consideră sp. *mio, tuyo* ca forme „derivate” de la *de mí, de tí*. Evident, el urmează aici interpretarea formulată de Priscian pentru limba latină.

în sens conceptual (cf. I, 2.1.1); și, în acest sens, o noțiune ca cea de „plural inclusiv” nu este mai puțin universală ca, de exemplu, cea de „categorie verbală”. Însă, evident, obiectivul căutării universaliiilor nu poate fi cel de a confecționa un vocabular terminologic și un repertoriu de tehnici lingvistice. În schimb, poate fi utilă alcătuirea unui catalog al tuturor trăsăturilor pe care lingvistica le-a considerat sau le consideră drept proprietăți generale ale limbajului sau ale limbilor. Însă, și în acest caz, am avea, pe lângă o serie de universalii ale limbajului, universalii impuse limbajului printr-o formă sau alta a lingvisticii din cauza confuziilor de planuri pe care le-am semnalat. În particular, gramatica universală tinde, prin natura sa, să impună universalii limbajului și să adopte universalii nelingvistice¹.

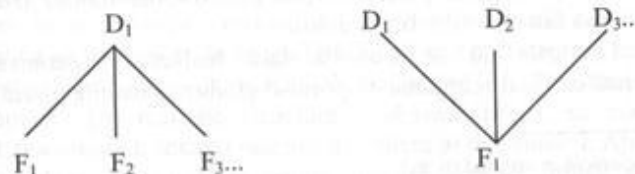
III. Universalii, conținut al gândirii, desemnare

1.0. În discuția despre universaliiile „lingvisticii”, am avut ocazia să semnalăm că universaliiile limbajului nu trebuie căutate în realitatea desemnată, ci în înseși funcțiile lingvistice (cf. II, 1.4.3). Într-adevăr, din punct de vedere lingvistic, este necesară o distincție netă între universalitatea *desemnatelor* și universalitatea *semnificatelor*.

¹ Într-adevăr, gramatica poate fi numită „universală” doar cu această condiție. Prin gramatică „universală” înțelegem aici acea gramatică ce se pretinde a fi universală ca descriere concretă, adoptând, cel puțin la un anumit nivel, aceeași descriere pentru toate limbile și care ar trebui mai curând numită exclusiv *gramatică generală*. Însă, firește, orice gramatică este universală ca *teorie* a conceptelor gramaticale și ca *model* de gramatică valabil pentru orice limbă. Dacă acest model este de tip „general”, atunci este supus restricțiilor care afectează acest tip în descrierea concretă, și nu în plan teoretic, căci asemenea modele sînt necesare pentru orice limbă posibilă: lipsa de aplicabilitate le afectează gradul de generalitate, nu „universalitatea”. Altfel spus, gramatica este universală în sensul universalității propriu-zise (conceptuale sau esențiale), dar nu poate fi universală în sensul generalității empirice (cf. I, 2.1.1). Astfel, gramatica de la Port-Royal sau cea a lui Meiner sînt perfect valabile, în principiu, ca teorii gramaticale, dar sînt complet false ca gramatici generale; în schimb, gramatica universală a lui J. Harris (*Hermes: or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar*, Londra, 1751) este valabilă aproape în întregime, întrucît este aproape în întregime o teorie a limbajului și a funcțiilor gramaticale. În sensul generalității empirice, gramatica poate fi „universală” doar în măsura în care se furnizează efectiv universalii empirice generale (existente în toate limbile). Însă, în acest sens, gramatica „universală” (adică *generală*) este cea care depinde de cercetarea cu privire la universalii, și nu invers.

1.1.1. *Designatum*-ul este realitatea extralingvistică (realitatea trăită, imaginată sau gîndită) căreia i se aplică, în actul vorbirii, un semn sau o construcție într-o limbă. *Significatum*-ul sau „semnificatul” este conținutul unui semn sau al unei construcții într-o limbă așa cum este dat în și prin acea limbă¹. Între semnele sau construcțiile dintr-o limbă și „realitatea” căreia i se aplică există o relație de desemnare; între semnificate există o relație de semnificare. Distincția dintre realitatea desemnată și semnificat este, de altminteri, bine cunoscută în ceea ce privește semnificatele lexicale. Astfel, se știe că rom. *negru* și lat. *niger* pot – într-un act de vorbire determinat – să desemneze exact aceeași culoare, dar că semnificatul lor nu este identic, deoarece *niger* înseamnă „negru strălucitor”, opunîndu-i-se lat. *ater*, „negru opac”. Dar aceeași distincție trebuie făcută și pentru construcțiile și funcțiile gramaticale. Astfel, dacă în situațiile în care latina întrebunțează expresii de tipul *homines dicunt*, o altă limbă întrebunțează doar expresii de tipul *homo dicitare*, această a doua limbă *desemnează*, fără îndoială, „pluralitatea” reală, dar nu are „plural” (al substantivului) ca *semnificat sau ca funcție semantică*². Între latină și limba noastră ipotetică există, în acest caz, identitate de desemnare, dar nu și de semnificare.

1.1.2. Una și aceeași desemnare poate corespunde mai multor funcții semantice și, reciproc, aceeași funcție semantică poate corespunde mai multor desemnări; aceasta se întîmplă atît în cadrul aceleiași limbi, cît și în limbi diferite. Cu alte cuvinte, se pot observa următoarele relații:

¹ Cf. „Bedeutung und Bezeichnung”, p. 105 (în *PSE*, p. 187).

² Vom rezerva adjectivul „semantic” pentru a descrie relațiile de semnificare; astfel, „funcție semantică” va însemna „funcție care se află într-o anumită relație semantică într-o anumită limbă”.

Astfel, desemnarea „instrumentală” a construcției *cu x*^{*)}, prezentă în propoziții precum *Tai pînea cu cuțitul*, se poate exprima prin alte funcții semantice (de exemplu: *cu ajutorul unui cuțit, folosind un cuțit*, etc.) și, reciproc, construcția *cu x* poate intra în alte relații de desemnare (de exemplu, *cu zahăr, cu un prieten, cu nerăbdare* etc.). Aceeași desemnare „instrumentală” se exprimă în latină prin funcția „ablativ” (*cultrō*), în rusă prin funcția „instrumentală” (*nožom*), în germană și în franceză – ca în spaniolă – printr-un „coprezențial”¹⁾ (*mit dem Messer, avec le couteau*), dar ablativul din latină, coprezențialul din germană și franceză, ba chiar și „instrumentalul” din rusă se pot folosi de asemenea în alte relații de desemnare în fiecare din aceste limbi²⁾. Din identitatea de desemnare într-un caz particular nu se poate deduce, prin urmare, nimic legat de identitatea funcțiilor semantice.

1.1.3. Distincția dintre „realitatea desemnată” și „semnificat” (funcție semantică) coincide, în fond, cu distincția stabilită, urmîndu-l pe Humboldt, de către H. Steinthal, între „conținutul gîndirii” (*Denkinhalt*) și „forma interioară a limbajului” (*innere Sprachform*)³⁾. Într-adevăr, funcția „instrumentală” a construcției *cu x*, în cazul *Tai pînea cu cuțitul*, se poate considera drept „gîndită”, dar nu este exprimată printr-o funcție semantică proprie: din punct de vedere lingvistic, se subsumează unei funcții mult mai generale. Ar fi mai corect, poate, să vorbim de „materie a gîndirii”, în măsura în care este vorba de o gîndire „prelingvistică”, neformată printr-o funcție semantică a unei limbi anume, adică despre un fapt de „vorbire neorganizată”, care s-ar putea exprima prin diferite funcții semantice dintr-o limbă sau chiar din limbi diferite.

1.2. Lucrurile nu se schimbă dacă realitatea desemnată este considerată ca fiind reorganizată printr-o gîndire „postlingvistică” (deci

^{*)} În spaniolă în original (n. tr.).

¹⁾ „Coprezențialul” german nu este, totuși, perfect identic cu coprezențialul francez (sau spaniol).

²⁾ Cf. „Bedeutung und Bezeichnung”, pp. 117-118 (în *PSE*, pp. 204-206).

³⁾ Cf., în special, *Die Classification*, pp. 61-62: „Es ist also zwischen dem, was von den Menschen vermittelt ihrer Sprache und dem, was von der Sprache selbst ausgesagt wird, was in ihr an und für sich selbst liegt, wohl zu scheiden”. [„Trebuie, deci, să se facă o distincție clară între ceea ce spun oamenii cu ajutorul limbii și ceea ce se spune prin limba însăși, ceea ce se găsește în ea, în și prin ea însăși”].

independent de funcțiile semantice ale limbilor) și este reprezentată, de exemplu, prin intermediul unei notații logice. Din punctul de vedere al limbajului, un „limbaj logic”, în măsura în care se prezintă ca universal valabil și face abstracție de funcțiile semantice ale limbilor numite „naturale” (care, de altfel, sînt singurele *limbi* care există), este un sistem de desemnare, care, în ceea ce privește semnificatul lingvistic, se află la același nivel cu realitatea desemnată: este o „imagine” a acestei realități. Într-adevăr, o notație „simbolică” este simbolică în sensul propriu al termenului: *prezintă* realitatea, o „simbolizează”, dar nu o semnifică. Diferența dintre imaginile propriu-zise ale situațiilor reale, precum cele care se desemnează, de exemplu, prin *Petru îl bate pe Paul, Petru este mai mare decît Paul*, și notațiile simbolice de tipul *Ag – Acț – Obj* („Agent – Acțiune – Obiect”), *A > B*, este dată de generalitatea acestora din urmă: de faptul că asemenea notații sînt valabile pentru toate situațiile de acest tip. În același fel se poate vorbi și despre notații simbolice mai puțin elementare decît cele din exemplele noastre: este vorba întotdeauna de scheme generale ale desemnării, adică de reproduceri generalizate ale realității desemnate.

1.3. Așadar, în cele ce urmează, vom vorbi pur și simplu despre „desemnare” și despre „realitatea desemnată” (*designatum*), fără a face distincția – necesară în alte situații – între gîndirea prelingvistică, realitatea extralingvistică ca atare și realitatea organizată prin gîndirea logică: din punctul de vedere al limbajului, este vorba oricum de „materie” funcțiilor semantice.

2.1.1. Pe de altă parte, în cercetările lingvistice ale multor logicieni, precum și în anumite curente din lingvistica actuală, mai ales în gramatica generativă și, în special, în cea parte a gramaticii generative care consideră drept „structură de adîncime” o structură numită „semantică” (în realitate structură a *desemnatului*), se adoptă, în cercetarea limbilor, tocmai punctul de vedere al desemnării. Aparent, se recurge descori la aceasta pentru una și aceeași limbă; astfel se întîmplă, spre exemplu, atunci cînd se stabilesc structuri de adîncime comune, respectiv, pentru *Caesar Pompeium vicit – Pompeius a Caesare victus est, A ist grösser als B – B ist Kleiner als A* („A este mai mare decît B” – „B este mai mic decît A”), *La porte est ouverte – La porte n'est pas fermée*. Dar, întrucît în toate aceste cazuri, structurile de adîncime care se adoptă sînt pur și simplu *designata*, acestea se pot

aplica cu ușurință mai multor limbi deodată sau chiar, în principiu, tuturor limbilor; iar generatiștii n-au întârziat să remarce acest lucru. În acest sens, limbile de construcție ergativă, în care se spune aproximativ ceea ce s-ar putea exprima în germană prin: 1) „*es schläft ihn*”; 2) „*es schlägt ihn*”; 3) „*es schlägt ihn von seiten von Paul*” în situațiile în care în franceză se spune: 1) *il dort*; 2) *on le bat* sau *il est battu*; 3) *Paul le bat* sau *il est battu par Paul*, au, de bună seamă, aceeași „structură de adîncime” ca și limbile de construcție „subiectivă”, deoarece faptele extralingvistice desemnate în fiecare caz sînt aceleași. De asemenea, s-a observat deja că se poate adopta aceeași „structură de adîncime” pentru expresii ca *A is taller than B – A surpasses B in tallness*, atît într-o singură limbă, precum și în limbi diferite, și care, eventual, cunosc doar una din aceste posibilități¹. Și, evident, se poate merge chiar mai departe, atribuind aceeași structură de bază și limbilor africane, care, în cazuri analoge, spun: „A este mare, îl întrece pe B”, sau inclusiv unei limbi australiene care zice „A este mare, B este mic”², întrucît în toate aceste cazuri este vorba de un designatum de tipul *A > B*. De aici se ajunge la faptul că asemenea structuri de bază sînt prezentate drept „universalii ale limbajului” de către lingviștii care le adoptă³.

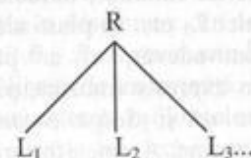
¹ Cf. ceea ce afirmă Bach, *ULT*, pp. 121-122.

² Am selectat aceste exemple de la Greenberg, *UL*, p. 69.

³ Householder, *op. cit.*, p. 42, observă în legătură cu structurile de adîncime adoptate de generatiștii în ultima vreme: „And how does it mean any more than to say «Anything that can be expressed in one language can be expressed in any other»?”. Noi am spune mai curînd: tot ceea ce se desemnează prin intermediul unei limbi se poate desemna și prin intermediul alteia. Într-adevăr, dacă o limbă spune *puer aegrotus est* și altă limbă zice doar ceva de genul „puer aegrotat”, aceasta desemnează aceeași realitate ca și prima, dar, *stricto sensu*, nu exprimă același lucru. În principiu, limbile *verbesc* despre aceleași lucruri, dar nu spun „același lucru”. Cît despre posibilitatea de a spune efectiv „același lucru”, posibilitatea există, ba chiar este foarte largă, dar nu este absolută. Dacă o limbă face o distincție pe care altă limbă n-o face, cea de a doua poate să facă aceeași distincție, adăugînd determinări suplimentare. Astfel, pentru lat. *ater*, se poate spune în spaniolă *negro opaco*. Însă reciproca nu este valabilă. În acea varietate a latinei în care se face distincția între *ater* și *niger*, nu se poate spune pur și simplu „negru”. La fel, dacă pentru realitatea desemnată prin sp. *duerme*, fr. *il dort*, o limbă oarecare zice doar „*es schläft in*”, această limbă nu poate zice „*duerme*”, „*il dort*”. Însă în cazuri ca acestea se poate explica într-o limbă ceea ce se spune cealaltă. În latină se poate explica că sp. *negro* îi corespunde lui *ater* – *niger* fără distincția de luminozitate;

2.1.2. Însuși faptul că, pentru a stabili structurile „de adîncime”, se utilizează tehnica parafrazării este relevant în ceea ce privește punctul de vedere care se adoptă în această operație. Într-adevăr, parafrazele corespund unor echivalențe în desemnare: unor „sinonime cognitive”, nu unor sinonime lingvistice¹. Din punctul de vedere al desemnării, o traducere în altă limbă este tot o „parafrază”; iar o parafrază în aceeași limbă nu este altceva decît o traducere „internă”. Aceasta înseamnă că tocmai relațiile de desemnare, și nu funcțiile semantice ale limbilor, sînt cele avute în vedere. Iar faptul că, pentru a reprezenta structurile de adîncime, s-a recurs adesea la o notare simbolică nu este mai puțin relevant în această privință.

2.2.1. Atît în lingvistica funcțională, cît și în cazul curentelor menționate din lingvistica actuală, este vorba, în fond, de raportul realitate-limbi.

Dar, în timp ce, în lingvistica funcțională, cercetătorii s-au străduit să demonstreze mai ales că limbile sînt diferite în raport cu realitatea identică pe care o desemnează (adică nu analizează în același mod realitatea desemnată), într-o parte a lingvisticii actuale s-au făcut mari eforturi și s-a dezvoltat o întregă tehnică pentru a demonstra că, în ciuda diferențelor dintre limbi, realitatea desemnată este, totuși, aceeași. Cu alte cuvinte, se afirmă pur și simplu următoarele: sistemele *L₁*, *L₂*,

în germană se poate explica prin intermediul lui *es schläft in*, ceea ce o limbă de construcție ergativă spune pentru germ. *er schläft*. Dar acesta este metalimbaj: deja nu mai este vorba de fapte „de limbă”, ci de procedee ale lingvisticii.

¹ Să se observe, de asemenea, că în majoritatea cazurilor se vorbește de echivalențe între propoziții. Dar, întrucît este vorba de situații desemnate, aceste echivalențe sînt, în realitate, echivalențe între „texte” sau măcar între propoziții întrebunțate ca texte complete. Și nu rareori se întîmplă ca unei singure propoziții dintr-o limbă să-i corespundă mai multe propoziții în alta; cf. raportul între germ. *er holt Wasser*, it. *va a prendere dell'acqua* și exprimările din limbile care, în aceeași situație, spun: „merge, ia, aduce apă”, sau, la fel, în exemplul *A este mai mare decît B – „A este mare, îl depășește pe B”*.

L_3 etc. nu sînt, în fond, diferite, deoarece toate se pot referi la planul R. Cu aceasta s-ar fi descoperit o bază universală a limbajului și s-ar fi depășit lingvistica funcțională care, la rîndul ei, n-ar fi putut s-o descopere.

2.2.2. Cu toate acestea, este evident că aceste eforturi nu-și ating obiectivul, sînt irelevante, iar rezultatul lor e tautologic. Nu-și ating obiectivul, deoarece – întreprinse pentru a demonstra că analogiile dintre limbi sînt mai numeroase decît se crede în mod obișnuit – sfîrșesc prin a demonstra că limbile coincid în desemnare. Dar aceasta nu e același lucru cu a demonstra analogii între limbi. Analogiile se pot observa doar în planul lui L_1 , L_2 , L_3 etc., nu în planul lui R, care este baza comună de referință cu privire la care se stabilesc atît analogiile, cît și diferențe dintre limbi. Planul lui R, oricare ar fi modul de a-l realiza (gîndire prelingvistică, realitate obiectivă, gîndire „universală”), este, prin definiție, exterior limbilor, întrucît nu este încă (sau nu mai este) nici L_1 , nici L_2 , nici L_3 etc. În plus: acest plan este pur și simplu exterior limbajului. Într-adevăr, el ar putea fi reprezentat prin intermediul altui sistem expresiv (muzică, pictură, gesturi) și, în acest sens, degetul întins spre ușa și *!Salga! Sortez! Fuori! Hinaus!* ar avea aceeași structură de adîncime. Aceste eforturi sînt irelevante, deoarece, cu o extraordinară risipă de energie și talent, sfîrșesc, după multe ocolișuri, prin a demonstra că în toate limbile se vorbește despre aceeași realitate, ceea ce era admis din start. În sfîrșit, rezultatul lor e tautologic, căci – dat fiind faptul că structura de bază care se adoptă este extralingvistică – înseamnă pur și simplu că limbile nu diferă prin realitatea pe care o desemnează (sau a „materiei” pe care o organizează), ci diferă doar ca limbi.

2.3.1. Toate acestea nu înseamnă că realitatea desemnată n-ar avea importanță sau că ar putea fi ignorată. Dimpotrivă, realitatea desemnată nu aparține limbajului, însă tocmai de aceea este punctul de referință necesar pentru orice cercetare semantică a limbajului, atît în practică, cît și în știință. În analiza semantică a unei limbi trebuie să se ia ca referință realitatea desemnată, pentru a se putea stabili în ce mod o analizează această limbă, deci care sînt trăsăturile din realitate adoptate ca trăsături distinctive ale semnificatelor sale. A descrie o limbă „din propriul său punct de vedere” nu înseamnă a ignora relațiile care se stabilesc între această limbă și realitate, ci doar a o descrie din punctul de vedere al analizei *sale* asupra realității, și nu ca sistem de desemnare,

adică din perspectiva unei analize nelingvistice a aceleiași realități. Din același motiv, raportarea la realitate (sau la „conținutul gîndirii”) este indispensabilă în traducere, în învățarea limbilor și în comparația semantică dintre limbi. În traducere nu se trece de la o limbă L_1 la o limbă L_2 în mod direct – ceea ce, în plus, nici nu ar fi posibil, deoarece semnificatele, în măsura în care aparțin unei limbi determinate, nu sînt „traductibile” –, ci doar prin intermediul planului R: într-adevăr, traducerea înseamnă a desemna prin intermediul funcțiilor semantice ale L_2 aceleiași „realități” care, într-un text determinat, sînt desemnate prin funcții semantice ale L_1 . Învățarea unei limbi L_2 , pornind de la o limbă L_1 , înseamnă a descoperi analogiile și diferențele pe care L_2 le prezintă față de L_1 în propria sa analiză asupra realității. Iar rolul comparației semantice a limbilor este tocmai acela de a arăta în ce mod aceeași realitate este analizată în limbi diferite.

2.3.2. Nici echivalențele în desemnare din cadrul aceleiași limbi (de tipul *A este mai mare decît B ~ B este mai mic decît A*, *A îl vede pe B ~ B este văzut de A*) nu sînt lipsite de importanță. Într-adevăr, cunoașterea unei limbi include și cunoașterea mijloacelor diferite din punct de vedere semantic pe care aceasta le oferă pentru desemnarea acelorși „realități”, fapt care nu este ignorat de gramatica tradițională. Astfel, în orice manual de gramatică latină, se găsesc, de exemplu, diverse posibilități pe care le are limba latină pentru exprimarea „finalității” și echivalențe precum (*legati venerunt*) *ut pacem peterent ~ qui pacem peterent ~ ad pacem petendam ~ pacem petentes ~ pacem petitori ~ pacem petitum* etc. Gramatica funcțională, din cauza punctului său de vedere analitic, a abandonat examinarea acestui aspect al limbilor, căci, la drept vorbind, o asemenea analiză intră în sarcina unui alt tip de gramatică, adică a gramaticii „sintetice” (sau onomasiologice), care pleacă de la desemnare, de la „conținutul gîndirii” care se dorește a se exprima, și care devine expresie într-o limbă determinată. E drept că, pornind de la desemnare, se poate ajunge să se producă, așa cum se spune, „toate propozițiile corecte dintr-o limbă”, trecînd *prin* funcțiile semantice ale acestei limbi, dar se ajunge la aceasta fără a se lua în considerare funcțiile în sine, ba, mai mult, fără a putea fi luate în

considerare¹, și, prin urmare, fără a putea spune de ce aceleași realități pot fi desemnate prin expresii diferite, iar realități diferite prin expresii identice, lucruri pe care orice vorbitor le știe perfect, deși în mod intuitiv. De aici rezultă faptul că o gramatică care pleacă de la desemnare pentru a produce „toate propozițiile corecte dintr-o limbă” – dacă se prezintă ca descriere integrală și exclusivă a acestei limbi – nu este adecvată și nu corespunde intuiției vorbitorilor, căci aceștia nu vorbesc de realitatea ca atare, ci de o realitate deja organizată prin limba proprie; iar pentru ei este vorba de a alcătui propoziții conform diferențelor și funcțiilor acestei limbi. Dar de aici nu rezultă faptul că gramatica „sintetică” ar fi inutilă. În realitate, este necesară; doar că nu are nici un sens decât alături de – și în relație cu – gramatica „analitică” (sau semantică), ce stabilește paradigmele funcționale ale limbii avute în vedere².

2.4. Așadar, eroarea nu constă în luarea ca referință a realității desemnate. Eroarea constă în adoptarea punctului de vedere al realității desemnate ca punct de vedere exclusiv: în considerarea acestei realități drept nivel al limbilor, atribuindu-i „universalii ale limbajului”.

3.0. Aceasta implică faptul că pînă și universalii desemnării trebuie să se stabilească în limbaj, și din punctul de vedere al funcțiilor lingvistice, și nu invers. O universalie a desemnării este o relație „generală” (existentă în toate limbile) între o funcție lingvistică și o „realitate” desemnată.

3.1. Într-o primă formă foarte generală („toate limbile dețin ceva pentru a desemna realitatea x”), o asemenea relație nu implică delimitarea identică în desemnare și în semnificare: aceeași funcție semantică ar putea corespunde și altor realități, și aceeași realitate ar

¹ Într-adevăr, limitele funcțiilor nu apar ca atare în orice propoziție luată separat, ci doar în paradigma limbii. Astfel, limitele funcției „cu x” nu sînt nicidecum evidente în propoziția *a tăiat pînea cu cuțitul*.

² G. von der Gabelentz, care stabilește distincția între gramatica sintetică și gramatica analitică (*Die Sprachwissenschaft*, p. 84 și urm.) observă, pe bună dreptate, că gramatica oricărei limbi trebuie să se facă de două ori: „*die Sprachen wollen synoptisch, einmal in Rücksicht auf ihre Erscheinungen, und dann in Rücksicht auf ihre Leistungen beurtheilt werden*” (*ibid.*, p. 479) [„limbile trebuie să fie considerate în mod sinoptic: pe de o parte, cu referire la elementele lor, iar, pe de altă parte, cu referire la posibilitățile funcționării lor”]

putea corespunde mai multor funcții. Astfel, în cazul unei „universalii” ca „toate limbile au o funcție lexicală pentru a desemna mîna”, desemnarea mîinii s-ar putea afla subsumată într-o funcție mai generală (de exemplu: „mîna + braț”, „mîna + picior” etc.) sau, dimpotrivă, să fie împărțită în funcții („mîna dreaptă” / „mîna stîngă”). În acest sens, căutarea universalii desemnării nu pare foarte promițătoare, deoarece, în acest caz – cel puțin în ceea ce privește realitatea cunoscută de toți oamenii – este probabil ca unica universalie posibilă să fie chiar universalie generică pe care am formulat-o¹. S-a afirmat, de exemplu, că „posesia” se exprimă în toate limbile. Dar, în primul rînd, e vorba de o categorie destul de vag definită. Dacă se consideră un tip particular de posesie („faptul de a fi proprietarul unui bun material sau spiritual”) se observă că – exceptînd limbajele „tehnice” – acest tip nu se exprimă ca atare în limbile romanice, slave și germanice, unde este înglobat într-o funcție mult mai generală (aproximativ: „conexiune reală sau conceptuală, de tip dependență sau interdependență”). Astfel, în spaniolă, franceză și germană, „posesivele” (verbul „a avea”, pronumele posesive) apar în principiu pentru toate tipurile acestei conexiuni, iar diferențele de întrebuintare se referă doar la distincția între „dependență” ($x \rightarrow y$: „y depinde de x”) și „interdependență” ($x \leftrightarrow y$: „y depinde de x și x depinde de y”), iar, în cadrul „dependenței”, la distincția dintre „relația văzută din perspectiva lui x” / „relația văzută în perspectiva lui y”². Pe de altă parte, e posibil să existe limbi care să

¹ S-ar putea cel mult stabili universalii negative; însă numărul acestora este infinit prin definiție.

² Expresii ca *Petru are ochi*, *Această mîna are degete*, *Paul are tată* etc. par ciudate la prima vedere, dar aceasta se întîmplă doar pentru că afirmă ceea ce se știe deja prin „cunoașterea generală a realității”. Într-adevăr, este suficient ca această realitate să fie negată sau pusă la îndoială sau să fie prezentată ca extraordinară pentru ca asemenea expresii să devină perfect normale (astfel: *Această mîna nu are degete*. *Ba da, are degete*). În plus, există o serie întreagă de contexte în care aceste expresii pot apărea; cf. „Bedeutung und Bezeichnung” pp. 113-114 (în *PSE*, pp. 198-200). Între verbele care exprimă „posesivitatea dependenței”, germ. *gehören*, folosit cu dativul fără prepoziție, este limitat cel mai adesea la posesia referitoare la relația de proprietate (*Das Haus gehört dem Lehrer*, „casa aparține profesorului”), în timp ce sp. *pertenecer*, fr. *appartenir* nu sînt supuse unei asemenea limitări (cf. *las manos pertenecen al cuerpo*, *les mains appartiennent au corps*); dar în germană întîlnim de asemenea *der Tugend gehört Belohnung*, „se cuvine ca virtutea să fie recompensată”.

delimiteze tocmai „faptul de a fi proprietarul lui x” sau chiar să distingă diverse feluri de „a fi proprietarul lui x”.

3.2.1. Într-un sens mai restrâns, o universalie a desemnării ar fi o corespondență constantă între realitatea desemnată și funcția semantică, adică o implicare reciprocă generală între aceeași realitate desemnată și o anume funcție semantică. În acest sens, se pot distinge trei posibilități: 1) ca funcțiile să coincidă în mod constant în desemnare, chiar dacă sînt de natură semantică diferită (astfel ar fi, de exemplu, cazul unei funcții exclusive pentru a desemna „stadiul de boală”, dar exprimată, în diverse limbi, printr-un adjectiv, un substantiv sau un verb); 2) ca între funcții să existe, de asemenea, identitate de natură semantică; 3) ca funcțiile să prezinte analogie și în exprimarea lor materială. Probabilitatea acestor cazuri descrește rapid de la 1) la 3).

3.2.2. Dar, în acest sens, mai există o posibilitate, care ni se pare mult mai importantă, și anume să existe corespondență în desemnare pentru diferitele funcții privite în ansamblu, pentru „paradigme”, în ciuda diferențelor dintre funcțiile specifice din cadrul fiecărei paradigme. Într-adevăr, cînd se spune, de exemplu, că lat. *ater* – *niger* îi corespunde sp. *negro*, se înțelege că *ater* și *niger*, luate în ansamblu, desemnează tocmai realitatea desemnată de sp. *negro*; altfel comparația n-ar avea sens. Tot așa, cînd se compară anumite cîmpuri lexicale – de exemplu, it. *fiume* – *ruscello* // fr. *fleuve* – *rivière* – *ruisseau* sau adjectivele ce desemnează temperatura, numele culorilor în diferite limbi etc. – se admite implicit că aceste cîmpuri, considerate în ansamblul lor, coincid în desemnare, chiar dacă această corespondență nu are loc pentru fiecare din lexemele care le constituie. În plus, nu doar în lexic, ci și în gramatică, există „cîmpuri” (căci „cîmpurile lexicale” nu sînt, pînă la urmă, decît paradigme ale lexicului); de exemplu, sistemele de deictice, sistemele persoanei etc. Și există în plus posibilitatea de a stabili, în același fel, „cîmpuri” pentru structuri sintactice complexe. Paradigmele nivelurilor superioare ale structurii gramaticale sînt, din păcate, destul de prost cunoscute chiar și astăzi, dat fiind stadiul lamentabil al studiilor de sintaxă funcțională propriu-zisă. Dar credem că tocmai în această direcție – mai curînd decît în cazul funcțiilor particulare – se deschid importante posibilități de căutare a universaliei desemnării.

Concluzii

„Toate limbile sînt diferite unele de altele” – „Toate limbile sînt construite după aceleași principii și sînt, în acest sens, identice” sînt afirmații contrare, dar nu contradictorii. Într-adevăr, limbile nu sînt diferite în același sens în care sînt analoge, iar diferențele nu privesc același nivel ca analogiile de principiu. Limbile sînt diferite prin organizarea lor semantică și materială, dar toate sînt construite pentru aceeași funcție generală și sînt toate realizări istorice a ceea ce Humboldt și Steinthal numeau „ideea de limbă”. În plus, în limbi există analogii care merg dincolo de universalitatea esențială, adică *analogii care nu sînt cerute de însăși ideea de „limbă” pentru orice limbă posibilă*. De aceea, căutarea universaliiilor lingvistice este importantă și se anunță a fi fructuoasă, *în special în sensul că limbile sînt, în principiu, diferite*. Aceste analogii sînt cele care ne-ar putea arăta care sînt normele urmate în mod necesar sau adoptate liber de toți vorbitorii în activitatea lor de a crea istoric limbile.

Dar universaliiile lingvistice trebuie căutate doar în limbaj, și nu în afara lui. Nu se pot căuta în lingvistică, deoarece aceasta poate fi în mod artificial universalistă; și nu se pot căuta nici în realitatea desemnată, întrucît identitatea realității este admisă din start. Și nu se pot căuta nici într-o gîndire concepută în prealabil ca „universală”. Dimpotrivă: doctrina gîndirii este cea care poate să spere că va primi date importante din cercetările asupra universaliiilor limbajului, căci limbajul este *λόγος* nediferențiat și, pentru aceea, *λόγος*-ul primar, anterior oricărui alt tip de *λόγος*. Să mai adăugăm că universaliiile trebuie căutate în manifestările limbajului, și nu în determinările lor externe. În schimb, justificarea universaliiilor ar putea, desigur, să fie extralingvistică: limbajul în ansamblu este o universalie umană, a cărei justificare nu este lingvistică.

SEMNI, SIMBOL, CUVÎNT

1.1. Ar fi poate foarte util dacă aş prezenta încă de la început dubla mea intenţie. Pe de o parte este vorba, în esenţă, despre filozofia limbajului la Aristotel, Hegel şi Humboldt, pe care eu o văd ca pe un efort progresiv aplicat aceluiaşi obiectiv şi în aceeaşi direcţie, chiar dacă filozofia limbajului a fost formulată de Humboldt mult mai puţin specializat şi mult mai puţin limpede decât la Hegel. Nu consider, desigur, prin aceasta, că trebuie pur şi simplu să ne întoarcem la Hegel sau să rămânem la el; cu siguranţă că nici Hegel nu ar fi considerat potrivit, nici nu ar fi dorit aşa ceva. Cred, mai degrabă, că ar trebui să-l depăşim pe Hegel cu Hegel împreună, atât în filozofia limbajului, cât şi în filozofia semnului.

Pe de altă parte, voi vorbi în calitate de teoretician al limbajului, adică din punctul de vedere al semioticii lingvistice şi al unei teorii lingvistice ştiinţifice. Nu cred că ne este permis să facem abstracţie, în cadrul filozofiei, de distincţiile şi de rezultatele ştiinţelor particulare, şi nici să clasificăm rezultatele şi rezolvările lor în afara domeniului filozofiei. Desigur, ştiinţele particulare îşi pun şi îşi rezolvă problemele lor în interiorul unor limite determinate; însă, tocmai în acest scop, ele trebuie să-şi fi delimitat propriile obiecte, faţă de alte obiecte. Această delimitare presupune însă o contemplare dincolo de limite şi, prin aceasta, o atitudine filozofică. Nu există nici o ştiinţă care să fie independentă de filozofie. Apoi, atât în filozofie, cât şi în ştiinţele particulare, este vorba, în principiu, despre acelaşi lucru: faptul de a fi sau fiinţa lucrurilor. Numai că ceea ce în ştiinţă este răspuns în filozofie este obiectul întrebării; în filozofie este problematizat într-un nou chip obiectul ştiinţific. Ştiinţa, de exemplu, referindu-se la arbori, pune întrebări cu privire la modul de a fi al arborilor şi stabileşte ce este „fiinţa arbore”. Filozofia se referă la modul de a fi arbore (astfel recunoscut) şi pune întrebări cu privire la modul de a fi al modului de a fi arbore, adică cu privire la sensul acestui mod de a fi. Pe de altă parte, avem întrebarea 'Ce este un arbore?', cu răspunsul 'Un arbore este

aceasta şi aceasta.'; pe de altă parte, avem întrebarea 'Ce este modul de a fi arbore?', iar răspunsul intenţionează în principal să stabilească sensul modului de a fi al arborelui în cadrul fiinţei. Diferenţa nu este deci o diferenţă de puncte de vedere, de orizonturi, ci o diferenţă ţinând de nivelul la care se pune problema şi de scopul problemei. Se poate spune că ştiinţa pune întrebări cu privire la modul nemijlocit de a fi al lucrurilor, pe cînd filozofia, dimpotrivă, cu privire la esenţa, respectiv temeiul acestui mod de a fi.

1.2. Astfel, atât în cazul limbajului, cât şi al semnelor, răspunsul teoriei limbii şi al lingvisticii generale trebuie să fie, în mod corespunzător, obiectul problematizării filozofice. Ce este un semn? Răspunsul stabileşte modul de a fi al semnului, calitatea ca atare de a fi semn; el ne spune cum sînt şi cum funcţionează semnele. Dar ce este, de fapt, modul de a fi semn? Răspunsul la această întrebare lămureşte şi fundamentează sensul modului de a fi semn. Fireşte, întrebarea filozofică se poate pune şi direct; putem întreba 'Ce este un cuvînt?' şi să înţelegem 'Ce este modul de a fi cuvînt?', 'Ce este un semn?' şi să înţelegem 'Ce este calitatea de a fi semn?', sau 'Ce este o navă?' şi să înţelegem 'Ce este calitatea de a fi navă?'. Aceasta înseamnă însă că filozoful trebuie să realizeze o muncă dublă. Ca nespecialist în domeniul ştiinţelor particulare îl paşte primejdia de a se rătăci în acest domeniu, de a confunda distincţii importante, de a considera drept esenţial ceva neesenţial şi invers. În cazul semnelor şi al limbajului, filozofii limbajului, filozofii „puri”, nu şi cei orientaţi spre teoria limbii sau lingvistica generală, înclină înainte de toate să identifice limbajul cu tot ceea ce este semiotic, cu calitatea de a fi semn, iar calitatea de a fi semn, pur şi simplu, cu tot ceea ce (pentru un interpret) poate fi „semn” (indiciu!). În acest caz, sfera semnelor şi, prin aceasta a limbajului însuşi, este lărgită pînă la infinit, aşa încît limbajul nu mai poate fi deosebit de non-limbaj, nici calitatea de a fi semn în sens propriu de ceva ce nu are calitatea de a fi semn. Căci dacă totul este semn şi limbaj, atunci nimic nu este semn şi limbaj, iar noi ne aflăm în faţa acelei vaci negre într-un spaţiu întunecat, în care de fapt ea nici nu există! Căci a-fi-ceva înseamnă nu doar identitate, ci întotdeauna şi în mod necesar şi diferenţă, dacă nu este vorba pur şi simplu despre fiinţa ca atare. Se poate totuşi accepta că tot ceea ce supunem interpretării este într-o anumită privinţă „semn”, şi că interpretarea se aplică

întotdeauna asupra unor „semne”. Trebuie în schimb să ne fie clar că, în această situație, întrebuițăm desemnarea „semn” într-un dublu sens, căci „interpretatorii” (formali) sînt, de fapt, întotdeauna semne, pe cînd, dimpotrivă, „interpretanda” nu trebuie să fie în nici un caz, din capul locului și în sine, semne. Dacă ar fi așa, n-ar exista nici semne care să poată fi recunoscute pentru ele însele, adică „lucruri” separabile de alte modalități ale ființei. De asemenea, n-am putea pune întrebări în legătură cu modul de a fi propriu semnelor: calitatea de a fi semn n-ar fi nimic altceva decît o stare în procesul de interpretare.

Pe de altă parte, filozofii sînt înclinați să așeze pe aceeași treaptă limbajul pur și simplu, vorbirea în general, cu limba particularizată; mai mult, să interpreteze limbajul ca limbaj special și, prin aceasta, să identifice desemnarea cu semnificația; pe deasupra, să echivaleze și limba particulară cu textul, respectiv cu discursul, iar discursul să-l echivaleze în special cu enunțul afirmativ. Ei procedează astfel fiindcă sînt interesați propriu-zis de modul de a fi prin limbaj al tuturor lucrurilor, precum și de valoarea pur gnoseologică a limbajului și a exprimării asertive prin limbaj.

1.3. De aceea, dorim în continuare să determinăm mai îndeaproape domeniul semnelor, ca să clarificăm astfel și propria lor relație cu limbajul. De la Locke încoace (în Germania în special de la Lambert^{*)}, limbajul (și anume limbajul în primul rînd) a fost tratat ca un sistem semiotic, ca o secțiune în universul semnelor. (Spun „de la Locke încoace” fiindcă am uitat, în cele mai multe cazuri, aproape în întregime, vechea semiotică medievală și scolastică, de exemplu cea a lui Johannes a Sancto Thoma^{**}; redescoperim abia în vremea noastră această veche semiotică, și aceasta doar parțial și cu dificultăți). Chiar și în lingvistica generală limbajul este tratat ca un sistem semiotic și se vorbește despre „semne lingvistice”. Acest fapt este valabil în cazul lui

^{*)} Johann Heinrich Lambert (1728-1777), matematician, astronom, fizician și filozof german. În lucrarea *Neues Organon* (Noul Organon), 1764, noua lingică propusă de el cuprinde patru discipline: *dianoilogia*, studiul legilor cunoașterii intelectuale (*διάνοια*), *alethiologia*, studiul elementelor primare ale cunoașterii și al conceptelor simple și ireductibile (*ἀλήθεια*), *semiotica*, studiul cunoașterii prin simboluri (*σημειωτική*) și *fenomenologia*, studiul aspectelor și fenomenelor naturale (*φαινόμενον*).

^{**}) Johannes a Sancto Thoma (João de São Tomás), 1589-1644, gînditor scolastic portughez.

Saussure, care privește lingvistica drept o parte a semiologiei; la fel, și cu o foarte importantă reducere a domeniului, în cazul lui Hjelmlev, care definește limbajul ca „semiotică” (= sistem semiotic). Această reducere se prezintă astfel: pentru Hjelmlev limbajul este o semiotică aparte, foarte specială. După părerea mea nu s-a reflectat îndeajuns asupra importanței teze a lui Hjelmlev, conform căreia limbajul reprezintă acea semiotică în care pot fi transpuse toate celelalte semiotici, dar care nu poate fi transpusă integral în nici o altă semiotică.

2.1. Mai întii să discutăm despre conceptul de „semn” în general. Diversele definiții cu care lucrăm sînt incomplete prin raportare la obiectul lor (incomplete chiar și în sensul lor propriu), nu se referă cu exactitate la același domeniu al faptelor și nu privesc deci aceeași calitate de a fi semn. Cîteva exemple: 'Un semn este un „lucru”, respectiv un fenomen care indică altceva decît este el însuși [în materialitatea sa]'; sau: 'Un semn este un fenomen care ține locul unui altceva decît este el însuși'; sau, în sfîrșit: 'Un semn este expresie cu conținut (respectiv semnificație), o expresie care se referă la o semnificație, susține sau invocă o semnificație, sau, simplu, are o semnificație'. Aceste definiții conțin determinările esențiale 'a indica spre altceva', 'a suplini altceva', 'a avea o semnificație', dar sînt toate incomplete (în special primele două; la cea de-a treia vom reveni în continuare), deoarece nu spun pentru cine și prin cine acele fenomene „indică spre altceva” sau „stau în locul la altceva”. Doar în mod tacit este presupusă pentru toate semnele (pentru tot ceea ce poate fi denumit semn) condiția că ele au valoarea de semne (respectiv devin semne) pentru cineva, pentru un interpret, adică pentru acela care le interpretează. De aceea, definiția noastră nu privește același domeniu de fapte fiindcă, pe de o parte, 'a fi semn pentru cineva' și 'a fi semn în și pentru sine' (respectiv 'a avea valoare de semn' și 'a fi produs în calitate de semn') reprezintă două determinări diferite, și, pe de altă parte, 'a indica spre altceva', 'a sta în locul a altceva' și 'a avea o semnificație' nu sînt nicidecum expresii sinonime.

2.2. Prima definiție nu se referă propriu-zis la semne care sînt date ca atare, ci la un altceva, pentru care folosim doar provizoriu denumirea *semn* din limbajul obișnuit; ea se referă anume la acele „semne” care doar prin interpretare sînt realizate ca atare, la semne care presupun o singură intenționalitate, și anume cea a interpretului care le

interpretează drept indicii, făcându-le ca prin aceasta să fie indicii. Este vorba despre fenomene care se află într-un context existențial determinant, cunoscut sau doar presupus, cu alte fenomene, astfel încât, din constatarea unuia dintre aceste fenomene pe care le receptăm ca indicii, putem infera asupra prezenței, respectiv existenței în același context, a celorlalte fenomene, corelate pe baza experienței. Astfel, interpretăm norii ca „semne” ale unei posibile ploii, febra ca „semn” de boală. Acestea sînt *simptomele* lui Karl Bühler, pe care am putea să le denumim, mai bine și într-un mod mai general, *indicii*. Indiciile nu sînt produse în mod intențional ca semne, adică nu pentru a fi interpretate ca semne. Indiciile nu au „conținut” sau „semnificație”, ele nu sînt în locul pentru „un altceva” decît ceea ce sînt. Ceea ce poate permite o concluzie despre acest „altceva” este aici doar recunoașterea anterioară a poziției indicelui într-o relație determinată. Interpretarea este aici doar inferență, reducere la relații. Desigur, indiciile pot fi produse și în mod intențional, adică „simulate”. Totuși, aceasta se întîmplă tocmai pentru ca ele să fie interpretate ca indicii produse non-intențional; altfel ele își ratează scopul. Și semnele lingvistice (mai bine spus actele de vorbire) pot funcționa ca indicii, dar și în acest caz funcția lor indicială nu este „semnificația” lor; iar dacă ele funcționează doar ca indicii, atunci nu au „semnificație” și nu sînt semne lingvistice. Indiciile joacă un rol foarte important în cadrul interpretării, în diferite domenii ale experienței și ale științei; este însă totuși foarte problematic să le putem include în universul semnelor.

2.3. Altfel se pune problema cu semnele în sens propriu sau cu semnele pur și simplu, care sînt produse în calitate de semne – adică indicînd, respectiv substituind, ceva –, pentru a fi receptate și interpretate ca atare de către un interpret. Aici avem de-a face cu o dublă intenționalitate, și anume cu o intenționalitate productivă deschisă la cel care produce semne și cu o intenționalitate „ne-producătoare-de-semne” la interpret, ultima reducîndu-se la disponibilitatea de a recepta semnul ca semn și de a-l interpreta. Această distincție este esențială pentru delimitarea universului semnelor. Căci propoziția „Orice poate fi semn.” nu înseamnă același lucru în ambele cazuri. În cazul indiciilor, *orice* înseamnă în această propoziție realmente „orice”: orice lucru se află într-o corelație dată, posibilă sau presupusă și, de aceea, orice poate fi „indiciu”, adică prilej pentru o inferență. În cazul semnelor în sens

propriu, propoziția „Orice poate fi semn.” înseamnă, dimpotrivă, doar că latura materială a semnului poate fi orice, că materia semnului este în principiu indiferentă. În acest caz, semne sînt însă numai acelea care sînt produse ca atare. Între altele, acest fapt înseamnă că și imaginile pot fi semne, dacă sînt destinate acestui scop (de exemplu, dacă imaginea unui copac stă pentru conținutul „copac”); dar, ca simple reprezentări ale obiectelor, ele nu sînt în nici un caz semne (în acest caz ele pot fi cel mult indicii).

3.1. Pentru a evalua corect realizarea semnelor în sens propriu și pentru a le include exact în 'universul semnelor', trebuie să pornim totuși de la „modelul tuturor semioticilor” (în accepția lui Hjelmslev), adică de la limbaj și de la semnul lingvistic. „Semn lingvistic” este în primul rînd ceea ce numim în mod obișnuit *cuvînt*. Despre cuvînt se spune că „semnifică ceva”, că „are o semnificație”. În privința cuvîntului (și, în general, în privința limbajului), în ceea ce numim, de obicei în mod global, semnificație, trebuie să distingem trei feluri de conținut – *desemnare*, *semnificație* și *sens* –, care sînt date deopotrivă în utilizarea cuvîntului. Limbajul însuși este mai întîi „limbaj în general” – activitatea care se referă la ceea ce este extralingvistic –, în al doilea rînd el este întotdeauna „limbă particulară” – o limbă determinată (română, germană, engleză, franceză ș.a.m.d.) –, și, în al treilea rînd, limbajul realizat concret în vorbire este întotdeauna „text” sau „discurs”, cu unități precum: afirmație, constatare, întrebare, ordin, presupunere, indicație, răspuns, protest etc. (accii *λόγοι* ai stoicilor). *Desemnarea* corespunde nivelului general al limbajului, *semnificația* (în această accepțiune) limbii concrete respective, iar *sensul* nivelului textului.

Desemnarea este așa-numita „referință”, faptul de a se referi la un altceva [la ceva exterior semnului]: la ceva extralingvistic (obiecte, acțiuni, stări de lucruri), sau chiar la ceva lingvistic, văzut ca „lucru”, ca fenomen al lumii. Semnificația semnului este conținutul însuși, dat într-o limbă concretă, este posibilitatea de desemnare delimitată într-o limbă dată și prin care se realizează desemnarea¹ ca atare. Putem lămuri

¹ Ar trebui să ne întrebăm, în cadrul discuției, dacă termenul *semnificație* (*Bedeutung*) are aceeași semnificație ca engl. *meaning*. Răspunsul este: nu! În terminologia propusă aici, *semnificație* (*Bedeutung*) reprezintă exclusiv conținutul dat printr-o limbă particulară ca atare, ceea ce percepem în calitate de cunoscători ai unei limbi determinate. Dimpotrivă, în lingvistica anglo-saxonă, engl. *meaning* este un

concept complex sau, mai degrabă, nediferențiat, incluzând, de regulă, „semnificația” (*Bedeutung*) și „desemnarea” (*Bezeichnung*) din accepția noastră, cu reliefaarea desemnării și, uneori, chiar a lucrului desemnat. În germană însă, *Bedeutung* ‘semnificație’ are întotdeauna și sensul unui *momentum*, ca la Frege, care distinge după cum se știe, între „Bedeutung” („semnificație”) și „Sinn” („sens”) și înțelege prin „Bedeutung” obiectul desemnat, așa încît *tragelaphos* nu poate avea „semnificație” ci doar „sens”. N-ar trebui oare să facem aici o diferență tranșantă? La această întrebare replicăm: tocmai o astfel de diferențiere a fost întreprinsă aici. În ceea ce privește terminologia, la Frege este vorba mai degrabă de un capriciu nefericit. Căci distincția sa ca atare este judicioasă și binevenită. El numește însă „Bedeutung” – tocmai nu ca în germană ci împotriva uzului lingvistic german – ceea ce în tradiția germană se numește „desemnarea” sau „obiectul desemnat”, iar „Sinn” este la el ceea ce noi am numi mai degrabă „Bedeutung”, adică modalitatea ființei date (a obiectului desemnat). Terminologia sa a făcut multe greutăți și a produs și multă confuzie. În terminologia mea încerc (în acest caz ca și în general) să corespund pe cât posibil tradiției și, în același timp, să nu mă îndepărtez prea mult de uzul lingvistic de toate zilele al limbii respective (în cazul de față germana). Încerc să utilizez ca termeni de specialitate exact definiții acele cuvinte ale unei limbi care, chiar dacă nu întotdeauna, măcar de cele mai multe ori, denumesc întocmai ceea ce și eu desemnez cu termenii mei. Astfel, ca termen, *Bedeutung* desemnează întotdeauna ceea ce se înțelege de obicei când vorbim despre limbaj, adică conținutul unei expresii într-o limbă; în germană ne întrebăm în legătură cu „semnificația” (și nu în legătură cu „desemnarea”) unui cuvânt în latină, greacă etc. (în cazul „desemnării” s-ar înțelege că un cuvânt este desemnat). La fel și pentru *bezeichnen* ‘a desemna’ și *Bezeichnung* ‘desemnare’: spunem de pildă și „obiect desemnat”, „prin aceasta desemnăm următoarele” ș.a.m.d., dar înțelegem prin aceste expresii întrebarea unui semn în legătură cu ceva (deși, în opoziție cu *Bedeutung*, termenul *Bezeichnung* este aplicat și unui enunț). Cît privește pe *Sinn* ‘sens’, acesta corespunde utilizării lat. *sensus* în vechile teorii ale traducerii, în special la Hieronymus și, de asemenea, mai mult sau mai puțin, uzului lingvistic al limbii germane; căci „Sinn”, utilizat cu referire la ceva lingvistic, este înțeles tocmai ca o determinare suplimentară a semnificației și este aplicat de preferință actului de a spune (conf. „În ce sens spunem aceasta?”, „Cum să înțeleg sensul întrebării dumneavoastră?”). În cazul nostru este vorba însă de termeni științifici utilizați în mod consecvent, și nu de cuvinte ale limbajului zilnic ca atare, care permit și multe alte utilizări. Dificultatea reală la acești termeni constă mai degrabă în faptul că nu dispunem în fiecare caz de verbe și derivate verbale perfect „analoge”. Avem *bezeichnen* – *Bezeichnung* – *Bezeichnendes* – *Bezeichnetes* ('a desemna – desemnare – desemnant – desemnat’); avem *bedeuten* – *Bedeutung* ('a semnifica – semnificație’), la care se adaugă, chiar dacă nu fără oarecare restricție, *Bedeutetes* ('semnificat’), dar este foarte greu de găsit contexte univoce pentru a folosi pe *Bedeutendes* ('semnificant’); de aceea, termenii lui Saussure *signifiant* și *signifié* au fost traduși prin *Bezeichnendes* – *Bezeichnetes*, ceea ce este derutant. Nici în privința lui *Sinn* ‘sens’ nu dispunem de nici un verb și, prin urmare, de nici un derivat verbal; de aceea, trebuie să recurgem, ca în limbajul obișnuit, la verbul

această distincție cu ajutorul unui exemplu foarte simplu: scurtele propoziții *Viene*. în spaniolă și *Viene*. în italiană pot să desemneze, în anumite condiții, tocmai aceeași stare de fapt; ele se pot referi la faptul că ‘cineva vine în acel moment’. În schimb, aceste propoziții nu semnifică același lucru și nu se pot înlocui reciproc în alte situații („echivalente de traducere”), căci desemnarea se realizează doar prin semnificația aparținătoare unei limbi concrete. În italiană, *venire* semnifică „a se mișca în direcția locului persoanelor întâi și a doua”, pe cînd în spaniolă *venir* semnifică exclusiv „a se mișca în direcția locului primei persoane”. De aceea, dacă vrem să spunem în spaniolă (de exemplu la telefon) „Vin mine la tine.”, nu putem formula *Vengo mañana a verte.*, deoarece ținta mișcării în această situație nu coincide în momentul vorbirii cu locul persoanei întâi; în acest caz trebuie să fie folosit alt verb (*ir*), adică o altă semnificație. În sfîrșit, sensul este tipul de gîndire vizat într-un enunț corespunzător, este conținutul propriu al enunțului respectiv (sens – exprimat prin limbaj – nu există decît în enunț, adică în „text” sau „discurs”). Deja amintitele „unități textuale” – afirmație, constatare, întrebare, ordin, presupunere, indicație etc. – sînt unități de sens.

3.2.1. Această distincție între semnificație și desemnare, între conținutul care este dat în cuvîntul însuși și referirea cuvîntului la „lucruri” și stări de lucruri este foarte veche. Deja Aristotel o face mai mult sau mai puțin explicit, mai întîi cu privire la determinarea semnificației ca atare. La începutul tratatului *Peri Hermeneias* (16a, 3 și urm.) se arată că ‘sunetele vorbirii sînt simboluri ale conținuturilor sufletului’: *Ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα*. Aici nu este vorba deloc despre un *πράγμα* care să poată fi desemnat, căci cuvîntul ca atare nu presupune existența „lucrurilor” corespunzătoare semnificației. Cuvîntul *τραγέλαφος* semnifică ceva, *σημαίνει μὲντι*, dar nu spune totuși dacă *tragelaphos*-ul există sau nu. S-ar putea obiecta că în acest caz este vorba despre o ființă fabuloasă și, de aceea, ar fi rațional să acceptăm că așa ceva nu există. Dar Aristotel spune totuși același lucru despre cuvîntul *ἄνθρωπος*. Nici *ἄνθρωπος* ‘om’ nu implică existența oamenilor, ci semnifică doar un fel de a fi, o

meinen ‘a se referi la...’ și să spunem, în consecință, *Gemeintes, das Gemeinde* ‘referențial’; forme ca *Meinendes, das Meinende* sînt în schimb inadmisibile.

modalitate virtuală a ființării. În principiu, la Aristotel nu găsim ceva prea deosebit de ceea ce se află la Platon. Și la Aristotel, semnificația lui *τραπέζα* este la drept vorbind *τραπήσσης*, semnificația lui *μάσα* nu este nimic altceva decât „faptul de a fi masă”. Aceasta se spune chiar explicit în *Metafizica G*⁷⁾, și anume acolo unde – după știința mea pentru prima oară în istorie – Aristotel face această distincție între semnificație și desemnare, și unde folosește pentru „semnificare” termenul *ἐν σημαίνειν* „a semnifica un unicum”: *ἔτι εἰ τὸ ἄνθρωπος σημαίνει ἐν, ἔστω τοῦτο τὸ ζῶν δίπουν λέγω δὲ τὸ ἐν σημαίνειν τοῦτο εἶ τοῦτ' ἔστιν ἄνθρωπος, ἂν ἢ τι ἄνθρωπος, τοῦτ' ἔσται πῶ ἄνθρώπῳ εἶναι* (1006a, 29 și urm.). Adică, aproximativ: „Mai departe, dacă *ἄνθρωπος* 'om' semnifică unul [un unicum], putem accepta că acesta este, de exemplu, 'animal biped'. Numesc 'a semnifica unul' [= 'a avea o semnificație unitară'] următoarele: pentru semnificația lui *ἄνθρωπος* 'om' lucrurile stau astfel: Dacă ceva se prezintă ca *ἄνθρωπος* 'om' [adică da că numim ceva *ἄνθρωπος* 'om'], acest act [„a semnifica un unicum”] constă în faptul că acest ceva aparține tocmai lui *ἄνθρωπος* 'om'.” După o discuție care a durat secole, în semiologia behavioristă s-a ajuns la aceeași distincție, ba chiar la o formulare analogă. În fapt, formula prin care Charles W. Morris își definește conceptul de „significatum” (care ar fi 'totalitatea condițiilor pe care denotatul său trebuie să le îndeplinească pentru a fi denotatul unui semn') corespunde întocmai cu ceea ce spune Aristotel vorbind despre a semnifica-un-unicum. În Antichitate, de altfel, stoicii au elaborat aceeași distincție a lui Aristotel încă și mai clar și au consolidat-o prin termeni univoci: *σημαίνον* „semnificantul” și *σημαινόμενον* „semnificatul” (respectiv *λέκτον* „ceea ce este de spus”) și *πράγμα* „lucrul” sau *τηχάνον* „ceea ce este de așteptat” (adică „desemnatul corespunzător”). Pentru aceleași concepte, Augustin are *verbum* (= *σημαίνον*), *dicibile* (cf. *λέκτον*) și *res* (cf. *πράγμα*). Și în epoca modernă, Saussure ajunge chiar la aceiași termeni ai stoicilor, numai că transpuși în franțuzește: *signifiant*, *signifié* și *chose*. În toate aceste cazuri, „lucrul” (desemnat) se situează în afara relației semiotice, care include însă semnificatul. Doar particularitatea semnificatului de a se concretiza exclusiv într-o limbă dată nu a fost tratată în mod explicit

⁷⁾ Cartea Γ (Gamma).

în vechea teorie a limbajului (deși, cu siguranță, a fost avută în vedere în mod tacit, căci întotdeauna discuția se poartă în legătură cu cuvinte ale unei anumite limbi).

3.2.2. Important mai departe în privința acestei distincții este faptul că prin ea se clarifică în același timp și echivocitatea termenului „semn” (raportat la semnul lingvistic). Căci prin „semn” numim pe de o parte – și mai ales la nivelul vorbirii obișnuite – exclusiv *signifiant*-ul, respectiv *σημαίνον*-ul, *verbum*-ul lui Augustin; pe de altă parte însă – și chiar mai bine, respectiv mai strict din punct de vedere lingvistico-teoretic – numim prin „semn” și unitatea dintre *σημαίνον* și *σημαινόμενον*, dintre *verbum* și *dicibile*, dintre *signifiant* și *signifié* (aceasta o găsim deja la stoici, care numeau întregul chiar *σημα* sau *σημεῖον*, și la Augustin, care utiliza în acest scop termenul *dictio*; tot așa, perfect univoc o aflăm la Hegel, în *Enciclopedie*, unde semnul este prezentat ca unitate între reprezentare și concept, ca și la Saussure, pentru care *signe* este o unitate indisolubilă între *signifiant* și *signifié*). În *Enciclopedia* lui Hegel se clarifică de altfel încă și mai bine faptul că materia *signifiant*-ului ca atare este lipsită de importanță în perspectivă funcțională (adică pentru funcția semnului), deoarece materialitatea semnului este suspendată în cadrul interpretării. Acest „a-putea-fi-suspendat”, adică faptul că nu există nici o legătură causal-necesară între materialitatea semnului și semnificația sa, reprezintă ceea ce numim – în special după Saussure (după Saussure tot așa de bine ca și în general) – „arbitraritatea semnului”, ceea ce și Hegel denumise prin *Willkür* 'arbitraritate'.

3.3.1. Doar având în vedere această complexitate a semnului lingvistic, care „are” (sau „conține”) deja o semnificație și prin aceasta poate desemna ceva și contribui la un sens, ca și echivocitatea termenului „semn”, putem acum să ne întrebăm în mod judicios cum se comportă semnul lingvistic față de celelalte „semne”, și în primul rând față de așa-numitul simbol. La Aristotel, *σημεῖον* și *σύμβολον* sînt în aparență sinonime. Foarte adesea, și chiar din antichitate, a fost susținută părerea că el ar fi utilizat acești doi termeni pur și simplu în mod nediferențiat. Chiar și străduințele mai recente de a stabili distincții univoce în utilizarea lor au rămas pînă acuma fără succes. Doar cît privește perspectiva s-ar putea identifica o anumită nuanță: prin *σημεῖον* Aristotel numește semnul în funcționarea sa și, dimpotrivă, prin

σύμβολον, mai degrabă semnul ca fiind ceva produs („aranjat”) în mod intenționat cu această funcție. El spune explicit că nici un „nume” nu este ca atare de la natură: el este așa numai în calitate de *φωνή σημαντική κατὰ συνθήκην*, adică atunci când devine un simbol, altfel spus, dacă este produs (sau „aranjat”) în mod intenționat ca semn (*De Interpret.*, 16a, 26-29). Hegel și Saussure – și anume, după părerea mea, Saussure prin legătură indirectă, chiar dacă implicită, cu Hegel – disting între semn și simbol doar în privința arbitrarității *signifiantului*. Pentru Hegel, semnul „von Symbol verschieden, einer Anschauung, deren eigene Bestimmtheit ihrem Wesen und Begriffe nach mehr oder weniger der Inhalt ist, den sie als Symbol ausdrückt; beim Zeichen als solchen hingegen geht der eigene Inhalt der Anschauung und der, dessen Zeichen sie ist, einander nichts an. Als bezeichnend beweist daher die Intelligenz eine freiere Willkür und Herrschaft im Gebrauch der Anschauung denn als symbolisierend” (*Enzykl.* § 458)¹⁾. Un simbol, de exemplu balanța ca simbol al justiției, are totuși o legătură cu ceea ce simbolizează: balanța reprezintă în mod figurat o caracteristică a justiției – presupusa imparțialitate și presupusul tratament egal al părților etc. Tot astfel, și faptul că i se înmânează cuceritorului cheia orașului are ceva de-a face cu împlinirea respectivă în ansamblul ei: cuceritorului i se predă „simbolic” orașul, în măsura în care i se înmânează o mică, dar importantă parte a orașului însuși (instrumentul care îi deschide porțile).

Această determinare ne înlesnește acum, cu siguranță, să separăm simbolurile de celelalte semne, respectiv de „semnele în sens restrâns” (în care s-ar include și semnele lingvistice). Ea nu ne este însă suficientă pentru a distinge simbolurile de semnul lingvistic ca atare, adică de cuvânt. Determinantă în această privință este mai degrabă relația simbolului cu semnificația. Anumite semne „simbolice” nu au semnificație primară, proprie, ci doar o semnificație verbală universalizată (ca funcție de desemnare), împrumutată de la limbaj, dar

¹⁾ „Se deosebește de *simbol* printr-o intuiție a cărei determinare proprie, conformă esenței și conceptelor sale, este, mai mult sau mai puțin, conținutul pe care ea îl exprimă în calitate de simbol; cît privește semnul ca atare, dimpotrivă, conținutul propriu al intuiției și al faptelor pentru care ea este semn nu interesează deloc. De aceea, în utilizarea intuiției, inteligența vedește o arbitraritate și o dominație mai liberă atunci când *desemnează* decît atunci când *simbolizează*” (*Encicl.*, §458).

separată de aceasta. Așa sînt semnele „simbolice” (non-arbitrare), singurele cărora li se potrivește „funcția de reprezentare” a lui Bühler – de exemplu cele utilizate în astronomie ca imagini, sau semnele zodiacale – și pe care chiar Bühler le include în rîndul „simbolurilor” sale. Nici simbolurile în sens curent (ca și cele vizate de Hegel și de Saussure) nu au o semnificație lexicală ci doar un fel de „semnificație propozițională” și un sens determinat; de aceea, ele nu desemnează „lucruri” sau „clase de lucruri”, ci doar stări de fapt, situații și altele de același fel, elemente care pot fi interpretate în fiecare limbă cu ajutorul diferitelor semnificații lexicale. Balanța ca simbol al justiției nu semnifică „justiție” și, de aceea, nici nu desemnează justiția pur și simplu; ea spune mai degrabă aproximativ: „Justiția este ca o balanță.”, sau „trebuie să fie ca o balanță”. În această perspectivă, văzut dinspre limbaj, un simbol este asemenea unui act de vorbire sau unui text cifrat.

3.3.2. Acest fapt este valabil pentru semnele și sistemele de semne non lingvistice tradiționale, obișnuite și convenționale, fie că sînt înlocuitori parțiali pentru cuvinte, desemnări desprinse de orice limbă individuală și, prin aceasta, universalizate, fie că corespund unor acte de vorbire sau unor texte. De acest tip sînt semnele pe care Karl Bühler le numește „semnale” (de exemplu roșu, galben și verde la semafoarele de circulație, care reprezintă indicații de comportament), mimica și întreaga lume a gesticii „convenționale”, adică libere (non-spontane). O anumită gestică nu semnifică de exemplu „flămînd” sau „foame” și nu desemnează foamea pur și simplu (în orice situație); ea exprimă doar ceva precum „mi-e foame” și chiar și aceasta doar la modul „deictic” și nu prin intermediul acestor semnificații. Altfel spus, mimica indică o foame concretă într-o situație concretă, dar cu ajutorul ei nu putem vorbi despre foame în general și nici nu putem descrie sau analiza foamea.

3.3.3. În toate aceste cazuri, putem spune pe bună dreptate că semnele indică altceva decît sînt ele însele, că ele „stau” în locul altceva. Ele „stau” în locul unităților de sens (al intențiilor concrete de exprimare), în locul stărilor de fapt și al situațiilor, ba chiar – în cazul „semnelor-substitute” (adică al desemnărilor universale imitate după modelul limbajului) – pentru „lucruri” și pentru concepte, respectiv clase de „lucruri”. Trebuie totuși evidențiat faptul că – în opoziție cu semnele lingvistice – acest tip de semne fie că nu se referă deloc la

faptul de a fi al „lucrurilor” pe care le indică, fie că, în cel mai bun caz (în cazul „semnelor-substitute”), ele presupun acest fapt de a fi al lucrurilor ca fiind deja delimitat sau prezentat ca delimitat.

4.1. Deosebirea este atât de radicală, încît ne putem întreba pe bună dreptate dacă semnele non-lingvistice și semnele lingvistice trebuie considerate ca specii (și anume specii de același rang) ale unuia și aceluiași gen, cu alte cuvinte, dacă semnul lingvistic – cuvîntul – este „semn” în același sens în care sînt și celelalte semne. Căci întrebarea este următoarea: indică oare cuvîntul un altceva decît este el însuși? Înlocuiește oare cuvîntul un altceva decît ceea ce el însuși este și reprezintă? Va trebui să ne întrebăm de ce Humboldt – și anume chiar de la începutul preocupărilor sale în problema limbajului – s-a împotrivit considerării limbajului drept sistem de semne. Încă în lucrarea *Ankündigung einer Schrift über die vaskische Sprache und Nation* (1812), adică în prima sa scriere despre limbaj, care conține o remarcabilă schiță a concepției sale lingvistice și de filozofie a limbajului, Humboldt scrie: „Mann muß sich nur durchaus von der Idee losmachen, daß sie [limba] sich so von demjenigen, was sie bezeichnet, absondern lasse, wie z. B. der Name eines Menschen von seiner Person, und daß sie, gleich einem verabredeten Chiffre, ein Erzeugnis der Reflexion und der Übereinkunft ... sei” (Akademie Ausgabe, III, p. 296).⁷⁾

Aceasta deoarece, mai întîi, nu putem afirma, în sensul strict al expresiei, că un cuvînt indică semnificația sa. Apoi, acceptînd ipoteza de mai sus, ar însemna să tratăm cuvîntul drept un pur înveliș sonor sau o pură expresie, și nu drept ceea ce este cuvîntul în realitate. În limbă, cuvîntul este întotdeauna deopotrivă expresie și semnificație; ceva este „cuvînt” numai ca unitate între *signifiant* și *signifié*. Putem, ce-i drept, să despărțim în mod artificial, în vorbire – în special atunci cînd vorbim despre cuvinte – expresia de conținut, *signifiant*-ul de *signifié* (să le gîndim în mod separat și să le cercetăm sau să discutăm despre ele în mod separat); facem aceasta exclusiv la modul artificial, adică în măsura în care suspendăm doar operațional relația reciprocă între

⁷⁾ „Trebuie doar să ne dezbărăm neapărat de ideea că ea [limba] poate fi despărțită de ceea ce ea desemnează, la fel cum, de exemplu, numele unui om de persoana sa, și că, asemenea unui cifru convenit dinainte, ea ar fi ... un produs al reflecției și al convenției”.

signifiant și *signifié*, în măsura în care facem abstracție de această relație, fără să o anulăm. La fel se întîmplă atunci cînd ne jucăm cu limbajul: cele mai multe jocuri verbale se bazează pe faptul că suspendăm și, în același timp, negăm această relație. De obicei, separat de conținutul lexical, expresia nu mai este expresie, ci doar un fenomen material; de asemenea, nici semnificația nu mai este semnificație, ci doar o reprezentare, un conținut de gîndire vag, lipsit de formă. S-ar mai putea spune – ca să folosim o frumoasă formulare a lui Josef Simon⁷⁾ (ce-i drept, într-un alt sens) – că un cuvînt [privit ca formă sonoră, respectiv ca *signifiant*] este „semn” pentru o semnificație doar atunci cînd cineva se interesează de semnificația sa, adică – pentru noi – atunci cînd el nu mai este cuvînt în sens propriu și cînd forma sonoră (ca fenomen material) este interpretată doar ca „indiciu” pentru relația cu o semnificație. Faptul acesta este valabil pentru toate semnele cărora le este atribuită o „semnificație” (inclusiv o posibilitate de desemnare universală). În privința cuvîntului, aceasta înseamnă, după Humboldt, că el „nu poate fi separat de ceea ce el desemnează”¹⁾, o teză care își găsește justificarea în concepția humboldtiană despre limbaj ca „mediere”. „Lucrurile” pe care le desemnează limbajul nu sînt ceva prestabilit, delimitat dinainte în ființa sa, ci lucruri „mediate” numai (și întotdeauna!) prin limbaj. Aparține așadar esenței medierii faptul că factorul mediator se definește ca atare doar în cadrul însuși al medierii. Rezultă că și cuvîntul este „cuvînt” doar prin medierea a ceea ce este desemnat. Căci, dacă nu ar fi mediat, dacă ar fi separat de ceea ce îl mediază și transformat într-un simplu „semn”, atunci cuvîntul nici nu ar mai fi cuvînt.

Urmîndu-l pe Hegel, am spune mai degrabă că „lucrurile” (ca fiind altceva) nu pot fi separate de limbaj; căci, în relația limbaj-lucruri, tocmai limbajul este factorul determinant: limbajul determină faptul de a fi al lucrurilor și nu invers. Astfel, lucrul „arboresc”, ca specie (modalitate a ființei), nu poate fi separat de limba în care este denumit

⁷⁾ Profesor de filozofie la Universitatea din Bonn, promotor al unei originale perspective asupra filozofiei semnului; o primă formă, prescurtată, a acestui articol a fost prezentată de autor în cadrul unui colocviu omagial Josef Simon.

¹⁾ Prin „Bezeichnung” Humboldt nu înțelege referința pură, un „a se referi la”, ci însuși conținutul cuvîntului, în dimensiunea sa „obiectivă”, acel ceva ce se înțelege din lucruri prin intermediul cuvîntului. De aceea, vom vorbi despre „lucruri” (desemnate).

astfel, adică în care este desemnat prin semnificația „arbore”, mai cu seamă că semnificația cuvîntului *arbore* (care justifică delimitarea clasei „arbore”) este tocmai „faptul de a fi arbore”. Într-o altă limbă, configurația semnificațiilor poate să fie cu totul alta și poate să permită o delimitare cu totul deosebită a lucrurilor, prin care nici arborii nu ar mai fi arbori.

4.2. La fel stau oare lucrurile cu toate semnele, sau cel puțin cu toate semnele dotate cu semnificație? Nu! Pentru celelalte semne, lucrurile care trebuie desemnate apar ca fiind deja delimitate, ca deja segmentate conform speciilor lor; delimitările sînt, în aceste cazuri, întreprinse cu referire la lucrurile însele, așa încît, în cazul acestor semne, ceea ce trebuie desemnat este primar, iar semnificația (posibilitate a desemnării) este, dimpotrivă, secundară și determinată de către delimitarea a ceea ce va fi desemnat. În cazul cuvintelor primare (non-specializate pe domenii), speciile de lucruri nu sînt date ca atare, ci sînt delimitate pe baza semnificațiilor; la aceste „semne”, semnificația (ca sesizare intuitivă a unei modalități a ființei) este primară, iar speciile de lucruri sînt acelea care corespund semnificațiilor lexicele. Într-adevăr, semnificația reprezintă în fiecare caz o infinită posibilitate de desemnare a unor existențe particulare, iar desemnarea însăși se realizează întotdeauna în același fel, și anume prin particularizare, respectiv prin încrucișare de universalii (de exemplu, în cazul „acestui leu”, prin universalii „leu” și, de asemenea, prin relația universală a „deicticității”, într-o situație determinată). Și numirea unui lucru („Acesta este un x”) este de fiecare dată o reducere a lucrului la o semnificație: recunoașterea unei specii a ființei, adică a „condițiilor unui significat” (și în cadrul numirii, în fiecare caz în parte, cuvîntul, adică „semnul cu semnificație”, „stă pentru” semnificația sa, adică pentru el însuși). Totuși, adică în ciuda oricăror posibile analogii în utilizare, limbajul „natural” și celelalte sisteme de semne (respectiv „limbile artificiale”) sînt, potrivit naturii lor, radical diferite: limbajul pornește de la semnificații, pe cînd celelalte sisteme de semne pornesc de la lucruri. Limbajul „natural” (sau limbajul pur și simplu, limbajul ca atare) nu este un sistem de desemnare primar, ci un sistem de semnificații. Lumea proprie oamenilor, așa cum o creează limbajul (adică lumea spirituală, pe care și-o creează omul însuși) este în sine o lume a posibilităților ființei, și nu o lume a existențelor concrete. Numai

pornind de la această lume spirituală putem să ne ordonăm și lumea sensibilă, să identificăm existențele concrete ca atare, să delimităm speciile de „lucruri”, să stabilim că fapte precum calul există, dar fapte precum *traghelafii* nu se întîlnesc pe lume.

4.3. Consecințele pe care le putem deduce de aici sînt, atît pentru filozofia limbajului, cît și pentru filozofia semnului, imense. Să menționăm aici numai cîteva. Mai întîi, teza frecvent reiterată, după care „articularitatea” limbajului ar presupune o „articularitate” a lumii trebuie respinsă în mod hotărît. Căci configurarea prin limbaj este o configurare primară a lumii, care nici nu presupune una anterioară, și din care nici nu pleacă o alta posterioară. Doar limbajul conferă lucrurilor o ființă determinată și creează „specii”. Firește, limbajul nu creează specii în sens material, însă le face să devină specii; limbajul nu creează niște arbori ca lucruri (existențe concrete), el creează însă faptul-de-a-fi-arbore (das Baumsein). Limbajul nu este o copie sau o reproducere pasivă, ci o configurare originară și intențională. Iar faptul că speciile lingvistice se potrivesc adesea cu speciile date în mod natural este lipsit de importanță pentru evaluarea realizării limbajului; căci aceasta poate fi stabilită abia ulterior și nu este în nici un caz necesară. Una și aceeași specie naturală poate corespunde mai multor specii lingvistice și invers. Pe lingă aceasta, limbajul creează și specii absolut non-existente în lume (care, de asemenea, abia ulterior vor trebui stabilite), căci el precedă deosebirea însăși între existent și non-existent: *τραγέλαφος* și *cal* sînt, în limbaj, cuvinte deopotrivă de îndreptățite, care desemnează specii lingvistice egal îndreptățite.

În al doilea rînd, avînd în vedere că fiecare limbă prezintă un sistem de semnificații care-i este propriu și reprezintă prin aceasta o configurare particulară a lumii, afirmația că orice limbă ar fi, în principiu traductibilă în altă limbă nu se poate susține în această formă; încă și mai puțin se poate susține că articularitatea limbajului ar presupune o articularitate a lumii. O limbă ca atare nu este traductibilă și nici nu este tradusă vreodată; diferențierile de conținut între limbi nu pot fi anulate la nivelul însuși al limbilor. De fapt, ceea ce vrea această afirmație să spună în mod judicios este cu totul altceva, și anume că aceeași lume configurată printr-o limbă determinată poate fi configurată și altfel, ceea ce nu înseamnă că semnificațiile unei limbi pot fi transpuse ca

atare, ci doar că putem desemna aceleași lucruri și același „fel de a spune” prin diferite semnificații, în limbi diferite¹.

¹ Când se dezbate această problemă, se exprimă adesea îndoieli cu privire la distincțiile care sînt întreprinse în interiorul unei limbi (în cazul de față al germanei), și chiar în interiorul unui tip de utilizare special (al celui științific), cu ajutorul semnificațiilor unei limbi particulare. Cum am putea impune exigențe ontologice unei anumite exprimări? Dacă subliniem legătura între semnificațiile unei limbi particulare date, atunci ar trebui ca acest fapt să fie valabil și pentru semnificația germ. *Bedeutung* 'semnificație'. Iar cînd în engleză spunem *meaning* fără să putem exprima semnificația „Bedeutung”, atunci se ivesc dificultăți clare cu privire la ceea ce numim în filozofie „valabilitatea obiectivă a exprimării”. La aceasta se poate replica: aici nu s-a manifestat legătura generală între semnificațiile unei limbi date (ceea ce, în fapt, ar fi o exigență „ontologică” nejustificată), ci doar calitatea de a aparține unei singure limbi a semnificațiilor lingvistice particulare; firește, și a semnificației cuvîntului german *Bedeutung*, ceea ce este tautologic și, ca atare, incontestabil; în contrast cu acest fapt, se evidențiază universalitatea (cel puțin universalitatea în intenție) a termenilor de specialitate. În sensul definit aici, și *semnificație* (*Bedeutung*) este un termen de specialitate, care este strîns înrudit cu cuvîntul german comun *Bedeutung* 'semnificație' numai, ca să spunem așa, „etimologic”. Pe de altă parte, sînt interesat aici în primul rînd nu de opoziția „care este dat într-o limbă particulară” / „care nu este dat într-o limbă particulară”, ci de distincția *semnificație* – *desemnare* – *sens* (*Bedeutung* – *Bezeichnung* – *Sinn*). Numesc „semnificație” conținutul aparținînd semnului ca atare (în cadrul sistemului de semne); în măsura în care este vorba despre un sistem lingvistic particular (sau despre unul parțial), atunci și semnificațiile corespunzătoare sînt, firește, „date într-o anumită limbă”. Este vorba așadar nu despre semnificație sau despre faptul de a fi al semnificației ca atare (care și el ar putea fi luat în considerare), și nici despre semnificația cuvîntului *Bedeutung* 'semnificație' în germană sau „în interiorul unui tip de utilizare a limbii germane”, ci este vorba despre semnificația definită în limbajul special al lingvisticii (și al teoriei limbii). Un limbaj special nu este deci „un tip de utilizare a unei limbi particulare” ci este, în privința termenilor săi, o „limbă universală” cu *signifiants* dintr-o limbă particulară sau cu *signifiants* stabiliți în mod arbitrar. Atunci de ce tocmai *Bedeutung* 'semnificație'? Cred că nu fără justificare. Consider că este potrivit ca, în acord cu tradiția și în interesul continuității în cercetare, să operăm cu *signifiants* deja existenți în limbile istorice și să rămînem apropiați, din punct de vedere al conținutului, de delimitările intuitive date în limbile istorice (în acest sens, ceva important se poate citi la Hegel, în prefața la a doua ediție din *Wissenschaft der Logik*). Sigur că această procedură își are riscurile sale, în primul rînd riscul ca, precum în acest caz, termenii științifici să fie confundați cu cuvintele din limbile istorice. Într-o știință umanistă propun însă – și o consider chiar o obligație socială – să ne asumăm acest risc, așa încît acești termeni să fie înțeleși, cel puțin în parte, atît de ne-specialiști, cît și de specialiști din alte domenii (inclusiv de către filozofi), în loc să folosim o terminologie și formulări ininteligibile pentru cei mai mulți, care adesea doar simulează adîncimi de gîndire, dar în realitate ascund tocmai vidul de gîndire. Aceasta mi-a permis, între

5.1. În sfîrșit, o a treia consecință ne conduce într-o aparentă aporie. Căci ce poate însemna „aceleași lucruri”, dacă lucrurile sînt configurate în mod diferit în limbi diferite? Cînd spunem „aceleași lucruri” ne referim la ceva din afara limbajului (adică din afara unei limbi particulare). Teza susținută de noi nu spune că lucrurile sînt date doar prin limbaj, ci că *abia* prin limbaj ele sînt date ca „lucruri” și ca aceste sau acele lucruri; nu spune că nu există o articularitate extralingvistică a lumii și că noi trăim îngrădiți fără speranță într-o lume dată exclusiv într-o limbă particulară, că nu avem nici un acces spre lumile altor

alte, ca, după aceste principii și oricum printr-o prestabilire expresă, să folosesc în scrierile mele, pentru același conținut, *signifiants* aparținînd limbilor în care mă exprimam; astfel, pentru *Bedeutung* și *Bezeichnung* am folosit în franceză *signifié* și *désignation*, în italiană *significato* și *designazione*, în spaniolă *significado* și *designación* etc. Termenii de specialitate se pretează la această transpunere directă și univocă. Și în engleză este firește posibil să identificăm această distincție de specialitate, și ea este chiar făcută, adesea, în utilizarea cuvîntului *meaning*, definit în mod expres. Astfel, marele lingvist englez Alan S. Gardiner, din păcate astăzi aproape uitat în afara domeniului egiptologiei, distinge în lucrarea sa *The Theory of Speech and Language*, 1932, între *meaning* („Bedeutung”) și *thing meant* („Bezeichnung”). Distincția sa corespunde aproximativ celei a lui Frege între *Sinn* și *Bedeutung*, cu deosebirea că Gardiner denumește în mod judicios *meaning* ceea ce la Frege apare ca „Sinn”, iar pentru „Bedeutung” a lui Frege el folosește *thing meant*; acest *thing meant* a lui Gardiner, în concordanță cu cel din fiecare limbă „naturală”, nu este totuși subordonat condiționării prin existență (căci în limbă desemnăm deopotrivă și nediferențiat atît ceva ce există, cît și ceva ce nu există). Alți autori folosesc în lingvistică și în logică cuplurile terminologice *meaning* și *denotation*, *meaning* și *reference* etc. Atunci cînd dorim să evităm confuziile cu *meaning*-ul dat într-o limbă particulară, putem utiliza exclusiv cuvinte latinești sau formule latino-romane; astfel, pentru „substanța” conținutului semnului utilizăm *significatum* și *denotatum* (ca la Ch. Morris), iar pentru funcții utilizăm *signification* și *denotation*.

Să spunem acum cîteva cuvinte despre pretențiile „ontologice”. Fiecare limbaj de specialitate (chiar și limbajul de specialitate popular ca atare) își poate stabili pretenții „ontologice”, adică pretenții de obiectivitate, deoarece își preia delimitările primare în mod obiectiv, „prin lucrurile însele” și abia apoi le denumește (și nu invers). În consecință, în acest caz, problema referitoare la „valabilitatea obiectivă” nici nu se poate pune (despre un termen ales în mod expres nu putem spune că nu semnifică ceea ce *vrea* să semnifice). Dacă aceste pretenții sînt întotdeauna și raționale, sau dacă ele sînt justificate și altfel decît în perspectivă logică, aceasta este altă problemă. De altfel, acea filozofie care vorbește despre moduri de a utiliza limbajul, care consideră, în mod greșit, limbajele speciale drept moduri de utilizare a limbilor istorice și, în acest cadru, pune problema valabilității obiective a enunțurilor, nici nu este *filozofia* ci o *anume* filozofie; ea este, după părerea mea, în multe privințe, contradictorie și circulară.

limbi particulare, sau pur și simplu spre o lume extralingvistică; noi susținem însă că nu există o articularitate a lumii recognoscibilă independent de limbaj, extralingvistică și impusă limbajului, că o asemenea articularitate este recunoscută și dobândită abia după și dincolo de limbaj (dar numai prin limbaj). De aceea, nici sistemele de semne care pornesc ca fiind date de lucruri, precum și limbajele speciale, nu sînt, cum se crede adesea, „pre-lingvistice”, adică independente față de limbaj, ci „post-lingvistice” și deduse din limbaj. Limbajul nu derivă din lucruri, căci nu-i sînt date lucrurile ca atare, ci ajunge la lucruri; el face ca lucrurile să fie lucruri și prin aceasta reprezintă și un acces către lucrurile înseși, atît cît pot ele să fie concepute de oameni.

5.2. Extralingvistice („obiective”) sînt de altfel lucrurile concepute prin limbaj independent de clasificarea lor, și anume grație limbajului însuși. Un lucru conceput prin limbaj nu este niciodată o semnificație particulară sau reprezentarea subiectivă a unui lucru; căci prin creația lingvistică lucrurile desemnate sînt deja reprezentate în lume ca lucruri. În fapt, medierea lingvistică se petrece deja în spațiul intersubiectivității (căci limbajul este și mediere între Eu și Tu), iar prin referința intersubiectivă lucrurile sînt împinse către obiectivitate: dacă vrem să-i căutăm, atunci căutăm *tragelafii* în lume și nu în limbaj, unde, oricum, ei există cu certitudine. Lucrurile ca atare sînt identificabile și recognoscibile și pot fi tratate separat de limbaj doar într-o lume configurată printr-o limbă particulară dată. Aceasta se petrece în limbaj, unde lucrurile se separă în mod univoc de limbă și își dobîndesc (adică își redobîndesc) autonomia lor deplină: limbajul înseamnă aici ceea ce desemnează și ceea ce discută, iar lucrurile înseamnă ceea ce este desemnat și ceea ce este discutat; față în față se află acum omogenitatea semnificațiilor și caracterul diferențiat al speciilor și al claselor de existențe concrete. Privit dinspre limbaj, acest fapt apare ca o disociere și ca un schimb de roluri: lumea segmentată în mod lingvistic devine obiect al limbajului ca vorbire.

Dacă tratăm limbajul în mod static și abstract doar ca pe o segmentare a lumii, ne paște primejdia să-l considerăm ca pe un fel de sistem de clasificare și să pierdem din vedere realizarea propriu-zisă a limbajului, în integralitatea sa. Ceea ce înseamnă că ne paște primejdia de a trece cu vederea faptul că dubla mediere prin limbaj este continuă și infinită și că limbajul este de la început și pînă la sfîrșit atît

ὀνομάζειν, cît și *λέγειν*, atît *a denumi*, cît și *a vorbi* sau *a spune*. Lucrurile sînt transformate prin limbaj în semnificații, pentru a le aduce în corelație reciprocă, pentru a le analiza și a le „segmenta”, adică pentru a dialoga despre ele în cadrul co-existenței umane. Sau, ca să ne așezăm într-o perspectivă gnoseologică, limbajul semnifică pentru a putea clarifica. Discutate și clarificate sînt însă – prin intermediul semnificațiilor – lucrurile însele; cu ajutorul semnificațiilor vorbim despre lucruri. În vorbire – altfel decît în limbajul văzut ca segmentare a lumii (adică în sistemul lingvistic) și altfel decît în simpla denumire (adică pe baza unei denumiri implicite, anterioare) – semnificațiile desemnează lucrurile și „țin locul” lucrurilor și proprietăților lor, mai bine spus reprezintă lucrurile și proprietățile acestora. Ființa concepută prin limbaj stă în locul existențelor concrete pe care această ființă le prezintă, și reprezintă aceste existențe ca atare. Această reprezentare nu presupune totuși o identitate. Semnificația ca atare doar limitează faptul de a fi al lucrurilor și, prin aceasta, poate să îl reprezinte în vorbire; ea reprezintă însă numai unitatea faptului de a fi al lucrurilor, nu și diferențierea lor exterioară. Ca reprezentare nemijlocită, semnificația nu afirmă nimic despre acest fapt de a fi și nici nu îl explicitează. Ea include numai ceea ce este suficient pentru a distinge un mod al ființei de alte moduri ale ființei și pentru a le menține delimitate. Semnificația este *διακριτικόν τῆς οὐσίας*: ea indică ce fel de mod de a fi determinat avem în vedere, dar nu spune cum este acesta în ansamblu și în amănunt. Abia în vorbire se afirmă ceva despre faptul de a fi al lucrurilor, și acest fapt de a fi este analizat, explicitat și reprezentat în mod diferențiat, adică așa cum apare și se înfățișează el în și față de lucruri. Mai mult încă, vorbim nu doar cu ajutorul semnificațiilor ci, dimpotrivă, și cu ajutorul cunoașterii lucrurilor, precum și în anumite condiții, definite contextual și situațional. O serie întregă de fenomene ale utilizării limbajului sînt strîns legate de cunoașterea lucrurilor, atît în vorbire, cît și în interpretarea celor spuse.

Toate aceste observații sînt valabile și pentru traducere, căci actul de a traduce nu este altceva decît o vorbire, cu un conținut virtual identic, în două limbi diferite. Nu traducem limbi, ci vorbiri și afirmații; nu traducem ceea ce o limbă dată ca atare spune, ci ceea ce se spune cu acea limbă, nu traducem deci semnificații, ci, în principiu, traducem ceea ce este desemnat cu ajutorul semnificațiilor. Semnificațiile sînt un

instrument și nu un obiect al traducerii, tot așa cum sînt un instrument și un obiect al vorbirii. Nu există o transpunere directă de la semnificațiile limbii-sursă către semnificațiile limbii-țintă; drumul trece în mod necesar prin desemnatul extralingvistic. De aceea, traducerea este întotdeauna mai întii „des-compunere prin limbaj” (Entsprachlichung) urmată de o „re-compunere prin limbaj” (Versprachlichung).

Ceea ce este cel mai important pentru chestiunea noastră este totuși faptul că, prin segmentările și procedeele sale, limbajul pune la dispoziția științei și filozofiei obiecte și instrumente. În momentul în care știm ce fel de mod al ființei avem și cum putem discuta în legătură cu faptul de a fi al lucrurilor, poate începe procesul infinit al dobîndirii de cunoștințe cu privire la acest mod de a fi. Orice știință începe în mod necesar cu întrebări privitoare la lucrurile delimitate în spațiul lumii prin intermediul limbajului. Știința nu rămîne însă la delimitările date într-o limbă particulară; pe baza a ceea ce recunoaște în lucrurile însele, ea poate modifica sau chiar anula aceste delimitări, poate propune noi delimitări sau descoperi noi zone de interes, poate ajunge, în domeniul său, la o configurare chiar diferită a ființei. În acest scop, știința își creează semnificații noi, întemeiate în mod obiectiv, adică pornind de la lucruri: ea creează astfel limbajul special. Orice limbaj special (chiar și limbajul special popular, care corespunde științei și tehnicii populare) este, prin natura sa, în mod expres sau tacit, „universal”, adică separat de limbă prin conținut și obiectiv motivat. Prin aceasta, limbajul special reprezintă întotdeauna o depășire a faptului de a aparține unei anumite limbi, cel puțin în domeniul lexical (adică tocmai în domeniul care constituie în mod nemijlocit prima configurare a lumii).

5.3.1. Așadar, lumea noastră este mai întii o lume dată și ordonată prin limbaj, și totuși o lume mediată „obiectiv” și extralingvistic prin limbajul însuși. Limbajul însuși oferă și mijlocul pentru depășirea originarului „fapt de a aparține unei anumite limbi” al acestei lumi. În calitate de concepere intuitivă a ființei „lucrurilor”, limba reprezintă, în același timp, un acces către lucrurile înseși, iar prin aceasta temeiul și punctul de pornire al științei și al filozofiei, ca forme ale gîndirii reflexive, ca și al gîndirii reflexive ca atare; aceasta se fixează în mod necesar asupra „lucrurilor” delimitate de limbaj prin intermediul semnificațiilor și chiar poate rămîne la ele. Obiectul gîndirii reflexive nu este însă în nici un caz unul dat numai prin limbaj, adică o

semnificație în cadrul limbajului. Obiectul botanicii nu este semnificația cuvîntului *plantă*, ci plantele înseși; obiectul ontologiei nu este semnificația cuvintelor *om* sau *ființă*, ci ființa însăși. Dar discutarea sau clarificarea „lucrurilor” se săvîrșește în mod necesar tot cu ajutorul semnelor, mai bine spus al semnificațiilor. Semnificațiile sînt însă instrumente, nu obiecte ale interpretării. Ceea ce explică, recunoaște sau înțelege gîndirea reflexivă este întotdeauna „ființa lucrurilor”, ființa și sensul a ceea ce este desemnat, nu al elementului care desemnează. Nici măcar în cazul cuvîntului care desemnează obiectul cercetării sau al reflecției nu putem afirma, în sens strict, că se pune problema de a înțelege semnificația lingvistică a acestui cuvînt. Dimpotrivă: înțelegerea acestui cuvînt este o premiză pentru abordarea lucrului. Trebuie să fi înțeles deja semnificația cuvîntului *arbore* încă înainte de a ne putea ocupa de arbori și de ființa lor. Căci doar această semnificație delimitează ființa lucrului, indică ce este el și îl reprezintă ca unitate, dar fără să îl reprezinte în întreaga sa diversitate și cu toate determinările sale, care se desfășoară, în fapt, în chiar procesul explicitării și înțelegerii. Că ființa, odată înțeleasă, trebuie iarăși explicată prin „semne”, adică prin semnificații, e un fapt ce nu poate fi pus la îndoială, iar aceasta se leagă de faptul că ființa înțeleasă nu poate fi reținută, exprimată și comunicată decît prin semnificații, și că tocmai aceasta este funcția esențială a limbajului – aceea de a reprezenta ființa în mod explicit, pentru oameni. Facem abstracție aici de cazul cînd prin „semnificație” înțelegem tocmai obiectul propriu-zis al interpretării, adică ființa desemnatului, cu toate determinările și corelațiile sale la diferite niveluri (ceea ce, desigur, nu poate fi exclus). Însă aici nu mai este vorba de semnificația semnului lingvistic. „Cal” și „tragélaphos” sînt semnificații lingvistice egal de îndreptățite, numai că despre cai cunoaștem infinit mai mult decît despre trachelafi, tocmai fiindcă îi cunoaștem nu doar ca semnificații.

Cu totul altceva este acum să spui – după cum am încercat în introducere – că „semnificația” unui semn nu înseamnă același lucru în limbaj ca și pentru știință sau filozofie. În limbaj, semnificația unui semn este o simplă delimitare și reprezentare a ființei lucrurilor; pentru știință, semnificația semnelor este ființa lucrurilor, iar pentru filozofie ea este sensul acestei ființe. În acest caz, ar trebui să adăugăm că în știință și în filozofie nici un semn nu poate fi considerat ca fiind înțeles

pe deplin, nici chiar cele care, pe parcursul istoriei gândirii, au fost părăsite sau înlocuite.

5.3.2. Toate aceste aprecieri sînt valabile și pentru limbaj și pentru semne. Nu semnificația lingvistică a cuvintelor *limbaj* și *semn* este obiectul interpretării, ci desemnatul ca atare (limbajul însuși, semnele însele). Chiar și atunci cînd spunem că interpretăm „doar semne” (sau „semne cu ajutorul semnelor”), vorbim despre semnele înseși (despre lucrurile „semne” și despre faptul de a fi al semnelor, și nu despre semnificația „semn” într-o limbă sau într-un limbaj special.

6. Prilejul nemijlocit și cadrul de referință permanent, chiar dacă implicit, al acestor reflecții a fost lucrarea lui Josef Simon, *Philosophie des Zeichens*. Pentru mine este de la sine înțeles că nu mai este permis astăzi, și va fi din ce în ce mai greu, să vorbești judicios despre limbaj și semne fără să te raportezi la Simon și fără să iei poziție față de tezele sale. De aceea el va recunoaște foarte ușor și în expunerea mea unde am fost de aceeași părere dinainte și unde am putea fi de acord fără să renunțăm nici unul, nici altul la punctul său de vedere, în ce cazuri este vorba doar de o deosebire de perspectivă sau de formulare, și în ce cazuri nu îl pot urma. Va recunoaște, probabil, și locurile exacte unde am făcut-o pe „advocatus diaboli”.

LIMBAJUL ȘI ÎNȚELEGEREA EXISTENȚIALĂ A OMULUI ACTUAL

0.1. Tema expunerii noastre privește o relație între doi termeni: cel al limbajului și cel al înțelegerii omului actual. O relație poate fi, însă, o relație între termeni echivalenți și care se determină reciproc sau o relație între un termen determinant și unul determinat. În primul caz, ar trebui să presupunem, pentru termenii temei noastre, că limbajul acționează asupra înțelegerii omului, că el contribuie la această înțelegere, dar că, la rîndul ei, înțelegerea omului se reflectă în limbaj și contribuie la modificarea lui. În cel de-al doilea caz, termenul determinant ar putea fi primul sau al doilea. Totuși, dată fiind tema generală a lucrării noastre, este legitim a presupune că am vrut să se considere drept determinant chiar primul termen, limbajul. Drept urmare, într-o nouă formulare, tema noastră ar fi: „În ce măsură poate contribui fenomenul limbajului, sau chiar mai bine, corecta înțelegere a limbajului la înțelegerea rațională a existenței omului actual?”. Să presupunem, așadar, că s-a avut în vedere cea de-a doua abordare (adică relația dintre un termen determinant și unul determinat) și mai exact, sub cea de-a doua formă a ei, în acord cu care limbajul ar fi mărimea cunoscută, sau care este dată drept cunoscută, în timp ce existența omului ar fi necunoscuta, cea care ar trebui explicată.

0.2.1. Din perspectiva limbajului, tema propusă poate fi interpretată, o dată în plus, în două sensuri diferite: limbajul poate fi înțeles ca o mărime variabilă sau ca o mărime fixă. În primul caz, ar trebui să se presupună că limbajul însuși este, în zilele noastre, diferit de ceea ce a fost în alte timpuri mai vechi, că manifestă, așadar, anumite aspecte „actuale” sau „moderne”, corespunzătoare, într-un fel, aspectelor proprii existenței omului actual, cu alte cuvinte, că s-ar putea vorbi despre un limbaj „modern”, în sensul în care se vorbește, de exemplu, de artă modernă sau de tehnică modernă. În cel de-al doilea caz, ar trebui să se presupună că limbajul însuși nu s-a schimbat, că este în continuare ceea ce a fost dintotdeauna, prin urmare că nu există un

„limbaj modern”, dar că postura sau atitudinea omului față de limbaj s-a schimbat și că această atitudine este într-un fel caracteristică omului modern, în același sens în care se consideră drept trăsătură a omului actual *atitudinea sa față de artă sau de tehnică*. Această atitudine ar putea, la rândul ei, să fie a vorbitorului, adică cea a unei persoane care se identifică cu limbajul său, care are limbajul nu *în fața sa*, ci mai curînd *în sine însăși*, sau cea a celui care studiază limbajul, în sensul mai cuprinzător, adică al unei persoane ce face din limbaj obiect de cercetare și care, în această privință, stabilește o distanță între *ea însăși* și limbaj; sau, de asemenea, ar putea fi vorba despre ambele atitudini combinate, în măsura în care postura cercetătorului ar putea fi determinată de atitudinea vorbitorilor (sau de cea a cercetătorului însuși, ca vorbitor).

0.2.2. În ceea ce privește cel de-al doilea termen al relației noastre – cel al înțelegerii omului – și acesta poate fi interpretat în dublu sens, și anume: ca înțelegere „obiectivă”, adică *înțelegere antropologică* (care apare sau ar putea să apară în studierea omului) și ca înțelegere „subiectivă”, adică *autoînțelegere a omului* (care apare sau ar putea să apară în propria sa activitate de a vorbi sau în atitudinea sa față de limbaj). În cele din urmă, atât înțelegerea obiectivă, cât și cea subiectivă pot fi interpretate ca *realitate* deja dată sau ca *sarcină*, altfel spus, ca înțelegere deja dobîndită și care doar ar trebui să se verifice, sau ca înțelegere pe care am putea și ar trebui să o dobîndim dacă am înțeles într-un mod corect caracterul relației dintre limbaj și om.

0.3. Ne aflăm, așadar, în fața unei problematice destul de complexe, în pofida faptului că nici măcar nu am enumerat toate abordările posibile cu privire la tema noastră. Or, pentru a răspunde sau a încerca să răspundem întrebărilor pe care le implică această problemă, trebuie să examinăm mai îndeaproape termenul determinant al relației noastre și să stabilim și să-i clarificăm trăsăturile esențiale. Abordăm, deci, în primul rînd, problema naturii limbajului.

1.0. În ceea ce privește limbajul, atrag atenția, în mod imediat (nemijlocit) și fundamental, trei aspecte:

a) *limbajul are semnificat* (ar fi mai bine să spunem că limbajul *este* semnificat, dar să rămînem pentru moment la ceea ce este în mod imediat evident);

b) *limbajul este intențional* (în mod imediat, doar în sensul că se poate vorbi sau tăcea și că se poate vorbi în moduri diferite, în funcție de intenție);

c) *limbajul apare la „plural”*, adică sub forma tradițiilor istorice sau a „limbilor” (română, spaniolă, germană, engleză, franceză etc.) și chiar subdivide prin el însuși umanitatea în comunități istorice determinate, mai exact în comunități idiomatice. Relativa unitate, dincolo de limitele unor astfel de comunități, pe care o observăm în alte manifestări specifice umane (artă, tehnică, religie, știință, filozofie), cu greu se confirmă în limbaj; sau, cel puțin, limitele comunităților idiomatice nu corespund cu limitele zonelor altor manifestări umane și, în orice caz, sînt mult mai constante.

Să luăm în discuție aceste trei aspecte separat:

1.1.1.0. Limbajul are – sau, și mai bine, *este* – semnificat. S-ar putea spune, de asemenea, că limbajul este „expresie”, sau „expresie cu semnificat”, sau chiar „comunicare prin intermediul expresiei”. Dar aceasta nu ar atinge ceea ce este esențial în limbaj; sau, cel puțin, în asemenea formulări esențialul ar rămîne în plan secund.

1.1.1.1. De fapt, limbajul este fără îndoială expresie, dar nu expresie ca simplă reacție, manifestare imediată și necesară „prin natură”, ci expresie a unui semnificat „obiectiv”. Expresia imediată, reacția pur interjecțională poate avea „sens”, poate, prin urmare – într-un context determinat și ca parte din acest context – să se interpreteze ca semnal al întregului context, așa cum, de exemplu, printr-un zgomot se poate deduce prezența celui care îl produce; dar o asemenea expresie nu poate (și nu se obișnuiește) să fie considerată drept limbaj, tocmai pentru că nu are semnificat „obiectiv”¹. În interpretarea unei expresii de acest tip,

¹ În discuție se pune problema diferenței dintre limbajul uman și animal. Autorul contestă că doar dacă limbajul este considerat ca simplu sistem de comunicare practică este legitim să vorbim despre un „limbaj animal”. Așa-zisul „limbaj animal” se diferențiază în mod radical de cel uman prin faptul că este mereu legat de o situație: este, în realitate, reacție în fața unei situații, cum o demonstrează și exemplul mai elaborat al unui asemenea „limbaj”: cel al dansului „simbolic” al albinelor. Albina care dansează nu-și „informează” în mod intenționat suratele: în realitate, reacționează la un stimul, chiar dacă la distanță. Albina nu are un limbaj conceptual și prin urmare nu „vorbește” despre lume și nici nu ar putea „vorbi” în absența cutărilor sau cutărilor stări ale lucrurilor. Albina nu poate minți, nu poate „vorbi” despre amintirile ei, nu se poate juca cu limbajul: dansează cînd trebuie efectiv să reacționeze la ceva.

inferența merge de la o „existență” manifestată la altă „existență” care, de obicei, apare în contextul „real” al primeia, dar care pentru moment nu se manifestă. Din contra, în interpretarea expresiei lingvistice, deducția merge de la o „existență” constatată ca atare – adică, de la expresia însăși – la un domeniu esențialmente diferit de această „existență”; domeniu care aparține doar conștiinței vorbitorilor; care prin natura sa nu are cu nimic de-a face cu expresia materială și care se găsește cu aceasta doar într-o relație – cum se obișnuiește să se spună – „arbitrară”, adică finalistă și istorică. De aici faptul că expresii identice din punct de vedere material sau foarte asemănătoare pot duce la semnificate total diferite, în funcție de limba – sistemul de semnificații – în care sînt interpretate. Și chiar în interiorul unei aceleiași limbi asemănarea materială a expresiilor nu este dovada faptului că și semnificatele corespondente se găsesc într-o relație analogă: de exemplu, în limba spaniolă, *perito* și *perrito* („expert” și „cățel”) sînt expresii asemănătoare din punct de vedere material, dar semnificatele corespunzătoare nu au nimic în comun unul cu celălalt; *caballo* și *corcel* („cal” și „cal de curse”) sînt, în schimb, expresii diferite în plan material și totuși semnificatele corespunzătoare sînt „asemănătoare”. Acest fapt (și anume că asemănarea a ceea ce este materialmente manifestat nu implică asemănarea a ceea ce este dedus, nici invers) separă într-un mod radical lumea semnificatelor – căreia îi aparține limbajul – de lumea semnalelor, a „indiciilor” și „simptomelor”.

1.1.1.2. În ceea ce privește cea de-a doua formulare, trebuie să avertizăm că limbajul este, într-adevăr, *expresie cu semnificat*, dar că în limbaj semnificatul și nu expresia este determinantul și că, prin urmare, expresia există prin semnificat și nu invers; sau, altfel spus, că semnificatul este finalitate sau funcție a limbajului, în timp ce expresia servește doar ca instrument al acestei funcții. De aici faptul că, în principiu, instrumentul poate fi unul oarecare. Prin urmare ar fi mai potrivit să se spună că limbajul este semnificat exprimat, *semnificat cu expresie*, și nu invers.

1.1.1.3. În fine, în ceea ce privește cea de-a treia formulare, trebuie observat faptul că aceea comunicare despre care se vorbește în formularea amintită este tocmai comunicarea de semnificate, care în comunicarea efectivă (a ceva, altcuiva) poate să și lipsească, în circumstanțe determinate, fără ca din acest motiv semnificatul exprimat

să înceteze de a mai fi limbaj și că, în ultimă instanță, comunicarea practică poate să se realizeze și fără limbaj. Drept urmare, semnificatul este esențial pentru limbaj, pe cînd comunicarea nu este. Comunicarea poate fi considerată ca una dintre posibilitățile deschise de către semnificat; inclusiv, dacă vrem, ca una dintre cele mai importante. În schimb, semnificatul nu este doar „important”, ci este indispensabil pentru existența limbajului. Semnificatul este, așadar, categoria fundamentală a faptului lingvistic.

1.1.2.0. În ceea ce privește caracterizarea mai exactă a semnificatului, trebuie să separăm din nou trei aspecte.

1.1.2.1. Semnificatul este structurare a experienței umane. Totuși, această structurare nu urmează delimitări sau diviziuni deja date ca atare *înaintea* limbajului. În principiu, structurarea ar putea fi, în fiecare caz, și o alta, totalmente diferită; și, de fapt, diversele limbi prezintă diferite configurații ale semnificatului. Drept urmare, limbile nu trebuie interpretate ca simple nomenclaturi, materialmente diferite, pentru lucruri deja date, ci mai curînd ca rețele diferite de semnificate care organizează în mod diferit lumea experienței. Altfel spus, limbajul nu este *confirmare*^{*)}, ci *impunere* de limite în interiorul a ceea ce este experimentat. Desigur, aceasta nu înseamnă că structurarea lingvistică *nu ar putea* urma o delimitare „naturală” sau fizic-obiectivă: în realitate, configurația semnificatului *poate* dar nu *trebuie* să corespundă unor delimitări obiective. Astfel, de exemplu, există fără îndoială *criterii* „obiective”, dar nu există nici o rațiune obiectiv-imperativă ca să se distingă germ. *essen* („a mânca”, acțiune făcută de persoane) de germ. *fressen* („a mânca”, acțiune făcută de animale) sau să se distingă între „a mânca” și „a bea”, și totuși multe limbi fac aceste distincții (mai ales pe a doua); în schimb, o „scară portabilă” (germ. *Leiter*) și o „scară într-un edificiu” (germ. *Treppe*) pot fi obiectiv foarte diferite, dar româna, spaniola, italiana și alte limbi nu fac în mod obișnuit această diferență; și un semnificat precum sp. *caballo* („cal”) poate coincide cu o specie naturală, dar nu semnificate cum ar fi sp. *corcel* („cal de curse”) sau sp. *jamelgo* („mîrtoagă”).

1.1.2.2. În mod propriu și primar, semnificatul nu structurează „lucruri” externe, ci doar interne: obiectele experienței ca deja

^{*)} În sp. *comprobación*, termen care în spaniola americană are sensul de *constatare*.

„cunoscute”, sau drept conținuturi ale conștiinței umane (Aristotel observă cu privire la acest aspect că cuvintele sînt *σύμβολα τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων*). Stimulul experienței poate fi foarte bine extern, de exemplu percepția senzorială a unui arbore, dar cuvîntul *arbore* nu înseamnă această percepție senzorială, ci arborele ca ceva intuit de om, ca un conținut al conștiinței sale. De aici faptul că în limbajul ca atare nu se face nici o diferență între „lucruri” interne și externe: obiectele imaginației sînt concepute de limbaj exact în același mod ca obiectele percepției senzoriale. Și tocmai de aceea, existența numelor nu este dovada existenței exterioare a „lucrilor” numite. Pe de altă parte, semnificatul, în denominația primară absolută, este într-un anumit sens „subiectiv”: este obiectivare a unui conținut subiectiv al conștiinței; completa obiectivitate a semnificatului nu se atinge decît prin intermediul intersubiectivității simultane a oricărui act de numire, adică prin intermediul *istoricității* esențiale și originare a limbajului.

1.1.2.3. Semnificatul ca atare nu se referă la lucruri ca „entități”, ci la *faptul de a fi al lucrurilor*, adică la ceea ce este universal experienței individuale; altfel spus, experienței ca propria sa posibilitate infinită. De exemplu, cuvîntul *arbore* semnifică „faptul de a fi arbore”, adică posibilitatea infinită a entității „arbore”. De aici faptul că cuvîntul *arbore* poate desemna atît arbori existenți, cît și alții care nu mai există și alții care nu există încă, precum și arbori imaginari, pur și simplu inexistenți. Tot de aici rezultă și că desemnarea „lucrilor” prin intermediul limbajului ar fi ceva secundar și condiționat: o posibilitate care doar se deschide prin semnificat. Drept urmare, semnificatul se poate defini ca posibilitate sau virtualizare a desemnării. Desigur, un cuvînt poate desemna și ceva individual, dar numai prin intermediul unei semnificații universale și doar printr-o individualizare, în virtutea unei operații de determinare. Și pronumele personale și demonstrative sînt universale prin semnificatul lor și doar prin situația de vorbire se determină ca desemnări individuale: sp. *este*, „acesta” și sp. *yo* „eu” nu semnifică în sine indivizi, ci doar, ca să spunem așa, „estitate” și „yoitate”. Și numele proprii sînt, în limbaj, un fenomen secundar în sensul că implică o operație de individualizare, chiar dacă de individualizare istorică, și nu pur și simplu ocazională. Semnificat și desemnare sînt, așadar, funcții lingvistice total diferite: semnificatul este conceptual, în schimb desemnarea este „obiectivă”. Identificarea

semnificatului cu obiectul desemnat este o eroare de care, în ultimul timp, se eliberează treptat chiar și logica pozitivistă care a susținut-o atîta ani.

1.1.3.1. Cele trei trăsături caracteristice semnificatului pe care tocmai le-am terminat de examinat ne permit însă, în același timp, depășirea limbajului și, prin urmare, operarea referitoare la lumea lucrurilor înseși (chiar dacă ale unei lumi structurate și orînduite de limbaj). Delimitarea lucrurilor prin intermediul limbajului nu este obstacol pentru manevrarea lucrurilor, ci, în realitate, este *acces* la lucruri. De fapt, limbajul ca semnificat face posibilă vorbirea ca *asertiune*, care privește lucrurile înseși și cu care începe știința lucrurilor¹. Există știință doar cu privire la ceea ce este deja înțeles și delimitat prin intermediul limbajului, chiar dacă știința (cea a „lucrilor”) nu interesează lingvisticul, ci extralingvisticul (dar dat prin intermediul limbajului) și chiar dacă nu se ocupă de ceea ce e semnificat, ci de ceea ce e desemnat. În această privință, s-a vorbit de o „lume lingvistică intermediară”, de o a doua lume între noi și lumea propriu-zisă. Este aceasta o metaforă sugestivă, dar în același timp hazardată, căci efectiv există doar o lume iar structurarea ei prin intermediul limbajului nu este o limitare, ci însăși posibilitatea cunoașterii acestei lumi ca atare: fiecare limbă este bază și instrument al cunoașterii obiective a lumii. Așa-numita „lume lingvistică intermediară” este o lume de semnificate care nu afectează absolut deloc desemnatul, ci doar îl face să apară ca ordonat. Structurarea prin intermediul

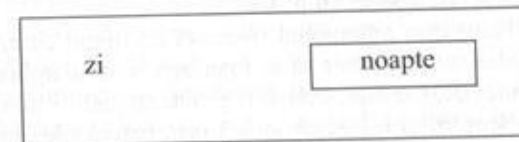
¹ În discuție se întreabă care este poziția limbajului tehnico-științific față de limbajul curent. Autorul reliefează că știința nu adoptă doar uzul lingvistic – „conceptele”, „cuvintele” sau „semnificatele” limbajului curent –, ci doar începe prin delimitările „lucrilor” deja date în limbajul ca atare, dar considerîndu-se funcția lor de desemnare a realului și concentrîndu-se în „lucurile” înseși care se desemnează. În ceea ce privește întrebările cu privire la „lucuri”, vorbirea curentă obișnuiește să se mulțumească cu răspunsuri parțiale, suficiente pentru acest sau acel scop practic. Și știința își însușește astfel de întrebări, dar nu se mulțumește cu răspunsuri parțiale, ci, dimpotrivă, continuă să adreseze întrebări cu scopul de a ajunge la o cunoaștere „totală” a „lucrilor”, independent de cutare sau cutare situație practică. De aceea, nu doar „explică” ceea ce e deja conținut în limbaj, ci merge dincolo de limbajul însuși, descoperă „lucuri” noi, formulează noi concepte, stabilește cu propriile criterii delimitări obiective inexistente în limbajul ca atare și, pentru toate acestea, creează de asemenea noi desemnări (limbaje tehnice sau „terminologii”).

limbajului nu se realizează în lumea lucrurilor, ci în planul înțelegerii umane, adică, cel mult, în relație cu lumea lucrurilor. Ca să spunem așa, limbajul „pregătește” lucrurile pentru știință, oferindu-i acestuia o primă delimitare necesară a lucrurilor înseși. Dar această primă delimitare poate fi depășită de știință tocmai pe baza limbajului și după modele pe care acesta le oferă.

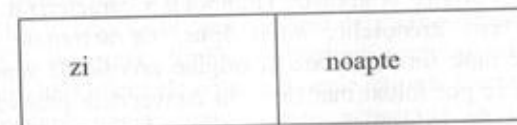
1.1.3.2. De fapt, știința trece de la structurarea lingvistică „arbitrară” a lumii la o structurare obiectiv motivată care, de asemenea, este o posibilitate a limbajului. Dat fiind că, în principiu, structurarea lingvistică ar putea fi una oarecare, nu există nimic care să se opună ca ea să coincidă cu o structurare motivată obiectiv. Adică: între multe posibilități ale limbajului există și cea a unei limbi fundamentate obiectiv, adică a unei limbi care doar să stabilească și să accepte delimitări corespunzătoare unei clasificări „reale” și unor limite motivate și evaluate obiectiv. În acest sens, limbajul științei, limbajul tehnic, este doar una din posibilitățile limbajului, care, mai mult, se realizează și parțial, în limbile istorice și anume în ceea ce deja în aceste limbi constituie nomenclatură sau terminologie. La fel, o limbă motivată obiectiv se poate limita la a desemna doar lucruri „existente”. Dar distincția însăși între existent și inexistent depinde, la rândul său, de limbaj. De fapt, întrebarea despre existența cutărilor sau cutărilor „lucruri” este posibilă, în fiecare caz, doar mulțumită unui semnificat, în legătură cu care ne întrebăm dacă astfel de „entități” care să corespundă „esenței” delimitate de către el pot sau nu să se constate în lumea experienței exterioare. Identificarea dintre semnificat lingvistic și obiect (existent) este și în acest sens o ciudată eroare care implică o inversiune a procedurii real (și unic posibil) pentru constatarea existenței. Căci limbajul ca atare nu cunoaște distincția între existență și inexistență. În schimb, da, face posibilă întrebarea privitoare la existență și, cu aceasta, stabilirea unui limbaj tehnic convențional care doar să posede nume pentru existent.

1.1.3.3. În al treilea rând, dat fiind că semnificatul este tocmai posibilitate a desemnării, limbajul se poate transforma într-un sistem de desemnare și, prin urmare, într-un sistem în care desemnarea și semnificatul coincid și în care numele să fie determinate în prealabil pentru desemnări individuale sau de „clase” (mai precis, de clase delimitate obiectiv). Limbile numite „naturale” (care sînt unicele limbi propriuzise și care, de aceea, nu au nevoie de acest adjectiv absurd pentru

identificarea lor) *pot* desemna individualul, dar, exceptînd cazul numelor proprii, doar prin determinarea reciprocă de universalii și cu ajutorul contextelor și situațiilor (de exemplu, „acest trandafir”, „primarul orașului nostru” etc.). Pe de altă parte, semnificatele lingvistice desemnează nemediat „clase” (astfel, semnificatului „carte” îi corespunde în desemnare clasa cărților, semnificatului „rîu” îi corespunde clasa rîurilor), dar clasele lingvistice sînt deseori „inclusive”, adică același cuvînt poate desemna o clasă subordonată și una superioară. Astfel, de exemplu, sp. *hijos* („fii”) desemnează „fiii” în opoziție cu „fiicele” (sp. *hijas*), dar poate desemna și clasa „fiilor și a fiicelor” (sp. *hijos e hijas*); *día* („zi”) desemnează opusul lui *noche* („noapte”), dar și *día y noche* („zi și noapte”) – de exemplu, *tres días* („trei zile”), într-un caz în care e vorba despre „de trei ori 24 de ore”; germ. *steigen* desemnează contrariul lui „fallen”, „hinuntergehen” [„a cădea”, „a coborî”), dar poate desemna și direcția inversă e mișcării. În acest sens, se spune că opozițiile lingvistice, spre deosebire de cele logice, nu sînt *exclusive*, ci *inclusive*: în ele, un termen cu valoarea *non A* poate fi folosit de asemenea și pentru *A* (sau pentru *A + non A*). Așa sînd lucrurile, un limbaj tehnic, întemeindu-se pe limbaj pur și simplu, poate, pe de o parte, să determine anumite cuvinte exclusiv ca desemnări individuale („nume proprii”) și pe de altă parte, să transforme cuvintele în „termeni”, adică să le determine ca desemnări univoce de clase exclusive. De exemplu, poate face din opoziția pur lingvistică:

o opoziție „tehnică”:

^{*)} De ex., *Am fost plecat trei zile din localitate* (= „Trei zile și trei nopți”).

Este ceea ce, de fapt, se întâmplă în mod normal în limbajul științific. În acest sens, limbajul științific este un uz special al limbajului ca atare. Dar aceasta nu înseamnă că limbajul ca atare ar trebui să fie considerat ca o fază prealabilă și imperfectă a științei. Știința se folosește de limbaj, dar studiază și analizează obiectele desemnate ca atare și enunțurile ei sînt enunțuri despre obiectele înseși. În schimb, limbajul ca atare nu oferă informații despre lucrurile desemnate, ci doar poate să le *reprezinte*. Structurarea lingvistică este deja cunoaștere, dar, mai exact, doar prima etapă a cunoașterii, o cunoaștere doar diferențiată, în care ceva se înțelege simplu ca identic în sine însuși (uniform) și ca diferit de restul. Semnificatul este *logos* (λόγος) în sensul etimologic al cuvîntului, adică selecție (a unui mod de a fi) și, de aceea, reprezentare a ființei, dar nu este aserțiune despre ființa însăși. De aici faptul că, așa cum deja a observat Aristotel, limbajul ca atare nu ar fi nici adevărat, nici fals, întrucît nu implică „analiză și re-compunere” (*διαίρεσιν καὶ σύνθεσιν*) a existenței lucrurilor: pur și simplu *stă pentru* existența lucrurilor înțelese de om. Cuvintele sînt delimitări intuitive și nu definiții motivate dinspre lucruri. Și în cazul cuvintelor derivate și compuse care – cum a observat deja Chr. Wolff – corespund unei „definiții”, adică unei aserțiuni, limbajul nu poate să fie considerat mai mult decît manifestare a „adevărului lucrurilor”. Astfel, un „Eichrörnchen”, [„veveriță”] nu este un „cornuleț al unui stejar” și „Walfische” [„balene”] nu sînt „Fische”, [„pești”] din punct de vedere științific.

1.2.1. Limbajul este intențional. Această aserțiune corespunde unei constatări imediate, dar trebuie să se înțeleagă și să se aplice și dincolo de ceea ce e imediat. De fapt, limbajul e „intențional” – adică activitate motivată prin scopuri și nu condiționată prin natură (de „cauze”) – nu doar ca uz de expresii și semnificate, ci, de asemenea, și în primul rînd – ca activitate prin care *se creează* semnificate (și expresii ce le corespund). Cu privire la aceasta, Humboldt a caracterizat limbajul ca *enérgeia* în sens aristotelic, altfel spus, ca activitate *liberă* sau *creatoare*. De fapt, limbajul este la origine *creație de semnificate* (și expresii) care se pot folosi mai tîrziu în conversația practică a omului cu alți oameni și în acțiunea sa în lume. În această întrebare, limbajul este, fără îndoială, *instrument* pentru alte „scopuri” care deja nu mai sînt lingvistice; dar limbajul ca instrument practic se bazează pe

limbajul ca activitate teoretică (creatoare). Folosirea limbajului nu trebuie să se confunde cu funcția sa originară de care depinde întrebuintarea însăși, ca fenomen secundar și condiționat. „Originarul”, pe de altă parte, nu trebuie să fie înțeles ca originar în sens pur temporal (altfel spus ca „primitiv”), ci ca originar în sensul de primar, esențial și definitoriu. Înseamnă că limbajul în toate formele sale trebuie să fie considerat ca fenomen care este în mod esențial *enérgeia*. Aceasta înseamnă că limbajul în general trebuie să se înțeleagă și să se definească ca producere (creație) lingvistică, nu pur și simplu ca totalitate a ceea ce s-a produs deja. Iar ca „limbă” sau „idiom” limbajul va trebui să fie considerat, în fiecare caz, ca sistem istoric de producere lingvistică, ca întreg istoric determinat de procedee lingvistice, de „moduri de a face”. Româna, de exemplu, nu trebuie să fie considerată doar ca un sistem gata făcut și static de semnificate și expresii, întrucît are în același timp o dimensiune viitoare: este, de asemenea, și chiar în primul rînd, un *sistem dinamic* pentru a produce în continuare semnificate și expresii; ca astfel de sistem dinamic, româna nu cuprinde numai ceea ce s-a spus deja, ci și ceea ce se poate spune în română, nu doar ceea ce există acum sau a existat înainte în română ca limbaj „realizat”, ci și ceea ce ar putea să se producă drept „fapt de limbă română”, în acord cu aceleași reguli sistematice, adică după aceleași „moduri de a face”. Modalitățile românești de producere lingvistică sînt diferite, de exemplu, de cele ale limbii germane sau ale limbii franceze; tocmai de aici rezultă că și faptele noi, care încă nu s-au spus, ar putea fi recunoscute și admise ca „fapte românești”, adică drept realizare a aceluși sistem de posibilități care este „limba română”. Și, evident, și limbajul ca vorbire este producere lingvistică, întrucît noul lingvistic apare întotdeauna și în mod necesar în vorbire. Într-o oarecare măsură, fiecare act de vorbire conține ceva „inedit”, ceva ce nu s-a spus niciodată înainte. În sfîrșit, și limbajul ca înțelegere a faptului vorbit (sau scris) trebuie să se înțeleagă ca producere, întrucît și înțelegerea lingvistică trece dincolo de ceea ce a fost deja experimentat.

1.2.2. Ca *enérgeia*, limbajul aparține aceluiași domeniu ca și celelalte activități libere ale omului (poezie, știință, filozofie etc.) și este chiar echivalent uneia dintre aceste activități. De fapt, limbajul considerat în mod exclusiv drept creație a *unui* subiect, drept obiectivare nemijlocită de conținuturi de conștiință, nefiind nici adevărat, nici

fals, și fiind precedent distincției dintre existență și inexistență, nu este separabil de poezie: limbajul înțeles ca limbaj absolut, altfel spus ca activitate a unui subiect absolut, este pur și simplu același lucru ca și poezia¹. Doar prin intermediul celei de a treia trăsături a limbajului se ajunge la o distincție în această privință.

1.3. Limbajul se înfățișează întotdeauna ca „limbă” sau „idiom”, altfel spus, ca determinat istoric (de exemplu, ca limbă română, germană,

¹ În discuție se propune distincția între sensul „instrumental” și un sens „medial” al limbajului. Lăsînd la o parte sensul instrumental, s-ar putea distinge, în ceea ce privește sensul „medial”, două posibilități. Pe de o parte, limbajul – oarecum autonomizat – ar putea fi înțeles drept condiția preliminară necesară ca să putem vorbi, în sensul că „medium”-ul limbaj ni s-ar oferi ca un fel de favoare. De acest posibil caracter „medial” al limbajului autorul s-a distanțat în mod clar. Dar ar mai rămîne cealaltă posibilitate. O astfel de posibilitate „medială” ar fi dată de faptul că limbajul, ca sistem de semnificare, ar putea semnifica mult prin el însuși și, aceasta, independent de uzul lingvistic concret. Autorul este de acord că în limbaj se pot constata intuiții care, interpretate de rațiune, pot fi înțelese *ca* (și transformate *în*) enunțuri despre existența lucrurilor. Dar aceasta nu apare în limbajul însuși – care, ca atare, reprezintă doar simpla înțelegere nemijlocită a ființei, înțelegere în care nu există încă diferență („distanță”) între rațiune și „lucru” –, ci tocmai în interpretarea sa. În fapt, această valoare „medială”, acest „a semnifica mult” al limbajului prin sine însuși înseamnă semnificarea prin intermediul valorilor etimologice „actuale”, adică în mod nemijlocit interpretabile, chiar pentru vorbitorii înșiși (și independent de „adevărul” său istoric). Or, limbajul nu vorbește *de* și *prin* semnificările sale etimologice, nu vorbește cum ne-ar plăcea să-l auzim vorbind. Trebuie să semnalăm, de asemenea, că foarte adesea etimologiile nu sînt transparente. Astfel, se poate spune că ἀλήθεια, „adevăr”, are, „de la sine” în greacă semnificatul de „ne-ascuns”. Dar ce semnifică „de la sine” cuvinte precum *casă* și *masă*? Care ar putea fi valoarea „medială” a unor asemenea cuvinte? Și, oricum, cuvintele nu sînt definiții. Dacă vrem să spunem că adevărul *este* ceea ce este „ne-ascuns”, aceasta trebuie să fie susținută cu motive și argumente privitoare la adevărul însuși, iar intuiția care se „descoperă” în cuvîntul grecesc poate doar servi ca punct de plecare. Este adevărat că și cuvintele derivate și compuse sînt echivalabile, într-un anumit sens, cu enunțurile, dar asemenea enunțuri nu corespund în mod necesar „adevărului lucrurilor”; cf. ceea ce s-a spus în text (1.1.3.3). – De asemenea, se pune întrebarea dacă, din această perspectivă, se poate accepta formularea lui Heidegger: „Limbajul este casa ființei”. Autorul răspunde că ea poate și trebuie să fie acceptată dacă prin „ființă” se înțelege „esența”, ființa lucrurilor, căci aceasta apare ca atare tocmai (și doar) în limbaj. În schimb, nu se poate admite dacă prin „ființă” se înțelege unitatea dintre ființă și entitate. În acest sens, ființa apare doar în „lucrurile” ca atare, căci doar lucrurile însele își conțin în același timp „esența” (ființarea într-un fel sau altul) și, în fiecare caz, „ipsitatea” entității.

engleză, franceză). Vorbirea se realizează întotdeauna în cadrul unei tehnici istorice a limbajului, după regulile și cu mijloacele acestei tehnici lingvistice; și chiar vorbirea ca creație urmează regulile unui anumit sistem istoric de posibilități (nu se creează într-un limbaj general și nedeterminat, ci, de exemplu, în română, în spaniolă, în engleză etc.). Această constatare imediată trebuie să fie înțeleasă în motivația sa intimă și în sensul său original: înseamnă, concret, că limbajul nu este activitatea unui subiect „absolut”, ci activitate a unui subiect istoric; prin urmare, a unui subiect ce presupune alți subiecți, care iau parte la aceeași istoricitate: o comunitate vorbitoare. Vorbirea, chiar în calitate de vorbire creatoare, este întotdeauna îndreptată către alți subiecți: cuvîntul creat este destinat încă de la început să servească atît subiectului creator, cît și celorlalți subiecți care au în comun aceeași tradiție istorică, întrucît subiectul însuși o creează, nu ca subiect absolut (nici ca simplu individ empiric), ci ca membru al unei comunități idiomatice. Chiar dacă poate eventual lipsi, comunicarea practică a ceva altuia (cf. 1.1.1.3), comunicarea *cu* altul e o dimensiune constantă și esențială a limbajului. De aceea, limbajul este forma expresă și nemijlocită a istoricității omului; și, din același motiv, există „limbile”. Limbajul este, drept urmare, înțelegere a ființării, dar din partea omului istoric, și, tocmai de aceea, limbajul determinat ca limbă nu mai poate să se identifice cu poezia, care nu presupune nici un fel de intersubiectivitate.

1.4. După această scurtă determinare a trăsăturilor esențiale ale limbajului, putem să ne întoarcem la problemele formulate la început cu privire la relația dintre limbaj și existența omului actual.

2.1. În primul rînd, ne întrebam dacă am putea vorbi de un limbaj „actual” care să corespundă existenței actuale a omului și înțelegerii raționale a acestei existențe. Într-un anume sens, răspunsul la această întrebare nu poate fi decît negativ. Limbajul ca ceva universal, ca o categorie umană, este în mod necesar astăzi același dintotdeauna. Cele trei trăsături caracteristice ale limbajului și trăsăturile semnificativului pe care le-am examinat sînt trăsături esențiale, adică definitorii și atemporale, fără de care limbajul ar înceta pur și simplu să fie ceea ce este. Nu se observă în limbaj nici trăsături secundare, dar generale, care ar putea să fie considerate „moderne” sau caracteristice epocii noastre și care să ne permită să vorbim despre un limbaj „modern” în sensul în care – în ciuda unității categoriale a artei – se vorbește (și pe bună

dreptate) de o artă „modernă”. În acest sens, limbajul nu este caracteristic și definitoriu pentru omul actual, ci pentru om, pur și simplu. Omul ca atare, și nu un om determinat temporal, apare ca o ființă care vorbește sau, mai bine zis, ca *ființa* care vorbește, cu alte cuvinte ca ființa care creează o lume de semnificate, care este unitate de conștiință și lume „exterioară”, de „rațiune” și „lucru” (în sensul că, din perspectiva subiectului, este obiectivare de conținuturi ale conștiinței, iar din perspectiva obiectului, este lume înțeleasă). Din același motiv, omul ca atare se prezintă și ca ființa pentru care el însuși și lumea pot constitui probleme, ființa care este capabilă să se interpreteze pe sine însăși și să interpreteze lumea, care se întreabă asupra propriului său destin și asupra sensului existenței lucrurilor și al existenței în general (aceasta întrucât a se întreba este posibil – și devine posibil – doar prin intermediul limbajului).

2.2.0. Însă, dat fiind că istoricitatea limbajului se manifestă în limbi, se poate pune întrebarea dacă nu cumva acestea nu prezintă anumite trăsături „actuale”, care ar putea corespunde existenței actuale a omului. Or, limbile sînt obiectul lingvisticii. Dar lingvistica nu poate răspunde pentru moment la această întrebare sau, cel puțin, nu poate să o facă integral și satisfăcător.

2.2.1. În primul rînd, limbi total diferite ca româna, rusa sau chineza permit atitudini analoge față de lume, întrucît, în principiu, fiecare limbă poate exprima același lucru ca oricare alta, deși prin intermediul unor categorii diferite și cu mijloace de expresie diferite. Mai mult, în ceea ce privește simplele posibilități ale spunerii nu există propriu-zis diferențe între limbi: R. Jakobson semnalează, pe bună dreptate, că limbile se disting una de alta nu prin ceea ce *pot* să spună, ci prin ceea ce *trebuie* să spună.

2.2.2. În al doilea rînd, schimbarea lingvistică este, cu siguranță, o trăsătură constantă și caracteristică a limbilor, dar limbile demonstrează, de asemenea, o considerabilă unitate cu propria lor istorie și, în această privință, sînt și cele mai constante și ferme dintre toate tradițiile istorice. În nici un alt domeniu al culturii, trecutul nu supraviețuiește atît de mult ca în limbă. De aici rezultă că limbile conservă categorii care, de o bună bucată de timp, nu mai sînt actuale. Astfel, de exemplu, de multă vreme natura nu mai este concepută de omul occidental ca animată, dar, în limbile noastre, genul gramatical continuă să existe

încă și pentru lucrurile inanimate (ba chiar găsește noi justificări funcționale). După intervenția lui Stalin în dezbaterile lingvistice sovietice, pînă și lingvistica marxistă a acceptat că dezvoltarea lingvistică nu urmează dezvoltarea „stadială” a societăților umane, pe care o presupune marxismul, căci limbile nu sînt proprii claselor sociale, ci națiunilor. În fapt, „revoluțiile” în limbi durează mult timp și necesită condiții istorice excepționale. Astfel, de exemplu, încă nu este suficient explicat cum a putut latina să se transforme, într-un timp relativ scurt, în limbi romanice. Formele limbajului care apar drept „revoluționare” și în care tradițiile se abandonează și se substituie rapid, precum diversele tipuri de „argou”, sînt, propriu-zis, doar nomenclaturi materiale care corespund unei structurări de semnificate altminteri dată deja în limbile istorice. Ceva analog se petrece în cazul limbilor artificiale (și ar fi interesant de determinat ce limbi istorice sînt urmate în structurarea conținutului lor de către anumite limbi artificiale, precum ido, esperanto sau novial).

2.2.3. În al treilea rînd, lingvistica poate constata schimbarea lingvistică ca fapt și poate explica deplasarea „externă” în interiorul unei limbi istorice (amplificarea inovațiilor), dar pînă în ziua de astăzi nu dispune de o metodă sigură care să-i permită să separe ceea ce este motivat „intern” (structural) de ceea ce ar putea corespunde unei noi orientări în modul de concepere a lumii. Fără îndoială, acest fapt este posibil în unele cazuri particulare, dar pînă astăzi nu s-au putut formula principii generale cu privire la acest aspect. S-a vorbit despre limbă și imagine a lumii, dar imaginea lumii despre care este vorba în acest caz este de fapt conținut lingvistic, mai ales conținut al vocabularului, adică pur și simplu o parte a limbii sau, mai bine zis, limba însăși ca semnificat (în particular, semnificat lexical). Pe de altă parte, anumite categorii lingvistice au fost interpretate ca un progres în viziunea asupra lumii. Astfel, de exemplu, articolul, care implică distincția dintre concept și obiect, între „ființare” și „entitate”. Și s-a încercat chiar caracterizarea limbilor prin existența sau inexistența acestei distincții. Fără îndoială, atîta timp cît nu se descoperă conexiuni mai ample, eventual implicate prin prezența articolului într-o limbă, o asemenea caracterizare nu merge mai departe de ceea ce constituie punctul său de plecare, adică de simpla constatare a prezenței sau a absenței articolului. Limbi ca *basca* sau *samoana* posedă articolul; alte limbi, ca

rusa și celelalte limbi slave (cu excepția bulgarei), nu-l au. Dar care e sensul acestui fapt în relație cu viziunea globală asupra lumii manifestată de fiecare dintre aceste limbi? Și, dacă este vorba la propriu de principiile funcționale generale ale unei limbi, de *tipul lingvistic*, lingvistica actuală nu doar că nu poate tranșa chestiunea, ci nici măcar nu se află pe poziția de pune problema eventualului său sens extralingvistic. Astfel, de exemplu, tipul lingvistic romanic (cu excepția francezei) este caracterizat printr-o distincție generală și fundamentală între funcțiile relaționale și non-relaționale; germana poate fi caracterizată tipologic ca „limbă propozițională” (de exemplu, față de limbile romanice și față de engleză, care sînt mai curînd „limbi lexicale”) și, în același timp, ca limbă „contextuală” și „situațională”. Dar există vreo legătură între aceste tipuri lingvistice și o atitudine romanică sau o atitudine germană față de lume? Se relaționează în vreun fel aceste tipuri cu alte forme ale existenței popoarelor romanice și a celor germanice? Lingvistica nu ne poate răspunde. Și cu atît mai puțin ne poate spune în ce fel ar putea aceste tipuri lingvistice să fie în relație cu o existență *actuală* a popoarelor respective. Mai mult decît atît, limbile romanice corespund tipului lingvistic la care se face referire încă din timpurile așa-numitei „latine vulgare”, iar tipul lingvistic al germanei coincide în mare parte cu cel al elinei. Drept urmare, o unitate „actuală” nu se poate constata, în acest sens, nici măcar între limbile Europei occidentale. În vremurile optimiste ale începuturilor tipologiei lingvistice, Adam Smith și A.W. Schlegel puteau să identifice „sinteticul” și „analiticul” cu „vechiul” și „modernul”; în schimb, lingvistica mai recentă a devenit mai prudentă în această privință și, în același timp, mai sceptică.

2.2.4. De asemenea, s-a observat că anumite cuvinte sînt caracteristice anumitor epoci. Dar acest fapt privește uzul lingvistic; mai mult: privește situațiile și temele vorbirii, atitudinea față de lucrurile despre care se vorbește, și nu propriu-zis limbile ca atare. Astfel, germana nu a fost niciodată o „limbă nazistă”, în ciuda faptului că, a existat totuși un uz al lexicului caracterizabil drept „național-socialist”; și nici nu există „limbi democratice”: semnificatele există pentru orice uz lingvistic posibil, iar problema așa-numitelor „cuvinte-cheie” este mai curînd o chestiune sociologică, decît una lingvistică. Astfel, de exemplu, *Blut* („sînge”) și *Boden* („pămînt”), continuă să semnifice același lucru ca și

înainte în germană, chiar dacă despre lucrurile respective se vorbește azi într-un alt mod decît se vorbea în epoca nazistă. Și, în pofida uzului politic pe care l-au avut, aceste cuvinte „compromise” nu au fost substituite: semnificatul lor nu a fost afectat de vicisitudinile politice. De fapt, atitudinea schimbătoare față de lucruri nu aparține semnificatului lingvistic ca atare, deși contribuie la *sensul* textelor sau al actelor de vorbire și poate inclusiv să modifice total acest sens¹.

2.2.5. În sfîrșit, s-a vorbit despre o „tehnizare” a limbilor moderne, în sensul că ele conțin multe „tehnisme” („termeni tehnici”) și că acestea se folosesc din ce în ce mai frecvent. Acest fapt poate fi adevărat. Dar limbajul tehnic este un fenomen lingvistic secundar, din moment ce nu este limbaj ca atare (cf. 1.1.3.3). Și, pe de altă parte, toate tradițiile lingvistice, atît cele vechi, cît și cele moderne, conțin

¹ În discuție se cere o delimitare mai strictă între conceptele de „semnificat” și „sens”. Autorul răspunde că folosește *semnificat* și *sens*, nu doar în legătură cu uzul lingvistic actual, ci ca termeni tehnici, pentru a se referi la două tipuri diferite de conținut. Pe de altă parte, nu distinge doar semnificat și sens, ci face și o distincție tripartită între *semnificat*, *desemnare* și *sens*. „Semnificatul” este conținutul unui cuvînt sau al unei expresii ca dat într-o limbă și prin limba însăși. „Desemnarea”, în schimb, este referința la un „lucru” sau la o stare de lucruri într-un act de vorbire și într-o situație determinată. Semnificatul organizează experiența umană, dar o organizează în „moduri de a fi”: conține doar „existența lucrurilor”, dar nu și aplicarea la entități (care este tocmai „desemnare”). În acest sens, semnificatul este „posibilitatea desemnării”. Dar, la rîndul ei, desemnarea este ceea ce devine posibil prin intermediul semnificatului, întrucît entitățile se desemnează prin intermediul existenței lor. De aici faptul că deseori avem impresia că semnificatul și desemnarea coincid pur și simplu. Dar diferența se observă ușor în cazul desemnării metaforice (desemnare prin intermediul unei existențe, alta decît cea a entității desemnate) și al desemnării multiple (desemnarea aceleiași entități prin diverse moduri de a fi). Astfel, de exemplu, dacă unui negru îi spunem ironic „blond”, cuvîntul *blond* continuă să însemne ceea ce semnifică în limbă (adică chiar „blond”), dar desemnatul este negrul, și de aici valoarea „ironică” a acestei utilizări. De asemenea, aceeași persoană poate fi desemnată prin intermediul a diferite cuvinte, după modul de a fi la care este raportată aceasta (de exemplu, „profesor”, „criminal”, „vecin” etc.): în acest caz, există suprapunere în desemnare (entitatea desemnată este aceeași), dar cuvintele folosite nu semnifică același lucru, ci, fiecare, ceva diferit. În sfîrșit, „sensul” este conținutul propriu al unui „text” sau al unui act lingvistic: acela care, dincolo de semnificat și de desemnare, se semnifică tocmai *prin intermediul* semnificatului și al desemnării și, de asemenea, cu ajutorul contextului, al situației, al modului de a se comporta în această situație al cutărei sau cutărei persoane etc. (de exemplu, faptul că un act lingvistic este „replică”, „ordin”, „constatare”, „rugăminte” etc.).

terminologiei tehnice: diferența reală este dată mai curînd de faptul că este vorba de tehnici diferite¹.

2.2.6. Prin urmare, rezultatele lingvisticii nu sînt concludente pentru tema noastră. Dar ar putea oare să fie? În sens propriu, nu. Chiar și atunci cînd vom reuși să constatăm, prin intermediul unei metode obiective, conexiuni determinate între stadiile limbii și existența umană, nu vom putea vorbi de o înțelegere a existenței date în limbajul însuși: înțelegerea ar putea apărea doar în desfășurarea a ceea ce este conținut în limbaj. Înțelegerea presupune o *reflecție* și, drept urmare, o *distanță* între rațiune și lucru, cere ca lucrul să se transforme în „obiect” al rațiunii, implică analiză și interpretare a lucrului și poate fi adevărată sau falsă. Dimpotrivă, limbajul ca unitate dintre rațiune și lucru nu este reflecție și, în formele sale primare, nu implică nici o analiză a lucrurilor pe care le desemnează: este *νόησις τῶν ἀδιαιρέτων*, *apprehensio indivisibilium* și, de aceea, nu este nici adevărat, nici fals. Pe de altă parte, coincide pur și simplu cu existența istorică a omului. De aici faptul că nu ne putem aștepta ca limbajul ca atare să enunțe ceva *despre* esență sau existență: este *λόγος σηματικός* (expresie pur semnificativă), nu *λόγος ἀποφαντικός* (enunț asertiv). Limbajul reprezintă; dar, ca atare, nu înțelege reprezentatul. Limbajul conține existența lucrurilor și manifestă nemijlocit existența umană, dar este o activitate non-reflexivă: „conținătorul” și „manifestarea” nu se pot interpreta pe ele însele. Doar reflecția asupra a ceea ce este dat în și prin

¹ În discuție se întreabă dacă nu există pericolul ca, drept consecință a creșterii „tehnificării” limbilor moderne, să fie afectate spontaneitatea și ceea ce este „viu” în limbajul curent. Autorul nu vede un asemenea pericol. Semnalează că au existat întotdeauna limbaje tehnice legate de științele și tehnicile dezvoltate de către comunitățile umane și că uzul lingvistic curent nu a fost afectat de acest lucru, căci obișnuiește să se concentreze pe alte interese, nu pe cele tehnico-științifice. Astfel, poate să nu intereseze dacă este vorba de aceeași substanță „apă”, ci dacă este vorba de „apă”, „gheață”, „zăpadă” etc. (anumite limbi au chiar cuvinte diferite pentru apa rece și apa caldă). Însă diferențe precum cele care se fac între „a merge”, „a alerga”, „a fugi” etc. nu obișnuiesc să ducă la distincții științifice. – Cu privire la aceasta, se pune întrebarea dacă nu ar exista, în legătură cu limbajul matematic, ceva asemănător cu o experiență de semnificate de natură nonlingvistică. Autorul răspunde că simbolurile matematice reprezintă, de fapt, o posibilitate derivată și convențională a faptului lingvistic. Se cade de acord să se reprezinte, prin intermediul simbolurilor simple, anumite „fapte” complexe și operațiile corespunzătoare. Nu este vorba, deci, de o experiență semantică de natură nonlingvistică, ci de un procedeu lingvistic de abreviere.

limbaj – dar mergînd numaidecît dincolo de limbaj, la „lucrurile” propriu-zise – poate duce la înțelegerea ființei și a existenței omului¹.

3.0. Prin urmare, rămîne doar cealaltă posibilitate, și anume cea prin care atitudinea față de limbaj să reflecte, într-un fel, înțelegerea existenței umane, mai precis a existenței actuale a omului, întrucît o atitudine este ceva reflexiv și, cel puțin pînă într-un anumit punct, motivată.

3.1.1. În această privință trebuie să observăm, înainte de toate, că, de fapt, există o atitudine a omului modern față de limbaj. O asemenea atitudine este caracterizată, în primul rînd, prin faptul că omul modern, ca să spunem așa, le-a recunoscut diverselor limbi dreptul la viață. Este ușor de remarcat că interesul pentru limbile altor popoare în lumea occidentală modernă este mult mai mare decît era în Antichitate. Firește, și în Antichitate exista poliglotismul practic, dar, în rest, nu exista aproape nici un interes pentru limbile celorlalți. Din același motiv, în lumea modernă este mult mai rară decît în Antichitate identificarea limbii istorice cu limbajul în general. Vorbitorul ingenuu

¹ În discuție se întreabă dacă schimbarea semantică nu face ca prin intermediul ei să se manifeste de asemenea o nouă autoînțelegere a omului. Autorul distinge *aprehensiunea lingvistică*, prin care apare un nou cuvînt (sau un nou semnificat), de *comprehensiunea* conținutului delimitat lingvistic. Cum s-a mai spus, cuvîntul rezultat din această *aprehensiune* (act pur intuitiv) nu este aserțiune, și nu realizează nici o analiză a „existenței” pe care o reprezintă. O „cunoaștere” în această privință poate rezulta doar din reflecția *asupra* existenței deja delimitate prin limbaj. Schimbarea semantică manifestă, cu siguranță, noi *atitudini* umane; dar aceste atitudini nu se înțeleg pe ele însele (în limbaj). *Aprehensiunea lingvistică* ar putea fi considerată, în mare, drept o treaptă anterioară înțelegerii. – Se obiectează că însuși autorul a semnalat în mod expres că limbajul este dechidere a tuturor posibilităților umane. Or, dacă omul experimentează noi situații, dacă descoperă noi secțiuni și noi aspecte ale realității, apare, cu aceasta, și o nouă deschidere a posibilităților umane și, drept urmare, o schimbare în autoînțelegere. Autorul este de acord că, în acest fel, apare *inceputul, posibilitatea* unei noi autoînțelegeri. Dar insistă că înțelegerea însăși nu apare în schimbările semantice ca atare, ci doar în reflecția asupra noilor semnificate: lingvistica, nu limbajul, este cea care înțelege schimbările semantice. Clarifică, de asemenea, că prin „toate posibilitățile” nu înțelegea toate și fiecare dintre posibilități în sens imediat, ci *tipurile* de posibilități specifice umane (gîndire reflexivă, știință, filozofie, transmitere lingvistică de cunoștințe, constituire de tradiții culturale). Astfel, o nouă posibilitate deschisă de știință sau de tehnică nu este, ca atare, o posibilitate deschisă de limbaj. Dar posibilitatea însăși a științei și cea a transmiterii mediate de cunoștințe tehnice sînt deschise doar de limbaj.

al epocii noastre poate continua să-și considere propria limbă superioară altora; poate continua să creadă că limba vorbită de el corespunde esenței înseși a lucrurilor mai bine decât o fac alte limbi; dar vorbitorii de limbi străine nu mai reprezintă pentru el „mușii”, „nevorbitori”, „barbarii”: pur și simplu vorbesc *alte* limbi. Prin intermediul recunoașterii altor limbi, omul a devenit conștient de propria istoricitate, iar apartenența la o comunitate lingvistică este pentru el ceva esențial. Drept urmare, prin limbaj, omul a ajuns la istoricitatea sa; și chiar a făcut din limbaj un simbol al acestei istoricități: comunitățile idiomatice s-au transformat în *popoare* sau *națiuni*. De asemenea, li s-a recunoscut limbilor „statutul” de obiecte istorice. Anticii concepeau limbile într-un mod imediat, ca modalități ale vorbirii, adică prin intermediul conceptelor verbale sau adverbiale (cf. *ἔλληνίζειν, graece [loqui]*); omul modern concepe limbile mai curînd *substantival* (cf. *româna, das Deutsche, le français, l'italiano*). Faptul că și acest lucru antrenează riscuri, în particular pe acela al „obiectualizării”⁷⁾ limbii, adică al necunoașterii limbajului ca activitate, este un alt aspect al aceleiași atitudini, pe care nu-l putem discuta aici.

3.1.2. În ceea ce privește înțelegerea antropologică, este simptomatic pentru atitudinea modernă față de limbaj ca aceasta să se găsească astăzi în centrul interesului uman. În cele mai diverse domenii, cercetătorii sînt de acord, în zilele noastre, că limbajul este „important”, că trebuie să fie cercetat, și sînt de acord inclusiv cu faptul că cercetarea limbajului este pasul ce trebuie să precedă alte cercetări. Nu doar gramaticieni și lingviști, ci și pedagogi, medici, ingineri, specialiști în comunicare, matematicieni etc. se ocupă astăzi de limbaj. Se poate afirma că timpul actual, spre deosebire de epocile anterioare, este *timpul* problematicei lingvistice: limbajul se studiază din diverse puncte de vedere și face obiectul mai multor științe. Dar este evident că limbajul, ca obiect al diverselor științe, nu poate fi nici „același obiect”, nici totalitatea limbajului. Specializarea științifică, inevitabilă și necesară din punct de vedere metodologic, duce la parțializări în care, deseori, se pierde din vedere ceea ce este esențial în limbaj. Căci fiecare știință cercetează aspecte distincte ale fenomenului lingvistic și, de aceea, apare riscul de a identifica chiar aceste aspecte cu esența limbajului ca atare. Aspectele

⁷⁾ În sp. în orig., „cosificación”, de la *cosa*, „lucru, obiect”.

sociologice ale limbajului, aspectele psihologice etc. se transformă foarte ușor în „limbajul ca fapt social”, „limbajul ca fapt psihologic” etc., iar studiul limbajului se consideră ca o ramură a cutărei sau cutărei științe, uneori chiar și cu consimțămîntul lingviștilor.

3.2.1. Altminteri, parțializările încep chiar în lingvistică. Lingvistica modernă a recunoscut, în primul rînd, dimensiunea istorică a limbilor și, timp de un secol, s-a dedicat mai ales studiului acestei dimensiuni. De aceea, a omis cercetarea analitico-sistematică a tehnicii lingvistice și a făcut să cadă în uitare importante reușite și intuiții anterioare în această direcție. Lingvistica mai recentă este iarăși descriptivă și analitică, dar apare riscul de a interpreta într-un mod mecanic istoria limbilor sau de a o neglija complet. Partea de descriere și istorie se acceptă uneori, dar cu greu poate fi înțeleasă corect. Mai mult, lingvistica a cercetat pînă acum doar o secțiune relativ redusă a obiectului său. Nici o limbă nu a fost descrisă pînă astăzi efectiv complet și detaliat; aceasta, nici măcar în sensul numit „tradițional”. Iar, într-un sens modern, structural și funcțional, anumite straturi ale structurii limbilor, ca lexicul, și anumite planuri structurale, ca tipul lingvistic, abia dacă au fost cercetate. Pe de altă parte, în ceea ce privește alte forme ale tehnicii lingvistice, încă nu dispunem astăzi [1966] de o disciplină care să studieze tehnica generală a vorbirii, nici de o „lingvistică a textului”, ferm stabilită ca atare. La prima vedere, lingvistica actuală poate părea foarte dezvoltată; dar, dintr-o perspectivă istorică mai amplă, se observă că se găsește aproape la începuturi.

3.2.2. Aceasta, totuși, nu înseamnă că lingvistica nu a realizat nimic important. În realitate, a confirmat și a descoperit chiar aspecte esențiale cu privire la limbaj. De exemplu, a confirmat ideala analogie structurală a tuturor limbilor și, în consecință, a încetat să disocieze, fără fundament în acest sens, între limbi primitive și limbi de cultură. A observat că limbile, chiar corespunzînd principiilor generale analoge, sînt organizate în feluri diferite, nu doar în ceea ce privește partea materială, ci și în privința conținutului, și că, sub ambele aspecte, pot fi considerate sisteme „structurate”. A descoperit natura opozițiilor lingvistice și, cu aceasta, logica particulară a limbajului, care nu cunoaște principiul contradicției. A dovedit că în limbaj e decisiv funcționalul, nu materialul. Iar în ultimul timp s-a apropiat, chiar dacă pe căi străni, de conceperea dinamică a limbii și, drept urmare, de interpretarea

limbii ca sistem de producere lingvistică. De asemenea, pe baza rezultatelor lingvisticii, autonomia limbajului s-a dovedit tot mai evidentă. Dar tocmai din dorința de a accentua în primul rând și în mod constant autonomia limbajului și din dorința de a deveni mai prudentă și mai sceptică în ceea ce privește așa-numitele conexiuni „externe” ale limbajului, lingvistica modernă nu a studiat și de abia a pus problema relației dintre limbaj și celelalte forme ale existenței umane: „lingvistica externă” se practică azi mult mai puțin decât în trecut. În sfârșit, în aspirația ei spre obiectivitatea științifică, lingvistica și-a confundat deseori propria natură și propriile scopuri cu acelea ale științelor naturale (cîteodată pînă la a le identifica în mod expres) iar o importanță școală a lingvisticii moderne a dorit chiar să capete o completă obiectivitate de tip naturalist și să renunțe la studierea a ceea ce este esențial în limbaj: semnificatul.

3.3.1. Ca și în filozofie, și în ideologia cu caracter mai mult sau mai puțin filozofic problema limbajului ocupă astăzi un loc central, fapt pe care trebuie să-l atribuim aceleiași atitudini a omului modern față de limbaj și pe care deja am constatat-o în cazul științelor particulare. Timp de multe secole, problema limbajului a fost doar o problemă secundară sau ocazională a filozofiei: s-a făcut filozofie *cu* limbajul, dar foarte puțin filozofie *despre* limbaj. Iar problema limbajului – în măsura în care s-a ajuns la abordarea ei – a fost văzută mai ales ca problema metodologică a unui *instrument* pentru tratarea *altor* probleme, și nu ca o problemă filozofică prin sine însăși. În schimb, în epoca noastră problema limbajului s-a transformat într-o problemă autonomă a filozofiei; mai mult încă: frecvent, pînă la a deveni problema fundamentală a filozofiei (sau problema filozofică prin excelență, la care ar trebui să reducem toate celelalte probleme filozofice). Și, în orice caz, o luare de poziție față de problema limbajului este considerată, în general, drept indispensabilă. Așadar, problema limbajului a ajuns la conștiința cercetătoare a omului. Dar această „ajungere la conștiință” și această „punere în discuție” deschid calea nu numai unei mai bune înțelegeri a limbajului, ci și unei serii de iluzii.

3.3.2. De fapt, întrebîndu-ne dacă epoca noastră dispune de o interpretare a limbajului în mod general acceptată în planul culturii superioare și, în același timp, adecvată, trebuie să observăm, într-un anumit sens, că sîntem mai departe ca oricînd de o asemenea interpretare.

Fără îndoială, Croce, Dewey, Heidegger, Gadamer și alți cîțiva gînditori au spus lucruri esențiale despre limbaj. Dar dacă ar trebui să judecăm după majoritatea judecăților formulate despre limbaj în ideologia actuală, am ajunge la concluzia că în acest domeniu predomină net erorile, adevărurile spuse pe jumătate și confuziile. Știm mult mai multe decât Aristotel sau Hegel despre limbi și de asemenea despre funcționarea limbajului în general, dar înțelegem mult mai puțin limbajul. Este limpede că, din punctul de vedere istorico-cultural, faptul că problema limbajului „a ajuns la conștiință” omului și că se discută cu atîta stăruință, poate și trebuie să fie valorificat pozitiv, în ciuda tuturor erorilor la care ne expunem, avînd în vedere că pînă și erorile contribuie la stabilirea adevărului și, în fond, sînt forme normale și într-un anumit sens inevitabile ale confruntării rațiunii cu obiectul ei. Dar dacă trebuie să valorificăm înțelegerea limbajului proprie epocii noastre, este absolut necesar să subliniem și ceea ce nu se poate susține în multe interpretări.

3.3.3.0. Nu mă pot referi aici la toată filozofia limbajului din zilele noastre. Mă voi limita la a semnala într-un sens foarte general că, deseori, ori se are încredere prea mare în limbaj (și i se cere prea mult), ori se așteaptă prea mult de la un uz reglementat al acestuia; și că, în acest al doilea caz, limbajul se reduce la instrumentalitatea lui, la una sau alta dintre posibilitățile sale.

3.3.3.1. Avem prea multă încredere în limbaj cînd vrem să cautăm în el adevărul „lucurilor” desemnate. Fără îndoială, este legitim să începem o investigație asupra sensului „lucurilor” prin intuițiile conținute de limbaj, dar nu este legitim și nici rezonabil să rămînem numai la faptul lingvistic. Etimologia unui cuvînt, de exemplu, poate fi explicație a corespunzătoarei intuiții primare valabile în limba în discuție, dar nu este explicație a lucrului desemnat. Nici o limbă, ca atare, nu poate fi considerată ca știință sau filozofie, nici măcar ca o știință sau o filozofie oculte. Limbajul este condiție și formă a gîndirii conceptuale (gîndirea conceptuală există doar pe baza și prin medierea limbajului), dar în sine însuși nu este nimic „gîndit”.

3.3.3.2. Se așteaptă prea multe de la un uz lingvistic reglementat cînd se consideră limbajul doar ca instrument al vieții practice și cînd se încearcă să se atribuie unui uz lingvistic obscur, imprecis sau intenționat „incorect”, o întregă serie de probleme și dificultăți ale vieții sociale. Sigur, limbajul este și instrument al vieții practice, dar

aceasta este doar una dintre posibilitățile sale secundare și derivate. Pe de altă parte, fără îndoială că este foarte corect ca și pentru viața practică să se considere recomandabil un uz lingvistic clar și precis. Dar credința că prin intermediul unui uz mai precis al limbajului s-ar putea elimina din lume dificultăți reale și esențiale ale vieții practice este o iluzie naivă și chiar periculoasă: de fapt înșelăciunea, minciuna, trădarea se pot exprima atât de bine (dacă nu cel mai bine) atât printr-un uz precis al limbajului cât și printr-unul imprecis. Și, oricum, trebuie să distingem și în acest caz, între *limbaj* și *vorbire* (sau uz al limbajului). Vorbirea poate fi adevărată sau falsă, precisă sau imprecisă, clară sau obscură; poate fi minciună sau înșelăciune, simplă șuetă sau pălăvrăgeală goală; dar limbajul nu poate fi nimic din toate astea. Limbajul ca atare este tot ce poate fi mai inocent, întrucât, referitor la utilizările sale în vorbire, el se înfățișează ca totalmente nedeterminat.

Se așteaptă, tot așa, prea mult de la un uz reglementat al limbajului când se consideră limbajul doar ca instrument al gândirii logice și când se pretinde, prin intermediul unei limbi construite, convenționale, să se evite așa-numitele insuficiențe și incoerențe ale limbilor „naturale”. Și chiar mai mult, atunci când se presupune că o limbă construită în acest fel ar putea să evite erorile și confuziile gândirii. În realitate, eroarea aparține propriu-zis gândirii și, drept urmare, unui uz lingvistic special, și nu limbajului ca atare. De aici faptul că o limbă constituită cu criterii logice ar putea asigura precizia și poate coerența expresiei, dar nu veridicitatea a ceea ce se spune, căci și falsul poate fi spus cu absolută precizie și coerență. Mai mult, critica așa-numitelor insuficiențe ale limbilor „naturale” se sprijină pe o confuzie între limbă și limbaj tehnic. Limbile sînt considerate ca sisteme de desemnare și se obiectează că nu corespund condițiilor sistemelor de desemnare construite cu criterii obiective și că sînt, prin aceasta, „insuficiente”. Dar în realitate limbile nu sînt sisteme de desemnare, ci sisteme de semnificare. De aici rezultă că această critică este nu numai eronată, ci chiar lipsită de sens, căci tratează limbile ca pe ceva diferit de ceea ce sînt ele în realitate.

4.1. Am ajuns în sfîrșit la chestiunea înțelegerii omului prin intermediul înțelegerii limbajului, ca sarcină a epocii noastre. Înțelegerea omului – nu știu dacă a omului actual sau mai bine pur și simplu a omului – *trebuie* să înceapă prin înțelegerea limbajului, întrucît umanul începe tocmai prin limbaj. Dacă omul este ființa care face din sine

însăși o problemă și care se întreabă asupra propriei sale esențe, este evident că limbajul trebuie luat în seamă chiar din momentul punerii însăși a problemei omului, întrucît tocmai limbajul îl determină în primul rînd pe omul ca atare și îl face să apară ca om. Dar, în același timp, trebuie să nu uităm de limitele limbajului, ceea ce nu implică în nici un caz că vrem să-i negăm importanța. Dimpotrivă, este vorba de a nu cere limbajului ceea ce nu poate da. Limbajul este, în mod sigur, fundamental pentru înțelegerea umanității omului; mai mult: este *funcția* prin excelență a umanității (a lui „a fi om”); dar este doar prima treaptă a umanului și doar înlesnește trepte ulterioare, cu care, totuși, nu se identifică.

4.2. Limbajul se poate defini ca primă apariție – ca naștere – a umanului și ca deschidere a posibilităților proprii omului. De fapt, limbajul este prima înfățișare a conștiinței umane ca atare (dat fiind că nu există conștiință vidă și dat fiind că doar prin intermediul obiectivării sale conștiința se desprinde pe sine însăși, recunoscîndu-se ca altceva decît „lumea”) și, în același act, prima înțelegere a lumii din partea omului. Ca activitate liberă este, tot așa, prima manifestare a libertății omului. Ca activitate intersubiectivă este baza socialului și forma fundamentală a istoricității omului, motiv pentru care este și instrument de comunicare și instrument al vieții practice. Iar ca *înțelegere* a lumii este supoziție și condiție a *interpretării* lumii, adică a gândirii în toate formele sale și, cu aceasta, a căutării adevărului, care este prerogativă esențială a omului în univers. Dar nici o problemă a vieții practice, a științei sau a filozofiei nu poate să se rezolve doar prin cunoașterea adecvată sau prin uzul coerent al limbajului. Limbajul este, într-adevăr, instrument al vieții practice, dar problemele acestei vieți nu sînt pur și simplu probleme lingvistice. La fel, limbajul este, firește, instrument al interpretării lumii; mai mult chiar: interpretarea este în primul rînd vorbire și, prin aceasta, limbaj, atât prin baza, cât și prin mijloacele sale. Interpretarea începe *în* limbaj și *prin* limbaj. Dar limbajul însuși, limbajul *ca atare*, nu este interpretare. Limbile conțin, fără îndoială, mult, ba chiar foarte mult din ce este rezultatul unei gândiri reflexive și, prin urmare, al unei interpretări; dar în acest caz nu mai este vorba despre limbajul ca atare, ci de limbajul tehnic, adică despre expresia lingvistică de cunoștințe extralingvistice. Limbajul ca atare este primar și condiționant și nu se poate reduce la secundar și

condiționat: este deschidere a *tuturor* posibilităților umane, nu funcție a acestei sau a acelei activități umane deja determinate ca atare și a alteia. Cu referire la gândirea reflexivă, în special, limbajul este *întemeietorul*, iar când este considerat ca întemeiat și se încearcă a fi interpretat dinspre ceea ce este efectiv întemeiat, apare ca ingenuu, fals sau pur și simplu ca vid.

TEZE DESPRE TEMA „LIMBAJ ȘI POEZIE”

În aceste teze nu se tratează despre așa-numitele „relații” dintre limbaj și poezie, ci despre problema *identității* dintre limbaj și poezie.

La această problemă se poate ajunge pe diverse căi, și anume: 1) pe calea determinării funcțiilor semnului lingvistic concret; 2) pe calea analizei stilistice și a teoriei literare; 3) pe calea filozofiei sau, altfel spus, a determinării esenței limbajului.

I

1. Semnul lingvistic concret (semn într-un „discurs” sau „text”) nu oferă doar „reprezentare” (semnificat conceptual) și nu funcționează doar în relație cu vorbitorul („manifestare” sau „expresie”), cu ascultătorul („apel”) și cu lumea extralingvistică („referință”, adică *desemnare* prin intermediul semnificatului), ci funcționează concomitent *în și printr-o* rețea complementară și foarte complexă de relații, cu care formează un ansamblu deopotrivă de complex de funcții semantice, a căror totalitate se poate numi *evocare*.

2. Mai exact, semnul lingvistic concret funcționează concomitent:

- prin relația sa materială și semantică cu alte semne particulare;
- prin relația sa materială și semantică cu serii și grupuri de alte semne;
- prin relația sa cu sisteme întregi de semne (de exemplu, diferite „limbi” în interiorul limbii istorice);
- prin relația sa nemediată (materială) cu universul extralingvistic (funcție de reproducere și reprezentare directă, adică funcție „icastică” sau „imitativă”, în înțelesul cel mai larg al acestor termeni);
- prin relația sa cu experiența nemediată, lingvistică și non-lingvistică („contexte” și „situații”, care constituie un

condiționat: este deschidere a *tuturor* posibilităților umane, nu funcție a acestei sau a acelei activități umane deja determinate ca atare și a alteia. Cu referire la gândirea reflexivă, în special, limbajul este *întemeietorul*, iar când este considerat ca întemeiat și se încearcă a fi interpretat dinspre ceea ce este efectiv întemeiat, apare ca ingenuu, fals sau pur și simplu ca vid.

TEZE DESPRE TEMA „LIMBAJ ȘI POEZIE”

În aceste teze nu se tratează despre așa-numitele „relații” dintre limbaj și poezie, ci despre problema *identității* dintre limbaj și poezie.

La această problemă se poate ajunge pe diverse căi, și anume: 1) pe calea determinării funcțiilor semnului lingvistic concret; 2) pe calea analizei stilistice și a teoriei literare; 3) pe calea filozofiei sau, altfel spus, a determinării esenței limbajului.

I

1. Semnul lingvistic concret (semn într-un „discurs” sau „text”) nu oferă doar „reprezentare” (semnificat conceptual) și nu funcționează doar în relație cu vorbitorul („manifestare” sau „expresie”), cu ascultătorul („apel”) și cu lumea extralingvistică („referință”, adică *desemnare* prin intermediul semnificatului), ci funcționează concomitent *în și printr-o* rețea complementară și foarte complexă de relații, cu care formează un ansamblu deopotrivă de complex de funcții semantice, a căror totalitate se poate numi *evocare*.

2. Mai exact, semnul lingvistic concret funcționează concomitent:

- prin relația sa materială și semantică cu alte semne particulare;
- prin relația sa materială și semantică cu serii și grupuri de alte semne;
- prin relația sa cu sisteme întregi de semne (de exemplu, diferite „limbi” în interiorul limbii istorice);
- prin relația sa nemediată (materială) cu universul extralingvistic (funcție de reproducere și reprezentare directă, adică funcție „icastică” sau „imitativă”, în înțelesul cel mai larg al acestor termeni);
- prin relația sa cu experiența nemediată, lingvistică și non-lingvistică („contexte” și „situații”, care constituie un

ansamblu de „cadre”^{*)} mult mai complex decât se presupune de obicei)^{1 **)};

- prin relația sa cu alte „texte”;
- prin relația sa cu cunoașterea empirică a lumii și cu diferitele forme de interpretare a lumii („cultură”).

3. În virtutea acestor relații se ivesc în jurul semnificatului conceptual dat de sistemul și norma limbii o serie de „semnificate” adiționale, atât conceptuale, cât și non-conceptuale (de simbolizare directă). Toate aceste semnificații pot contribui la „sensul” unui text.

4. Relațiile menționate și conținuturile evocative care, grație lor – și cel puțin în formă latentă –, se oferă în orice moment, se reduc sau se „dezactualizează” (rămân inoperante) cel mai adesea în diferitele modalități ale uzului lingvistic (ca, de exemplu, „limbaj curent” sau „cotidian”, „limbaj științific” etc.).

5. Caracterul real al acestor relații și al semnificatelor care depind de ele se constată, în schimb, în ceea ce se numește „limbaj poetic”.

6. Prin urmare, limbajul poetic se dovedește a fi nu un uz lingvistic între altele, ci limbaj pur și simplu (fără adjective): realizare a tuturor posibilităților limbajului-ca-atare.

7. În consecință, limbajul poetic nu se poate interpreta ca reducere a limbajului la o presupusă „funcție poetică”, și nici ca limbaj ulterior determinat (limbaj + o presupusă funcție poetică). Pe de o parte, limbajul poetic nu reprezintă o reducere a limbajului; pe de alta, nu se adaugă de fapt nici o funcție, deoarece diferitele posibilități, care în acest limbaj se actualizează, aparțin deja limbajului ca atare.

8. Se ajunge, așadar, la concluzia că limbajul poetic reprezintă deplina funcționalitate a limbajului și că, prin urmare, poezia („literatură” ca artă) este spațiul desfășurării integrale, al plenitudinii funcționale a limbajului.

^{*)} Termenul „entorno” s-ar mai putea traduce prin „vecinătate”, „context”. Cum însă cuvântul „context” are în teoria coșeriană a limbajului și alte variante semantice, autorul preferă pentru traducerea românească termenul de „cadru”.

¹ Cf. E. Coșeriu, „Determinación y entorno”, în *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1962, pp. 282-323.

^{**)} În prezenta antologie: *Determinare și cadru*, *infra*, pp. 198-233.

9. Poezia nu este, cum adesea se spune, o „deviere” față de limbajul „curent” (înțeles ca limbaj „normal”); în realitate, mai degrabă limbajul „curent” e cel care reprezintă o deviere față de totalitatea limbajului. Acest lucru e valabil și pentru celelalte modalități ale „uzului lingvistic” (de exemplu, pentru limbajul științific): într-adevăr, aceste modalități apar, în fiecare caz, printr-o drastică reducere funcțională a limbajului-ca-atare, care coincide cu limbajul poeziei.

10. Acesta este, de altminteri, sensul propriu al caracterizării limbajului poetic, de către Școala de la Praga, ca „limbaj dezautomatizat”. Aici prefixul negativ „dez” înseamnă tocmai suprimarea unei negativități, a unei limitări (adică a „automatizării”) și, prin această suprimare, înseamnă restituire, restabilire a deplinei funcționalități a limbajului-ca-atare. Într-o manieră analogă se poate interpreta stabilirea de către Jakobson a funcției poetice ca funcție care privește „mesajul” însuși, adică a cel „uz lingvistic” în care „ceea ce se spune” se prezintă numai ca „spus”: de fapt, această caracterizare nu înseamnă nimic altceva decât că vorbirea poetică este o „spunere absolută”.

11. Din toate acestea se deduc o serie de consecințe pentru lingvistica textului, chiar dacă aceasta își propune să investigheze nu doar texte literare. Între alte consecințe, amintim următoarele:

a) Se poate dezvolta o teorie generală a *posibilităților* textelor, dar nu o metodă generică de interpretare a textelor ca *discovery procedure*^{*)}, căci e imposibil a spune cu anticipație ce relații ale semnelor se vor prezenta ca actualizate într-un text anume. Într-adevăr, acest fapt trebuie să fie verificat, adică „descoperit” în fiecare text în particular. În cazul relației dintre lingvistica generală a textelor și interpretarea *unui* text, constatăm, prin urmare, exact același lucru ca în cazul relației dintre gramatica generală, care se referă la posibilitățile funcționale ale limbajului, și gramatica unei limbi anume, unde trebuie să se verifice posibilitățile funcționale efectiv realizate.

b) Toate „efectele” unui text rezultă din textul însuși (inclusiv contextele sale), prin relațiile semantice actualizate în el; toate sînt motivate prin textul însuși. În consecință, pot fi și confirmate, justificate, analizate în mod obiectiv. Însă nimic nu este materialmente „previzibil”,

^{*)} *Procedeu de descoperire* – în engl., în text.

nici măcar unitatea materială a textului, prin urmare unitatea propriuzisă (unitate de „sens”) poate fi dată tocmai de lipsa de unitate materială.

c) Textele literare trebuie să servească drept modele fundamentale pentru lingvistica textului, dat fiind că reprezintă tipul de texte funcționalmente cel mai bogat și pentru că în celelalte tipuri de texte trebuie să se specifice „automatizările” („dezactualizările”) care intervin în fiecare caz.

II

1. Stilistica ce s-ar putea numi „deviațională”, adică stilistica ce caracterizează limba unui poet (sau scriitor) ca „deviere”, ca „uz particular” sau „originalitate” față de așa-zisul „uz lingvistic curent”, se dovedește ineficace și sterilă tocmai în cazul marilor poeți. E imposibil, de exemplu, să caracterizezi limba lui Eminescu drept uz lingvistic special în interiorul limbii române. Limba marilor poeți pare a coincide pur și simplu cu limba istorică, ca realizare a posibilităților deja date în aceasta. Tot așa, și o limbă istorică este, apoi, într-un anumit sens, identică „limbajului poetic” care îi corespunde, și de aceea nu este lipsit de sens să numești româna „limba lui Eminescu”, italiana „limba lui Dante” sau engleza „limba lui Shakespeare”.

2. Așa-numitele „genuri literare”, dacă le examinăm îndeaproape, se revelează ca fiind analoge limbilor istorice. Într-adevăr, nu sînt „clase” (și, prin urmare, nici „genuri” în sens propriu), ci sînt „individualități” istorice, exact ca limbile. În realitate, e imposibil să definești romanul și tragedia drept clase. Se pot doar *descrie* romanul și tragedia așa cum se prezintă în istoricitatea lor și să le cercetezi în dezvoltarea lor istorică. Același lucru e valabil și pentru limbi. Astfel, de exemplu, e imposibil a „defini” româna (limba română); ca individualitate istorică, româna poate fi doar descrisă sincron și investigată istoric. De asemenea, acest paralelism între genuri literare și limbi pare a ne îndrepta spre aceeași identitate între limbaj și poezie.

III

Această identitate esențială se poate susține cu foarte bune argumente și în planul filozofiei limbajului. Într-adevăr, ca unitate de intuiție și expresie, ca pură creație de semnificate (care corespund

„modului de a fi al lucrurilor”) – dacă vom considera subiectul creator ca absolut (adică numai în relația sa cu ceea ce este creat) – limbajul este echivalabil poeziei, dat fiind că și poezia corespunde tocmai înțelegerii intuitive a ființei. Asemeni limbajului, și poezia ignoră distincția dintre adevărat și fals, între existență și inexistență: atît limbajul, cît și poezia sînt „anterioare” (preliminare) acestor distincții. Pe de altă parte, poezia, ca și limbajul, este aprehensiune a universalului în individual, obiectivare a conținuturilor intuitive ale conștiinței. Limbajul absolut este, prin urmare, poezia. Este ceea ce au semnalat și susținut diferiți filozofi și ceea ce a fost amplu fundamentat, în special de Croce.

IV

1. Cu toate acestea, identificarea între limbaj și poezie nu este acceptabilă, tocmai pentru că limbajul nu este absolut. Obiectivarea intuiției, relația între creatorul de limbaj și limbajul creat este doar o dimensiune a limbajului. Dar limbajul mai are și o altă dimensiune, dată de „alteritatea” subiectului, de faptul că conștiința creatoare de limbaj este o conștiință deschisă către alte conștiințe. Acest fapt nu trebuie să fie interpretat în sensul comunicării simple ca transmitere a unui conținut spre alți subiecți. Comunicarea ca transmitere a unui conținut spre altul este un aspect practic al limbajului, poate pur și simplu să lipsească (să nu se realizeze) în anumite circumstanțe, adesea se realizează doar imperfect, și trebuie să se distingă de „comunicarea cu altul”, care, în schimb, este presupusă în orice act lingvistic. Într-adevăr – și spre deosebire de poezie –, limbajul, chiar și ca creație primară, este întotdeauna îndreptat spre alt(alți) subiect(subiecți).

2. Ca activitate a subiectului „relativ” (dotat cu „alteritate”), limbajul înseamnă înțelegere și structurare a „lunii”, dar nu e interpretare a ei, nici creatoare de lumi posibile. În schimb poezia este întotdeauna absolută și, tocmai de aceea, creează și *alte* lumi posibile. Poezia trebuie să fie interpretată, deci, ca „absolutizare” a limbajului, absolutizare care, însă, nu apare în planul lingvistic ca atare, ci în planul *sensului textului*. În poezie, tot ce este semnificat și desemnat prin intermediul limbajului (atitudini, personaje, situații, întâmplări, acțiuni etc.) devine la rîndul său „semnificant”, al cărui „semnificat” este tocmai sensul textului. Din

acest punct de vedere, Kafka, de exemplu, nu vorbește, în realitate, despre Gregor Samsa, ci prin intermediul lui Gregor Samsa, și despre ceva diferit; din această perspectivă, și Gregor Samsa este doar un „semnificant”.

3. Limbajul ca atare are (= este) semnificat, dar nu „sens”, fiindcă face numai posibile sensuri de oricare tip, care însă nu apar decât în texte. Prin urmare, textele nu pot fi interpretate doar ca manifestări ale limbajului ca atare, ci numai ca o modalitate superioară a faptului lingvistic (semnificant – semnificat – desemnare), în care limbajul ca atare devine expresie pentru conținuturi de nivel superior. Lingvistica textului trebuie să țină seama mai ales de acest fapt, dacă vrea să corespundă în mod efectiv obiectului ei.

CREAȚIA METAFORICĂ ÎN LIMBAJ

1. Diversele enunțuri-definiții care se dau cu privire la limbaj („limbajul este un instrument care servește intercomunicării”, „limbajul este un sistem de semne”, „limbajul este o funcție socială”, „limbajul este o instituție socială”, „limbajul este facultate simbolică”, „limbajul este o activitate a spiritului”, „limbajul este perpetuă creație”) și care, în loc să îl definească în integritatea sa, se limitează la a-l descrie sub un aspect sau altul dintre atribute, nu sînt, de fapt, antitetice și ireconciliabile, cum se consideră adeseori, ci complementare și interdependente. Evidenta, și totuși parțială discrepanță între variatele enunțuri are drept cauză, în primul rînd, rațiuni pur semantice. Adică, are drept cauză, pe de o parte, multiplele funcții ale copulei (*este* = „este egal cu”, „este identic cu”, „este ca”, „este analog cu”, „se comportă ca”, „este și”, „este între alte lucruri”, „are ca atribut”, „cade sub incidența conceptului de”, „este un exemplu al unei clase pe care o numim”, „se manifestă ca”, „funcționează ca”, „este ca mod de constituire”, „este în esență”, „este în plan individual”, „este în plan social”, „este în planul realității empiric verificabile”, „este în planul finalității”, „se prezintă ca”, „se prezintă la analiză ca”, „se manifestă fenomenal ca”, „se manifestă istoric ca” etc.) și, pe de altă parte, se datorează multiplelor semnificate posibile ale diversilor termeni folosiți ca nume predicative și, în al doilea rînd, aceeași discrepanță are drept cauză diversitatea punctelor de vedere adoptate, aspectele luate în considerație în fiecare caz particular.

Cîteva dintre enunțurile amintite mai sus (depinzînd de varietatea semnificativă a copulei) privesc limbajul din punctul de vedere al relațiilor și al determinărilor sale exterioare, altele îl consideră în realitatea și structura sa intrinseci; unele îl consideră în realitatea lui „obiectivă”, pur fenomenală, altele implică rațiuni teleologice; altele încearcă să răspundă la întrebarea *cum apare?*, altele la întrebarea *cum se prezintă?* și altele, mai ambițios, la întrebarea *ce este limbajul?* Mai mult, între variatele planuri examinate există interferențe continue și

inevitabile: astfel, de exemplu, considerarea teleologică poate interveni în abordarea relațiilor exterioare ale limbajului, dar și în examinarea realității lui intrinseci.

2. Evident, din punctul de vedere al circumstanțelor în care se produce și care sînt condiții pentru producerea lui (*Cum apare? În ce condiții?*), limbajul este, în primul rînd, un fenomen social, dat fiind că se produce în societate și este determinat, cel puțin parțial, din punct de vedere social, adică pentru producerea actului lingvistic minim sînt necesari cel puțin doi indivizi (vorbitorul și ascultătorul) și că semnele utilizate trebuie să fie, cel puțin pînă la un punct, comprehensibile și acceptate în interiorul unei comunități determinate și depind în parte de compoziția, starea și istoria comunității.

De asemenea, din punct de vedere fizico-fiziologic, limbajul este un fenomen acustic produs printr-o serie de mișcări articulatorii ale aparatului fonator și captat de aparatul auditiv; din punctul de vedere al operațiunilor psihice care precedă actul verbalizării (la emițător) și care urmează actului de audiere pur fiziologic (la receptor) este un fenomen psihic; din punctul de vedere al relațiilor pe care, prin intermediul semnificării, vorbitorul și ascultătorul le stabilesc între expresia produsă sau receptată și lucruri sau realitate (adică ceva ce este sau, cel puțin, se consideră ca independent de gîndirea lor), limbajul este (sau implică de asemenea) o operație logică.

S-ar putea adăuga – și s-ar putea spune că de aici ar fi trebuit să se înceapă – că, după cum arată psihologia behavioristă, din punctul de vedere al observației pur empirice generalizate și clasificate – adică dintr-un punct de vedere ulterior simplei verificări a condițiilor fizico-fiziologice ale producerii sale, dar anterior oricărei abstractizări sau inducții științifice mediate (precum „comunitate”, „operație psihică”, „gîndire”) – limbajul este (se prezintă ca) un fenomen particular de conduită, caracteristic anumitor ființe care populează pămîntul și pe care obișnuim să le numim „oameni”.

Ca fenomen social, limbajul are, în planul modalității realizării sale (*cum?*), un caracter funcțional, în sensul că este, la rîndul lui, condiție a altor fenomene, adică există (se produce) „în funcție de ceva” și nu lasă nici un reziduu material după acest moment funcțional (excepție făcînd, dar numai în aparență, limbajul scris, unde, în realitate, fenomenul este incomplet în actul producerii sale – dat fiind că lipsește comunicarea,

adică nu se îndeplinește „funcția” – și momentul funcțional se repetă de fiecare dată cînd se citește ceea ce este scris). Și, ca funcție, în planul finalității care implică punctul de vedere precedent al modalității (*cum?/de ce?*), are caracter instrumental în sensul că nu e o funcție de sine stătătoare, nu constituie o finalitate în sine, ci „folosește pentru ceva”, pentru comunicarea a ceva, cu care nu se identifică, ceva ce nu este limbaj și pe care semnele lingvistice doar îl desemnează și denotază, adică îl substituie provizoriu pentru a-l face comunicabil.

Și, în același timp, din punctul de vedere al caracterului și al amplitudinii existenței sale într-o comunitate socială și al realizării lui istorice în relație cu istoria comunității însăși, limbajul are caracter de „instituție”, este o „instituție socială”, în sensul că există, nu sporadic și incidental, ci sistematic, și în sensul că fiecare act lingvistic, deși „inedit”, se realizează pe baza unui model anterior, în mod general produs în aceeași comunitate și care servește la rîndul său drept model pentru acte lingvistice ulterioare, asigurîndu-se astfel continuitatea diacronică a sistemului (limba), adică a ansamblului de tradiții care se manifestă ca acte lingvistice comune (mai mult sau mai puțin identice) într-o comunitate. În acest sens, se spune că instituția socială nu ar fi limbajul în integritatea lui, ci doar una din modalitățile lui de a se manifesta (de această dată diferite în funcție de natura – sistematică sau nu – a relațiilor dintre elementele care le constituie), mai exact, aspectul sistematic și formal sau ideal, *limba* – sistem de acte lingvistice comune concret manifestate sau sistem de acte lingvistice virtuale, existente ca memorie, ca ansamblu de reprezentări, în conștiința indivizilor vorbitori – în timp ce celălalt aspect, aspectul nesistematic, dar „real”, concret, *vobirea* – sumă de acte lingvistice concrete –, ar constitui domeniul exclusiv al individului. Dar, mai curînd decît două realități distincte, limba și vobirea sînt doar două abordări diferite, două moduri distincte de a înfățișa aceeași realitate: „limba” și „vobirea” nu sînt momente succesive, ci simultane și inseparabile ale unei realități unice pe care o numim limbaj. „Vobirea” există ca realizare a „limbii” și, pe de altă parte, „limba” nu există decît ca generalizare și sistematizare a actelor de vorbire, așa cum dreptul există și se realizează concret în relațiile juridice concrete, în dispozițiile legale, în procese, în sentințe etc. Dar, așa cum „limba” nu este exclusiv socială, pentru că se constituie și se realizează în acte lingvistice individuale, „vobirea” nu este exclusiv

individuală pentru că reprezintă realizare de forme ideale care transcend individul, pentru că suferă o serie de determinări și limitări sociale și pentru că pînă și actul lingvistic minim necesită participarea unei societăți minime: cel puțin doi indivizi.

În sfîrșit, rămînînd în același plan al relațiilor exterioare al limbajului și al întrebării *cum apare?* (*sub ce aspect?*), poate interveni o caracterizare ulterioară, bazată pe un criteriu de diferențiere față de alte fenomene sociale sistematice, care este în același timp un criteriu de evaluare și cel datorită căruia se afirmă că limbajul este un fenomen sau o instituție „culturală”.

3. Definiția „limbajul este un sistem de semne”, care răspunde la întrebarea *cum se prezintă?* (*cum este?*), ia în considerare mai îndeaproape limbajul. Deși ne aflăm încă în domeniul modalității, deja este vorba de o modalitate independentă, considerată în ea însăși, din punctul de vedere al constituirii și al relațiilor interne ale elementelor sale constitutive, nu al determinărilor sale externe. Și în acest caz poate interveni perspectiva planului ideal sau concret (sistem abstract sau realizare concretă a sistemului) care se combină, așa cum s-a văzut, cu punctul de vedere social, pentru a face distincția între *limbă* (sistem social ideal) și *vorbire* (realizare concretă individuală).

4. În sfîrșit, definițiile conform cărora limbajul este desemnat ca „activitate”, „facultate”, „creație umană” adoptă punctul de vedere al esenței, încercînd să răspundă la întrebarea fundamentală *ce este limbajul?*

Într-adevăr, faptul de a fi *activitate umană* este specific limbajului și constituie genul său proxim. Nu-i este specific limbajului, în schimb, faptul de a fi un fenomen social, ceea ce, de altfel, se subînțelege prin conceptul de *activitate umană*, dat fiind că un *homo asociatis* este tot atît de neconceput ca și un *homo alalus*, iar cele două concepte – de ființă *socială* și de ființă *vorbitoare* – se identifică sau, cel puțin, sînt simultane, din punct de vedere antropologic, făcînd parte din însăși definiția omului. Tot astfel, nu-i este specific faptul de a se constitui în sistem. Aceste aspecte nu-i sînt specifice limbajului, în sensul că ele nu constituie genul său proxim, dat fiind caracterul lor adjectival, cu referire implicită la substantivul „activitate”. Altfel spus, definițiile „limbajul este un fenomen social” și „limbajul este un sistem” trebuie înțelese cu funcție adjectivală: limbajul este „activitate socială”,

limbajul este „activitate sistematică”. Cu atît mai puțin aceste aspecte ar putea constitui diferențe specifice ale limbajului, dat fiind că există și alte activități sociale și sistematice care nu sînt limbaj: acestea, pur și simplu, reprezintă caracterizări și descrieri complementare și explicative ale conceptului, ulterioare definirii sale.

Cînd afirmăm că limbajul este activitate, susținem, în schimb, ceva esențial: semnalăm clasa de fenomene căreia îi aparține limbajul, conceptul sub incidența căruia cade de la sine, fiind considerat în sine însuși, independent de orice relație sau determinare exterioară. Fiind activitate, limbajul este implicit „facultate”: într-adevăr, acest termen, aplicat limbajului, nu se referă la o constatare diferită, anterioară sau ulterioară, ci la aceeași constatare văzută sub alt aspect și indică doar posibilitatea de a fi activitatea care *este*, iar ca facultate nu ar putea exista ca atare dacă nu s-ar realiza ca activitate. În consecință, cele două definiții – „limbajul este activitate umană”, „limbajul este facultate umană” – înseamnă în esență același lucru.

5. Dar ce fel de activitate este limbajul? Aici intervine diferența specifică: spunem că „limbajul este activitate *simbolică*”. Plecînd de la această afirmație, E. Cassirer își fundamentează filozofia limbajului și, în același timp, definiția omului ca *animal symbolicum*. Dar adjectivul *symbolic* nu clasifică activitatea lingvistică conform naturii ei, nu ne spune ce activitate este limbajul, ci numai îl caracterizează, indicînd natura elementelor sale și momentul în care acesta se articulează. Cu alte cuvinte, constituie o etapă secundară în delimitarea limbajului ca activitate, implicînd în mod necesar o etapă anterioară. (O caracterizare analogă, dacă nu identică, intervine și în definirea limbajului ca „sistem de semne”; definiție ce se situează, în același timp, în două planuri distincte: pe de o parte, descrie relația reciprocă în care se află elementele constitutive ale limbajului, pe de altă parte, arată căreia clase îi aparțin aceste elemente.)

Or, Cassirer însuși remarcă faptul că limbajul este o modalitate specifică omului de a lua contact cu lumea și de a cunoaște realitatea, realitatea *sa*, pe care ființa umană o „traduce”, în sensul că o clasifică și o explică, o desemnează și o exprimă prin *simboluri*: simbolurile sînt, prin urmare, forme al căror conținut este o cunoaștere. E important să semnalăm că adjectivul *symbolic* cade sub incidența unui concept mai amplu, acela al *cognitivului*; deci, limbajul este în mod esențial

activitate cognitivă: activitate de cunoaștere care se realizează prin simboluri (sau semne simbolice). Este formă de cunoaștere nu doar în momentul în care se produce un semn simbolic pentru prima dată în istorie (moment ce implică recunoașterea unei „clase” ca atare și delimitarea ei prin cuvânt, prin nume, de celelalte „clase” care se disting în realitate), ci în orice moment. Într-adevăr, simbolurile se re-crează în fiecare act concret de vorbire și, pe de altă parte, orice act lingvistic presupune, atât la vorbitor, cât și la ascultător, operații complexe de natură cognitivă: a individualiza un obiect particular ca aparținând unei „clase” (a recunoaște că un obiect cade sub incidența unui concept) și a înțelege, prin numele clasei, același obiect particular. Altfel spus, o mișcare cognitivă care merge de la obiect la concept, la vorbitor, și de la concept la obiect, la ascultător. Transpusă în termeni de cunoaștere, de stabilire a contactului simbolic cu realitatea, o frază atât de elementară cum ar fi „copilul se joacă” înseamnă ceva de felul: „acest obiect este un exemplu din clasa numită *copil*; această activitate specifică este un exemplu din clasa numită *a se juca*; între cele două exemple există o relație de simultaneitate și de interdependență” (în actul de expresie, adică la vorbitor) și: „există o clasă numită *copil* și acesta este un exemplu; există o clasă numită *a se juca* și acesta este un exemplu; între cele două exemple există o relație de simultaneitate și de interdependență” (în actul de înțelegere, adică la ascultător).

6. Am stabilit, deci, că limbajul este în mod esențial activitate cognitivă. Afirmând aceasta nu pretindem nicidecum să reducem limbajul „la unul din aspectele sale” – cum s-ar putea obiecta –, ceea ce se constată într-adevăr în cazul concepțiilor lingvistice de orientare logicistă. A afirma natura cognitivă a limbajului nu înseamnă cătuși de puțin a ignora sau a neglija celelalte puncte de vedere cu privire la un fenomen atât de complex; înseamnă doar a justifica fiecare punct de vedere legitim în planul respectiv (planul esenței, planul constituirii sau planul relațiilor externe). Aceasta nu înseamnă a reduce lingvistica la logică sau la teoria cunoașterii, dat fiind că, pe de o parte, nu poate fi ignorat faptul că ceea ce numim cunoaștere lingvistică diferă în mod esențial de cunoașterea logică și, pe de altă parte, lingvistica, pentru a fi justificată ca știință generală a limbajului, trebuie să studieze în mod necesar obiectul său din toate punctele de vedere posibile, atât din punctul de vedere al esenței sale intime, cât și din punctul de vedere al

constituirii, al modului său de realizare, precum și toate determinările sale intrinseci și extrinseci.

O obiecție mult mai serioasă se impune atunci când observăm că, deși este în mod efectiv și concret activitate (sau, pentru a ne exprima în termeni humboldtieni, *enérgeia, Tätigkeit*), limbajul nu este cognoscibil în mod științific, nu poate fi „studiat” decât ca produs (*ergon, Werk*), dat fiind că numai în felul acesta este sistematic. Prin urmare, și în acest plan, deși dintr-un punct de vedere diferit, intervine opoziția între *limbă* (produs) și *vorbire* (activitate), pe care am constatat-o deja în cele două planuri considerate mai sus (realitate socială – totalitatea realităților individuale, sistem – realizare). Prin aceasta se intenționează adesea a ataca nucleul însuși al definiției, separând în limbaj „produsul” și „activitatea” ca fiind două realități distincte. Mai mult chiar, dat fiind că „activitatea” ar fi asistematică și, prin urmare, înregistrabilă numai în infinitatea aspectelor sale, dar ireductibilă la scheme științifice, ajungem să indicăm „produsul” ca fiind unicul obiect legitim al lingvisticii.

Aici trebuie să observăm, întâi de toate, că în definirea limbajului – fiind vorba de constatarea naturii înseși a fenomenului – nu poate fi introdusă, fără riscul grav de a greși, o distincție care își are rațiunea de a fi exclusiv în domeniul metodologic, deoarece se referă la descrierea sa și la studiul său istoric. Nimeni, astăzi, după F. de Saussure și după activitatea Școlii de la Praga și a celei de la Copenhaga, nu ar putea nega importanța metodologică a distincției. Aceasta însă nu înseamnă cătuși de puțin că ea ar avea de a face cu înțelegerea naturii înseși a limbajului. De altfel, ceea ce se numește „produs” nu are existență proprie, de la sine, în afara „activității” (așa cum „arbore” nu are nici o existență de tip platonice, în afara arborilor particulari). Este vorba de o abstracție științifică utilă, care se constituie pe baza elementelor „comune” (mai mult sau mai puțin asemănătoare) constatabile într-o serie de acte lingvistice ale unui individ, ale mai multor indivizi sau ale unei comunități întregi și care, pentru a înlesni abstracția însăși, se consideră ca fiind identice, deși în realitate nu sînt cu totul identice. Sau, de asemenea, pe baza elementelor comune ale unor acte lingvistice precedente constatabile în memorie, care sînt acumulate în conștiința unuia sau a mai multor vorbitori, adică „produsul” (limba) este activitate repetată sau repetabilă (deși niciodată în mod cu totul identic).

„Produsul” însă se constată exclusiv *prin* și *în* cadrul activității, nu în afara acesteia; cu alte cuvinte, „produsul” nu este altceva decât schema abstractă a activităților deja realizate sau a unor activități virtuale, deci nu este ceea ce poate fi numit, propriu-zis, „produs”.

7. O caracterizare ulterioară a limbajului, tot din punct de vedere intrinsec, deși nu în conformitate cu esența sa, cu natura lui intimă, ci cu modul său de realizare, o reprezintă clasificarea limbajului ca „activitate creatoare”. Într-adevăr, ca activitate cognitivă, limbajul nu rămîne în cadrul receptivității pur contemplative, nu este simplă luare de contact pasivă, nu este acceptare inertă a realității, ci este creație continuă a limbii, a formelor de cunoaștere (simboluri) în care se manifestă. Orice act lingvistic nou corespunde unor intuiții și unor situații de fiecare dată inedite, fiind prin urmare el însuși inedit: este în fond un act de creație.

E adevărat, totuși, că, date fiind determinările exterioare ale limbajului și acea *conditio sine qua non* a comunicării, actul lingvistic nu este și nu poate fi creație în totalitatea sa, altfel spus, nu poate fi în întregime creație *ex novo*, ci se structurează în baza modelului unor acte lingvistice anterioare. Prin aceasta însă nu se elimină caracterul creator al limbajului, deoarece și re-creația nu este decât o formă particulară a creației. E adevărat că orice act lingvistic nou este, într-o măsură oarecare, utilizare a unui material amorf și mort pe care ni-l oferă „limba” (sistem precedent de acte lingvistice comune) – realizare nouă a elementelor virtuale care constituie „sistemul”, ca totalitate a activităților repetate anterior. Dar în această utilizare, în această realizare concretă a sistemului abstract și a formei sociale, intervine permanent și inevitabil creația fie ca selecție liberă și structurare nouă a reprezentărilor lingvistice pe care vorbitorul le posedă, fie ca invenție absolut inedită (care, fără îndoială, poate să rămînă neînțeleasă și să nu devină niciodată „limbă” – adică să nu se mai repete niciodată, să nu fie luată niciodată ca model pentru acte lingvistice ulterioare – dar care de cele mai multe ori poate fi explicată cu ajutorul situației și al contextului, fiind înțeleasă de către ascultător printr-un efort interpretativ care este un efort de re-creație). Pentru noi, vorbitorii, limba nu este niciodată cu totul suficientă pentru a ne exprima în fiecare caz particular, dat fiind că intuițiile noastre (conținutul cognitiv căruia trebuie să-i dăm formă de limbaj) nu sînt niciodată identice cu

cele anterioare. Creația se manifestă, deci, în mod constant în limbaj; nu caracterizează numai momentul inițial al unui simbol (momentul în care un model nou apare pentru prima dată în istorie), ci orice act de vorbire. Chiar și cel care vorbește o limbă diferită de a sa proprie este creator, adică este deopotrivă și în limba „învățată”: am putea spune, în acest sens, repetînd afirmațiile lui Croce, că în realitate nu învățăm o limbă, ci învățăm *a crea* într-o limbă, învățăm un ansamblu de norme care reglementează și în parte orientează creația în comunitatea respectivă. O dovadă evidentă în această privință este și faptul că vorbitorii care se exprimă „bine” în limba lor maternă se vor exprima „bine” sau, cel puțin, bogat și variat și într-o limbă învățată – deși cu eventuale greșeli de adaptare (mai ales în domeniul fonologic și cel morfologic) și poate că o învață cu o mai mare dificultate decât alți indivizi – dat fiind că necesitățile expresive, prin urmare, și capacitatea creatoare nu depind de cunoașterea unei limbi, ci de dispozițiile naturale și de formația culturală a fiecărui vorbitor.

Este adevărat, de asemenea, că, din punct de vedere științific, constatăm faptele de creație cînd ele s-au constituit deja ca *limbă* (activitate repetată), adică atunci cînd au fost acceptate deja ca modele de către mai mulți indivizi, cînd creația a devenit într-o anumită măsură „convenție”. Aceasta se întîmplă, în parte, din cauza imposibilității materiale de a înregistra toate actele lingvistice care se produc și, în parte, pentru că în selecția materialului pe care îl studiem intervine, în special în lingvistica istorică, un criteriu de apreciere culturală, drept pentru care se consideră adesea ca fiind cele mai importante formele care au fost acceptate de către comunitățile mai mult sau mai puțin extinse. În pofida acestui fapt, din perspectiva teoriei limbajului și a lingvisticii generale (nu doar a esteticii și a criticii literare), un *hapax*, o formă documentată o singură dată, poate fi tot atît de interesantă ca și creațiile care s-au răspîndit; *cf.*, de exemplu, studiile lui R. Meringer¹ despre lapsus (creație „involuntară”). În plus, faptul că formele noi se constată în mod normal atunci cînd au devenit deja *limbă* nu ne permite să ne limităm pur și simplu la înregistrarea lor ca atare și să nu încercăm să ajungem pînă la actul de creație originar, care poate fi

¹ R. Meringer și K. Mayer, *Versprechen und Verlesen*, Stuttgart, 1895; R. Meringer, *Aus dem Leben der Sprache*, Berlin, 1908.

documentat sau cel puțin intuit (ceea ce nu înseamnă că încercăm să ajungem pînă la originea limbajului ca activitate umană – fapt ce nu constituie o problemă lingvistică în sine –, ci numai la originea unei anumite forme, a unui cuvînt, a unui semnificat, care adesea pot fi localizate cu destulă precizie în istoria mai multor limbi). Într-adevăr, odată cu deșteptarea interesului științific pentru limbile contemporane, s-a configurat o întreagă serie de creații de cuvinte sau semnificate noi care au devenit limbă, iar în multe cazuri s-a putut ajunge pînă la faza inițială a difuzării acestora. Sînt cunoscute cazurile unor cuvinte ca sp. *linchar* [a linșa] sau ca fr. *grève* „chei, plajă”, care, datorită faptului că muncitorii greviști se adunau pe malurile Senei, a început să însemne și „grevă”; ori fr. *limoger* („a lichida”, „a face să cadă în dizgrație”), care derivă de la *Limoges* (din cauza obiceiului de a trimite în acest oraș ofițerii, ca pedeapsă). Tot astfel, în timpul primului război mondial s-au născut numeroase cuvinte și expresii (de exemplu, engl. *hang up the spoon* „a atîrna sau a spînzura lingura” pentru „a muri”, datorită faptului că în tranșee, atunci cînd un soldat murea, i se atîrna lingura și nu mai era folosită). Încă mai multe expresii au fost create în timpul celui de-al doilea război mondial, cum ar fi engl. am. *GI* „soldat” (abreviere de la *government issued* „produs de guvern, material al guvernului”, aplicat apoi în glumă și la „materialul uman”), *pin-up (girl)* „fată frumoasă” (literal „fată de ace” „fată [al cărei portret merită să fie prins cu ace cu gămălie]”, din cauza fotografiilor pe care soldații de obicei le expuneau în barăcile și cazărțile lor), sau it. *sciucià* „lustrăgiu” (deformare din engl. *shoe-shine*)¹. Această considerare a limbajului ca activitate creatoare justifică mult mai profund lingvistica în calitate de știință a culturii sau, așa cum se recunoaște astăzi aproape în unanimitate, ca fiind cea mai importantă dintre științele culturii. Într-adevăr, limbajul, ca mod de cunoaștere creatoare, manifestă toate caracteristicile inerente activităților creatoare ale spiritului, ale căror rezultate nu sînt materiale sau în care aspectul material contează mai puțin – fiind pur și simplu vehicul sau suport pentru elementele formale

¹ O serie întreagă de exemple se pot găsi în A. Menarini, *Profili di vita italiana nelle parole nuove*, Florența, 1951; pentru perioada interbelică, în special pentru epoca din preajma celui de al doilea război mondial, vezi B. Migliorini, *Lingua contemporanea*, ed. III, Florența, 1953; idem, *Saggi sulla lingua del Novecento*, ed. II, Florența, 1942.

esențiale – și care se numesc în general cultură: *este o formă a culturii*, poate cea mai universală dintre toate și, oricum, prima care diferențiază în mod imediat omul de celelalte ființe din natură.

8. Menținîndu-ne în continuare în cadrul limitelor examinării intrinseci a limbajului ca activitate cognitivă, putem distinge în conformitate cu *funcția predominantă* (sau, mai bine zis, conform finalității, din punctul de vedere al vorbitorului și al efectului obținut la ascultător), mai multe tipuri de limbaj, care adesea se prezintă ca fiind *tot* limbajul, ca esență a sa, deși acestea nu se manifestă niciodată sau aproape niciodată în stare pură. De fapt, unele afirmații logiciste, estetizante sau psihologice referitoare la limbaj – de tipul: „limbajul este comunicare de idei sau gînduri”, „limbajul este expresie”, „limbajul este exteriorizare a unei stări psihice” – se referă, în realitate, numai la anumite aspecte ale limbajului, diferite conform funcției dominante, fiind, în consecință, insuficiente și restrictive ca trăsături caracteristice, iar ca definiții, evident, inacceptabile.

Fără îndoială, triada funcțională stabilită în această privință de K. Bühler¹ – *Kundgabe* sau *Ausdruck* (manifestare, expresie, exteriorizare), *Darstellung* (reprezentare) și *Auslösung* sau *Appell* (acțiune asupra ascultătorului, apel) – aduce precizări esențiale realității limbajului. Într-adevăr, conform prevalării uneia sau alteia dintre aceste funcții, distingem: un limbaj *reprezentativ*, unul *enunțiativ* și altul *informativ*, în care finalitatea este, mai ales, aceea de a informa cu privire la ceva exterior atît pentru vorbitor, cît și pentru ascultător (și care se numește adesea și *comunicativ*, pentru că este în primul rînd comunicare a „ceva despre lucruri”; acest termen însă este inacceptabil, deoarece *comunicarea* este prezentă mereu, *este condiție* a limbajului); un limbaj *expresiv* (*afectiv* sau *emotiv*), în care finalitatea principală e aceea de a exprima o stare psihică, „sentimentală” a vorbitorului; și un limbaj *apelativ* (sau *volitiv*), a cărui finalitate o reprezintă obținerea unui comportament anumit al ascultătorului. Firește, cea mai uzuală distincție este aceea între *limbajul enunțiativ* și *limbajul emotiv* sau *afectiv* (expresiv-apelativ), celui din urmă corespunzîndu-i două funcții.

¹ K. Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, 1934 (trad. sp. *Teoria del lenguaje*, Madrid, 1950).

În acest sens se dovedește a fi foarte percutantă și distincția a două funcții diferite – făcută de F. Kainz¹ – în cadrul funcției *Darstellung* a lui Bühler: *Darstellung* (reprezentare) propriu-zisă și *Bericht* (informație). Într-adevăr, e necesar să facem această distincție în *Darstellung* a lui Bühler, dat fiind că, în realitate, numai *informația* poate fi considerată ca funcție particulară a limbajului, în timp ce *reprezentarea* aparține limbajului în totalitate și coincide cu natura sa cognitivă: funcțiile limbajului ar trebui, prin urmare, să fie denumite: *informație, exteriorizare, apel* (*Bericht, Kundgabe, Auslösung*).

Aceste distincții ne interesează în mod special deoarece persistă tendința de a identifica limba cu funcția informativă (adică, cu „limbajul enunțiativ”) și a considera, în consecință, creația ca fenomen care ar aparține exclusiv funcției expresive și apelative. E necesar să amintim însă că delimitarea celor trei funcții, pe lângă faptul că este convențională și posibilă doar pînă la un anumit punct, este ulterioră constatării creației ce caracterizează activitatea lingvistică în ansamblu. În plus, *limba* nu poate fi identificată cu nici o funcție particulară, pentru că este un sistem abstract și, ca atare, indeterminat: funcțiile se manifestă în vorbirea concretă. În sfîrșit, e adevărat că creația, ca invenție *ex novo* – invenție înțeleasă în mod imediat numai într-un anumit context sau într-o anumită situație –, întîlnește un teren mai favorabil în așa-zisul „limbaj emotiv”; dar, fiind constituit din acte lingvistice, „limbajul enunțiativ” nu poate să nu fie și creație, chiar fiind, poate, mai refractar la noutăți bruște și acceptînd cu mai puțină răzvrătire tradiția lingvistică a comunității. Activitatea imaginativă, activitatea *poetică* a omului (în sensul etimologic al termenului), se observă la toți indivizii vorbitori (nu numai la „zei și eroi”) și în orice act lingvistic, atît în limba literară, cît și în limbajul curent, atît în limbajul enunțiativ, cît și în limbajul emotiv. Filozoful și omul de știință își creează un limbaj propriu în egală măsură ca oratorul sau poetul.

9. Punctele de vedere examinate mai sus justifică disciplinele lingvistice particulare și explică parțial fundamentele mai multor curente din lingvistica generală și cea teoretică, precum și din cadrul

¹ F. Kainz, *Psychologie der Sprache, I. Grundlagen der allgemeinen Sprachpsychologie*, Stuttgart, 1941.

filozofiei limbajului, o știință care, de obicei, adoptă un punct de vedere particular, accentuînd anumite aspecte ale limbajului în detrimentul altora. Examinarea critică a definițiilor ne-a servit, pe de o parte, la semnalarea faptului că, în general, ele nu sînt antitetice, ci complementare și, pe de altă parte, la evidențierea caracterului fundamental de *creație* inerent esenței cognitive a limbajului.

Într-adevăr, cunoașterea lingvistică este de multe ori o *cunoaștere metaforică*, o cunoaștere prin *imagini*, care, de altfel, se orientează atît de des în aceeași direcție încît ne face să ne gîndim în mod serios la o anumită unitate universală a imaginației umane, dincolo de diferențele lingvistice, etnice sau culturale. Evident, creația lingvistică recurge, de asemenea, la o întreagă serie de alte procedee, cum ar fi descrierea analitică prin compunere, derivarea „automată”, analogia pur fonică, substantivarea adjectivelor care apar în combinații mai mult sau mai puțin constante cu anumite substantive etc. Astfel, creăm cuvinte „descriptive”, ca *magnánimo* și *ferrocarril*, *bizcocho* și *suicidio*, *circunstancia* și *beneficio*, *geografía* și *zoología*, *abecedario* și *azul piedra* și *living-comedor* (fără a aminti imensa serie de substantive-definiții folosite în anumite științe, cum ar fi chimia organică); de la *libro* formăm *librero*, de la *leche*, *lechero*; după cum de la *carnicero*, *carnicería*, ca și de la *carpintero*, *carpintería*. Spunem *zoológico* și *atómica* pentru a ne referi la *jardin zoológico* și la *bomba atómica*, iar în toate acestea nu există nici o contribuție particulară a imaginației, nici un moment poetic inițial specific, nici o „stare de grație” și nici o viziune originală. În timp ce în cazul unor expresii ca *niña del ojo* [*fetița ochiului*] pentru a indica *pupila* ori cînd afirmăm de cineva că este *media cuchara* [*om mediocru*] sau cînd pe un *negru* îl numim *blond*, iar în loc de *cabeza* [*cap*] spunem *mate* [*dovleac*], cînd spunem de cineva care este bun la inimă că este *un alma de Dios* [*pîinea lui Dumnezeu*], iar de altul care este rău că este *un alma de Judas* [*sufletul lui Iuda*] sau de *Cain* sau de *caballo*, atunci ne aflăm într-o situație care este, sau cel puțin a fost într-un anumit moment, complet diferită: ne aflăm în prezența unor încercări de a clasifica realitatea, nu prin intermediul unor categorii ale rațiunii, ci prin imagini și în prezența unor analogii stabilite nu dintr-un punct de vedere strict formal, între cuvinte, ci poetic, între „viziuni” care trebuie să fi apărut într-un anumit moment în imaginația creatoare a cuiva. Ne aflăm în prezența a ceea ce,

într-un sens foarte amplu, numim *metaforă*, pe care n-o înțelegem ca fiind o simplă transpunere verbală, o „comparație prescurtată”, ci expresie unitară, spontană și imediată (adică, fără nici un „ca” intermediar) a unei viziuni, a unei intuiții poetice, care poate implica o identificare momentană a unor obiecte diferite (*cap – dovleac*) sau o hiperbolizare a unui aspect particular al obiectului (ca în cazul lui *medved’* „cel care mănâncă miere” pentru a desemna *ursul*, în limbile slave) și chiar o identificare între contrarii, „absurdă” din punct de vedere logic, dar cu semnificat și efect evident ironice, în anumite situații, cum ar fi cazul lui *negru-blond* sau când unui *gras* i se zice *slab*, iar un *bătrîn* e numit *tinerel*.

10. Desigur, nu toate metaforele care se produc în actele lingvistice concrete devin *limbă*, adică nu toate pătrund în tradiția comunității. În plus, pătrunzând în *limbă*, ele devin „convenționale”, pierzând treptat valoarea lor inițială de imagini. Totuși, cel puțin pe parcursul unui anumit timp, ceva din această valoare metaforică a semnului-imagini se conservă în sistem, în relație cu restul semnelor și tocmai aceasta ne permite să intuim frecvent actul inițial de creație anterior oricărei investigații etimologice. Există, deci, un aspect metaforic-convențional al semnelor sau, cel puțin, al unor semne care, în cadrul unei tradiții, continuă să fie percepute ca imagini, aspect ce poate fi studiat din perspectiva simțului lingvistic al comunității. Să se compare, de exemplu, cuvintele care desemnează „liliac” în trei limbi diferite: engl. *bat* nu evocă nici o imagine întrucât nu stabilește nici o relație cu alte semne din sistem, adică este un semn simbolic golit de orice expresivitate metaforică, totalmente „denominativ” și nu „descriptiv”. În schimb, în fr. *chauve-souris* metafora se conservă încă intactă: înseamnă, literal, „șoarece chel”. Într-o anumită măsură se conservă și în germ. *Fledermaus* (în pofida faptului că în primul termen al compunerii s-a pierdut relația cu *flattern*), pentru că al doilea element, *Maus*, continuă să fie înțeles ca „șoarece” (Jespersen). De aici deducem că numai atunci când semnul-imagini pierde relația semantică evidentă cu restul semnelor, el își pierde complet valoarea sa metaforică. Și așa cum anumite semne cu timpul se „demetaforizează”, devenind „proprii” și „convenționale”, alte semne, proprii la origine, pot să ajungă să se „metaforizeze”, devenind figurate prin evoluția lucrurilor desemnate, chiar dacă e vorba de un caz mai rar și chiar dacă metaforizarea rămâne

adesea neobservată. Așa, de exemplu, *pluma* (în sensul de „pană de scris”) este semn metaforic din momentul în care nu s-a mai scris cu pene de pasăre; același lucru e valabil și pentru *payaso* [*paiată, clown*] (it. *pagliaccio*, fr. *paillasse*) de când *paiatele* (sp. *titeres*) nu se mai fac din *paie* și pentru fr. *chapeau*, it. *cappello*, care deja nu mai sînt *capuchos* sau *capas* mici, ci „pălării”. În mod analog, cuvinte ca lat. *scribere*, gr. *γράφειν* (la origine „a grava”) și got. *meljan*, paleosl. *pisati*, pers. *nibistan* (la origine „a colora, a picta”) au devenit metaforice în clipa în care faptul „de a scrie” a încetat să mai fie identificat cu faptul „de a grava”, respectiv cu faptul „de a picta”.

Trebuie să observăm însă că expresivitatea unui termen din limbă nu este identică la toți vorbitorii. În acest sens, se manifestă adesea un paradox aparent: cel care cunoaște mai puțin sistemul are adesea un simț mai clar al anumitor valori expresive. Astfel, copiii care învață o limbă descoperă frecvent relații surprinzătoare între anumite semne, relații pe care adulții, de obicei, nu le remarcă, iar atunci când învață o limbă străină, reușesc să creeze jocuri de cuvinte, ceea ce nu se observă la copiii care vorbesc acest idiom ca limbă maternă. În general, atenția deosebită, lipsa de automatism în folosirea unui semn, inclusiv îndoielile pe marginea semnificației semnelor, sporesc posibilitatea ca acestea să fie asociate cu alte semne din sistem. Astfel, un străin care învață spaniola va înțelege în mod normal sp. *estrellar* ca derivat din *estrella*; *tenedor* ca derivat din *tener* și *tiradores* (*tirantes*) ca derivat din *tirar*, adică va stabili relații pe care foarte puțini indivizi dintre cei care vorbesc spaniola ca limbă maternă de obicei le-ar stabili.

În concluzie, trebuie să remarcăm că, deși există un simț mai mult sau mai puțin general al valorii metaforice a unui semn, acesta nu coincide în fiecare caz cu realitatea istorică. Altfel spus, sentimentul actual al metaforei adeseori nu coincide cu istoria metaforei înseși, cu *etimologia* sa: acesta este un indiciu al discrepantei, al dezacordului între sincronie și diacronie, de care vorbește Saussure. Spre exemplu, o anchetă a demonstrat că puțini vorbitori înțeleg semnificatul lui „azote” ca semnificat primar al lui *flagelo*, iar semnificatul „calamidad” drept secundar și metaforic. În general, în cazul în care nu se înțelege exact contrariul, ignorăm cel puțin semnificatul „propriu”, cunoscându-l doar pe cel figurat care ne vine mai întâi în minte. Tot astfel, orice dicționar va prezenta ca prim semnificat – ca semnificat „propriu” – al lui

cuerda, cel de „cuerda de atar” și ca semnificat secundar, adică derivat și metaforic, cel de „cuerda de instrumento musical”, dat fiind că aceasta este realitatea lexicologică actuală și simțul general al vorbitorilor. Totuși, din punct de vedere istoric adevărul este altul, total opus: gr. *χορδή* a însemnat mai întâi „intestino” (cf. sp. *cordilla*, care, în consecință, nu derivă de la *cuerda*, cum se afirmă în Dicționarul Academiei Spaniole, ci direct de la lat. *chorda*, preluat din greacă cu semnificatul primitiv) și apoi, din rațiuni evidente, „coardă de instrument muzical”, în timp ce semnificatul „funie” e o metaforă mult mai tîrzie din latina vulgară. Iar *fruto*, în sensul de „produs al măiestriei, al ingeniozității, al unei munci sau al unei ocupații etc.”, cel puțin din punctul de vedere al limbii latine, nu este un semnificat metaforic derivat din cel de „fruct al unei plante”, dat fiind că semnificatul său primitiv a fost tocmai primul: în latină substantivele în *-tus* de declinarea a 4-a erau abstracte, prin urmare *fructus* semnifica în primul rînd „produs în general” (în plus, era vorba de un derivat al verbului *fruor* „a se bucura de”) și numai după aceea „fruct al unei plante”: s-a trecut, deci, de la abstract la concret și nu invers, cum s-ar părea la prima vedere.

Tot astfel, nu coincid în fiecare caz cu realitatea istorică relațiile pe care simțul lingvistic le stabilește între semnele sistemului, multe dintre ele înțelegîndu-se adesea ca fiind derivate din altele, cu care din punct de vedere istoric nu au nimic de a face și, prin urmare, ca fiind dotate cu valoare descriptivă sau metaforică ce nu le-ar corespunde din punct de vedere etimologic.

E bine cunoscut cazul gr. *Ἀφροδίτη*, Afrodita¹, care derivă istoric din fenicianul *Astoreth*, dar care a fost interpretat în greacă în relație cu *ἀφρός* „spumă” și *δέατο* „apărea” și, în consecință, cu faimosul mit al zeiței născute din spuma mării (problema preexistenței mitului sau a derivării sale din falsă etimologie nu poate fi considerată pe deplin soluționată). Tot astfel, în spaniolă numele de *Santa Lucia* s-a relaționat cu *luz* [lumină] (atribuindu-i-se apoi acestei sfinte ocrotirea vederii), iar

¹ Pentru majoritatea exemplurilor din acest paragraf, ca și din § 13, vezi V. Pisani, *L'etimologia*, Milano, 1947; V. Bertoldi, *La parola quale mezzo d'espressione*, Napoli, 1946, și *Il linguaggio umano nella sua essenza universale e nella storicità dei suoi aspetti*, Napoli, 1949.

it. *maritozzi* s-a relaționat cu *marito*, „soț” și cu *maritare* „a se căsători”, din care considerent aceste brișe au devenit tradiționale la banchetele de nuntă. Gr. *βασιλικόν* „busuioc” a fost asociat cu gr. *βασιλίσκος* „vasilisc” (tot astfel în dialectele italiene și cele franceze), iar de aici au apărut mituri referitoare la planta și la animalul fabulos. În mod analog, fr. *aspic* înseamnă „levănțică” și „șarpe veninos”, prin încrucișarea între lat. *spica* și gr. *ἀσπίς*, descoperim mitul respectiv care asociază planta cu reptila. În română continuarea lat. *hordeulum* a ajuns la identitate fonetică cu *urcior* (derivat a lui *oală*), fapt pentru care a apărut superstiția că a sparge un ulcior produce urcior la ochi. Printr-un fel de compensație în viața spirituală, nu numai miturile fac să apară cuvinte, ci și cuvintele contribuie la apariția miturilor; adică unor momente unice de intuiție poetică pot să le corespundă adesea două creații metaforice distincte: mitul și simbolul lingvistic.

Alte exemple interesante sub acest aspect sînt cele din gr. *γλυκύρριζα*, literal „cu rădăcini dulci” (*ρίζαι γλυκεῖται*), care a dobîndit în latină forma de *liquoritia*, fiind raportat la *liquor*, datorită uzului medicinal al plantei (iar de la cuvîntul latin derivă în dialectele italiene, prin contaminări semantice succesive, *guarizia*, raportat la *guarire*, „a se vindeca, a se însănătoși”; *regolezia*, raportat la *regolare*, cf. sp. *regaliz*, *regaliza*, *regalicia*; *sug ed Lucrezia*, literal „jugo de Lucrecia”, cf. lat. med. *succoricia*); lat. *iterare*, „a reîncepe, a renova, a repeta”, derivat de la *iterum* „din nou”, raportat apoi la *iter* „drum”, de unde fr. v. *errer* „a rătăci, a hoinări”, semnificat ce se conservă în formele *chevalier errant*, *juif errant*, ultimul a trecut și în spaniolă: *judío errante*. Lat. *securis* „topor, secure” părea derivat de la *secare* „a tăia”, în timp ce, foarte probabil, e vorba de un cuvînt de origine semitică; *laudanum* „laudanum”, interpretat în dialectele franceze ca *lait d'anon*, literal „lapte de măgar”; fr. *veilleuse* „brîndușă”, termen de origine celtică, dar asociat apoi cu *veiller* „a veghea” și cu *veillees* „vegheii de toamnă”; it. *girasole*, interpretat în engleză ca *Jerusalem*; it. *pomi dei mori* „mercele arabilor” (*mala aethiopica*), expresie interpretată în franceză, apoi în engleză și germană, ca *pommes d'amour*, *love apples*, *Liebesäpfel*; *malenconia* și *nigromancia*, care își datorează forma faptului că respectivele cuvinte grecești *μελαγχολία* „bilă [fiere] neagră” și *νεκρομαντεία* „evocare a morților” au fost asociate cu *râu* și cu magia *neagră*; *palafren* [cal de paradă], care derivă din celticul latinizat

paraveredus, forma sa actuală însă se datorează unei asociații cu *freno* [zăbală, frînă]. Lista ar putea continua cu o serie întreagă de *etimologii populare*, din punct de vedere tehnic „arbitrare” și „false”, dar extrem de semnificative din punctul de vedere al asociațiilor pe care simțul limbii le stabilește între simboluri și din punctul de vedere al imaginilor care apar exprimate în simboluri și, deci, al mecanismului creației metaforice în limbaj. Pot fi amintite în acest sens etimologiile ingenue ale anticilor, începând cu *Rigveda*, unde numele zeului *Agni* se asociază cu rădăcina *aj-* „a răpi” („pentru că răpește averea dușmanilor”) sau *Odiseea*, unde numele eroului *Ὀδυσσεύς* se relaționează cu *ὀδυσαίμενος* „cel care a suferit”, pînă la cele ale Sfintului Isidor din Sevilla, conform cărui *camisas* [cămăși] se numesc „*quia in eis in camis dormimus*”, pentru că dormim în ele în pat.

11. Dar aceste *etimologii populare*, aceste asociații „arbitrare” sînt oare simple „greșeli” în cadrul pretinsei „evoluții normale” a limbii, sînt ele „fenomene patologice” pe care lingvistul trebuie doar să le constate ca atare, restabilind în fiecare caz „realitatea istorică”? Lingvistica poate să se limiteze la istoria exterioară și formală a cuvintelor, ignorînd simțul lingvistic, conștiința semantică a vorbitorilor, relațiile capricioase și multiforme care se stabilesc între simboluri în actele concrete de vorbire? Ar putea să facă acest lucru numai dacă limbajul ar fi un fenomen al naturii, independent de ființele umane care îl creează și îl re-creează continuu. De fapt, așa s-a procedat într-o perioadă în care se credea că lingvistica poate să-și afle locul printre științele naturale, iar limbajul era considerat ca un organism cu viață proprie, guvernat de legi proprii. Dar nu se mai poate face același lucru astăzi, cînd știm că limbajul nu are existență autonomă și că este „guvernat” de către indivizii vorbitori – în conformitate cu niște norme extrem de complexe –, de toți indivizii unei comunității și de fiecare dintre ei, în fiecare act lingvistic concret. A face o istorie pur fonică (formală) a cuvintelor e imposibil, deoarece cuvîntul nu este numai „formă” (sunet), ci unitate a formei și conținutului (sunet și semnificat), iar forma însăși se explică prin semnificat (ca în cazul lui *nigromancia*), așa cum semnificatul poate fi explicat prin formă (ca în cazul lui *iterare* „a călători”). Într-adevăr, etimologia actuală care își propune să fie istorie concretă și completă a cuvintelor, atît a formei, cît și a conținutului lor, istorie a asociațiilor pe care acestea le-au evocat sau le

evocă în conștiința vorbitorilor, deja nu mai neglijează ceea ce numim „simț lingvistic” – adică influența simbolurilor asupra spiritului indivizilor creatori de limbaj –, eventualele viziuni metaforice care guvernează crearea și re-crearea simbolurilor, faptele de cultură care sînt miturile asociate cuvintelor. Evident, etimologia tehnico-obiectivă – care consideră cuvintele ca entități izolate și autonome – și etimologia concretă – care ia în considerare cuvintele în relația lor cu lucrurile și în relațiile lor organice reciproce, precum și (ceea ce ne interesează pe noi aici) în relație cu simțul lingvistic și cu valoarea expresivă atribuite de vorbitori – sînt două lucruri diferite. Bunăoară, a afirma că fr. *pommes d'amour* (trad. apoi în engleză și germană cu *love apples* și *Liebesäpfel*) derivă din ital. *pomi dei mori* nu este deloc greșit din punct de vedere pur exterior, dar nu ne spune nimic referitor la asociațiile pe care expresia le provoacă în conștiința vorbitorilor francezi și nici nu explică în mod satisfăcător forma sa. Tot astfel, din punctul de vedere al etimologiei actuale este insuficient a afirma că *veilleuse* provine din celtică, pentru că istoria semantică (și formală) a acestui cuvînt, doar la origine celtic, a fost schimbată într-un anumit moment prin asociația cu *veiller*, așa cum istoria lui *securis* a deviat prin asociație cu *secare*, iar cea a lui *iterare* prin asociație cu *iter*.

Asistăm, în acest sens, la o reevaluare a „etimologiei populare”, care nu e deloc un fenomen aberant, dat fiind că poate să ne ofere indicii prețioase cu privire la viziunile metaforice care au însoțit și au determinat creația semnelor și care continuă să li se asocieze acestora în vorbire. De aceea, dacă Sf. Isidor nu are deloc dreptate derivînd *camisa* din *cama*, poate nu greșește atît de mult atunci cînd asociază *arapennis* (formă specific hispanică a celticului *arepennis*) – de unde provine sp. *v. arapende* –, cu verbul *arare*: e posibil ca tocmai asociația cu *arar* să fi contribuit la modificarea formei cuvîntului. Iar Dicționarul Academiei, dacă nu are dreptate din punct de vedere istoric, are dreptate din punctul de vedere al simțului lingvistic actual, relaționînd *cordilla* cu *cuerda*, recunoscînd un singur cuvînt *errante* în loc de două (unul derivat din *errar*, altul din *errant*, part. prez. al fr. vechi *errer* < *iterare*).

Nici măcar în descrierea lexicologică sincronică a cuvintelor nu ar trebui să ne limităm la indicarea sensurilor variate, a utilizării diferite a semnelor luate independent sau combinate, neglijînd asociațiile subiective sau „convenționale” pe care ele le suscită în mintea vorbitorilor. Dacă

vrem să pătrundem în realitatea vie a limbajului, va trebui să menționăm, de exemplu, că engl. *bat* este un semn pur denominativ, „fără familie”, că nu dă naștere la nici una din asociațiile și imaginile proprii a „traducerii” sale în fr. *chauve-souris*, ceea ce e valabil numai pînă la un anumit punct, deoarece din punct de vedere descriptiv sugerează mult mai mult. Tot așa, Dicționarul Academiei va fi avînd dreptate, dat fiind criteriul său normativ, atunci cînd explică *émérito* ca adjectiv care se aplică „persoanei care s-a retras dintr-o slujbă sau de la o funcție oarecare, beneficiind de o sumă de bani pentru bunele sale servicii”. Realitatea limbii însă este alta: majoritatea vorbitorilor asociază cuvîntul cu *mérito* și îl interpretează ca „meritos, remarcabil, ilustru”. Oare mulți vorbitori spanioli știu astăzi ce înseamnă (sau „trebuie” să însemne) „se spune mai ales de soldatul care și-a satisfăcut serviciul militar în Roma antică și beneficia de recompensa corespunzătoare meritelor sale”? Că nu este așa ne-o demonstrează același Dicționar al Academiei, făcînd, implicit, aceeași asociație cu *mérito* („...recompensă datorată meritelor sale”), pe care cuvîntul latin *emeritus* nu îl implica, dat fiind că deriva din verbul *merere* sau *mereri*, cu sensul absolut de „a servi în armată”, însemnînd, în consecință, numai și exclusiv „persoana care a terminat serviciul, care se află în afara serviciului activ”, ceva de tipul „pensionar”; soldatul putea să beneficieze sau nu de o recompensă, dar acest lucru nu era indicat de termenul *emeritus*.

Or, toate acestea ne demonstrează că în limbaj – în afară de relațiile semnificative, morfologice, sintactice și cele datorate derivării și compunerii efective și normale – există relații speciale între cuvinte, datorate asociațiilor subiective și metaforice care se stabilesc sporadic sau în mod constant între intuițiile respective sau între aceleași simboluri din rațiuni formale.

12. Să vedem acum care sînt temeiurile creației metaforice în limbaj sau, mai bine zis, dacă pot fi investigate motivele intime ale creației lingvistice. Evident că nu, deoarece creația este inerentă limbajului prin definiție. Nu pot fi prezentate rațiunile impulsurilor capricioase și de nebănuit ale imaginației umane creatoare. Ceea ce poate fi menționat sînt motivele acceptabilității mai mari sau mai mici a unei inovații într-o anumită comunitate. Acestea sînt, în primul rînd, prestigiul creatorului și expresivitatea semnului inventat, rațiuni culturale mai generale, precum și substituirea unei culturi prin alta sau progresul

cultural continuu, apariția continuă în orizontul conștiințelor lingvistice a unor obiecte și idei noi care reclamă cunoaștere și clasificare.

Există însă și motive mai specifice. În primul rînd, „sistemul” limbii care „reclamă” substituirea unui semn dacă acesta a devenit total inexpressiv sau pentru a evita confuzii deranjante. Așa se întîmplă, de exemplu, în faimoasele cazuri investigate de J. Gilliéron, al lat. *apes*, „albină”, substituit prin derivate, împrumuturi interdialectale sau metafore (*mouche-à-miel*), în dialectele franceze în care evoluția fonetică normală a redus termenul la o singură vocală lipsită de expresivitate (*é*) sau al lui *gallus*, substituit prin imaginea lui *bigey* (*vicair* „preot”) într-un dialect din Franța în care, prin evoluție fonetică normală, s-a ajuns să se confunde cu continuarea lui *cattus* (*gat-gat*). Firește, rațiunile prezentate mai sus nu au determinat inovațiile înseși, ci numai acceptarea lor, deoarece, cu toată certitudinea, înainte ca substituirile să se fi produs trebuie să fi existat deja imaginea albinii văzută ca o *mouche-à-miel* „muscă de miere” și a cocoșului printre găini văzută ca un *vicair*, ca un „preot” printre enoriașe.

Alt temei ce determină substituirea unor semne, contribuind sau nu la difuzarea (acceptarea) creațiilor metaforice, este așa-numitul „tabu lingvistic”, adică fenomenul prin care anumite cuvinte asociate unor superstiții sau credințe sînt evitate, fiind substituite prin împrumuturi, eufemisme, perifraze, metafore, antifrază etc. Recent W. Havers a reexaminat acest fenomen într-un studiu ce oferă mult mai mult decît promite titlul său, pentru că nu este doar o simplă bibliografie¹. Printre altele, Havers menționează și enumeră acele *denotata* supuse de obicei tabuului lingvistic: în primul rînd, o serie întregă de animale (ursul, lupul, șarpele, șoarecele, vulpoiul, broasca, nevăstuica, iepurele, capra, albina); anumite părți ale corpului, cum ar fi mîna, în special mîna stîngă; anumite fenomene cum e focul, apoi soarele și luna, bolile și defectele fizice, moartea, zcii și demonii. Tabuul lingvistic se datorează, în special, credinței (foarte înrădăcinate în societățile primitive, dar atestată și în societățile dezvoltate) într-o anumită „magie a cuvintelor”, a identificării numelui cu lucrul denumit: se consideră că a numi un lucru prin termenul său propriu care îi corespunde poate fi periculos întrucît numele lucrului atrage după sine lucrul însuși (bine cunoscuta

¹ W. Havers, *Neure Literatur zum Sprachtabu*, Viena, 1946.

locuțiune latină *lupus in fabula* înseamnă tocmai aceasta: numind lupul, el apare), fiind preferabil, prin urmare, să se întrebuițeze cuvinte sau expresii mai puțin specifice care numesc „fără să numească”.

După cum am menționat, există multe moduri de a substitui cuvintele pe care dorim să le evităm: alterația fonetică (cf. it. *Gribbio!* pentru *Cristo!*, *perdinci* pentru *per Dio*; engl. *gog* pentru *God*; fr. *morbleu* pentru *mort Dieu* și *parbleu, ventrebleu*; magh. *iskola* [literal. „școală”] pentru *Isten* [Dumnezeu]); antifraza (*bendito* în loc de *maldito*); antonomasia (în loc de *Dios* se va spune *el altísimo* sau *el todopoderoso*; în loc de *diablo: el maligno, el tentador, el impuro*, cf. rom. *necuratul*; tocmai acesta din urmă fiind semnificatul propriu al cuvântului grecesc care traducea o imagine analogă evreiască și care a trecut apoi, prin lat. *diabolus*, în limbile romanice. Tot așa, în poemele homerice lui *Zeus* i se spune *πατήρ* „tatăl” sau *νεφεληγερέτα* „cel care adună norii”); împrumutul interidiomatic sau interdialectal (pentru lat. *laevus* în spaniolă există un împrumut din bască: *izquierdo*; în latină, *lupus* e o formă dialectală sabină în loc de cea normală **lucus*, tot așa și ital. *lupo* are aspect fonetic dialectal, în loc de cel normal **lopo*, ca în fr. *loup*, în loc de *leu*, care se conservă numai într-o formulă folosită într-un joc de copii: *à la queue leu leu*) etc. Una dintre substituirile cele mai frecvente este cea care folosește imagini sau metafore (antonomasia și antifraza ar cădea deja într-un fel sub incidența acestui concept). Așa, de exemplu¹, termenul propriu indo-european pentru a desemna „ursul” (a cărui continuare o reprezintă lat. *ursus*, gr. *ἄρκτος*, sanscr. *rksah*, avest. *arso*, arm. *arj*, irl. *art*, alb. *ari*) a dispărut într-o serie întreagă de idiomuri indo-europene și tocmai din limbile care s-au răspândit în zone unde animalul se întâlnește frecvent (slave, baltice, germanice): pentru slavi ursul este „cel care mănincă miere” (rus. *medved*); aceeași imagine se întâlnește, alături de termenul propriu, deja în vedicul *madhuvad-*, ceea ce demonstrează că, de fapt, creația metaforică propriu-zisă preexistă „necesității” de a substitui; o imagine analogă este și gal. *melfochyn*, literal „porc de miere”) pentru baltici, „cel care linge” (lit., let. *lakis*); pentru germani, „brunul” (germ. V.

¹ Cf. A. Meillet, *Quelques hypothèses sur des interdictions de vocabulaire dans les langues indo-européennes*, în idem, *Linguistique historique et linguistique générale*, I, ediție nouă, Paris, 1948, pp. 281-291.

bero, germ. *Bär*, engl. *bear*, sued. *björn*, dan. *bjorn*). Fenomenul, de altfel, apare și în limbi neindo-europene vorbite în zonele septentrionale ale Europei: estonienii, finlandezii, laponii numesc ursul prin imagini care semnifică „gloria pădurii”, „bătrînul”, „cel cu plete”, „labă lată”, „cel care mănincă furnici albe” etc. Tot astfel, un alt animal supus frecvent tabuului lingvistic, *șarpele*, este numit în mai multe limbi indo-europene prin cuvinte care etimologic înseamnă „cel ce se tirăște” (sanscr. *sarpah*, lat. *serpens*, gr. *ἑρπετόν*, alb. *gjarper*), „terestrul” (paleosl. *zmija*), „cel verde” (lit. *zaltys*).

Un exemplu și mai celebru este cel al *nevăstuicii*¹: termenul respectiv latin, *mustela* (fr. v. *mousteile*, cat. *mustela*, prov. *mustelo*), a dispărut din majoritatea dialectelor romanice sau se întâlnește numai sporadic, în zone foarte limitate (leon. *mostolilla*, vizc. *musterle*, gal. *mustela*), fiind substituit printr-o serie întreagă de nume metaforice, diminutive și cuvinte afective, care scot în evidență dorința vorbitorilor de a-și atrage simpatia animalului. *Mustela* (nevăstuica) este astăzi, conform unor dialecte, cea „drăguță” sau „frumoasă” (fr. *belette*, piemont. lomb. *bellola*, *benula*, ven. *belita*, cors. *bellula*, sic. *beddula* și în dialectele spaniole: *bilidilla*, *bonuca*, *monuca*, *buniesta*, *muniesta*) sau o „doamnă”, „domnișoară” sau „soțioară” (it. *donnola*, port. *doninha*, rom. *nevăstuică*, gal. *donocina*, *donicela*, ast. „cumătră” (cast. o „doamnă frumoasă” (piren. *danabere*) sau „cumătră” (cast. *comadreja*, tolos. *kumairelo*, camp. abr. *cummatrella*, *cummarella*, rom. *cumătriță*) sau „noră” (port. dial. *norinha*); este „doamnă sau stăpînă a zidurilor” (gal. *dona das paredes*, sard. *dona de muru*) sau „[cea care are culoare de] pîine și brînză” (arag. nav. *paniquesa*, cu variante sau diminutive în alte zone ale Spaniei; ancon. *panakasu*, *panaccacia*). Și de data aceasta fenomenul este interidiomatic, dat fiind că se întâlnește și în alte limbi neromanice vorbite în Europa: pentru germani nevăstuica este o „tînără domnișoară” (*Jüngferchen*) sau o „nemțoaică frumoasă” (*Schöntierlein*); pentru englezi este o zîină (*fairyl*); pentru maghiari o „domniță” sau „soțioară” (*menyet*), iar pentru basci „pîine și brînză” (*oguigaztai*).

¹ Cf. R. Menéndez Pidal, *Origenes del español*, ediția a III-a, Madrid, 1950, pp. 396-405.

Tabuul lingvistic reprezintă însă doar un aspect al fenomenului mai amplu numit *interdicția de vocabular*, care se datorează nu numai unor superstiții sau credințe, ci și unor rațiuni de natură emotivă sau socială, unor rațiuni de educație, politețe, bune maniere, decență, amabilitate etc. Se evită, de obicei, expresii și cuvinte care sînt considerate prea dure, nepoliticoase sau indecente.

Astfel, ni se pare prea aspru, dacă este vorba mai ales de o rudă de a noastră sau dacă vorbim în prezența unor rude ale defunctului, să spunem că cineva *a murit*; vom spune că *a dispărut* sau că *s-a prăpădit*, *și-a dat sufletul/duhul* sau *s-a dus cu Dumnezeu*; iar în loc de *mort* vom spune *dispărutul* sau *răposatul* sau *defunctul* sau *nefericitul* (cf. it. *mio padre poveretto*, *il mio povero padre*, *mia madre buon'anima*). Chiar atunci cînd ne este absolut indiferent, fiind vorba chiar de un dușman, preferăm să evităm cuvîntul *moarte*: vom spune că *s-a dus la dracu* sau vom folosi alte expresii metaforice (de exemplu, în italiană *rimetterci la pelle*, *rimetterci le ghetto*, *lasciare le penne*; în franceză *casser la pipe*, *fermer son parapluie*, *manger les pissenlits par la racine*; în română *a da ortul popii*). Sînt evitate, mai ales, în prezența celui bolnav, dar și în alte circumstanțe, numele anumitor maladii grave: cf. sp. *mal caduco*, *mal de corazon* „epilepsie”, *mal de la rosa* „pelagră”, *mal frances* „sifilis”; it. *mal caduco* „epilepsie”, *malvagia malattia* „sifilis”, *consunzione* „tuberculoză”. Tot astfel, se evită numele anumitor părți ale corpului considerate a fi indecente, în special organele genitale, cuvintele care se referă la anumite acte fiziologice și în particular la actul sexual sau care se referă la aberații sexuale cum ar fi homosexualitatea, substituindu-se fie prin termeni științifici, fie – în limbajul curent – prin eufemisme de obicei metaforice care, de altfel, foarte repede devin proprii și, în consecință, vulgare, fiind substituite la rîndul lor prin eufemisme noi. Pentru a desemna organele genitale, bunăoară, se folosesc imagini, în general nume de fructe, legume, animale, instrumente muzicale și alte obiecte a căror formă amintește într-un mod oarecare forma acestor organe: „limbajul de alcov” este, în acest sens, un domeniu de creație metaforică continuă. Pentru a desemna actul sexual se folosesc eufemisme (*a dormi*, *a se culca*, *a fi împreună* etc.) sau verbe substitutive care indică acte formal asemănătoare sau mișcări ritmice (în italiană verbul propriu înseamnă din punct de vedere etimologic „a închide / a încuia cu cheia”, iar un

eufemism care a devenit vulgar înseamnă, tocmai „a freca”, cf. magh. *kefélni*, cu sensul de „a avea [a poseda]”; în română un eufemism vulgar înseamnă literal „a regula”. Tot datorită uzului eufemistic, semnificatul fr. *baiser* „a săruta”, curent în epoca clasică, a decăzut rapid, astăzi fiind în general vulgar: în timp ce continuă să se folosească fără inconveniente substantivul (*un*) *baiser*, verbul nu mai poate fi folosit deja în vorbirea decentă, exceptînd unele contexte foarte clare, iar pentru a spune „a săruta” se zice de obicei *embrasser* „a îmbrățișa” (pînă și *embrasser sur la bouche*, *sur la joue*).

Tot astfel, sînt evitați sau substituiți termenii proprii care se referă la o deplorabilă profesie feminină (ca să fim mai expliciti, aceea a femeilor care, conform Dicționarului Academiei, „cîștigă cu corpul lor, dedicîndu-se în mod josnic viciului senzualității”), precum și la locurile unde se practică această meserie. În franceză, femininul corespunzător lui *gars*, *garçon* (*garce*) a dobîndit tocmai acest semnificat și a trebuit să fie substituit sensul de „fată” prin *fille*. Dar acest termen, la rîndul său, se dovedește a fi indecent (cf. sp. *manceba* și derivatele sau semnificatele metaforice de la *niña*, *chica*; it. *quelle ragazze*), încît astăzi pentru a spune „fată” se zice în exclusivitate *jeune fille*; chiar și pentru „fiică” termenul se substituie prin altele (*enfant*, *petite*, *fillette*), dacă contextul se dovedește echivoc. În italiană *orizzontale* este o metaforă curentă, iar *peripatetica* în acest caz se referă numai la obiceiul de „a se plimba” și nu are nimic de a face cu filozofia aristotelică (se folosește de asemenea *passeggiatrice*, „cea care se plimbă”; cf. o imagine analogă într-un cuvînt din argoul pungașilor din Buenos Aires și Montevideo, care derivă din verbul italian *girare* „a se roti, a se răsuci”). În latină se folosea *lupa* „lupoaică [femeie stricată]” (o aluzie ireverențioasă în acest sens se întîlnește la Titus Livius cu privire la Acca Larentia), cu cunoscutul său derivat care nu făcea referire la un „bîrlug de lupoaică”.

13. Aceste motive, precum și altele, facilitează, firește, difuzarea creației metaforice, dar, după cum s-a semnalat, nu pot explica în nici un caz creația însăși, care este o activitate liberă a imaginației. Nici măcar difuzarea unei imagini nu este supusă unei legi de necesitate. Într-adevăr, în cadrul creațiilor metaforice folosite de obicei în prezent, se poate stabili o gradație care merge de la cazurile în care se manifestă o anumită exigență a sistemului, cum sînt cele deja menționate, pînă la

simplică glumă, imaginea hazlie¹ care este acceptată de un număr din ce în ce mai mare de indivizi, datorită în exclusivitate expresivității sale intrinseci. Tot o glumă bazată pe analogia fonetică, un joc de cuvinte au fost la origine cuvintele fr. dial. *herbe sainte* pentru *absinthe* „străin”; precum și it. dial. *siora-mandula* literal „doamna Alexandra”, *mala-lissandra* pentru *salamandra*. O imagine hazlie se intuiește în **excappare* „a ieși de sub mantie”, de unde derivă sp. *escapar*, fr. *échapper*, it. *scappare*, rom. *a scăpa*. O altă imagine hazlie a fost în latina populară *testa* „oală, vas” (cf. sp. *tiesto*)², pentru *caput* „cap”. Dar această glumă a avut o asemenea răspîndire încît a ajuns să substituie în franceză și italiană termenul propriu (în fr. *chef* < *caput* înseamnă astăzi aproape în exclusivitate *șef* și în italiană *capo* cu sens „propriu” are un uz limitat); dar *tête* și *testa* au devenit la rîndul lor termeni proprii și denotativi, adică inexpressivi, fiind substituiți prin imagini noi (fr. *bille*, *bobine*, *pelote*, *poire*, *noisette*, *citron*, *citrouille*; it. *zucca* „dovleac”; cf. sp. *pelota*, *cafetera*, *chimenea*, *melón*, *calabaza*, *pepino*, *pera*, riopl. *mate*; engl. *nut*, *cocoanut*, *onion*, *pumpkin*; germ. *Kopf*, astăzi „cap”, la origine „cupă, pahar”)³. Același lucru se poate spune despre lat. *follis* „foale, burduf, coș”, care și-a păstrat semnificatul propriu în spaniolă și în română (sp. *fuella*, rom. *foiu*), în franceză (*fou*) și în italiană (*folle*) a ajuns să însemne „nebun”, la început însemnînd „cu capul gol ca o bășică”.

La un nivel mult mai profund se intuiesc infinite creații metaforice în funcție de aceeași distincție, clasificare și denumire inițială a ceea ce e cunoscut, a ceea ce se prezintă ca realitate în intuiția omului – creator

¹ Cf. K. Jaberg, *Spiel und Scherz in der Sprache*, Tübingen, 1930.

² V. și rom. *fest*, *feastă*.

³ Nu e necesar să presupunem că imaginea ar fi apărut mai întîi în mediul olarilor, dat fiind că nu numai olarul folosește o imagine cum ar fi aceea de „oală” pentru *cap*. Nu încapem încă să spunem că multe imagini au întîlnit în anumite comunități sociale sau sfere profesionale „condiții optime” pentru apariția și difuzarea lor, dar, în general, ni se pare că se exagerează puțin prin tendința de a căuta originea unei întregi serii de creații metaforice în „limbajele speciale”, care nu sînt întotdeauna „mai metaforice” decît vorbirea curentă. E necesar, de asemenea, să remarcăm că, în ceea ce privește aspectul teoretic al acestei probleme, a găsi originea unei metafore în „limbajele speciale” sau în limbajul infantil nu înseamnă, după cum se crede adesea, a soluționa problema creației lingvistice, care, în plus, nu este o problemă, ci un fapt.

⁴ V. și rom. *scăfîrlie*, *baston*, *dovleac*, *tărtăcuță*, *gulie*, *bilă*, *dîblă*, *mansardă* etc.

al lumii sale specifice și al limbajului său (activitate care se situează ca punte mediatoare între conștiință și lume). Omul cunoaște și desemnează metaforic fenomene și aspecte ale naturii, plante și animale, produsele și activitățile sale proprii, instrumentele pe care le fabrică pentru munca sa. Un „lanț de stînci crestate” pare să aibă dinți ca un ferestruu al tîmplarului; e văzut în consecință ca un *ferestruu* și așa se și numește (port. *serra*; macedo-rom. *șară*), iar anumite fintini și izvoare sînt *ochiuri de apă*. *Lingura* este o „cochilie” (lat. *cochlear* < *cochlea* „cochilie, melc”), iar *burghiul* penetrează lemnul precum un rît de porc pămîntul (sp. *barrena*, prov. *verrina* și cat. *barrina* provin de la lat. *verrinus*, de la *verres* „vier”). Aceeași origine o au și fr. *verrou*, prov. *verrohl*, sp. dial. *verrojo*; cf., în plus, it. *succhiello* „burghiu” < *suculus*, derivat din *sus* „porc”); iar „piesa care ajustează filetul cu șurub” și o anumită parte a roții este o *purcea* (*piuliță*). Grapa [boroana] avea pentru romani dinți de lup (lat. *hirpex* „boroană” < sabin. *hirpus* „lup”), iar *inocula* în uzul său rural primitiv a însemnat „a altoi în ochii unei plante”. Bertoldi enumeră și examinează în studiile sale o serie de creații metaforice care se referă la faună, floră, corpul uman etc. Astfel, pentru a reveni la un exemplu cunoscut și mai bine studiat, liliacul, care pentru spanioli este un „șoarece orb” *murciélago* (lat. *mus caecus*), în unele dialecte din Franța și Italia este un „șoarece chel” (*chauve-souris*) sau un „șoarece zburător” (*souris-volante*), un „șobolan cu pene” (*ratapenada*) sau este un „șoarece-pasăre” (*topucello*); „jumătate-șoarece” (*mezzosorcio*), „jumătate-pasăre” (*mezzoucello*), „rîndunică nocturnă” (*rondinella di notte*), „pasăre nebună” (*cell-matt*), „pasăre de noapte rea” (*uccello di malanotte*), un „spirit” sau „duendecillo” (*spirittello*, nume în care imaginea – cf. gr. *ψυχή* „suflet, spirit” și „fluture” – se bazează de asemenea pe analogia fonetică cu *pipistrello*, *vipistrello*... < *vespertilio*), o „pasăre de rău augur” (*osel del malauguri*) sau „pasăre a demonului” (*auciel du demone*). Vrabia este pentru francezi un „sihastru, pustnic” (*moineau*), așa cum pentru cei din Rio de la Plata o altă pasăre, prin forma pe care o dă cuibului ei, este un *hornero* [pasărea-olar].

Grecii, mari creatori de metafore, vedeau într-o plantă o „barbă de ied” (*τραγοπόγων*, lat. *barba hirci*), în altele, o „limbă de bou” (*βουγλώσσο*, lat. *lingua bovis*), o „coadă de cal” (*ἵππουρις*, lat. *cauda caballi*). Asociaua mușcata cu „cocorul” (*γεράνιον* < *γέρανος* „cocor”),

piciorul-cocoșului cu „broasca” (*βατράχιον* < *βάτραχος* „broască”, lat. *ranunculus*) și rostopasca cu „rîndunica” (gr. *χελιδόνιον* < *χελιδών* „rîndunică”, lat. *hirundinina*). Vedeau crizantema ca „floare de aur” (*χρυσάνθεμον*), iar în gladiolă vedeau săgeți (*ζιφίον*, lat. *gladiolus*; cf. sp. *espadana*) și în nu-mă-uita, „urechi de șoarece” (*μυσοωτίς*, lat. *muris auricula*). Aproape toate aceste plante sînt denumite în latină, apoi în dialecte și în limbile romanice cu nume ce conțin imagini identice sau analoge: de multe ori este vorba de simple traduceri, de „calcuri lingvistice”, dar în unele cazuri s-ar putea vorbi și de intuiții analoge exprimate în termeni analogi.

Fructele de mărăcine seamănă cu niște „cățeluși” și așa se și numesc (fr. *chien*, *cagnot*, abr. *catille*, sp. *cadillo*; cf. rom. *căței de usturoi*); amenzii salciei seamănă cu niște „mîțișori” (fr. *chats*, *catouns*, *mignons*; it. dial. *gatoli*, *gattun*; rom. *mățișori*; cf. sp. dial. *gatillos* „flori de salcîm”); florile de mac sînt ca niște „cocoși” cu creastă roșie (fr. *coquelicot*), iar pentru faptul că din ele copiii fac păpuși sînt „păpuși”, „nevăstuici” sau „călugărițe” (engl. *poppy*; it. dial. *popa*, *popina*, *popola*, *femenota*, *tosata*, *siora* și alte imagini analoge: *fantina*, *marioneta*, *madonina* etc.; fr. *moine*, croată *fratar*); din același motiv pînă și pentru armeni macul este o „soțioară” (*harsnouk*).

Noi cu toții avem la picioare, care sînt „jamboane” (lat. *perna* „jambon, șuncă”), niște oase pe care le-am numit „fluiere” (*tibias*); la umere avem „clavicule”; în gît un „bob de strugure” (*uvula*) și în exterior un măr (*al lui Adam*); mușchii noștri sînt „șorice” (lat. *musculus*, de la *mus* „șoarece”; aceeași imagine în gr. *μυς*, rusă *mysca*, arm. *mukn*, lit. *peles* și limitat la mușchiul degetului mare, germ. *Maus*), iar în ochi avem pupile care, datorită imaginilor atît de mici pe care le vedem reflectate în ele, sînt „păpușele” sau *fetițe ale ochilor*, iar pentru anumiți italieni sînt „îngeri” sau „madone” (sard. *andzelu*, istr. *madunena*, calabr. *madonedda*, „pupilă”). Această din urmă imagine se întîlnește în multe limbi și dialecte, unele dintre ele fără nici o relație posibilă cu restul¹, drept care ar fi foarte dificil să ne gîndim la difuzarea unei creații unice dintr-un centru unic: trebuie să admitem că mai mulți indivizi, în diferite părți ale lumii, au avut intuiții aproape

¹ Cf. V. Bertoldi, *Il linguaggio umano*, pp. 79-81; C. Tagliavini, *Introduzione alla glottologia*, ediția a IV-a, Bologna, 1950, p. 109.

identice și că le-au exprimat, fiecare în limba sa, cu metafore analoge. Într-adevăr, gr. *κόρη* „pupilă” însemna propriu-zis „figură de ceară, păpușică, fetiță”, tot așa și lat. *pupilla* („păpușă, fetiță”, deriv. de la *pupula*, *pupa*), iar imaginea se întîlnește nu numai în greaca modernă (*vivvi*) și în limbile romanice (sp. *niña del ojo*, port. *menina do olho*, veneț. *putina*, *putina de l'oco*, lac. *puparella*, nap. *nennella*, lucan. *signaturella*, lad. *popa*, rom. *fetița ochiului*), ci și în bască (*nini*, *ninika*), în arabă (*sabi*, „copil, pupilă”), în araba din Maroc (*nini*, *numu*, *mimi*), în berberă (*mummu*), în germană (*Kinderlein*); în slovenă (*puncica*), în polonă (*panenka*, liter. „domnișoară”) și în alte limbi slave; în malaeză (*anak mata*, „copil sau fiu al ochiului”) și în alte limbi din Indonezia; în siriană (*sin-kaga*), în swahili (*mwana wa jicho*); se întîlnea deja în indiana veche și în egipteana veche.

14. Am mai putea adăuga sute de exemple. Dar obiectivul nostru era să indicăm doar locul creației metaforice în activitatea lingvistică propriu-zisă, care este totdeauna activitate „poetică” și, deci, creatoare, și să demonstrăm modul în care imaginația umană umple cu multiple semnificate metaforice continuurile fonice – care sînt cuvintele considerate din punct de vedere fizic –, modul capricios în care își schimbă semnificatele, căutînd mereu imagini expresive noi pentru a denumi ceea ce intuiția cunoaște și distinge și modul în care se stabilesc de fiecare dată relații noi între semnele moarte sau muribunde ale limbii, renovînd-o continuu, creînd-o în fiecare moment pentru a o adapta unor intuiții noi. Bucuria, tristețea, durerea și frica omului, modul său de a considera lumea și atitudinea lui față de lume, toate acestea se reflectă în cuvînt, în actul de creație lingvistică. Omul cunoaște și în același timp gîndește și simte, stabilește analogii inedite în intuiție și în expresie, analogii care conțin și manifestă modul său specific de a lua contact cu realitatea. Creațiile individuale sînt imitate, iar prin imitație se difuzează, devin tradiție, patrimoniu de modele lingvistice ale comunității, devin „convenționale”, dar cel puțin pe parcursul unui anumit timp conservă amprenta unui individ creator care a realizat actul revelației inițiale.

Difuzîndu-se, cuvintele se intersectează, se întrepătrund, intră în asociații constante sau sporadice, justificate sau nu din punct de vedere etimologic „obiectiv”. Fiecare cuvînt are o istorie extrem de complexă, care nu e lineară, ci în zigzag, prin cadre, încrucișări și impacte fonice

și semantice, cu alte cuvinte: din *chorda* se face *cordilla* și același cuvânt grecesc, dar care a pătruns în latină în altă epocă, generează *cuerda*, substituind pe lat. *funis*, iar *cordilla* se asociază din nou cu aceasta. Cuvinte de origine diferită se influențează reciproc și se asociază pentru a forma „familii” noi, în timp ce altele, care constituie o „familie”, se separă, pierd relațiile lor asociative și se înstrăinează, izolându-se sau dobândind noi asociații. Cuvinte derivate și descriptive sau metaforice substituie alte cuvinte care au devenit totalmente denominative (care deja nu mai evocă nici o imagine, nici o asociație particulară, adică au pierdut expresivitatea) și, la rîndul lor, devin inexpressive, vulgare sau inadecvate pentru a exprima intuițiile inedite ale vorbitorilor, fiind substituite prin creații noi: imaginea *testa* o substituie pe aceea de *caput*, aceasta, la rîndul ei, se transformă în termen propriu și începe să cedeze în fața unor imagini mai recente.

Cuvintele sînt percepute ca fiind nobile sau vulgare, în funcție de vorbitorii care le utilizează, de asociațiile fonice și semnificative pe care le trezesc, în funcție de situațiile în care sînt folosite. Lexicul latin era în mare parte rustic, dar un latinism folosit astăzi în spaniolă este „nobil” pentru că latina clasică, literară s-a opus pe parcursul mai multor secole latinei vorbite, curente, așa-numitelor [cuvinte] „vulgare” romanice. *Egregius* era în latină, la origine, un cuvînt cu emanație de grajd, deoarece deriva din *grex* „turmă”, dar *egregio* în spaniolă este un cuvînt cu nuanță aristocratică, fiindcă e un cultism și deja nu mai trezește asociații cu turma; *μωσσοτίς* era în greacă o imagine populară hazlie și fără pretenții, deoarece semnifica „ureche de șoarece”, dar *miosota* [nu-mă-uita] în spaniolă este de-a dreptul elegantă, fiindcă nu mai are nimic de a face cu șoarecii și, în plus, are aparență fonematică exotică. Ca să nu mai vorbim de cuvinte ca *orquídea*, care în mintea grecilor ar fi evocat probabil asociații mai curînd indecente.

Cuvintele se schimbă continuu, nu numai din punct de vedere fonetic și din punct de vedere semantic, un cuvînt nu este niciodată același; am spune mai curînd că un cuvînt, considerat în două momente succesive ale continuității folosirii sale, nu este „ni tout à fait un autre, ni tout à fait le même”. În fiecare moment se manifestă ceva care a existat deja și ceva care n-a existat niciodată înainte: o inovație în forma cuvîntului, în folosirea sa, în sistemul său de asociații. Această schimbare continuă, această năzuință neîntreruptă de creație și de

re-creație, în care, ca pe niște pînze ondulate cu mii de nuanțe sau ca pe suprafața scînteietoare a mării în bătaia soarelui, în nici un moment nu se poate fixa un *sistem static concret*, deoarece în fiecare moment sistemul se frînge pentru a se reconstitui și pentru a se frînge din nou în momentele imediat succesive – această schimbare continuă este tocmai ceea ce numim realitatea vie a limbajului.

DETERMINARE ȘI CADRU

Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii

1.1.1. Din când în când, chiar dacă nu în mod foarte frecvent, se remarcă strictețea limitelor impuse lingvisticii atunci când aceasta este înțeleasă, în sens saussurian, ca știință a „limbii”. Astfel, cu câțiva ani în urmă, un lingvist ceh, V. Skalička, semnala – și nu era primul care o făcea – necesitatea unei lingvistici a vorbirii (fr. *parole*)¹. Însă, într-un mod oarecum contradictoriu, el observa, pe de o parte, că o anumită lingvistică a vorbirii exista deja (se referea, anume, la studiile de stilistică realizate de școala idealistă), dar nu izbutea, pe de altă parte, să indice cu claritate care ar trebui să fie problemele acelei lingvistici. Adevărul este că e dificilă constituirea unei științe despre ceea ce rămâne când din vorbire se separă „limba”, pentru că ceea ce rămâne sînt fapte particulare și eterogene. Și mai greu este să se fundamenteze lingvistica privitoare la *parole* dacă se acceptă distincția stabilită de F. de Saussure² ca o distincție „reală”. Limba, în realitate, cuprinde și vorbirea; iar distincția între *langue* și *parole*, pe lângă faptul că admite interpretări diferite, nu este „reală”, ci „formală” și metodologică³.

Recent, lingvistul italian A. Pagliaro, interpretînd în mod profitabil – chiar dacă, desigur, nu „ortodox” – distincția stabilită de F. de Saussure, propune din nou o lingvistică privitoare la *parole*⁴, înțeleasă, această

¹ V. Skalička, *The need for a linguistics of la parole*, în *Recueil linguistique de Bratislava*, I, Bratislava, 1948, pp. 21-38.

² Mă refer, se înțelege, la valoarea și la sensul pe care F. de Saussure a înțeles să le dea distincției operate de el. Distincția însăși dintre *limbă* și *vorbire* (*Sprache-Rede*) este anterioară lui Saussure. Se găsește la G. von der Gabelentz, F.N. Finck și A. Marty. Chiar și la H. Paul apar distincțiile, în parte analoge, dintre *Gemeinsprache* și *Sprache* (*Sprache* corespunzînd mai degrabă „limbajului”), și dintre „uzual” și „ocazional”.

³ Cf., în legătură cu aceasta, *Sistem, normă și vorbire*, în special III și IV, 4.2.

⁴ A. Pagliaro, *Glottologia*, Roma, 1955 (*Parte speciale. Linguistica della „parola”*). Este vorba de un curs predat în anul universitar 1954-1955.

parole, ca „momentul subiectiv al limbii, atitudinea particulară pe care funcționalitatea sistemului o asumă în actul prin care limba se realizează ca discurs”¹. Apoi, în patru studii, admirabile ca toate ale sale, același Pagliaro arată cum un fapt de „vorbire” devine „limbă”, inserîndu-se în tradiție, și cum, invers, posibilitățile „limbii” au fost utilizate de către trei mari poeți pentru a obține anumite valori expresive.

Este, însă, simptomatic faptul că cei doi învățați, în timp ce, pe de o parte, reliefează necesitatea unei lingvistici privitoare la *parole*, consideră, pe de altă parte, că ea nu ar fi integral și întocmai „lingvistică”. Skalička menționează anumite fapte (vorbirea concretă, răspunsul etc.) ca neapartinînd „limbii” și afirmă că studierea lor ar corespunde mai degrabă teoriei limbajului decît lingvisticii². Iar Pagliaro observă că „pe lingvist, momentul subiectiv îl interesează nu în relație cu conținutul de conștiință care se dorește a fi exteriorizat, ci în relație cu limba, cu datul istoric, acesta fiind obiectul studiului său”³.

1.1.2. Necesitatea reliefată de către cei doi autori, cu limitarea pe care amîndoi o semnaleză, permite unele precizări. În primul rînd, s-a constatat că distincția saussuriană nu a avut numai efectele urmărite de Saussure însuși. Saussure a introdus distincția *langue – parole* pentru a indica drept unic obiect al lingvisticii *limba* (fr. *langue*) „în sine și pentru sine”, și în această direcție s-a orientat întreaga lingvistică saussuriană structuralistă. Dar aceeași distincție a avut și efectul contrar: acela de a sublinia importanța problemelor vorbirii (fr. *parole*) și de a justifica, chiar dacă în sens negativ, o lingvistică a lor⁴. În al doilea rînd, este evident că, în ciuda negativității tezelor saussuriene privitoare la *parole*, nu există îndoială în privința exactității lor fundamentale: într-adevăr, se admite fără rezerve că o lingvistică a vorbirii ar trebui să-și afle justificarea prin schema saussuriană și în interiorul ei. Și, în al treilea rînd, se pare că se acceptă ca dat faptul că obiectul propriu și autentic al lingvisticii ar fi „limba”: *vorbirea*

¹ A. Pagliaro, *op. cit.*, p. 5.

² V. Skalička, *art. cit.*, p. 23.

³ A. Pagliaro, *op. cit.*, pp. 4-5.

⁴ Se știe că școala care se consideră cea mai fidelă principiilor saussuriene, cea de la Geneva (Bally, Sechehay, Frei) s-a dedicat tocmai studiului acestor probleme, încercînd să „completeze” (și uneori să corecteze) schemele lui Saussure.

(*parole*) ar putea fi luată în considerație numai în relație cu ea, ca „realizare a sistemului”. Această ultimă convingere are aspect saussurian și, fără îndoială, a fost stimulată de Saussure. Totuși, ea are rădăcini mai vechi și nu este în mod necesar un indiciu de saussurianism: în realitate, prin această centrare a interesului lingvisticii asupra „limbii”, Saussure nu se opunea lingvisticii tradiționale, ci – dimpotrivă – era de acord cu ea¹. Acest fapt ne face să înțelegem, în parte, de ce opoziția față de tezele saussuriene e atât de slabă în această privință. Lingvistica „limbii” (și a limbilor), deși înțeleasă în mod diferit, a fost și este corpul central al lingvisticii. De aceea, în timp ce istoricitatea limbii se impune chiar structuralismului, și vedem născându-se un „structuralism diacronic” – în ciuda echivalențelor stabilite de Saussure: *limbă-sincronie* / *vorbire-diacronie* –, în ceea ce privește ignorata lingvistică referitoare la *parole* reacția se manifestă numai sporadic și nu există un acord cu privire la ceea ce ar trebui să fie această lingvistică.

1.1.3. În orice caz, pare neîndoielnic faptul că trebuie recunoscută necesitatea unei anumite lingvistici care să se ocupe de *parole*. Numai că trebuie înlocuit termenul *parole*, care poate fi ambiguu, cu cel de *le parler* (sp. *el hablar*) în sensul de „activitate de vorbire, activitate lingvistică”. Însă, o dată admisă necesitatea menționată, e cazul să vedem dacă trebuie admise și limitările ei. Se cuvine să ne întrebăm dacă o *lingvistică a vorbirii* trebuie să se justifice în mod real din punctul de vedere al limbii și în interiorul schemei saussuriene. Să se observe că lingvistica vorbirii este considerată ca *altă* lingvistică și semnalată ca „necesară” (deși încă neconstituită) numai pentru că se acceptă distincția saussuriană și pentru că, implicit, se admite că lingvistica este știința „limbii”. Dar, din alt punct de vedere, ar fi mai bine cazul să ne întrebăm dacă există o lingvistică fără să fie lingvistica vorbirii. „Limba” însăși ce altceva este dacă nu un aspect al vorbirii?

¹ Nu este sigur – cum crede V. Skalička, *op. cit.*, p. 22 – că lingvistica presaussuriană a fost o „lingvistică a vorbirii”, nici că Humboldt a încurajat o asemenea lingvistică. Dimpotrivă, Humboldt a insistat, pe bună dreptate, asupra sistematicității vorbirii; iar lingvistica istorică, chiar cea mai „atomistă”, a fost întotdeauna și este în mod necesar (cf. 1.1.5) lingvistică a „limbii”: ea poate studia „cuvinte”, dar totdeauna ca „fapte de limbă”.

1.1.4. După opinia noastră, lărgirea sau reforma unei discipline nu trebuie să se justifice negativ, prin insuficiența schemelor care au fost impuse obiectului său, ci pozitiv, prin realitatea obiectului însuși. Dar obiectul lingvisticii („știința limbajului”) poate fi numai *limbajul*, sub toate aspectele sale. Iar limbajul se înfățișează în mod concret ca *activitate*, anume ca *vorbire* (afirmația lui Humboldt, că limbajul nu este *ἔργον*, ci *ἔνέργεια* nu e un paradox sau o metaforă, ci o simplă constatare). Mai mult: numai pentru că se manifestă ca activitate, limbajul poate fi studiat și ca „produs”¹. Într-adevăr, ca să amintim o distincție aristotelică, o activitate poate fi considerată: a) ca atare, *κατ' ἐνέργειαν*; b) ca activitate potențială, *κατὰ δύναμιν*; c) ca activitate realizată în produsele sale, *κατ' ἔργον*. Nu este vorba, evident, de trei realități diferite, ci de trei aspecte, mai bine zis de trei moduri de a considera aceeași realitate. Totodată, vorbirea e o activitate *universală* care se realizează prin indivizi *particulari*, ca membri ai anumitor comunități *istorice*. Prin urmare, ea poate fi considerată, în sens universal, în sens particular și în sens istoric.

Vorbirea κατὰ δύναμιν este „știința” de a vorbi [fr. *savoir parler*, sp. *saber hablar*], în care se pot distinge o treaptă universală, una particulară și alta istorică: aceasta din urmă este tocmai „limba” ca *avere lingvistică*, adică „știința” de a vorbi în conformitate cu tradiția unei comunități. *Vorbirea κατ' ἐνέργειαν* este, în plan universal, vorbirea pur și simplu: activitatea lingvistică concretă, privită în general; în plan particular, este *discursul* – actul sau seria de acte al(e) – cutării individ în cutare împrejurare; iar în plan istoric, este *limba concretă*, adică *un mod de a vorbi* specific unei comunități, care se stabilește, ca element esențial, în activitatea lingvistică a comunității. În ceea ce privește *vorbirea κατ' ἔργον*, nu poate exista un punct de vedere propriu-zis universal, căci avem de-a face totdeauna cu „produse” particulare: cel mult se poate vorbi de „totalitatea textelor”. *Vorbirea ca „produs”* este, în plan particular, tocmai *textul*, iar în plan istoric se identifică iarăși cu „limba”, căci „produsul istoric”, în măsura în care se păstrează (adică în măsura în care se acceptă ca model pentru

¹ Ceea ce apare efectiv și primar ca „produs” nu poate fi studiat ca atare (dacă nu se cunoaște activitatea care îi corespunde), ci numai ca „lucru”.

acte ulterioare și se inserează în tradiție), devine *vorbire κατά δύναμιν*, adică „știință” lingvistică¹.

1.1.5. Asta înseamnă că întreaga lingvistică a fost întotdeauna și este o lingvistică a vorbirii și că, în realitate, nu există altă lingvistică. Și „lingvistica limbilor” (lingvistica istorică) este o lingvistică a vorbirii, căci limbile *se vorbesc* ori *s-au vorbit*². „Limba” este, concret, un *mod istoric de a vorbi*. Pentru fiecare vorbitor ea este o „vorbire potențială”: o „știință” de a vorbi conform unei tradiții. Iar pentru lingvist este un *sistem dedus din vorbire*, după cum știau W. von Humboldt și H. Paul și cum au semnalat V. Pisani³ și diverși structuraliști nord-americani, fără să fi trecut prin furcile caudine ale sociologiei durkheimiene și ale distincției *langue-parole*. Până și ceea ce se cheamă „sistem al limbii” nu este altceva decât însăși sistematicitatea oricărei vorbiri istoricește determinată.

1.2.1. În ce sens, așadar, poate fi necesară o nouă lingvistică a vorbirii? În două sensuri, amîndouă esențiale.

În primul rînd, pare necesară o schimbare radicală a punctului de vedere: nu trebuie explicată vorbirea din punctul de vedere al limbii, ci invers. Și asta pentru că limbajul este în mod concret vorbire, activitate, și pentru că vorbirea e mai cuprinzătoare decât limba: în timp ce limba e în întregime conținută în vorbire, vorbirea nu e în întregime conținută în limbă. După părerea noastră, trebuie inversat cunoscutul postulat al lui F. de Saussure⁴: în loc de a ne situa pe terenul limbii, „trebuie să ne situăm din primul moment pe terenul vorbirii și să luăm vorbirea ca normă a tuturor celorlalte manifestări ale limbajului” (inclusiv ale

¹ Rămîn în afara limbajului propriu-zis – și, prin urmare, în afara lingvisticii – atît „putința de a vorbi” condiționată fiziologic și psihic („facultatea limbajului”) și „impulsul expresiv”, cît și textul ca realizare de valori (practice, logice, fantastice sau estetice). Lingvistica se ocupă numai de limbaj „ca atare”, adică de ceea ce Aristotel a definit ca „λόγος σημαντικός”.

² De asemenea, e neîntemeiată distincția radicală care s-a dorit a fi stabilită între lingvistica diacronică și cea descriptivă: e vorba de doua aspecte ale aceleiași lingvistici istorice. Și lingvistica descriptivă este „istorică”, deoarece limba este prin natura sa un „obiect istoric” (ceea ce nu vrea să spună că este un „lucru”).

³ Cf. V. Pisani, *La lingua e la sua storia*, în *Linguistica generale e indoeuropea*, Milano, 1947, pp. 9-19.

⁴ Cf. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, trad. sp. *Curso de lingüística general*, Buenos Aires, 1945, p. 51.

„limbii”). Și, în loc să considerăm *vorbirea*, precum Pagliaro, ca „momentul subiectiv al limbii” (cf. 1.1.1), ar fi mai convenabil să considerăm *limba* ca „momentul istoricește obiectiv al vorbirii”. Din punctul nostru de vedere, studiul limbii e studiul unui aspect al vorbirii: un aspect al vorbirii care nu e abstract, nici exterior vorbirii înseși, care, firește, e fundamental, căci vorbirea este întotdeauna istorică: înseamnă totdeauna „a vorbi o limbă”.

1.2.2. În acest prim sens, o lingvistică a vorbirii se justifică, deci, ca lingvistică teoretică, urmînd să considere problemele limbajului din perspectiva activității lingvistice concrete. Istoricitatea vorbirii nu trebuie să ne facă să-i uităm universalitatea. Anume, trebuie să facem mereu distincție între *problemele istorice* ale limbilor (care pot fi „generale”) și *problemele universale* ale vorbirii. În multe cazuri, adoptarea la nivelul universal a punctului de vedere al „limbii” duce la absurdități incredibile sau la impasuri fără ieșire, și implică renunțarea din capul locului la rezolvarea problemelor care se pun. Astfel, funcțiunile lingvistice nu se pot defini prin raportare la limbi, ci numai prin raportare la vorbire. Categoriile verbale, de exemplu, nu au „definiție” paradigmatică, nici sintagmatică și nu sînt clase lexicale ale limbilor, ci moduri semnificative ale vorbirii – și de aceea „universale” (deși nu sînt „generale” din punct de vedere istoric) –, cărora, în limbi determinate, le corespund moduri formale determinate ale expresiei (care pot fi atît paradigmatic, cît și sintagmatic). Nu e posibil să definim o categorie „într-o limbă”, ci putem numai să verificăm dacă ea există sau nu în limba respectivă și, dacă există, să arătăm care este schema formală care îi corepunde: nu e posibil, de exemplu, să se stabilească *ce este* verbul sau adjectivul „în latină” sau „în germană”¹. Iar anumite probleme care se dovedesc a fi insolubile se prezintă în acest fel tocmai pentru că se pun în planul „limbii”, unde nu au soluție. Așa este, de exemplu, problema „schimbării lingvistice” și a „cauzelor” ei. O asemenea problemă nu există: în realitate, e vorba de problema permanentei constituirii și transmiterii a limbii prin intermediul vorbirii, de felul în care creația – determinată în diferite moduri – devine tradiție. Și asta nu e o problemă cauzală: e o problemă de tipul *pentru*

¹ Așa-numitele „definiții formale” sînt descrieri de scheme idiomatice, și nu definiții de categorii.

ce și cum, nu de tipul *de ce*. Există condiții în interiorul cărora acționează libertatea lingvistică și rațiuni de ordin final ale acestei libertăți, dar ele nu sînt „cauze” și nu acționează asupra „limbii”¹.

1.2.3. În al doilea rînd – dacă se acceptă necesara tripartiție a punctelor de vedere cu privire la activitatea lingvistică (cf. 1.1.4) –, este loc pentru o lingvistică a vorbirii în sens strict. Într-adevăr, există și este solid constituită *lingvistica limbilor*, adică a vorbirii la nivel istoric. Există, de asemenea, o *lingvistică a textului* sau a vorbirii la nivel particular (care este totodată studiul „discursului” și al respectivei „științe”). Așa-numita „stilistică a vorbirii” este tocmai o lingvistică a textului. În schimb, nu există, ca disciplină constituită, lingvistica vorbirii *κατ' ἐπέχειαν* la nivel universal (care, implicit, ar fi, în același timp, studiul respectivei *δύναμης*). Există, fără îndoială, premisele pentru constituirea acestei lingvistici, sub formă de sugestii și observații, mai mult sau mai puțin elaborate, risipite în lucrări cu caracter general². Dar asemenea premise, pe lângă faptul că sînt lipsite de sistematizare, rămîn în parte inoperante în plan descriptiv, pentru că se consideră că aparțin de lingvistica teoretică. În schimb, în opinia noastră, lingvistica vorbirii în sens strict ar fi o lingvistică descriptivă, o adevărată *gramatică a vorbirii*, și anume, o gramatică indispensabilă atît pentru interpretarea sincronică și diacronică a „limbii”, cît și pentru analiza textelor. Într-adevăr, din punct de vedere sincronic, limba nu oferă numai instrumentele exprimării și schemele ei, ci și instrumentele de transformare a „științei” de a vorbi în activitate; iar din punct de vedere diacronic, tot ce se întîmplă în limbă se întîmplă numai prin

¹ Mă ocup pe larg de această problemă în lucrarea mea *Sincronia, diacronia e historia*, Montevideo, 1958 [¹ *Sincronie, diacronie și istorie*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, 1997].

² Astfel, de exemplu, în: A. Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, Oxford, 1951; Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, 1950; L. Bloomfield, *Language*, New York, 1933; K. Bühler, *Sprachtheorie*, trad. sp. *Teoría del lenguaje*, Madrid, 1950. Dintre acești învățați, Ch. Bally este poate cel care a observat cel mai bine natura problemelor vorbirii, chiar dacă modul său de a pune problemele și soluționarea lor ridică serioase rezerve. L. Bloomfield aplică punctul de vedere al vorbirii în domeniul gramaticii propriu-zise și obține rezultate importante; vezi, de exemplu, capitolul despre „substituție” (*op. cit.*, pp. 247-263). În afară de asta, de multe probleme care ar aparține propriu-zis lingvisticii vorbirii s-a ocupat chiar gramatica limbilor.

vorbire. Totodată, analiza textelor nu se poate face cu exactitate fără a cunoaște tehnica activității lingvistice, căci depășirea limbii – care se manifestă în orice discurs – se poate explica numai prin posibilitățile universale ale vorbirii.

1.2.4. Obiectul propriu al „gramaticii vorbirii” ar fi, deci, tehnica generală a activității lingvistice. Sarcina ei ar trebui să fie aceea de a recunoaște și descrie funcțiile specifice ale vorbirii *κατ' ἐπέχειαν* și de a indica instrumentele ei posibile, care pot fi atît verbale, cît și extraverbale. Într-adevăr, așa cum s-a mai spus, vorbirea este mai cuprinzătoare decît limba: își utilizează propriile circumstanțe (în timp ce limba e în afara circumstanțelor) și recurge și la activități complementare nonverbale – ca mimica, gesturile, modalități de exprimare a manierelor, și chiar tăcerea –, adică la suspendarea intenționată a activității verbale¹. În afară de asta, tot ce nu este în mod permanent funcțional (distinctiv) în „limbă” poate deveni, în mod ocazional, funcțional în exprimarea verbală; iar în interiorul limitelor înseși ale funcționalității permanente există largi posibilități de selecție pentru a realiza funcțiuni ocazionale, după o tehnică ce trece dincolo de „limbă”, de idiomatic².

1.2.5. Tocmai acestei tehnici generale a vorbirii îi aparțin *determinarea*, ca ansamblu de operații, și *cadrele*, ca instrumente circumstanțiale ale activității lingvistice. Problema determinării va fi studiată aici numai în ceea ce privește *determinarea nominală*. În ceea ce privește „cadrele”³, ne vom limita la lărgirea inventarului, delimitînd o serie de cadre care, de obicei, nu sînt percepute sau se confundă cu altele, și la consemnarea schematică a posibilelor linii directe pentru studiul sistematic al funcțiilor lor.

¹ Cf. H.C.J. Duijker, *Extralinguale elementen in de spraak*, Amsterdam, 1946, unde se studiază mai ales interdependența dintre intonație și mimică. Firește, lingvistica nu are de ce să se dedice studiului descriptiv al activităților expresive nonverbale, studiu care poate fi lăsat în seama așa-numitei „științe a expresiei”. Dar nu poate să nu recunoască și să nu semnaleze funcția lor de modificatori ai vorbirii concrete. Astfel, deosebiri de exprimare care se constată între „limba vorbită” și „limba scrisă” se datoresc, în mare măsură, faptului că aceasta din urmă nu dispune de activități expresive complementare.

² Cf. stud. *Formă și substanță în sunetele limbii*, III, 3.3, în vol. Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*, Buc., 2004, pp. 153-157.

³ Termenul „cadru” (sp. *entorno*) se folosește aici în sensul cu care apare la K. Bühler.

2.1.1. Corespund domeniului „determinării” toate acele operații care, în limbaj ca activitate, se execută *pentru a spune ceva despre ceva prin intermediul semnelor limbii*, adică pentru „a actualiza” și a orienta spre realitatea concretă un semn „virtual” (aparținând „limbii”) sau pentru a delimita, preciza și orienta referința unui semn (virtual sau actual). Însă, așa cum am precizat, aici ne interesează exclusiv determinarea nominală, pe care, în plus, o luăm în considerație numai în planul așa-numitului „limbaj enunțiativ”, adică în mod independent de orice intenție stilistică. Chiar așa stînd lucrurile, este vorba de o tehnică îndeajuns de complexă. Charles Bally, care a tratat destul de amplu această problemă¹, stabilește distincția, desigur importantă, între „actualizare” și „caracterizare”. Dar această distincție rămîne insuficientă. În realitate, determinarea nominală cuprinde cel puțin patru tipuri de operații, pe care le putem numi convențional: *actualizare, discriminare, delimitare și identificare.*

2.1.2. Instrumentele verbale care îndeplinesc aceste funcții pot fi numite *determinatori nominali*. Cu scopul de a face ca distincțiile necesare (referitoare la *funcții*, nu la *instrumente*) să pară clară din punct de vedere intuitiv, în cele ce urmează vom menționa, în fiecare caz, exemple de determinatori, cu referire specială la spaniolă. Aceasta, totuși, nu implică faptul ca determinatorii să aibă, fiecare, o funcție constantă, și numai una singură. Este o greșeală curentă a formalismului lingvistic (care nu coincide în întregime cu *funcționalismul*) aceea de a nu distinge întotdeauna și cu toată claritatea între *formă și funcție*. În realitate, aceeași trăsătură formală poate îndeplini diverse funcții, poate îndeplini mai multe funcții în același timp și poate chiar să fie funcțională în anumite cazuri și să nu fie în altele. Astfel, articolul este o trăsătură opozițională și are funcție determinativă în fr. *havre / le havre*, sp. *palmas / las palmas*, însă e inerent și afuncțional (din punct de vedere gramatical) în *Le Havre, Las Palmas*, și este opozițional, dar nu îndeplinește funcție determinativă în *Juana / la Juana*. Invers, aceeași funcție poate fi îndeplinită de diferite instrumente, și se poate

¹ Ch. Bally, *op. cit.*, p. 77 și urm. Multe sugestii și observații pertinente se pot găsi și la W.E. Collinson, *Indication. A Study of Demonstratives, Articles and other „Indicators”*, Baltimore, 1937. Cf. și L. Bloomfield, *Language*, pp. 203-204; K. Rogger, *Langue-Parole und die Aktualisierung*, în ZRPh, 70, 1954, pp. 341-375.

realiza chiar și fără ajutorul instrumentelor verbale. Astfel, în română articolul este actualizator, ca în toate limbile romanice, însă majoritatea prepozițiilor implică actualizarea (cf. *spre soare, pe scaun, pentru neam*); nici latina nu dispunea de instrumente pur și simplu actualizatoare, deși, firește, nu ignora actualizarea. În afară de asta, trebuie să observăm că, dacă o operație determinativă se dovedește a fi superfluă sau se realizează implicit (prin alți determinatori sau prin context), instrumentele specifice operației implicate se pot folosi pentru realizarea altor funcții. Astfel, articolul folosit cu cuantificator are funcție individualizantă (cf. fr. *les deux hommes*, sp. *los dos hombres*) și, aplicat la un nume prin sine însuși actual și individual, poate îndeplini funcție stilistică (cf. fr. *Clémenceau, le Clémenceau*). În sfîrșit, trebuie să precizăm că se vor da ca exemple mai ales elemente în care „instrumentalitatea” (funcția morfematică) este constantă sau, cel puțin, uzuală, chiar dacă nu va fi vorba numai de simple „morfeme”, ci, adesea, și de elemente semantice (cf. cuantificatori de tipul sp. *una docena de* „o duzină de”, *una serie de* „o serie de”). Însă diferite alte elemente pot îndeplini funcții ocazional determinative. Astfel, sintagma *que vino ayer* („care a venit ieri”) este specificatoare și selectoare în *el hombre que vino ayer dice que...* („omul care a venit ieri zice că...”), dar nu este așa în *Juan, que vino ayer, dice que...* („Juan, care a venit ieri, zice că...”). Prin urmare, ceea ce urmează să se spună despre „determinatori” trebuie să înțelegem că se referă la aceste trăsături formale considerate ca instrumente ale cutărei sau cutărei *funcții*, și nu ca simple elemente materiale.

2.2.1. Operația determinativă fundamentală – și, în mod ideal, primară – este, fără îndoială, *actualizarea*. Numele aparținînd competenței idiomatiche nu sînt „actuale”, ci „virtuale” nu semnifică „obiecte”, ci „concepte”. În măsura în care ține de limbajul *κατά δόξαν*, un nume *numește* un concept (care este, tocmai, semnificația virtuală a numelui însuși) și numai în mod potențial *desemnează* toate obiectele ce cad sub acel concept. Numai în vorbire un nume poate *denota* obiecte¹. Altfel spus, un nume considerat în afara activității

¹ Cînd un nume se aplică în mod intenționat pentru a denota un obiect subordonat altui concept decît cel „numit” de numele însuși, spunem că ne aflăm în fața unei metafore. Firește, o metaforă se recunoaște ca atare în măsura în care ambele valori

lingvistice este totdeauna nume al unei „esențe”, al unei „ființe”, ori al unei *identități*, care poate fi identitate aparținând unor obiecte diferite (reale, posibile sau eventuale), ca în cazul numelor comune, sau „identitatea unui obiect cu el însuși” (*identitate istorică*), precum în cazul numelor proprii; nu se referă la *ipseitate*¹, din moment ce pentru aceasta e necesar un act concret de referință. Pentru a transforma competența lingvistică în vorbire – pentru a spune ceva despre ceva cu ajutorul numelor – este deci necesar să orientăm semnele respective spre obiecte, transformând desemnarea potențială în desemnare reală (*denotare*). Așadar, „a actualiza” un nume înseamnă tocmai această orientare a unui semn conceptual către domeniul obiectelor. Sau, mai strict, actualizarea este operația prin care semnificația nominală se transferă de la „esență” (identitate) la „existență” (ipseitate) și prin care numele unei „ființe” (de exemplu, sp. *hombre* „om”) devine denotatul unei „entități” (de exemplu, *el hombre* „omul”), al unui „existențial” căruia identitatea semnificată i se atribuie prin actul însuși al denotării². Este vorba, așadar, de integrarea primară între o „cunoaștere” actuală și o „știință” anterioară, care se manifestă prin denotarea a ceea ce se cunoaște cu numele a ceea ce este știut.

2.2.2. În multe limbi o astfel de operație pretinde instrumente verbale specifice, care sînt tocmai „actualizatorii”³. Actualizatorul prin

(„denumitul” și „denotatul”) se percep în același timp ca diferite și ca asemănătoare. Tema metaforei aparține și ea lingvisticii vorbirii. Deocamdată devine evident faptul că metafora nu e „o comparație abreviată”; dimpotrivă, comparația este o metaforă explicită.

¹ Într-o exprimare de tipul „A este om, animal, poet, copil etc.”, numim *ipseitate* elementul A considerat independent de ceea ce se spune despre el (și de faptul că se află implicat chiar în subiect), iar *identitate* faptul că în fiecare caz se vorbește despre A.

² Trebuie să se înțeleagă faptul că „obiectele” despre care se vorbește sînt obiectele semnificate ca atare („intenționale” sau „existențiale”), cărora nu e necesar să le corespundă obiecte „existente” în mod natural. Distincția între obiect „intențional” și obiect în mod empiric „real” nu este relevantă din punct de vedere lingvistic.

³ Ca să excludem echivocurile, trebuie subliniat faptul că, spunînd că un actualizator „actualizează un semn virtual”, folosim un mod de a vorbi convențional și impropriu, deoarece, în realitate, cel care „actualizează” nu este „actualizatorul”, ci intenția de semnificare a vorbitorului: actualizatorul nu face decît să facă cunoscută în mod material actualizarea. Această observație este valabilă pentru tot ceea ce se va spune în continuare cu privire la instrumentele verbale (care nu cuantifică, nu selecționează etc., ci doar fac cunoscută cuantificarea, selecționarea etc.) și, în general, pentru limbajul folosit de

excelență este articolul numit „definit” sau „hotărît”. În schimb, articolul numit „generic” sau „nehotărît” poate fi, în același timp, cuantificator și particularizator. Și, chiar în ceea ce privește articolul „hotărît”, exemple mai evidente ar fi cele de tipul engl. *the* sau magh. *a, az*, căci în spaniolă, ca în diferite alte limbi, articolul este și morfem de gen și număr (cf. sp. *la crisis / las crisis* „criza / crizele”). Numai în anumite cazuri articolul poate fi considerat simplu actualizator, de exemplu în sp. *el alma* „sufletul”, în care genul nu este indicat¹, iar numărul poate rezulta și din opoziția *alma / almas*. Dar, în general, actualizarea este numai funcția specifică, nu și unica funcție a articolului.

În numeroasele limbi în care articolul nu există, ca latina și majoritatea limbilor slave, pura actualizare și, ca urmare, simpla opoziție dintre esență și existență nu au nici o manifestare explicită, ci se exprimă numai implicit prin cadre, sau împreună cu alte funcții, ca „localizarea” (cf. lat. *liber / hic liber*, scr. *knjiga / ova knjiga*). Și chiar în limbile care cunosc articolul există nume care nu necesită actualizatori, ele actualizîndu-se prin simplul fapt de vorbire sau prin funcția pe care numele în cauză o îndeplinește în propoziție; așa sînt, de exemplu, numele proprii. Totuși, numele proprii pot avea articol inerent și pot chiar să-l primească, deși nu ca actualizator (cf. 2.1.2)¹.

2.2.3. Menționăm faptul că ceea ce „se actualizează” nu sînt „conceptele”, care – prin definiție – reprezintă semnificații virtuale. De aceea, formularea lui Ch. Bally: „Actualiser un concept, c'est l'identifier à une représentation réelle du sujet parlant”² – în ciuda

lingvistica descriptivă. De asemenea, trebuie semnalat faptul că opoziția dintre esență și existență reprezintă o distincție intelectuală și nu o separație reală: esența nu se atribuie din afara entităților, ci se recunoaște în ele.

¹ În spaniolă, art. masc. sg. *el* înlocuiește art. fem. sg. *la* înaintea substantivelor feminine care încep cu a sau ha tonic: *el alma, el habla*.

² De altfel, prezența sau absența articolului este indiferentă în ceea ce privește semnificația categorială. De aceea, contrar interpretării lui K. Vossler, *Frankreichs Kultur und Sprache*, trad. sp. *Cultura y lengua de Francia*, Buenos Aires, 1955, pp. 111-112, faptul că unele nume (*Deus, Diables, Enemis, Enfer, Paradis, Finimuz, Soleilz, Raison, Paix* etc.) s-au folosit în vechea franceză fără articol nu înseamnă că ele erau considerate „nume proprii”, ci înseamnă numai că erau „actuale prin ele însele”, *la fel ca numele proprii*.

² Ch. Bally, *op. cit.*, p. 77.

semnalatei coincidențe cu interpretarea mult mai adecvată care apare la J. Lohmann și W. Bröcker (care opun pe *Sein* lui *Seiende*¹) – se dovedește a fi mai degrabă nefericită. Se poate vorbi de actualizarea unei semnificații, a unui semn sau a unui nume (dat fiind că semnificația cuprinde „conceptualul” și „obiectivul”, iar un nume poate fi atât denumire a unui concept, cât și denotare a unui obiect), dar nu de „actualizarea” unui concept. Un concept ca atare nu poate să se actualizeze nici „să se identifice” cu o reprezentare, căci asta ar echivala cu transformarea lui într-un „obiect”, adică în altceva decât este conceptul însuși. Noi vorbim și de „concepte”, însă numai considerându-le ca obiecte mentale, din moment ce semnificația actualizată se referă în mod necesar la obiecte; astfel, *masă* este nume al unui concept, însă expresia „conceptul de ‘masă’” – în măsura în care denotă – denotă un obiect și nu un concept. Cu alte cuvinte, un concept este totdeauna „virtual”. Prin urmare, el poate doar *să se relaționeze* (și nu *să se identifice*) cu un „actual”. Și tocmai această relație este cea care se revelează în denotație.

În plus, distincția dintre „virtual” și „actual” nu coincide cu distincția dintre „limbă” și „vorbire”, cum pare să creadă Bally. Tot Bally crede că există semne care sînt actuale în „limbă” (ceea ce, totuși, nu e sigur: ele pot fi așa ceva numai într-o vorbire interioară; „limba”, în afară de cazul în care am dori s-o alcătui din bucăți întregi de „zicere”, nu *spune* nimic despre nimic); iar vorbirii îi aparțin și semnificații virtuale și înșiși actualizatorii, precum și diferite alte elemente care sînt „insensibile” în raport cu actualizarea. Astfel, în aceeași vorbire un nume poate fi semn al unui virtual, de exemplu, atunci cînd îndeplinește o funcție „delimitativă” (cf. sp. *la casa de madera* „casa de lemn”, unde *madera* este un virtual, în ciuda faptului că toată expresia este actuală), sau o funcție predicativă (cf. „Socrate este om”).

2.2.4. Și nici nu este sigur – cum crede Bally² – că actualizarea coincide cu individualizarea, localizarea și cuantificarea. Este vorba de operații distincte (cf. 2.3), iar simpla actualizare nu o implică pe nici una dintre celelalte trei operații. Într-adevăr, entitatea denotată de un

¹ Ch. Bally, *op. cit.*, p. 83, nota.

² Ch. Bally, *op. cit.*, p. 78.

nume actualizat poate fi și *entitate în general*, ceea ce scolastici numeau *ens rationis* („entitate a rațiunii”), adică tocmai o entitate „nediscriminată”, în nici un fel, ca în enunțuri de tipul „omul este muritor”. În cazul unui asemenea enunț, nu se pune problema să întrebăm „care om?” (ca individ), căci, în mod evident, nu este vorba de nici un om în particular. În schimb, este sigură situația opusă, anume că operațiile discriminative implică actualizarea (cf. 2.3.6).

2.3.1. Tocmai pentru că simpla actualizare nu implică altceva decât sensul „obiectiv” („non-conceptual”) al intenției semnificative – transformarea desemnării virtuale în desemnare actuală –, denotarea necesită determinări ulterioare, de fiecare dată cînd nu este vorba de „entități în general”, ci de un *grup* de entități particulare, grup care poate fi constituit din toate entitățile particulare, corespunzătoare unei „entități în general” (*oamenii, toți oamenii*) sau dintr-o singură entitate în particular (*un om, acest om*). Complexul acestor operații determinative ulterioare actualizării – care se și realizează în planul semnificației „obiective” și orientează denotarea spre un grup eventual sau real de entități particulare, deși întotdeauna în interiorul posibilităților referențiale ale unui nume – constituie ceea ce propunem aici să numim *discriminare*. În raport cu discriminarea, entitățile denotate se prezintă ca exemple ale unei „clase” sau ca reprezentante ale unui „tip”¹, sau, de asemenea, ca porțiuni ale unui „obiect extins” (în cazul substantivelor-nume de materie).

2.3.2. Și discriminarea poate fi implicită (astfel, numele proprii semnifică entități deja discriminate)², poate să se realizeze prin mijlocirea cadrelor (cf. valoarea unei expresii concrete ca: „privește avionul!”, eventual însoțită de un gest), sau poate necesita anumite instrumente verbale, pe care le vom numi *discriminatori*. Din punctul de vedere al operațiilor pe care le cuprinde, în cadrul discriminării trebuie să distingem *cuantificarea, selectarea și situarea*; prin urmare, discriminatorii pot fi: *cuantificatori, selectori și situatori*.

2.3.3. *Cuantificarea* este operația prin care, pur și simplu, se stabilește numărul sau numerabilitatea obiectelor denotate. Ea poate fi *definită* sau *nedefinită*. Astfel, sînt *cuantificatori* definiți: *doi, trei...*, o

¹ Despre deosebirea dintre „clasă” și „tip”, cf. W.E. Collinson, *op. cit.*, pp. 39-40.

² Cf., în volumul *Teoria limbajului...*, stud. *Pluralul numelor proprii*, 4.3.

sută, o mie, toți, zero, o duzină etc., iar nedefiniți: puțini, mulți, destui, diverși, atîți, cîți?, cîțiva (în construcții ca: am cîțiva prieteni), unii, fr. des, sp. unos etc.¹ Un tip particular de cuantificare este *singularizarea* (cuantificarea ca *umu*). În plus, domeniului cuantificării îi aparține, de asemenea, variațiunea gramaticală de număr².

Simpla cuantificare este o discriminare *eventuală* și *internă*: nu implică *aplicarea*, ci numai *aplicabilitatea* numărului la un grup de particulari, și nu opune acest grup altor particulari din aceeași „clasă” (sau de același „tip”), adică nu implică nici o „selectare”. Acest lucru este sigur chiar în ceea ce privește singularizarea; astfel, *un om*, într-un enunț matematic de felul: „*un om*, și încă *un om*” nu se prezintă ca aplicat, ci numai ca aplicabil la „*un om*” în particular, și nu opune în nici un fel pe „*un om*” lui „*altor oameni*”.

2.3.4. În schimb, *selectarea* este o discriminare „reală” și *externă*. Pe lângă faptul că implică cuantificarea (deși nu cuantificarea numeric definită, care apare numai în cazul individualizării), ea implică *aplicarea* numelui la un grup de particulari și, în același timp, semnalizează o separare sau o opoziție (afirmată sau negată) între obiectele denotate și restul „clasei” sau „tipului” de care aparțin. Selectarea poate fi și ea *nedefinită* (*particularizare*) sau *definită* (*individuate*), și, ca urmare, instrumentele verbale corespunzătoare (*selectorii*) pot fi, respectiv, *particularizatori* sau *individuatori*. Particularizatorii implică o opoziție de tipul *umul (unii) / alții*, individuatorii – o opoziție de tipul *umul (unii) / ceilalți*³. Astfel, sînt

¹ Pentru a simplifica într-un fel problema, ne referim exclusiv la *cuantificatorii de clasă* (*numeratorii*). Dar există și *cuantificatorii de materie*, care indică măsura sau măsurabilitatea porțiunilor de materie denotate, precum *puțin, mult, atîta, o bucată de etc.* (cf. „*puțin aer*”, „*multă apă*”, „*atîta aur*” etc.).

² Dar nu numărul ca atare: forme ca lat. *castra*, sp. *bodas* „nuntă”, *Las Palmas* sînt plurale, dar nu implică nici o cuantificare actuală (realizată în momentul vorbirii).

³ Lui „*un om*” îi poate corespunde o *entitate oarecare* dintre diferitele entități „*om*” (de exemplu, „*Pedro*”, „*Luis*”, „*Juan*”, „*Antonio*” etc.); lui „*cutare om*” îi poate corespunde numai o entitate determinată (fie „*Pedro*”, fie „*Luis*”, fie „*Juan*”, fie „*Antonio*” etc., dar nu indiferent care dintre ei). Cf. la E. Husserl, *Erfahrung und Urteil*, ed. L. Landgrebe, Hamburg, 1948, pp. 446-447, distincția pe care o face între „*particular*” și „*singular*”: „*eine Rose ist gelb*” – „*diese Rose ist gelb*” („*un trandafir este galben*” – „*acest trandafir este galben*”). În terminologia noastră, exemplele lui Husserl sînt amîndouă „*singulare*”, însă, pe cînd primul este un simplu „*particularizat*”,

simpli particularizatori: sp. *un*, rom. *un* (în contexte nematematice), sp. *algún*, rom. *vreun*, sp. *algunos*, rom. *unii* (în construcții ca sp. „*algunos hombres son buenos*”, rom. „*unii oameni sînt buni*”), sp. *ningun*, rom. *nici un*, sp. *cada*, rom. *fiecare*, sp. *todo* (lat. *omnis*), sp. *cualquier*, rom. *oricare (orice)* (ca în rom. *oricare (orice) om*), sp. *otro*, rom. *alt*. Sînt, în schimb, individuatori: sp. *cuál?*, rom. *care?*, sp. *qué?*, rom. *ce?*, sp. *tal*, rom. *atare*, sp. *el mismo*, rom. *același*, sp. *el otro*, rom. *celălalt*, sp. *los demás*, rom. *ceilalți*, sp. *dicho*, rom. *numitul*, sp. *el antedicho*, rom. *sus-numitul*, sp. *nombrado* „*numitul*”, lat. *alter, neuter*, sp. *el primero*, rom. *primul*, sp. *el segundo*, rom. *al doilea*, sp. *el último*, rom. *ultimul*; iar într-un exemplu ca sp. *busco un médico / busco a un médico* („*caut medic*” / „*caut un medic*”), în care apare o opoziție între un simplu „*particular*” și un „*individual*”, aceeași funcție este îndeplinită de prepoziția sp. *a*¹. Pot fi individuatori și „*specificatorii distinctivi*” aplicați la „*actuali*” (cf. 2.4.3), propozițiile relative (cf. 2.1.2), articolul aplicat la cuantificatori numeric definiți (sp. *los dos ojos*, rom. *cei doi ochi*), complementele de specificare exprimate prin nume proprii (cf. sp. „*las orillas del Tiber*”, „*malurile Tibrului*”, sp. „*la historia de Roma*”, „*istoria Romei*”) etc. Dar în toate aceste cazuri, ca aproape totdeauna în individuate, intervin și cadrele; astfel, sp. *la capital de Francia* „*capitala Franței*” este un individuat, datorită semnificației cuvîntului *capital* „*capitală*”, în timp ce în sp. *la ciudad de Francia* „*orașul din Franța*” același complement (*de Francia*) nu individuează, în ciuda funcției de „*specificator distinctiv*”. În general, în cadre stabilite, prezența articolului nehotărît indică de obicei un „*particularizat*”, în timp ce prezența articolului hotărît indică, de obicei,

al doilea este un „*individuat*” și „*localizat*”. Distincția este analogă aceleia mai vechi, dintre *ideea particulară* (de exemplu, „*algún filósofo*”, „*vreun filozof*”) și *ideea individuală* (de exemplu, „*Socrate*”); cf. J. Balmes, *Lógica*, Paris, f.a., p. 31. Într-adevăr, numele proprii sînt nume „*individuale*”, adică nume de entități „*individuate*”.

¹ Nu este vorba aici de „*relația animată sau inanimată a subiectului cu obiectul*”, ca în exemplul semnalat de K. Vossler, *Algunos caracteres de la cultura española*, Buenos Aires, p. 64 („*querer un criado / querer a un criado*” („*a avea nevoie de un servitor*” / „*a iubi un servitor*”), în care simplei opoziției nedefinit / definit i se adaugă o opoziție mai complexă, datorită semnificației diferite pe care verbul *querer* o capătă în cele două construcții.

un „individuat”¹. Totuși, într-un exemplu ca: sp. *busco a un médico / busco al médico*, rom. *caut un medic / caut medicul*, opoziția care se stabilește nu este de grad de determinare, ci apare între un „individuat numai pentru vorbitor” și un „individuat atît pentru vorbitor, cît și pentru ascultător”. În plus, se pot distinge diferite nuanțe intermediare; astfel, selectorii de felul sp. *cierto*, rom. *un (o) anume*, sp. *determinado*, rom. *un (o) anumit(ă)* nu indică de fapt un „individuat”, ci, mai degrabă, un „individuable” (cf. sp. *cierto escritor*, rom. *un anume scriitor*, sp. *determinado día*, rom. *o anume (anumită) zi*). Ca un tip special de individuare se poate considera *individualizarea* (individuarea unui singular).

2.3.5. În sfîrșit, *situarea* este operația prin care obiectele denotate „se situează”, adică se relaționează cu „persoanele” implicate în discurs și se raportează la circumstanțele spațio-temporale ale discursului însuși. Instrumentele sale verbale specifice sînt *situatorii*, care pot fi *posesivi* (sp. *mi* „meu”, *tu* „tău”, *su* „său”, *nuestro* „nostru”, *vuestro* „vostru”, și pluralele lor) sau *deictici* (*localizatori*: sp. este „acesta”, *ese* „acesta, acela”, *aquel* „acela”, și pluralele lor). Într-adevăr, „situarea” poate semnala o relație particulară de dependență sau interdependență între entitățile determinate, ori o relație oarecare între „persoanele” care în mod automat apar în discurs (aceasta fiind o „vorbire a *cuiva* cu *altcineva* despre *ceva*”), și, în acest caz, este o *situare posesivă*; sau poate semnala spațiul ocupat de entitățile denotate, în raport cu circumstanțele discursului, și în acest caz este o *situare localizatoare* sau *deictică* (*localizare*, *deixis*). În spaniolă, unde, la fel ca în latină, există trei grade deictice, localizarea poate distinge între apropierea de prima și de a doua persoană (*este*, *ese*), în afară de faptul că poate indica non-apropierea față de aceste persoane, semnalînd obiectele ca fiind situate în locul nedeterminat aparținînd așa-numitei „persoane a

¹ Dar asta nu înseamnă că individuarea s-ar efectua *prin mijlocirea* articolului. În legătură cu aceasta, L. Bloomfield, *Language*, pp. 203-204, vorbește, pe drept, despre o opoziție între „*unidentified specimens*” și „*identified specimens*”, dar include articolul engl. *the* între determinatorii definiți. O astfel de includere este discutabilă, pentru că articolul nu individuează prin el însuși. În cazurile în care pare să se întîmple așa (de exemplu, „*Ați citit cartea?*”, „*Tocmai privesc harta*”), individuarea e dată, în realitate, de cadrele verbale și extraverbale.

treia” (*aquel*)¹. În ceea ce privește posesivele, trebuie să observăm că, în spaniolă, sînt actualizatori implicați cele antepuse (*mi*, *tu* etc.)², dar nu și cele postpuse (*mio*, *tuyo* etc.), care funcționează ca simple adjective. Și chiar posesivele antepuse, în ciuda faptului că sînt „individuatori”, nu se prezintă, în mod necesar – în raport cu determinanții lor –, ca aparținînd unei „clase”: sub acest aspect, posesivele sînt numai „indicatori” opoziționali, fără să fie constanți (cum sînt deicticele)³.

2.3.6. Cu localizarea, procesul de determinare a unui virtual ajunge în faza lui finală, în care semnul deja „actualizat”, „cuantificat” și

¹ S-a remarcat deja în mai multe rînduri că așa-numita „persoana a 3-a” nu este de fapt așa ceva; cf. É. Benveniste, *Structure des relations des personnes dans le verbe*, în BSLP, XLIII, 1948, pp. 11-12; V. Skalička, *op. cit.*, p. 27; F. Lázaro Carreter, *Diccionario de términos filológicos*, Madrid, 1953, p. 264 (unde se acceptă punctul de vedere al lui Benveniste). Prin aceasta vrea să se spună că „persoana a 3-a” indică doar faptul că este vorba de *altă* persoană în raport cu participanții la actul de comunicare. *Eu* și *tu* au o localizare definită pozitiv, în timp ce persoana a 3-a (*el*) se situează numai negativ (cu privire la relația *eu – tu*). Prin urmare, și deixis-ul corespunzător „locului persoanei a 3-a” semnaleză numai o localizare negativă. De aici rezultă că pentru acest deixis se poate face uneori (și, în anumite limbi, se face întotdeauna și în mod necesar) distincția dintre *localizarea nedeterminată* și *localizarea determinată* sau *imediat determinabilă* („obiect aflat în raza vizuală a vorbitorilor”); cf. ital. *quello / quello lì, quello là*. Pentru același caracter relativ nedeterminat al persoanei a 3-a, situarea progresivă care îi corespunde poate necesita precizări ulterioare, normale sau eventuale; cf. lat. *eius / suus*, sp. *suyo / suyo propio, propio*. Totodată, localizarea pozitivă a lui *el* sau *acel* se poate manifesta prin cadre sau prin gest (care indică *direcția* în care se poate găsi obiectul). În legătură cu aceasta, trebuie observat că localizatorii nu sînt direcționali; ei semnaleză numai „regiunea” și „distanța”: direcția trebuie s-o indice gestul. Indicația prin gest și deixis-ul verbal – departe de a avea funcție identică, cum s-a susținut uneori (cf., de exemplu, K. Bühler, *op. cit.*, p. 94) – au funcții diferite și complementare.

² Același lucru se întîmplă în franceză, engleză, germană etc. În italiană, în schimb, cu excepția unor cazuri particulare (*mio padre, mio figlio* etc.), posesivele nu implică actualizarea și aparțin mai degrabă tipului „semnificatorilor distinctivi” (cf. 2.4.3). Să se compare diferența care există în spaniolă între *mi amigo* și *amigo mio*. Ca posesivele din spaniolă se comportă în română deicticele: cf. *acest om*, dar *omul acesta*.

³ O expresie ca „*Así es mi España*” nu implică faptul că obiectul „*España*” este gîndit ca exemplu dintr-o clasă. Cf., în schimb, valoarea generică pe care aceeași formă o capătă într-o opoziție precum: „*Mi España no es tu España*”. Totodată, această opoziție se poate indica și numai prin accentual de insistență pe posesiv: „*Así es MI España*” (dar se poate ca a ta să nu fie așa).

„selecționat” se îndreaptă spre denotația unui obiect integral determinat, într-o circumstanță real determinată. Numele „individuate” denotă și ele obiecte integral determinate (cel puțin pentru vorbitor); dar simpla individualizare nu implică „localizarea”, după cum rezultă, în mod evident, mai ales din exemple ca sp. *busco a un médico*, rom. *caut un medic*, sp. *busco al médico*, rom. *caut medicul*¹, unde este vorba de „individuați” particulari, dar nu „localizați”². Funcțiile determinative semnalate până aici pot, prin urmare, să fie ordonate în seria: *actualizare – cuantificare – selecție (individualizare) – situare (localizare)*, în care fiecare funcție le implică pe precedentele, dar nu și pe următoarele. Adică, prima nu o implică pe nici una dintre celelalte, în timp ce ultima le implică pe cele trei anterioare. Actualizarea este funcția determinativă cea mai simplă, iar localizarea este cea mai complexă.

2.3.7. Însă, firește, această ordine a funcțiilor determinative este ideală, nu reală (nici materială). Nu e nimic contradictoriu în faptul că o determinare oarecare nu se manifestă material, sau că se efectuează numai dacă se dovedește absolut necesară, ori că pur și simplu lipsește. Astfel, se știe că există limbi în care nu se manifestă variația gramaticală după număr, iar cuantificarea este indicată numai unde e indispensabilă. Totodată, în vorbirea concretă, diferitele determinări necesare în fiecare caz nu apar succesiv, ci simultan.

Nu este vorba de o ordine *genetică*. Genetic, în măsura în care geneza *funcțiilor* determinative (sau, mai bine zis, a instrumentelor lor specifice) aparține istoriei, se verifică mai degrabă ordinea inversă: de la mai complex la mai simplu. Astfel, cel puțin în ceea ce privește actualizarea, nu există îndoială că ea rezultă de obicei din deixis (care o implică), prin intermediul unui proces analitic progresiv de „autonomizare”: articolele apar ca urmare a deteriorării funcționale a

¹ În alte cazuri pot subzista îndoieli. Ceea ce se și întâmplă, pentru că instrumente ca *dicho* „numit(ul)”, *el antedicho* „sus-numitul”, *el nombrado* „numitul” etc. nu sînt individualizatori puri: în realitate, implică un fel de deixis.

² Desigur, se poate spune și „*busco a este médico*”, rom. „(il) caut pe acest medic”, dar în acest caz este vorba de un obiect „prezent în discurs” (de exemplu, un medic care tocmai a fost numit) sau care este prezentat cumva (de exemplu, într-o fotografie), iar ceea ce se „caută” este obiectul real corespunzând obiectului prezentat verbal (sau corespunzând imaginii). Obiectele „prezente într-un discurs” nu sînt numai obiectele prezente în circumstanța discursului însuși.

deicticelor. Acest fapt explică dezvoltarea, aparent divergentă, a lat. *ille*, pe de o parte spre sp. *el* (articol), pe de altă parte spre sp. *él* („pronume de persoana a 3-a”): în realitate, *ille* nu a căpătat valori „noi”, nu a trecut la îndeplinirea „altor funcții”, diferite de cele pe care le îndeplinea în latină, ci numai a suferit o mai mare sau mai mică reducere funcțională, deși, în ambele cazuri, în același sens. În poziție „adjectivală”, *ille* și-a pierdut funcția localizatoare și pe cea individualizatoare, rămînînd simplu actualizator (și, de asemenea, în mod normal, singularizator); în poziție „pronominală”, a trecut de la „localizator” la „individualizator” al unui obiect cunoscut (deja numit), pierzîndu-și numai funcția localizatoare. Și, fără îndoială, o asemenea reducere funcțională a putut să se producă, inițial, numai în cadre care (prin prezența reală sau contextuală a obiectelor) făceau superfluă și inoperantă o parte a funcționalității deicticelor. Când Sf. Augustin spune „ubi veniemus ad *illam* aeternitatem”, se referă, poate, la „acea eternitate”, însă eternitatea este prezentă în discurs și nu trebuie să fie localizată, din care cauză deicticul se poate înțelege ca un simplu actualizator („eternitatea”).

2.4.1. Actualizarea și discriminarea, în ciuda faptului că sînt operații diferite, se situează în aceeași linie ideală, pentru că reprezintă faze succesive ale aceluiași proces determinativ, adică ale procesului care merge de la *virtual* la *actual* și de la *plurivalența* („universalitatea”) desemnării potențiale la *monovalența* („particularitatea”) denotării concrete. Aceste operații nu modifică posibilitățile de desemnare ale semnului, ci numai le realizează, și nu „limitează” denotarea, ci numai o particularizează. De natură cu totul diferită sînt, în schimb, operațiile care constituie *delimitarea*. Acestea modifică posibilitățile de desemnare ale semnului, circumscriind „denominația” (parțializînd „conceptul”), ori „limitează” denotarea, în sens extensiv sau intensiv, orientînd referința spre *o parte* sau spre *un aspect* al denotatului particular¹.

¹ Deși, firește, unul dintre modurile de „a limita” denotarea este acela de a indica în mod expres globalitatea ei, non-parțialitatea ei (de exemplu, sp. „*todo el libro*”, rom. „*toată cartea*”, sp. „*el hombre considerado en todos sus aspectos*”, rom. „*omul considerat sub toate aspectele sale*”).

2.4.2. Instrumentele verbale ale „delimitării” pot fi numiți *delimitatori*. Aparțin acestui tip de determinatori nominali cele mai multe dintre așa-numitele „complemente ale substantivului” constituite din cuvinte dotate cu semnificație categorială și lexicală (adjective, propoziții atributive, nume în apozitie etc.). Este vorba de elemente care, firește, nu îndeplinesc funcții morfematice (cf. totuși 2.1.2 și 2.3.4) și care se pot aplica atât virtualelor, cât și actualelor. Când se aplică numelor actuale (chiar dacă acestea nu sînt „actualizate” prin instrumente), multe dintre aceste nume pretind de obicei articolul, în limbile în care acesta există (cf. sp. *Cataluña*, dar sp. *la vieja Cataluña*).

2.4.3. În cadrul delimitării putem distinge: *explicarea*, *specializarea* și *specificarea*, cu instrumentele corespunzătoare: *explicatori*, *specializatori* și *specificatori*¹. „Explicatorii” evidențiază și accentuează o caracteristică inherentă a numitului sau denotatului: de exemplu, „vastul ocean”, lat. „*ovis patiens iniuriae*”, sp. „*Granada la bella*”, fr. „*le preux Charlemagne*”. „Specializatorii” precizează limitele extensive sau intensive între care este considerat determinatul dintr-un punct de vedere „intern”, adică fără a-l izola și a-l opune altor determinabili susceptibili de a fi încadrați sub aceeași denominație: de exemplu, sp. „*todo el hombre*”, „*todo* (lat. *totus*) Madrid”, „*la vida entera*”, „*la España visigótica*”, rom. „*Dacia romană*”, sp. „*el sol matutino*”, rom. „*soarele matinal*”, sp. „*luna de medianoche*”, rom. „*luna de la miezul nopții*”, sp. „*el día en el ocaso*”, rom. „*ziua la lăsatul serii*”, sp. „*el cielo austral*”, „*el hombre en cuanto sujeto pensante*”, „*los españoles como guerreros*”, „*Cervantes como poeta*”, rom. „*Rebreanu ca dramaturg*”. Și „specificatorii” restrîng posibilitățile referențiale ale unui semn, adăugînd semnului note care nu sînt inerente semnificației acestuia: de exemplu, sp. „*castillo medieval*”, rom. „*cetate dacică*”, sp. „*niño rubio*”, „*las aves acuáticas*”, rom. „*păsări de noapte*”, sp. „*el presidente de la República*”, rom. „*președintele republicii*”, sp. „*el cura de nuestro pueblo*”. Aplicați la virtuali, specificatorii delimitează alte clase, mai puțin ample, în interiorul claselor respective (cf. sp. *hombre / hombre blanco*); aplicați la actuali, ei reprezintă obiectele denotate ca

¹ „Caracterizatorii” lui Ch. Bally sînt delimitatori care pot aparține oricăruia dintre aceste trei tipuri, cu singura condiție de a fi „virtuali”.

aparținînd unor clase care, la rîndul lor, sînt incluse în clase mai largi (un *niño rubio* aparține clasei „*niño rubio*”, care, la rîndul său, este membru al clasei „*niño*”). Vom numi acest tip de determinare *specificare distinctivă*.

2.5.1. Formal analogă „specificării distinctivă”, însă radical deosebită de aceasta din punct de vedere funcțional, este *specificarea informativă* sau *identificarea*, care trebuie considerată ca un tip autonom de determinare și ale cărei instrumente vor fi numite aici *identificatori*. Identificarea este operația prin care se precizează semnificația unei forme „plurisemantice”, cu scopul de a asigura înțelegerea ei de către ascultătorul actual sau posibil; cf. de exemplu: sp. „*hoja de papel*”, rom. „*foaie de hîrtie*”, sp. „*hoja de afeitare*”, rom. „*lamă de ras*”, sp. „*cuadro de fútbol*”, rom. „*echipă de fotbal*”, sp. „*lengua-idioma*” [adică: *nu* limba în sens anatomic], „*el sol moneda*” [nu *sol*, astru], fr. „*pomme de terre*” [nu *pomme* „măr”] sau „*pomme-pomme*” [nu *pomme* „cartof”].

La identificare nu e vorba de a orienta spre denotarea realului și particularului o semnificație virtuală și universală, nici de a „limita” denotarea, ci de a semnală ascultătorului tocmai această semnificație. În alți termeni, nu este vorba de a orienta o valoare spre „lucruri”, ci de a-l orienta pe ascultător spre o valoare semantică. Identificarea este, prin urmare, o operație care nu se realizează prin *semnificație* (ca cele trei anterioare), ci prin *forme*, în vederea *atribuirii de semnificație* de către interlocutor; ea se realizează pentru ca formele să devină *neechivoce*, adică pentru ca ascultătorul să le atribuie anumite semnificații și nu altele.

2.5.2. Tocmai de aceea și numele proprii pot primi identificatori. Într-adevăr, numele proprii, fiind individuale, rar au nevoie de actualizatori (dat fiind că la ele desemnarea coincide cu denotarea) și nu pot primi discriminatori (cu excepția posesivelor; cf. nota 39). În schimb, pot primi delimitatori care nu implică discriminarea (cf. 2.4.3) și, firește, pot primi (iar adesea au nevoie de) identificatori (ocazionali, uzuali și chiar constanți): numele proprii sînt prin ele însele *individuale*, dar nu sînt prin ele însele *neechivoce*¹. Astfel, numele de botez se

¹ „Determinarea” numelor proprii despre care vorbește H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*⁵, Halle, 1920, p. 81, este tocmai „identificarea”.

identifică prin numele de familie („Francisco *Quevedo*”)¹; numele de regi, împărați, papi etc. – prin numerale („Felipe *Segundo*”) sau prin supranume („Fernando *el Santo*”); numele geografice – prin alte nume de același fel sau prin nume comune și adjective („Santiago de Chile”, „Castilla la Vieja”) etc. În toate aceste cazuri, determinantul nu particularizează obiectul denotat, ci numai asigură caracterul univoc al numelui: particularizează numele însuși în raport cu alte nume formal identice.

2.5.3. Identificatorii pot fi ocazionali (cf. „Córdoba”, *Argentina*), uzuali („Castellón de la Plana”, fr. „pomme de terre”) sau constanți („New York”). Identificatorii uzuali și cei constanți formează cu determinanții lor adevărate *nume compuse*, deși sînt în mod normal disociabili – în cazul identificatorilor „uzuali” – atunci cînd apar în cadre care exclud posibilitatea echivocurilor. Astfel, în Chile nu este nevoie să se spună „Santiago de Chile”, iar în provincia în care se află Castellón de la Plana nu se va spune „merg la Castellón de la Plana”, ci, simplu, „merg la Castellón”; cf. fr. *pommes de terre*, dar *pommes frites*. Ceea ce deosebește net un identificator uzual sau constant de alte tipuri de determinatori este faptul că identificatorul este parte integrantă a unui semn. Astfel, sp. *nueva* este un semn autonom în *una casa nueva*, dar e numai o parte a unui semn în *Nueva Caledonia*. Identificatorii de acest tip sînt, deci, determinatori „interni” (inerenți), fiind în relație cu numele complet, chiar dacă acesta se dovedește disociabil atunci cînd există anumite cadre.

3.1.1. Operațiile care constituie determinarea asigură, așadar, materializarea uneia din posibilitățile fundamentale ale vorbirii: aceea de a se referi fără echivoc la actual și particular cu semne care, în „tezaurul idiomatice”, sînt, prin ele însele, virtuale, fiind de asemenea, în majoritatea lor, universale și, adesea, echivoce. Cu alte cuvinte, determinarea asigură pur și simplu folosirea limbii: integrarea lingvistică dintre o cunoaștere actuală și o „știință” anterioară. Dar mai e ceva, încă mai important: pe de o parte, vorbirea nu folosește tot ceea ce îi poate oferi limba pentru o împrejurare determinată, iar pe de altă

¹ Cf. stud. *Pluralul numelor proprii*, 3.5 (în vol. *Teoria limbajului și lingvistica generală*, pp. 278-280). Tot în legătură cu aceasta, Ch. Bally, *op. cit.*, pp. 227-228, vorbește de „actualizare”, ceea ce nu este în nici un fel acceptabil.

parte vorbirea nu numai că folosește limba, dar o și depășește, dat fiind că ceea ce cunoaștem depășește în mod constant ceea ce știm deja. De asemenea, vorbirea este *évépyeta* și în acest sens mai radical, care este sensul creativ: modifică, re-crează și face să sporească în mod continuu „știința” pe care se bazează. Limba este terenul comun de istoricitate lingvistică a vorbitorilor, și tot ceea ce se spune, se spune într-o limbă care, în parte, se manifestă, în formă concretă, în vorbire. Totodată, însă, vorbirea este *a spune ceva nou prin mijlocirea unei limbi*; și adesea noul, ceea ce nu s-a mai spus înainte, se poate insera în tradiție și poate, la rîndul său, să devină „fapt de limbă”. Pe lângă aceasta, în orice moment, ceea ce efectiv *se spune* este mai puțin decît ceea ce *se exprimă* și *se înțelege*. Dar cum este posibil ca vorbirea să semnifice și să fie înțeleasă dincolo de ceea ce se spune și dincolo de limbă? O asemenea posibilitate este dată de activitățile expresive complementare (cf. 1.2.4) și, mai ales, de circumstanțele în care se vorbește, adică de *cadre*.

Cadrele intervin în mod necesar în orice activitate de vorbire, căci nu există discurs care să nu se producă într-o anumită circumstanță, care să nu aibă un „fond”. Așa cum s-a văzut, cadrele participă în mod aproape constant la determinarea semnelor și adesea substituie determinantii verbali. Însă funcționalitatea lor este mult mai largă: cadrele orientează orice discurs, dîndu-i un sens, și pot chiar să determine nivelul de adevăr al enunțurilor (cf. 3.5.2).

3.1.2. Dată fiind importanța recunoscută și descoperită semnalată a cadrelor, e ciudat cît de puțină atenție le-a fost acordată din punct de vedere descriptiv și analitic. Există teorii ale „contextelor”¹, dar încă nu s-a făcut o înregistrare sistematică a diferitelor cadre posibile². Autorii

¹ Cf. W.M. Urban, *Language and Reality*, trad. sp. *Lenguaje y realidad*, Mexico, 1952, p. 160 și urm.

² Fragilitatea teoriilor menționate s-ar explica prin insuficienta sistematizare a experienței cu privire la cadre. Teoriile scot în evidență, de obicei, caracterul „eliptic” al limbajului. Dar „eliptic” în raport cu ce? Adevărul este că vorbirea ține seama cu anticipație de cadre. Un discurs care se bazează pe cadre complexe poate fi mai „eliptic” din punct de vedere verbal decît altul bazat pe cadre sărace, ceea ce nu înseamnă să fie eliptic din punct de vedere semantic. Poate fi o elipsă involuntară, în cazul unei utilizări deficitare a cadrelor, însă, într-un asemenea caz, este vorba de o deficiență a vorbitorului, și nu de o caracteristică a limbajului. În acest sens, adevărata

care s-au ocupat de această problemă disting de obicei două sau, cel mult, trei cadre. Astfel, Ch. Bally¹ face distincție între *situație* – ansamblul circumstanțelor extraverbale în care se desfășoară discursul sau care sînt cunoscute de către interlocutori – și *context*: „cuvintele care au fost spuse înainte” în același discurs (sau dialog). K. Bühler² distinge trei cadre: *sinfizic*, *sinpractic* sau *sinsemantic*. Primul este un tip particular de cadru fizic (cf. 3.4.4), al doilea corespunde „situației” lui Bally, iar al treilea este cel numit în mod curent „context” (verbal)³. Și W.M. Urban⁴ distinge între *contextul idiomatic* („frază în care apare cuvîntul”) și *contextul vital* sau *situațional*, care coincide cu „situația” lui Bally; în plus, semnaleză *universul de discurs* și importanța lui⁵, dar nu-l delimitează clar de contexte.

După părerea noastră, e necesar să distingem o serie mult mai amplă de cadre, care pot fi grupate în patru tipuri: *situație*, *regiune*, *context* și *universul de discurs*.

3.2.1. Prin *situație* trebuie să înțelegem ceva mult mai limitat și mai puțin ambiguu decît ceea ce se înțelege în mod curent, și anume numai circumstanțele și relațiile spațio-temporale care se creează în mod automat prin însuși faptul că cineva vorbește (cu cineva și despre ceva) într-un punct în spațiu și într-un moment în timp. Prin *situație* trebuie să înțelegem tot ceea ce face posibil să apară *aici* și *acolo*, *acesta* și *acela*, *acum* și *atunci*, și un individ să fie *eu*, iar ceilalți să fie *tu*, *el* etc. *Situația* este, deci, „spațio-timpul” discursului, ceva care este creat de către discursul însuși și ordonat în raport cu subiectul discursului. Determinarea pe care am denumit-o cu același termen (cf. 2.3.5) depinde în întregime de acest cadru și capătă înțeles numai prin

elipsă – elipsa intenționată (omisiunea de a spune ceva) – este chiar un instrument contextual (cf. 3.4.3).

¹ Ch. Bally, *op. cit.*, pp. 43-44.

² K. Bühler, *op. cit.*, p. 117 și urm.

³ Bühler nu înregistrează drept cadru ceea ce se va numi aici „situație” (cf. 3.2.1) deoarece face din ea un „cîmp” particular al limbajului: „cîmpul indicativ” (*op. cit.*, p. 94 și urm.). O asemenea interpretare e cu totul discutabilă: întreaga teorie a „cîmpului indicativ” se bazează pe identitatea funcțională dintre localizatori și gesturi, ceea ce nu se poate accepta.

⁴ W.M. Urban, *op. cit.*, p. 161.

⁵ W.M. Urban, *op. cit.*, pp. 162-164.

raportare la el. De asemenea, pronumele pot denota numai datorită situației; într-adevăr, ele au *semnificație categorială* (sînt „substantive”), dar nu au *semnificație lexicală*: nu numesc și nu desemnează nimic și, de aceea, nu se pot referi decît la obiecte deja „prezente în discurs”.

3.2.2. Situația poate fi *nemediată* (creată prin însuși faptul vorbirii) sau *mediată* (creată prin contextul verbal). Numele proprii, dată fiind „autosuficiența” lor lexicală¹, sînt de obicei instrumentele cele mai potrivite pentru a crea „situații mediate”, adică pentru a aduce lucrurile „la vedere” și în orizontul spațio-temporal al vorbirii. După ce s-a spus *Cezar trecu Rubiconul*, putem să spunem *acest rîu* [„Rubiconul”], fără riscul ambiguității.

3.3.1. Numim *regiune* spațiul între ale cărui limite un semn funcționează în sisteme de determinate de semnificație. Un astfel de spațiu e delimitat, într-un sens, de tradiția lingvistică și, în alt sens, de experiența privitoare la relațiile semnificate. Pot fi distinse trei tipuri de „regiuni”: *zona*, *domeniul* și *mediul*. *Zona* reprezintă „regiunea” în care este cunoscut și folosit în mod curent un *semn*; limitele ei depind de tradiția lingvistică și coincid de obicei cu alte limite, tot lingvistice. *Domeniul* este „regiunea” în care *obiectul* este cunoscut ca element al orizontului vital al vorbitorilor sau al unui „spațiu” organic al experienței ori al culturii, iar limitele sale nu sînt lingvistice; astfel, spațiul în interiorul căruia este cunoscut obiectul „casă” este un „domeniu”². *Mediul* este o „regiune” stabilită social sau cultural: familia, școala, comunitățile profesionale, castele etc. sînt medii în măsura în care posedă moduri proprii de a vorbi. Un „mediu” poate să posede semne specifice pentru „obiecte” dintr-un domeniu mai larg, poate să posede „obiecte” specifice sau poate să posede semne specifice

¹ Cf. W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, 1931, p. 49.

² Zona este întotdeauna o formă de organizare idiomatice; limitele ei constituie o „izoglosă”. Domeniul, în schimb, este un orizont de experiență obiectivă. Totuși, o realitate în mod obiectiv unică poate fi cunoscută în diferite feluri și, ca atare, poate corespunde la mai mult de un domeniu. Astfel, „durerea de cap” și „cefalagia” reprezintă aceeași realitate, însă cunoscută în feluri deosebite; de aceea, *durerea de cap* și *cefalagia* funcționează în domenii diferite și nu semnifică „același lucru”. Chiar și aceleași forme capătă valori diferite în domenii diferite: *langue* și *parole* au o semnificație în limba franceză și altă semnificație în domeniul lingvisticii.

pentru „obiecte” de asemenea specifice: adică poate funcționa ca „zonă”, ca „domeniu”, ori ca „zonă” și „domeniu” în același timp.

3.3.2. Multe nuanțe semantice ale cuvintelor depind, în mare parte, de deosebirea de „regiune”. Un cuvânt folosit în exteriorul „domeniului” său poate să specifice aceeași realitate obiectivă, însă nu mai semnifică în același fel, căci „evocă” altceva; iar un cuvânt specific unui mediu, pe lângă faptul că denotă ceva, își evocă și mediul, dacă se folosește în alte medii.

În particular, deosebirea dintre *cuvinte uzuale* și *cuvinte tehnice* constă integral în deosebirea dintre „zonă” și „domeniu”: cuvintele uzuale sînt considerate proprii „zonelor”¹, cele tehnice – proprii „domeniilor”. Aceasta înseamnă că deosebirea nu este deloc absolută, din moment ce orice cuvânt cu semnificație lexicală semnifică în același timp într-o *zonă* (dependentă de o tradiție idiomatică particulară) și în interiorul unui *domeniu* (dependent de o cunoaștere obiectivă). Cuvîntul *casă* semnifică, în același timp, în tradiția idiomatică a diferitelor limbi romanice (*zonă*) și în domeniul în care este cunoscut obiectul „casă”, și ar fi un „cuvînt tehnic” prin raportare, de exemplu, la domeniul eschim. *iglu* (*igloo*). Se observă că, la cuvintele recunoscute ca „uzuale”, domeniul depășește în mod normal zona (organizarea idiomatică), în timp ce, la cuvintele recunoscute ca „tehnice”, zona și domeniul coincid (cel puțin în interiorul fiecărei comunități lingvistice). Astfel, domeniul lui „casă” este mai amplu decît zonele lui *casă*, *maison*, *Haus*, *house*, *hus*, *dom* etc., dar nu se întîmplă la fel cu domeniile lui „struț” sau „fonem”. În plus, pentru a recunoaște caracterul tehnic al unui cuvînt este necesar să avem în vedere două domenii deodată, căci în interiorul domeniului său orice cuvînt este „uzual”. Într-adevăr, în limitele unei limbi, anumite cuvinte sînt considerate ca „tehnice” prin faptul că sînt recunoscute ca fiind proprii unor domenii mai restrînse decît limba însăși. În orice limbă coincide cu anumite domenii de experiență și, ca atare, orice limbă posedă cuvinte „uzuale” care, din punct de vedere al

¹ În acest sens, și numele proprii sînt cuvinte tehnice: cercul lor de valabilitate (germ. *Geltungskreis*) nu depinde de organizarea idiomatică, ci de domeniul în care e cunoscut obiectul lor.

altor limbi, se prezintă ca „tehnice” și se dovedesc a fi „intraductibile”¹. Cuvinte precum *cnut* și *samovar* sau *gheișă* și *samurai* nu sînt „tehnice” în rusă, respectiv în japoneză, dar sînt „tehnice” din punctul de vedere al altor limbi, aparținînd altor domenii. Același lucru se constată între grupuri de limbi aparținînd unor domenii diferite, ca și între dialecte și graiuri ale aceleiași limbi istorice.

3.4.1. Constituie *context* al vorbirii toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca „știință” a interlocutorilor, ca prezență fizică și ca activitate. Pot fi distinse trei tipuri de contexte: *idiomatic*, *verbal* și *extraverbal*.

3.4.2. *Contextul idiomatic* este format de limba însăși, ca „fond” al vorbirii. În vorbire se manifestă în mod concret o parte a limbii, dar această parte semnifică (are semnificație) în relație cu toată limba, cu toată „știința” idiomatică a vorbitorilor. Orice semn realizat în discurs semnifică în sisteme complexe de opoziții și de asociații – formale și semantice – cu alte semne, care nu sînt rostite, dar care aparțin tezaurului lingvistic al vorbitorilor. „Dicteul” supraréalist, rima, asonanța, jocul de cuvinte sînt moduri de revelare parțială a celor mai nemediate secțiuni ale acestui fond de cunoștințe [competență] asupra căruia se proiectează orice cuvînt concret.

Poate, de asemenea, să funcționeze în calitate de context idiomatic o limbă diferită de cea care este vorbită, așa cum se întîmplă în cazul subiecților plurilingvi². În plus, înăuntrul contextului idiomatic fiecare cuvînt semnifică într-un context mai mic, care este *cîmpul* său de

¹ În acest caz se poate vorbi de *domenii idiomatice*: „seguidilla”, „alborada”, „torero”, „gracioso”, aparțin domeniului idiomatic spaniol, pe cînd „doină”, „romanță”, „răzeș”, „dor” aparțin domeniului idiomatic românesc. Alte domenii sînt *ambientale* (de mediu) sau *dialectale*, iar altele sînt *interidiomatice*. Acestea din urmă pot fi *continue*, dacă cuprind diferite idiomuri în întregime (ca în exemplul „casă”), sau *discontinue*, dacă, în limitele fiecărui idiom, cuprind numai anumite domenii (cum se întîmplă cu multe nume proprii și cu terminologiile științifice).

² La un vorbitor plurilingv anumite cuvinte ale unei limbi pot fi afectate în valoarea lor semantică sau, cel puțin, în valoarea lor evocativă, de sensurile formelor analoge din alte limbi. Un român unilingv folosește fără nici un fel de jenă verbul *a dezmierda*, a cărui semnificație are, în plus, o aură de inocență infantilă și de tandrețe. Însă românii care cunosc alte limbi romanice sau latina (cf. lat. *merda* „excrement”) ezită să folosească acest verb și, oricum, evidența etimologiei afectează grav valoarea evocativă a cuvîntului.

semnificație; astfel, un nume de culoare, de exemplu *verde*, semnifică în relație cu alte nume de culori ale aceleiași limbi (*albastru, galben, gri* etc).

3.4.3. *Contextul verbal* este discursul însuși în calitate de „cadru” al fiecăreia dintre părțile sale (ale discursului). Pentru fiecare semn și pentru fiecare porțiune a discursului (care poate fi dialog), constituie „context verbal” nu numai *ce s-a spus înainte*, cum credea Bally (cf. 3.1.2), ci și *ceea ce se va spune* în același discurs. De altfel, acest lucru devine evident pînă și din exemple banale de tipul *Casa lui Ion* și *Casa de Austria*, unde determinanții postpuși funcționează simultan ca elemente contextuale, relevînd semnificația semnului *casă*.

Contextul verbal poate fi *nemediat* – constituit din semnele care se găsesc imediat înainte sau după semnul considerat¹ – sau *mediat*, pînă ajunge pînă la a cuprinde întregul discurs și, în acest caz, poate fi numit *context tematic*. Într-o operă literară, fiecare capitol și, pînă la un anumit punct, fiecare dintre cuvintele cuprinse în el semnifică în relație cu ceea ce s-a spus în capitolele precedente și capătă sensuri noi cu fiecare nou capitol, pînă la ultimul. Din alt punct de vedere, contextul verbal poate fi *pozitiv* și *negativ*: constituie context atît ceea ce se spune efectiv, cît și ceea ce nu se spune. Dacă omisiunea este intenționată, avem de-a face cu ceea ce – în funcție de intenția atribuită vorbitorului – se numește *insinuare, aluzie* sau *sugestie*². Poezia „de sugestie” se bazează, în mare măsură, pe o adecvată folosire intenționată a contextelor verbale negative.

3.4.4. *Contextul extraverbal* e constituit din toate circumstanțele de natură nelingvistică ce sînt percepute în mod direct de către vorbitori.

¹ Recunoașterea unui cuvînt drept corespondent al unei categorii verbale sau al alteia depinde în mare parte – uneori integral – de „contextul nemediat” sau de „asociațiile sintagmatiche” ale cuvîntului, stabilite în mod concret în discurs; cf. L.J. Picardo, *El concepto de „partes de la oración”*, Montevideo, 1952, pp. 13-16.

² Enunțul *soarele este mai mare decît Peloponezul* este strict adevărat, căci, într-adevăr, soarele este mai mare decît Peloponezul. Totuși, ceea ce sugerează același enunț este fals (chiar dacă nu asta a fost intenția lui Anaxagoras), și aceasta, anume, prin ceea ce „nu spune”, adică prin faptul că nu indică celălalt termen al comparației. Dacă despre o operă, căreia i s-au făcut zece recenzii favorabile și una cu totul defavorabilă, spunem numai că „a fost aspru criticată”, spunem adevărul, dar lăsăm să se înțeleagă cu totul altceva. „Contextul verbal negativ” permite acest tip particular de minciună care constă în a insinua falsul spunînd adevărul.

Pot fi distinse diferite subtipuri: *fizic, empiric, natural, practic, istoric* și *cultural*.

a) *Contextul fizic* cuprinde lucrurile care se află în raza vizuală a vorbitorilor sau la care aderă un semn (în cazul unui semn gravat, scris sau imprimat; cf. „cadru sinfizic” al lui K. Bühler). Deixisul real și nemijlocit apare în interiorul unui context fizic, prin care, în plus, se individualizează implicit toate lucrurile pe care contextul însuși le conține (cf. 2.3.2 și nota 2, p. 211).

b) *Contextul empiric* e constituit de „stările de lucruri”: obiective, care sînt cunoscute de către cei ce vorbesc într-un anumit loc și într-un anumit moment, deși nu se află în raza vizuală a vorbitorilor: de exemplu, faptul că dincolo de poartă există o stradă, că această casă are cinci etaje, că în apropierea acestui oraș există o mare, un rîu, o plajă, o pădure etc. Expresii ca: *mă duc la plajă, marea e agitată, nu ieși în stradă, domnul de la primul etaj* capătă în vorbirea curentă un înțeles în întregime determinat datorită „contextului empiric”.

c) *Contextul natural* reprezintă totalitatea contextelor empirice posibile, adică *universul empiric* cunoscut de vorbitori. Prin „contextul natural” sînt singularizate și individuate pentru toți vorbitorii, în plan empiric, nume ca: *soarele, luna, cerul, pămîntul, lumea*. Nu se întreabă: „care soare?”, pentru că se cunoaște numai unul¹.

d) *Contextul practic* sau *ocasional* reprezintă „ocazia” („prilejul”) vorbirii: împrejurarea particulară, subiectivă sau obiectivă, în care are loc discursul; de exemplu, faptul de a vorbi cu un bătrîn sau cu un copil, cu un prieten sau cu un dușman, de a vorbi pentru a cere o favoare sau a revendica un drept; faptul că discursul are loc pe stradă sau într-o reuniune de familie, în clasă sau la piață, ziua sau noaptea, vara sau iarna etc. O întreagă serie de funcții gramaticale semantice sau stilistice depind de „prilejul” discursului sau sînt îndeplinite în mod implicit de către acest context; cf., de exemplu: *ce zi frumoasă!, e frig!* (azi și nu în general). O frază ca: *două de zece și una de douăzeci* nu

¹ Ch. Bally, *op. cit.*, p. 81, consideră aceste nume ca „nume proprii ale limbii”, pentru că el nu are în vedere existența și funcția contextului natural. Însă nu încapă îndoială că este vorba de nume comune ale căror denotate sînt cunoscute într-un singur exemplar. La numele proprii individualizarea nu depinde de contexte, ci aparține numelor înseși: numele propriu, cum a observat deja Aristotel, *De interpretatione*, 17 a, este individual *prin natura sa* (și nu prin vreo circumstanță empirică).

are înțeles în sine, dar este perfect clară dacă este adresată unui vânzător ambulant care vinde anumite obiecte de zece și de douăzeci de centime.

e) *Contextul istoric* e constituit de circumstanțele istorice cunoscute de către vorbitori, și poate fi *particular* – limitat, ca istoria unei persoane, a unei familii, a unui sat; sau mai larg, precum istoria unei națiuni (de exemplu, faptul că o țară este republică și nu regat, faptul că o comunitate este creștină și nu musulmană) – sau *universal*; *actual* sau *trecut*. Nume ca: *primarul*, *medicul*, *farmacistul*, *preotul* sînt de obicei denotații individuale în contexte istorice particulare; *regele* este denotația individuală într-un regat; *papa* este o denotație individualizată prin contextul „universal actual”, *lupta de la Salamina* – prin contextul „universal trecut”¹.

f) *Contextul cultural* cuprinde tot ceea ce aparține tradiției culturale a unei comunități, care poate fi foarte limitată sau poate să cuprindă întreaga umanitate. În măsura în care integrează istoria spirituală a unei comunități, „contextul cultural” e o formă particulară a contextului istoric. În latină, *deus* semnifica „un zeu, vreun zeu”; în spaniolă, *Dios* e un nume individualizat de tradiția monoteistă creștină; iar în filozofia scolastică, chiar *filozoful* este o denotație individuală. Așa-numitele „topos-uri” sînt recunoscute și funcționează ca atare în interiorul unei tradiții literare; astfel, pentru vorbitorii culții de limbă spaniolă, expresia *de cuyo nombre no quiero acordarme* [de al cărui nume nu vreau să-mi amintesc] are o savoare particulară pentru că amintește de textul lui Cervantes.

Toate contextele extraverbale pot fi create sau modificate prin intermediul contextului verbal, dar chiar „limba scrisă” și cea literară se bizuie pe unele dintre ele, de exemplu pe contextul natural și pe contexte istorice determinate: Homer face aluzie în mod constant la mituri cunoscute de greci, iar Góngora, cînd scrie *el mentido robador de Europa* [brigandul mincinos al Europei], contează pe un context cultural pe care îl presupune cunoscut cititorilor.

3.5.1. Prin *univers de discurs* înțelegem sistemul universal de semnificații căruia îi aparține un discurs (sau un enunț) și care îi determină validitatea și sensul. Literatura, mitologia, științele, matematica,

¹ Contrar a ceea ce crede K. Bühler, *op. cit.*, p. 259, nu este vorba de un nume propriu.

universul empiric, ca „teme” sau „lumi de referință” ale vorbirii, constituie „universuri de discurs”. O expresie ca *reducerea obiectului la subiect* are sens în filozofie, dar nu are nici un sens în gramatică; fraze precum: *călătoria lui Columb, după cum spunea Parmenide și după cum spunea Hamlet* aparțin unor universuri de discurs diferite. Umorul se bazează adesea pe confuzia intenționată a universurilor de discurs în același enunț; cf., de exemplu: *în pădure doi tineri matematicieni extrăgeau rădăcinile pătrate ale arborilor; văd pe fereastră un om care coboară din maimușă*.

3.5.2. Conceptul „univers de discurs” a fost deseori criticat de către logicienii pozitiviști, cu argumentul că nu există „altă lume” în afara lumii naturale și empiric cognoscibile¹. Că nu există decît o lume e sigur, însă criticile la care ne referim, departe de a invalida conceptul de „univers de discurs”, dezvăluie o neînțelegere radicală a problemei. Nu este vorba de alte „universuri”, de alte „lumi de lucruri”, ci e vorba de alte „universuri de discurs”, de alte *sisteme de semnificații*. Însăși pretenția de „a traduce”, de exemplu, frazele mitologiei, transferîndu-le la nivelul vorbirii despre lumea empirică și istorică („grecii credeau că...” etc.), dezvăluie tocmai faptul că este vorba de „universuri de discurs” diferite. În realitate, enunțurile aparținînd unor universuri de discurs non-empirice nu sînt lipsite de sens și nu impun nici o „traducere”. Valoarea de adevăr a unei afirmații despre „Ulise” nu se verifică în istoria greacă, ci în *Odiseea* și în tradiția corespunzătoare, în care *Ulise era soțul Penelopei* este o propoziție adevărată, pe cînd *Ulise era soțul Elenei* este falsă; iar afirmațiile despre „centauri” sînt verificabile în mitologie, unde propoziția *centaurul era un sacrificiu de o sută de tauri* este falsă, pe cînd *centaurul era o ființă pe jumătate om și pe jumătate cal* este adevărată.

3.6.1. Cele spuse sînt suficiente, credem, pentru a sublinia importanța pe care inventarul cadrelor și recunoașterea funcțiilor lor le au pentru *gramatică*, pentru *teoria literară* și pentru *teoria limbajului*. În particular, se cuvine subliniată importanța cadrelor non-verbale, care sînt adesea ignorate.

¹ Vezi, de exemplu, B. Russel, *Introduction to Mathematical Philosophy*, trad. sp. *Introducción a la filosofía matemática*, Buenos Aires, 1945, pp. 237-239, și L.S. Stebbing, *A Modern Introduction to Logic*, Londra, 1950, pp. 55-56.

3.6.2. În ceea ce privește *gramatica*, aici cadrele non-verbale intervin în mod necesar, deși în măsură diferită, în considerarea celor trei planuri ale ei: *teoretic*, *descriptiv* și *analitic*¹. În planul teoretic, anumite procedee de semnificare pot fi definite numai prin referire la tipurile de cadre în care sînt destinate să funcționeze (acesta este cazul pronomelor personale și al deicticelor pronominale, adjectivale și adverbiale); în definirea altor procedee de semnificare, referirea la cadre intervine cel puțin în sens negativ, ca în cazul numelor proprii, care sînt independente de circumstanțele vorbirii (în ceea ce privește actualizarea și individualizarea) (cf. nota 1, p. 229). Iar dintr-un punct de vedere mai general, referirea la cadre este indispensabilă pentru delimitarea *lexemelor* (cuvinte cu semnificație categorială și lexicală, ca numele și adjectivalele) de *categoreme* (cuvinte care au numai semnificație categorială și care, ca atare, „denotează” fără „a desemna”, cf. 3.2.1). Intervenția cadrelor este mai mică în planul descriptiv, care este planul propriu al „limbii”; totuși, este necesar cel puțin să semnalăm care funcțiuni nu dispun de instrumente verbale într-o limbă (realizîndu-se exclusiv prin circumstanțele vorbirii) și care instrumente verbale pot fi substituite de cadre. Însă recunoașterea cadrelor este indispensabilă mai ales pentru analiza gramaticală a textelor, căci aceleași scheme formale pot corespunde la funcții total diferite, în cadre diferite.

În general, o lingvistică propriu-zis *funcțională* nu poate neglija cadrele, nici măcar pe cele „extraverbale”, căci funcțiile reale nu apar în limba abstractă, ci în vorbirea concretă. Acest lucru este adevărat și pentru *lingvistica diacronică*: nici ea nu poate ignora circumstanțele generale în care s-a vorbit o limbă².

¹ Aceste trei planuri se disting în gramatică în acord cu „nivelurile” la care poate fi luat în considerație limbajul (cf. I.1.4). În plan teoretic, gramatica este *teorie gramaticală* sau *gramatică generală*: sarcina ei este aceea de a recunoaște și defini categoriile verbale și categoriile gramaticale ca procedee semantice ale vorbirii. În plan descriptiv, gramatica este o descriere a schemelor formale de care dispune o limbă. Iar în plan analitic, este *analiză gramaticală* (formală și sistematică) a funcțiunilor care se manifestă în mod concret într-un text.

² Contrar a ceea ce pretinde formalismul lingvistic, limba nu poate fi studiată „în sine și pentru sine”, și cu atât mai puțin istoria ei. Cine ar putea înțelege, de exemplu, istoria lexicului romanic fără cunoașterea civilizației occidentale și a creștinismului?

3.6.3. În ceea ce privește *teoria literară* – sau, mai degrabă, teoria tehnicii și a interpretării literare –, cunoașterea cadrelor non-verbale are importanță în două sensuri, ambele fundamentale.

În primul rînd, „limba scrisă” nu dispune deloc sau dispune parțial de anumite cadre (ca, de exemplu, mediul, situația nemediată, contextul fizic, cel empiric și cel practic) și, ca urmare, în măsura în care îi sînt necesare, trebuie să se creeze prin mijlocirea contextului verbal. Acest fapt pune scriitorului o serioasă problemă de ordin tehnic. Problema este minoră pentru poezia lirică, aceasta fiind mai liberă față de cadre și, ca atare, mai abstractă și prin ea însăși mai universală. Desigur, poezia lirică poate fi motivată printr-o „ocazie”, dar ocazia este exterioară poeziei, iar viziunea poetică o depășește îndată, universalizînd-o¹. În schimb, poezia epică și mai ales proza narativă au mult mai multă nevoie de cadre. Pentru a-și concretiza viziunea, prozatorul trebuie să facă lucrurile tangibile, personajele trebuie să le facă prezente și vizibile, împrejurările – sesizabile. În unele romane se vorbește de rîuri și păduri, dar nu li se simte umiditatea și răcoarea, și acesta este un indiciu că ne aflăm în prezența unor scrieri eșuate. Opera în proză trebuie să-și *confină* în mare parte cadrele. Acest fapt explică dificultatea, de ordin tehnic, mult mai mare a prozei artistice în raport cu poezia lirică.

În al doilea rînd, literatura valorifică întotdeauna, în măsură mai mare sau mai mică, anumite cadre limitate, în special pe cele istorice și culturale. De aici rezultă „dificultatea” sporită a unor opere în raport cu altele, dificultate aflată în relație directă cu mai marea lor adeziune la contexte ignorate de către cititor. Și tot de aici rezultă necesitatea comentariilor, dacă interpretarea se face în contexte diferite de cele pe care se bazează opera: „a explica” o operă înseamnă, înainte de toate, a-i reconstrui cadrele².

¹ „Ocazia” are, firește, funcția ei în poem, ca semnalare a ceea ce s-a depășit prin viziunea poetică. Un expedient destul de superficial și ingenuu al ermetismului poetic – expedient vechi de cînd lumea, dar mereu înnoit de artizanii cerebrali ai poeziei – constă în a ascunde „ocazia”, ceea ce totuși nu oferă o certitudine privind existența unei viziuni poetice.

² Aceasta implică recunoașterea caracterului propriu-zis lingvistic al comentariului „filologic”, al cărui obiectiv constă, în mare parte, în revelarea cadrelor în care textul studiat dobîndește înțelesul său deplin.

3.6.4. În sfârșit, în ceea ce privește *teoria limbajului*, o recunoaștere adecvată a funcțiilor tuturor cadrelor ar contribui la eliminarea unor vechi și persistente erori. Între ele, în primul rând, aceea a limbii „perfecte din punct de vedere logic”, ca și aceea a pretensei „imperfecțiuni” sau „insuficiențe” a limbajului.

Limba „perfectă din punct de vedere logic” este un nonsens teoretic (căci logică sau illogică poate fi numai o expresie concretă, nu limba abstractă) și ar fi cu totul inutilă, căci ar servi numai pentru a re-gîndi gînditul, și nu pentru a avansa în gîndire (adică a crea noi semnificații). Însă, chiar dacă s-ar considera că o asemenea limbă ar fi utilă, sarcina de a o construi ar fi zadarnică: în utilizarea acelei limbi ar interveni cadrele (începînd cu însuși contextul verbal), și ea ar înceta să fie un cod neechivoc și imuabil. Constructorii de limbi nu pot înlătura cadrele și nici nu pot împiedica faptul ca vorbirea să semnifice în contexte infinite.

La fel de nefericită și crasă este și eroarea conținută în afirmațiile privind „imperfecțiunea” și „insuficiența” limbajului, eroare în care au căzut pînă și gînditori atît de subtili ca H. Bergson și A.N. Whitehead. Această eroare constă în confundarea vorbirii concrete cu limba abstractă, în a crede că ceea ce se vorbește e pur și simplu „limbă”, în faptul de a nu observa că limba consemnată în gramatică și în dicționar este numai instrumentul vorbirii și gama ei istorică de posibilități, că vorbirea depășește mereu limba și înseamnă *propriu-zis* particularul și concretul. Un discurs se poate dovedi inadecvat, din cauza lipsurilor discursului în cauză și nu a insuficienței universale a limbajului. Whitehead¹ semnaleză drept insuficiență a limbajului faptul că expresia lingvistică nu se poate referi la univers în toate detaliile acestuia: „limbajul este total nedeterminat din cauza faptului că orice eveniment presupune un tip sistematic de mediu”. Ceea ce este sigur este, însă, exact contrarul: limbajul nu *spune* condițiile contextuale, pentru că nu este necesar să le spună, însă le *utilizează* și, ca urmare, expresia reală le implică și le conține². Vorbirea semnifică [produce

¹ A.N. Whitehead, *Process and Reality*, trad. sp. *Proceso y realidad*, Buenos Aires, 1956, pp. 28-29.

² Tot Whitehead observă însă, în alt loc, că într-un enunț „există întotdeauna o referire tacită la mediul ocaziei în care se vorbește” (*op. cit.*, pp. 357-358).

semnificații] într-un proces infinit, care este procesul însuși al realității semnificate. Eroarea lui Whitehead constă în faptul de a considera că o frază dată ca exemplu este *identică* cu cea realmente rostită (eroare pe care el însuși o critică la alți autori). În realitate, izolată de contextele ei, fraza este alta: este *numele* frazei și implică o translație de la limbajul primar la „metalimbaj” (la vorbirea *despre* limbaj). Cu aceasta nu vrem să spunem că nu trebuie să dăm exemple. Dar nu trebuie uitat faptul că fraza-exemplu este numai un „nume” prin care ne referim la cealaltă frază, cea care semnifică într-o mulțime de contexte, așa cum prin cuvîntul *arbore* vorbim despre „arborii” reali și nu pretendem ca el însuși (cuvîntul) să fie verde și să aibă frunzișul des. Dacă îmi propun să cercetez semnificația versului lui Dante: *Nel mezzo del cammin di nostra vita*^{*)}, versul la care mă refer nu este acesta pe care tocmai l-am scris, ci acela care se află în *Divina Commedia*. Și acest vers nu are un *sens* deplin decît în relație cu întregul poem.

^{*)} Primul vers din *Divina Commedia*.

LOGICISM ȘI ANTILOGICISM ÎN GRAMATICĂ

1.1. Sarcina de a defini conceptele pe care se bazează gramatica și, în particular, categoriile verbale și gramaticale, aparține acelei secțiuni a teoriei lingvistice care a fost numită în mod tradițional „gramatică logică” sau „gramatică generală”. Și trebuie să recunoaștem că neîncrederea cu care mulți autori privesc conceptele gramaticale reprezintă, în mare parte, o reacție justificată împotriva erorilor grave, de asemenea tradiționale, ale acestei discipline; sînt erori datorate tocmai „logicismului” ei și pretențiilor de a ajunge la o generalitate rău înțeleasă. Dar nici o eroare nu este numai eroare. În realitate, gramatica „logică” ajunge la un rezultat fundamental, pe care antilogicismul excesiv îl ignoră de obicei, creînd alte confuzii, la fel de grave ca și cele ale logicismului.

1.2. După cum se știe, gramatica „logică” a fost deseori criticată¹, iar uneori chiar foarte aspru. Dar această critică nu s-a făcut totdeauna într-un mod pe deplin coerent și, mai ales, nu s-a făcut fără a comite greșeala de a nimeri alături de țintă. Într-adevăr diverși autori – acceptînd implicit premisa logicistă conform căreia logicitatea ar trebui să se găsească în limba abstractă sau în dicționar – au crezut că pot să opună identificării eronate a limbajului cu gîndirea logică o antinomie la fel de eronată între limbaj și logică, pînă într-acolo încît să considere limbajul ca „illogic”, „irațional”, „contrar logicii” etc.² Așa se întîmplă, de exemplu, cînd presupusei unități a logicii i se opune varietatea

¹ Cf., de exemplu, Ch. Serrus, *Le parallélisme logico-grammatical*, Paris, 1933; idem, *La langue, le sens, la pensée*, Paris, 1941; E. Sapir, *Language*, New York, 1921, p. 86 și urm.; K. Vossler, *Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie*, trad. sp. *Filosofia del lenguaje*, Buenos Aires, 1947, p. 27 și urm.; L. Hjelmslev, *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928, p. 272 și urm.; A. Alonso și P. Henríquez Ureña, *Gramática castellana. Primer curso*, Buenos Aires, 1947, pp. 220-221.

² Cu privire la excesele antilogiștilor, cf. H. Schuchardt-Brevier, Halle, 1928, pp. 322-325; B. Croce, *Questa tavola rotonda è quadrata*, în *Problemi di estetica*, Bari, 1949, pp. 173-177; *Formă și substanță în sunetele limbajului*, nota 157, în vol. *Teoria limbajului și lingvistica generală*, pp. 153-154.

gîndirii „idiomatice”¹; cînd cunoscuta observație a lui L. Lévy-Bruhl, conform căreia anumite limbi evidențiază o „mentalitate prelogică”, este citată ca dovadă a independenței limbajului de logică² (pe cînd ea înseamnă exact contrarul, căci implică faptul că celelalte limbi ar trebuie să reflecte o „mentalitate logică”); sau cînd discuția dintre categoriile reale ale vorbirii se face din punctul de vedere al „claselor de cuvinte” ale normeii.

1.3. Un exemplu clar al acestei ultime incongruențe este cel al lui K. Vossler: „Păcat că logica gramaticală nu-și propune niciodată să coincidă cu logica adevărată. Păcat că limba nu-și propune să renunțe la prostul obicei de a folosi reprezentantul conceptului de substanță, substantivul, pentru a exprima semnificații modale, relative și chiar ireale; de a ridica adjectivul în planul substanței; de a pune substanța la gradul comparativ; de a schimba multiplicitatea în calitate...”³. Pe lângă confuzia privind conceptul de substanță, care nu se opune în nici un fel semnificațiilor modale, relative și ireale (cf. 3.4), există aici, în același timp, o critică adecvată a erorii logiciste și a celei antilogiciste. Eroarea logicistă constă în plasarea categoriilor verbale în „limbă”, făcîndu-le să corespundă unor clase fixe de cuvinte. Eroarea antilogicistă constă în a crede că acest fapt invalidează, într-un fel, realitatea categoriilor cu funcții semantice ale vorbirii. De fapt, adjectivul „ridicat în planul substanței” este pur și simplu un substantiv sau, dacă se preferă formularea, un „cuvînt” care în norma limbii este de obicei adjectiv, dar care, într-un anume act concret, este substantiv și corespunde acestei categorii, perfect definibilă ca atare. Critica privind categoriile o face Vossler prin intermediul categoriilor înseși și nu observă că eroarea gramaticii „logice” este doar o eroare de perspectivă.

1.4. Alți autori cad într-un logicism invers, încercînd să identifice cauza incoerențelor de gîndire în expresia lingvistică⁴, dar nefăcînd, în

¹ Cf., de exemplu, E. Sapir, *Language*, loc. cit.; L. Hjelmslev, *Principes*, p. 31.

² Vezi, de exemplu, L. Hjelmslev, *Principes*, p. 22.

³ K. Vossler, *Filosofia del lenguaje*, pp. 29-30.

⁴ Este unul dintre locurile comune ceea ce – cu o aroganță nejustificată de importanță ideilor exprimate, între confuzii de toate felurile – proclamă C.K. Ogden și I.A. Richards, *The Meaning of Meaning*, trad. sp. *El significado del significado*, Buenos Aires, 1954, ca să nu mai vorbim de ideile mai mult decît extravagante exprimate de A. Korzybski, *Science and Sanity*, Lancaster Pa., 1933 și de școala sa „antiaristotelică” de

realitate, altceva decât să corecteze limbajul pentru a-l adecva la ceea ce, în opinia lor, ar trebui să fie logica. Aceasta implică examinarea limbajului ca și cum ar fi vorba de „cod” convențional. Exigențele de stabilitate și non ambiguitate ale „limbajelor” științifice sînt, fără îndoială, legitime, între anumite limite și cu scopuri determinate, dar ele nu justifică încercările de a identifica aceste sisteme „construite” cu limbile istorice, care se structurează într-un mod cu totul diferit¹.

1.5. Este necesar, deci, să încercăm să clarificăm care sînt erorile esențiale ale logicismului lingvistic, pentru a arăta în ce mod pot fi ele eliminate fără a comite erori antilogiciste. O eroare nu se combate cu o altă eroare: singurul lucru care se obține în acest fel este să avem două erori în loc de una.

2.1. Eroarea logicistă fundamentală este aceea de a considera limbajul ca un obiect de natură logică, mai bine zis, ca un produs al gândirii logice. Această eroare, ca și altele, pe care Stagiritul nu le-a comis niciodată, se atribuie de obicei lui Aristotel. Nefericita frază a lui F. Mauthner, conform căreia „dacă Aristotel ar fi vorbit chineza sau dakota, logica și categoriile sale ar fi fost altele”², e reluată des, fie pentru a susține că Aristotel a dedus logica sa din limbaj, fie pentru a

neo-„semantiști”, după care majoritatea relor din lume s-ar datora folosirii improprii a cuvintelor. Cu privire la iluzia și la confuziile pe care se întemeiază asemenea atitudini, cf. B. Croce, *Il linguaggio come errore*, în *Conversazioni critiche*, I, Bari, 1924, pp. 105-107. De altfel, Platon arăta deja că adevărul și falsitatea se prezintă nu în nume, ci în gândire; cf. A. Pagliaro, *Sommario di linguistica arioeuropea*, I, Roma, 1930, p. 17, și W.M. Urban, *Language and Reality*, trad. sp. *Lenguaje y realidad*, Mexico, 1952, p. 16. În ceea ce privește iluziile „semantiste”, vezi judicioasele observații ale lui M. Schlauch, *The Gift of Tongues*, Londra, 1949, p. 130 și urm. Cît privește dogmatismul și fundamentala debilitate logică a îndrăznețelor construcții ale lui A. Korzybski, vezi critica fără drept de apel (deși insuficient de severă în concluzii) a lui M. Black, *Language and Philosophy*, trad. it. *Linguaggio e filosofia*, Milano, 1953, pp. 279-309. Părerea contelui Korzybski cu privire la logica aristotelică evidențiază o radicală neînțelegere nu numai a lui Aristotel (căruia i se atribuie erori care nu-i aparțin), ci și a sarcinii și fundamentelor înseși ale logicii.

¹ Cf. E. Coșeriu, *Formă și substanță*, V, 8.3, 8.5. În ceea ce privește incoerența celor care, recunoscînd natura „ne-logică” a limbajului, doreau să-l corecteze pentru a-l face să redevină logic, adică pentru a-l face altceva decât ceea ce este, cf. B. Croce, *Logica come scienza del concetto puro*, trad. sp. *Lógica como ciencia del concepto puro*, Madrid-Buenos Aires, 1933, p. 380.

² F. Mauthner, *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, III, Berlin, 1902, p. 4.

afirma că a legat limbajul de logică. Dar Aristotel nu a făcut nici una nici alta, ci a stabilit cu toată claritatea prioritatea limbajului față de gîndirea logică, arătînd că limbajul ca atare este doar *logos semantic*, expresie semnificativă, în care nu există nici adevăr, nici falsitate, fiindcă acestea apar numai în afirmație și în negație, în *logosul apofantic*. În plus, Aristotel a exclus posibilitatea echivocurilor, precizînd textual că rugămîntea, de exemplu, este expresie semantică, dar nu este nici adevărată, nici falsă și, de aceea, nu constituie „propoziție”¹.

Eroarea logicistă despre care este vorba constă deci, în mod esențial, în identificarea *semnificativului* cu *logicul*, în confundarea a ceea ce este primar și nediferențiat cu ceea ce reprezintă deja rezultatul unei diferențieri în interiorul semnificativului, mai bine zis, o orientare, o determinare particulară a logოსului semantic. Sau, examinînd problema în planul finalității, care este planul propriu limbajului (deoarece limbajul reprezintă o manifestare a libertății), eroarea constă în confuzia dintre finalitatea care aparține esenței obiectului – *activității lingvistice* în sine, independent de determinări ulterioare –, și care este finalitatea semnificativă, cu finalitatea accesorie, proprie unui act sau altuia. Această din urmă finalitate nu aparține esenței obiectului *limbaj*, cîse identifică cu *intenția subiectului lingvistic* într-un act determinat și poate fi logică, dar poate să fie, de asemenea, estetică sau practică. E vorba, deci, de o confuzie de planuri: limbajul nu este logic, cîanterior logicului². În timp ce logicul este mereu și în mod necesar semantic

¹ Aristotel, *Categoriae*, 4, 2a; *De interpretatione* 16 a-b, 17 a. Despre teoria limbajului la Aristotel, vezi studiul esențial al lui A. Pagliaro, *Il capitolo linguistico della „Poetica” di Aristotele*, RicL, III, 1945, pp. 1-55. Vezi și G. Scarpat, *Il discorso e le sue parti in Aristotele*, Arona-Milano, 1950. Unele considerații parțial adecvate apar la R.H. Robins, *Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe*, Londra, 1951, pp. 19-25.

² Această anterioritate nu trebuie înțeleasă în sensul că ar fi vorba, pur și simplu, de etape succesive ale aceleiași desfășurări lineare (în sensul că cineva este mai întii copil și apoi om), așa cum apare la majoritatea gînditorilor care identifică esența limbajului cu instrumentalitatea sa, reducîndu-l, în consecință, la o activitate practică (cf., de exemplu, F. Bacon, *Novum Organum*, I, 43, pp. 59-60; J. Locke, *An Essay Concerning the Understanding*, ed. din 1671, VI, 9; G. Berkeley, *Human Knowledge*, 18, 20; și, dintre contemporani, R. Carnap, *Foundations of Logic and Mathematics*, Chicago, 1947, p. 3, și *Introduction to Semantics*, Cambridge, Mass., 1948, p. 3). Este vorba de o anterioritate permanentă (în sensul că cineva este mai întii om și apoi poet, filozof sau

(lingvistic), semantical (lingvisticul) nu este nici totdeauna, și nici în mod esențial, logic. Limbajul este prima manifestare specifică a omului ca atare¹ – adică, în calitate de ființă capabilă să cunoască lumea și să se autocunoască –, după cum este și prima formă, și unica absolut generală, de care dispune omul pentru a fixa și obiectiva, dincolo de impresii și reacții imediate, cunoașterea lumii și cunoașterea de sine, adică întregul conținut al conștiinței. Aceasta înseamnă, pe de o parte, că limbajul și categoriile sale interne se află propriu-zis în legătură nu cu facultatea de gândire, ci cu facultatea de cunoaștere², și, pe de altă parte, că limbajul (ca activitate intersubiectivă a omului istoric), departe de a se reduce la alte categorii, este o categorie autonomă și este forma necesară a manifestării „gândirii”, atât logice, cât și poetice și practice³. În raport cu modurile de gândire, limbajul istoric – în calitate de logos pur și simplu semantic – se prezintă, deci, ca „neutru”, „nedeterminat” sau, mai bine spus, nediferențiat⁴. Iar în raport cu gândirea logică în

om de știință). Se cuvine, totodată, să precizăm că elementul „accesoriu” nu este logicul ca atare (care este în mod necesar conținut în limbaj), ci orientarea logică, *determinarea prin logică* (cf. 3.2.1). Eroarea, deci, constă nu în *recunoașterea* logicului în limbaj, ci în *reducerea* limbajului la logicitate.

¹ În acest sens, M. Heidegger, *Sein und Zeit*, trad. sp. *El Ser y el Tiempo*, Mexico, 1951, p. 191, arată în mod cert că omul se manifestă „ca o ființă care vorbește” (cf. *animal symbolicum* la E. Cassirer, *Essay on Man*, trad. sp. *Antropologia filosofică*, Mexico, 1945, p. 60) și nu ca „animal rațional”, deci, această ultimă definiție pune accentul pe un aspect al logosului, și nu pe logosul ca atare, în integritatea sa. Cf. și *Über den „Humanismus”*, în *Platons Lehre von der Wahrheit*, Berna, 1947, p. 53 și urm.

² Cf. C.P.F. Lecoutere, L. Grootaers, *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het nederlands*, Louvain-Groningen, 1948, pp. 137, 199 și urm.

³ Cf. N. Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins*, Berlin, 1949, p. 218, și, mai ales, A. Pagliaro, *Logica e grammatica*, RicL, I, 1950, pp. 24, 27, și *Il linguaggio come conoscenza*, Roma, 1951 (1952), *passim*.

⁴ Cf. cele susținute de W.M. Urban, *op. cit.*, p. 63, și, cu o fundamentare mai riguroasă, de A. Pagliaro, *Logica e grammatica*, pp. 24, 27, 31-33, *Il linguaggio*, pp. 87-88, *Il segno vivente*, Napoli, 1952, pp. 267-268, 275. Trebuie să observăm, totuși, că este vorba de afirmații care se referă la limbaj ca vorbire care materializează o limbă și nu la limbaj ca vorbire care generează și depășește limba. Într-adevăr, așa cum vom încerca să explicăm în alt loc, indentificarea făcută de Croce între limbaj și poezie nu este o simplă „reducere” analogă altora, ci este, cel puțin într-un anumit plan, greu de eludat. În legătură cu aceasta, nu este inutil să amintim că pînă și un filozof ca M. Heidegger, care a susținut cu tărie natura „aprioristică” a limbajului (cf. *supra*, nota 1), ajunge, în lucrări mai recente, la o identificare foarte asemănătoare cu cea făcută de

particular, limbajul – departe de „a nu avea concepte”, cum s-a spus adesea (cf. 3.2.5) – apare ca locul însuși al conceptelor, fiindcă acestea sînt în mod necesar anterioare logosului propozițional. Conceptele, așa cum le-a văzut Aristotel, aparțin de fapt logosului semantic, chiar dacă nu afirmă și nu neagă, și nu sînt de la sine nici adevărate nici false, neexistînd în ele „compoziție și diviziune”¹. Într-adevăr, limbajul este „mediatorul” necesar pentru formarea conceptelor², iar prima universalitate, ca și primele distincții necesare pentru structurarea gândirii logice apar chiar în limbaj și în categoriile sale³. Limbajul este un „înainte” și nu un „după”, în relație cu gândirea logică. În mod cert, gândirea logică determină, modifică și depășește conceptele pe care i le pune la dispoziție limbajul, dar, în același timp, depinde de limbaj; în primul rînd, deoarece conceptele primare trebuie să fie luate din limbaj; în al doilea rînd, pentru că trebuie să se exprime prin intermediul limbajului⁴. Trebuie să inversăm, deci, perspectiva logicistă: nu limbajul este produsul gândirii logice, ci, dimpotrivă, aceasta din urmă se bazează în mod necesar pe limbaj. Cuvintele și conceptele, care sînt

Croce, și că Aristotel însuși înclina să atribuie poeziei și retoricii studiul logosului semantic.

¹ Cf. Aristotel, *Categoriae*, 4, 2 a; *De interpretatione*, 16 a.

² E. Cassirer, *El lenguaje y la construcción del mundo de los objetos*, trad. sp. în *Psicología del lenguaje*, Buenos Aires, 1952, pp. 20-38, și *Zur Logik der Kulturwissenschaften*, trad. sp. *Las ciencias de la cultura*, Mexico, 1951, pp. 32-33. Vezi și Ch. Serrus, *La langue...*, p. 41.

³ În acest sens s-a putut vorbi de o universalie „primară”, sau lingvistică, și de o universalie „secundară”, sau logică. Cf. H. Lotze, *Logik*, Leipzig, 1880, p. 18, și *Mikrokosmos*, V, 3, 4; E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, I, Oxford, 1954, p. 22; R. Höningwald, *Philosophie und Sprache*, Basel, 1937, p. 331 și urm.; W.M. Urban, *Lenguaje y realidad*, pp. 92-93; A. Pagliaro, *Il linguaggio*, p. 78; A. Sechehayé, *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1962, pp. 43, 91 și urm., consideră categoriile lingvistice – pentru a le distinge de cele logice – drept „categorii ale imaginației”. Și Croce, chiar dacă pleacă de la un alt punct de vedere, semnalează adesea faptul că gândirea logică se folosește de limbaj și, în același timp, îl depășește; cf., de exemplu, *Filosofia práctica*, Madrid, 1926, p. 345; *La Poesía*, Bari, 1953, pp. 18-19.

⁴ Cf. F. Schürer, *Sprachwissenschaft und Zeitgeist*, Marburg, 1925, p. 92; H. Delacroix, *Las operaciones intelectuales*, în G. Dumas, *Nouveau Traité de Psychologie*, trad. sp. *Nuevo Tratado de Psicología*, V, Buenos Aires, 1952, pp. 105-179 (în special, p. 134).

semnificații virtuale ale cuvintelor, trebuie să existe pentru ca gândirea logică să existe, și nu invers.

2.2. A doua eroare logicistă constă în plasarea „logicității” (= a semanticității) în „sistem”, în limba abstractă, de exemplu, atribuind anumitor „forme” semnificații categoriale determinate și pretinzând că unei forme îi corespunde totdeauna aceeași semnificație, sau că valoarea care se dovedește a fi, pur și simplu, cea mai frecventă este valoarea constantă a formei considerate. Așa se întâmplă atunci când se încearcă a se atribui unei forme ca *blanco* valoarea de adjectiv, nu în cutare sau cutare utilizare particulară, ci, „în limba spaniolă”, sau când se afirmă că, dacă într-o anumită utilizare *blanco* este substantiv, acest fapt ar fi, într-un fel, „contrar logicii”. E greu de știut pe ce logică se bazează cei care adoptă o asemenea poziție, căci pentru logicieni cuvintele (mai bine zis, termenii) semnifică doar în propoziție, și chiar, pentru mulți dintre ei, „defectul” esențial al limbajului natural ar fi „asistematicitatea”¹ sa, datorată în primul rând valorii schimbătoare a cuvintelor (înțelese ca simple „forme”)². Este adevărat că această a doua eroare este mult mai frecventă printre lingviști decât printre logicieni. Tipică, în acest sens, este poziția lui V. Brøndal, pentru care „logicul” s-ar prezenta în „normă”, iar „valoarea logică” a unui cuvânt ar fi constantă³. Aceasta înseamnă să se ignore faptul că „limba” nu este o realitate autonomă, cise structurează pe baza vorbirii, ca și faptul că norma nu este un sistem fix și imuabil, cireprezintă o simplă medie, căci sensurile pe care ea le include sînt tradiționale, și „există multe tradiții”⁴. Valoarea „logică” (= semantică) a unei forme poate deveni constantă prin și în cadrul unei convenții explicite, dar nu este constantă

¹ Cf., de exemplu, R. Carnap, *Logische Syntax der Sprache*, trad. engl. *The Logical Syntax of Language*, Londra, 1951, pp. 2, 294.

² Cf., în legătură cu aceasta, curioasele și, în mare parte, incongruențele elucubrații ale lui L. Jordan, *Los elementos lingüísticos de la lógica*, trad. sp., Córdoba (Argentina), 1938, și *La lógica y la lingüística*, în lucrarea citată, *Psicología del lenguaje*, pp. 39-47, ca și ale altor aspiranți la o „limbă artificială care ar trebui să evite în mod metodic defectele și erorile limbilor naturale”. Cu privire la incoerențele pe care le implică o asemenea aspirație, vezi observațiile lui Hegel, *Wissenschaft der Logik*, III, I, 3, A d, nota Cf. și *supra*, notele 4, p. 235 și 1, p. 236.

³ V. Brøndal, *Ordklasserne. Partes Orationis*, Copenhaga, pp. 47, 53 și urm., 85.

⁴ J. Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, trad. sp. *Lógica. Teoría de la investigación*, Mexico, 1950, p. 66.

de la sine în limbă, așa cum o demonstrează, de exemplu, faptul că fiecare „cuvînt” și chiar sintagme întregi pot avea valoare de substantiv. În realitate, limba nu poate fi nici logică nici ilogică, pentru că ea conține numai semnificații potențiale și nu reale. Nu există nici o logicitate a sistemului gramatical, acesta fiind o „schemă a schemelor”, așa cum nu există o logicitate a dicționarului¹, acesta fiind un simplu „registru al unei vorbiri care a fost” și al valorilor celor mai frecvente constatate în vorbire². Logice sau ilogice pot fi doar actele de vorbire determinate, dar nu în calitate de limbaj, ci în măsura în care afirmă sau neagă, adică în calitate de manifestare a unei gândiri particulare.

2.3. A treia eroare a gramaticii logiciste constă în confuzia între „logic” (= semantic) și ontologic, adică între semnificații și lucrurile semnificate³. În ceea ce privește categoriile verbale, această eroare se manifestă în așa-numitul criteriu „logico-obiectiv”, conform căruia chiar părțile de vorbire sînt considerate drept corespondente ale „categoriilor realității”: astfel, substantantivul ar numi „lucruri”, adjectivul – „calități”, verbul – „proces” reale. Aparenta coincidență între cele două serii de „categorii” – mai ales în ceea ce privește substantivele și verbele, care, într-adevăr, se raportează de obicei la „lucruri” și „proces” (în sensul etimologic, care este cel al germ. *Vorgang*) – nu justifică confuzia logică: pentru a demonstra acest lucru, este suficient să remarcăm că aceleași fapte reale pot fi numite cu cuvinte corespunzînd unor categorii distincte, atît în limbi diferite, cît și în aceeași limbă. Problema este că, și în acest caz, se consideră ca fiind constant modul cel mai frecvent de a desemna anumite fapte și, în ceea ce privește diversele limbi, se pleacă de obicei de la ceea ce se constată în mod curent în limba cercetătorului sau într-o altă limbă, pe care acesta o ia ca model de „logicitate”. Dar nu trebuie să confundăm reali-

¹ Cf. G. Calogero, *Estetica, semantica, istorica*, Torino, 1947, p. 219: „Nu există o logică a gramaticii, așa cum nu există o logică a vocabularului”.... „nu există o logicitate caracteristică abstracțiunilor structurale morfologice, care sînt, de fapt, scheme de scheme, clase de maximă generalitate ale exprimărilor semantice”.

² Cf. G. Galichet, *Essai de grammaire psychologique du français moderne*, Paris, 1950, p. 23.

³ Cf. observațiile lui E. Buyssens, *La conception fonctionnelle des faits linguistiques*, în *Grammaire et psychologie*, Paris, 1950, p. 44 (care cade, totuși, într-o eroare analogă; cf. *infra*, nota 1, p. 251).

tatea gândită (*Wirklichkeit*) cu realitatea naturală (*reale Wirklichkeit*)¹ și, mai ales, nu trebuie să uităm că nu limba este determinată de realitate, ci, dimpotrivă, realitatea este concepută prin intermediul limbii. Astfel, dacă într-o limbă nu se poate spune *la pared blanca* sau *puer aegrotus est*, cinumai *la pared blanquea* sau *puer aegrotat*, aceasta nu înseamnă că în acea limbă „calitatea” reală se explică cu ajutorul verbelor, ci înseamnă doar că ceea ce noi putem concepe drept „calitate” se concepe, în limba considerată, exclusiv ca „proces”, și că în acea limbă categoria adjectivului pur și simplu nu există.

2.4. La cele trei erori deja semnalate se adaugă adesea încercarea de a găsi aceleași categorii – aceași „gândire logică” – în toate limbile. Această eroare se manifestă, în plan teoretic, în postulatul unei „limbi logice ideale”, ale cărei copii mai mult sau mai puțin imperfecte ar fi limbile istorice² și, uneori, în identificarea acestei „limbi ideale” cu o limbă istorică determinată, de exemplu, greaca sau latina³. În plan practic, aceeași eroare se manifestă în aplicarea categoriilor unei limbi la alte limbi, care au categorii diferite; așa se întâmplă, de exemplu, când se vorbește de „dativ” sau de „ablativ” în gramatica spaniolă, sau când se descrie limba guarani după schemele gramaticii latine. Adevărul este, însă, că nu există alte limbi decât cele istorice (dat fiind că limbile sînt, prin definiție, obiecte istorice) și că acestea prezintă scheme formale [și schematice] diferite⁴, și nu sînt nici logice, nici ilogice. Se poate accepta ideea că „limbile reprezintă utilizarea practică a procedeelelor limbajului”⁵, sau că „limbile sînt variațiuni sociale și istorice ale marii teme umane a limbajului”⁶, dar aceasta nu înseamnă

¹ În legătură cu această distincție, cf. E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, trad. sp. *Ideas relativas a una fenomenología pura y una filosofía fenomenológica*, Mexico, 1949, pp. 49, 54.

² Cu privire la această idee (care, din păcate, apare și în perioada de început a lui Husserl și Marty), cf. V. Pisani, *Linguistica generale e indoeuropea*, Milano, 1947, p. 22 și urm. Însă, pentru atitudinea ulterioară a lui Husserl, vezi M. Merleau-Ponty, *Sur la phénoménologie du langage*, în *Problèmes actuelles de la phénoménologie*, Bruxelles, 1952, pp. 92-93.

³ În ceea ce privește această aberație, cf. B. Croce, *Conversazioni critiche*, I, pp. 107-109.

⁴ Cf. E. Sapir, *Language*, p. 125.

⁵ J. Vendryes, *Le Langage*, Paris, 1950, p. 275.

⁶ H. Delacroix, *El lenguaje*, în G. Dumas, *op. cit.*, pp. 195, 197 (vezi nota 4, p. 239).

că procedeele trebuie să fie aceleași în diversele limbi, nici că limbile istorice ar trebui să reflecte o „limbă-idee”. Categoriile lingvistice au universalitate conceptuală și nu generalitate istorică.

3.1. Acestor erori ale logicismului, antilogicismul lingvistic le opune de obicei alte erori, bazate adesea pe aceleași confuzii, în principal pe confuzia dintre logic și semantic și pe plasarea semanticului în limba abstractă. De aceea, antilogicismul nu reușește să depășească erorile logiciste și apare frecvent ca o altă formă a logicismului însuși.

3.2.1. Erorii logiciste de a considera limbajul ca produs al gândirii logice, antilogicismul extrem îi opune, cum deja s-a remarcat, eroarea de a considera limbajul ca „ilogic”, „contrar logicii”, „străin gândirii raționale”. Însă limbajul nu este „ilogic”, cîdoar anterior gândirii logice. Considerat în realitatea sa istorică, limbajul este *logos semantic*, care, în actele de vorbire, prezintă determinări ulterioare: adică, fără a înceta să fie semantic, este, în plus, *fantastic* (poezia), *apofantic* (expresia logică) sau *pragmatic* (expresie practică). Și, bineînțeles, limbajul nu este „străin” de nici una dintre aceste trei forme, dat fiind că le conține pe toate trei ca nediferențiate. Nu este străin pentru că el există numai în acte orientate la modul fantastic, logic sau practic și pentru că orice expresie poate fi privită sub unul dintre aceste trei aspecte: *semanticitatea* este trăsătura constantă și definitorie a limbajului, dar *semanticitatea pură* nu se găsește nicăieri în mod concret, cise delimitează numai pentru exigențele cercetării. Asemenea exigențe sînt justificate atunci cînd e vorba de studierea aspectelor comune, a modurilor semnificative constante pe care limbajul le prezintă în actele de vorbire orientate în diverse feluri. Așa se întâmplă, de exemplu, în cazul categoriilor verbale. Într-adevăr, modul semnificativ (nu semnificația) al unui cuvînt precum *Socrate*, în propoziția *Socrate este muritor*, este constant și independent de faptul că această propoziție este enunțată într-un silogism, într-un poem sau pur și simplu pentru a o speria pe Xantipa. Aceasta era, cu adevărat, intuiția profundă a gramaticii „logice”, umbrită de identificarea între semantic și logic. Dar antilogicismul, pentru a evita eroarea logicistă, ignoră tocmai această intuiție și ajunge, în diferitele sale forme, să considere categoriile verbale drept convenții ori simple scheme formale, sau să le facă dependente de un ambiguu „sentiment al vorbitorului”.

3.2.2. Totuși, categoriile verbale nu sînt convenționale, ci sînt realități ale vorbirii. Stabilirea unei categorii verbale nu depinde de o simplă decizie arbitrară, ca, de exemplu, stabilirea datei cînd „începe” evul mediu. Limitele evului mediu nu există înainte și independent de decizia noastră, dat fiind că e vorba de un concept care se stabilește prin convenție, în planul procesului de cercetare. În schimb, categoriile verbale sînt realități ale limbajului, existînd independent de decizia noastră de a le delimita și defini¹. Dacă ar fi fost convenționale, nu ar fi fost necesar să demonstrăm acest lucru: ar fi fost suficient să arătăm cînd și în ce termeni s-a stabilit convenția. În plus, ele nu ar fi putut prezenta nici o dificultate reală. Nimănui nu-i este greu să atribuie anul 1493 epocii moderne, dacă acceptă că evul mediu se termină la 1492. Cel mult, s-ar putea constata divergențe între convenții diferite. În realitate, orice încercare de a demonstra că unele definiții ale categoriilor verbale sînt convenționale și că nu-și găsesc confirmarea în anumite cazuri concrete se bazează tocmai pe cunoașterea categoriilor reale. Așa, de exemplu, observația că o formă ca *blanco* este uneori adjectiv iar alteori substantiv nu presupune în nici un fel convenționalitatea conceptelor de 'adjectiv' și de 'substantiv'. Dimpotrivă, chiar pentru a face această obiecție trebuie să știm care sînt adjectivele și substantivele reale. Prin urmare, obiecția este valabilă numai cu privire la eroarea de a atribui un mod semnificativ constant unei forme abstracte, care, tocmai, este o eroare logicistă. Delimitarea categoriilor verbale nu este analogă nici distincției care se stabilește, de exemplu, între morfologie și sintaxă. Distincțiile de acest ultim tip se situează în alt plan: se referă la gramatică și nu la limbaj. Morfologia și sintaxa nu există înainte de definiția formală, pe baza căreia se structurează aceste concepte, și nu sînt realități ale vorbirii, ci sînt scheme ale acelei *vorbiri despre vorbire*, care este gramatica, adică scheme ale unui metalimbaj. Discuțiile în acest sens țin nu de teoria lingvistică (teoria limbajului), ci de teoria *lingvisticii*: sînt, în realitate, discuții epistemologice. Și sînt adesea inutile, căci un metalimbaj poate asuma structuri diferite, după obiectele de studiu, și poate chiar să fie așa cum se stabilește să fie, cu

¹ Cf. K.G. Ljunggren, *Towards a Definition of the Concept of Proposition*, în SL, V, p. 7.

condiția de a rămîne coerent și de a fi exhaustiv în ceea ce privește scopurile pe care și le propune¹.

3.2.3. De asemenea, categoriile nu pot fi identificate nici cu schemele formale în care se materializează. Acestea servesc la „recunoașterea” semnificațiilor categoriale, dar nu sînt semnificații: aparțin fizicității semnului și nu semanticității sale. Schemele formale sînt determinate de semnificație, și nu invers: „semnificațiilor li se produc cuvinte [și forme determinate de expresie]; în nici un caz nu se furnizează semnificații acestor lucruri care se cheamă cuvinte [înțelegînd prin 'cuvinte' semnele ca fizicitate, adică sub aspectul lor fizic]”². Limbajul este esențialmente finalitate semnificativă și nu poate fi considerat *ca limbaj* în mod independent de o atare finalitate³. Acest lucru apare chiar în definiția aristotelică a limbajului ca *logos semantic*: limbajul nu este numai fapt semantic, semnificativ, ci este și *logos*, adică expresie umană liberă și intențională. De aceea, Aristotel semnală⁴ faptul că strigătele animalelor „semnifică ceva”, dar nu sînt simboluri⁵. Pentru a avea un semn lingvistic e necesar să existe intenționalitate semnificativă, e necesar ca cineva să prezinte ceva drept semn⁶. Partea fizică a semnului contează numai în măsura în care îl

¹ Caracterul convențional și *a posteriori* al distincției între morfologie și sintaxă a fost în mod just relevat de V. Pisani, *Actes du Sixième Congrès International de Linguistes. Rapports*, Paris, 1948, p. 19. Și J. Perrot, *Morphologie, syntaxe, lexique*, în *CILUP*, XI, 1953, pp. 63-74, în ciuda faptului de a crede că e vorba de „domenii ale limbii”, observă că „importanța acestor distincții este esențialmente de ordin practic” și că „prezentarea faptelor va fi diferită în funcție de fiecare limbă”.

² M. Heidegger, *El Ser y el Tiempo*, p. 186.

³ Considerarea limbajului la modul fizic este necesară în anumite momente ale cercetării. Dar aceasta se realizează numai prin intermediul unei operații de abstractizare. Atitudinea „obiectivistă”, departe de a fi obiectivă, este, în mod necesar, mediată și convențională. Într-adevăr, „este nevoie de o atitudine foarte artificială și complicată pentru «a auzi» un «zgomot pur», căci, pînă să auzi o limbă străină, se aud cuvinte «neînțelese», și nu o multitudine de date acustice” (M. Heidegger, *El Ser y el Tiempo*, p. 190).

⁴ Aristotel, *De interpretatione*, 16 a.

⁵ Cf. distincția făcută de J. Dewey, *Lógica*, p. 66 și urm., între „semne” și „simboluri”, și cea făcută de E. Buyssens, *Les langages et le discours*, Bruxelles, 1943, p. 11 și urm., între „indicii” și „semne”.

⁶ De aceea „comuniunea fatică” de care vorbește B. Malinowski, în Ogden și Richards, *op. cit.*, p. 330, nu este o funcție autonomă a limbajului: dacă sunetele

orientează spre o semnificație intențională¹. E adevărat că semnificația nu poate fi „observată”, că nu are același timp de obiectivitate ca lucrurile și ca fenomenele fizice. Dar aceasta nu înseamnă nicidecum că poate fi ignorată sau interpretată în termeni fiziciști. Dimpotrivă, aceasta înseamnă că semnificația se situează într-un alt plan al

pronunțate semnifică și se prezintă ca semne intenționale, ele corespund funcției apelative, iar dacă nu semnifică, sau nu se prezintă ca semne, ele nu sînt limbaj.

¹ Faptul că limbajul se află în planul finalității implică, în același timp, imposibilitatea de a-l interpreta în termeni cauzali, de stimuli și reacții („răspunsuri”) fizice. Într-adevăr, interpretările cauzaliste și fiziciste ale semnificației, cum apar la Ch. Morris, *Signs, Language, and Behavior*, trad. it. *Segni, linguaggio e comportamento*, Milano, 1949, nici măcar nu au ca obiect semnificația, ci interacțiunea prin intermediul „semnelor”. Asemenea încercări se referă, de obicei, la schema cunoscutelor experiențe realizate pe cîini de fiziologul rus I. Pavlov (cf. *I riflessi condizionati*, trad. din rusă, Torino, 1943, în special pp. 273-299). Însă pretinsa analogie este total inadecvată, căci aceste experiențe nu au nimic de-a face cu simbolismul uman. Ele indică numai faptul că „și animalele reacționează la stimuli indirecți”, și, în majoritatea cazurilor, ne-ar putea doar revela ceva cu privire la semnificațiile din mediul canin. Totodată, chiar în aceste experiențe, faptul esențial din punct de vedere „semnificativ” nu este reacția cîinului, ci este producerea semnului (atingerea soneriei), care este un act de libertate și de inteligență. Asta înseamnă că, chiar în planul fizic, comportamentul care ar fi de studiat este cel al lui Pavlov, nu al cîinului. Nu e vorba aici de a nega caracterul științific al studiilor amintite – pe care îl au, cu siguranță –, nici de a discuta rezultatele lor. Discutabil și inacceptabil este modul însuși de punere a problemei, în măsura în care se pretinde că se referă la semnificație, căci se încearcă interpretarea semnificației drept ca ceea ce ea, pur și simplu, nu este. Ceea ce aceste studii reușesc să spună cu privire la simbolismul uman o spun în ciuda și nu grație modului de punere a problemei. Același lucru, și într-un sens negativ încă mai decisiv – determinat de nesiguranța și incoerențele metodei adoptate de cei doi autori –, trebuie să-l spunem despre lucrarea deja citată a lui Ogden și Richards. Acești autori nu numai că nu reușesc să descopere „semnificația semnificației”, dar, în realitate, nici măcar nu pun o asemenea problemă decît într-un mod mai mult aparent: singurul lucru pe care îl fac este să arate în ce fel se învață, în mod obișnuit, semnificațiile. În ceea ce privește experiențele lui Pavlov, cf. E. Cassirer, *Antropologia*, pp. 69, 78. Iar, în general, cu privire la insuficiența încercărilor de a explica semnificația în termeni cauzali sau fiziciști, cf. C.E.M. Joad, *A Critique of Logical Positivism*, Londra, 1950, pp. 96-97, și, mai ales, W.M. Urban, *Lenguaje y realidad*, pp. 80-83, 103-105, 110-111. În afară de aceasta, trebuie să insistăm asupra faptului că nu trebuie să se confunde eventuala finalitate exterioară a limbajului, instrumentalitatea sa, cu finalitatea semnificativă, care ține de esența sa. Semnul este instrument, *organon* (Platon, *Cratylos*, 388 a), însă este, în mod esențial, instrument al semnificației.

cercetării, în care observația externă devine cu totul improprie și neadecvată. Într-adevăr, limbajul aparține în același timp naturii și minții, lumii și interiorității conștiinței, iar ceea ce se „observă” nu este *limbajul*, *cilimbajul simplu*, adică aspectul fizic al limbajului¹. Gramatica, în calitate de descriere a unui sistem lingvistic, este, fără îndoială, o disciplină formalistă: descrie, în mod necesar, scheme formale. Dar descrierea schemelor nu coincide cu definiția categoriilor semantice, pe care schemele înseși le reprezintă doar în mod fizic. În plus, descrierea este o operație rațională numai dacă se face în funcție de semnificație. În acest sens, Schuchardt nu se înșela cînd spunea că „există o singură gramatică și se numește știința semnificației (semantică) sau, și mai bine, știința desemnării”².

3.2.4. În ceea ce privește „sentimentul vorbitorului” (care nu este același lucru cu „știința” vorbitorului), acesta își are, fără îndoială, rațiunile sale de a fi, dar nu poate servi drept bază pentru nici o definiție, cinumai pentru descrieri. Gramatica „psihologică” nu poate să definească, cipoate numai să înregistreze declarațiile și să constate pozițiile în raport cu faptele lingvistice.

3.2.5. Însă unul dintre corolarele cele mai ciudate pe care antilogicismul le deduce din presupusa alogicitate a limbajului este ideea că, limbajul nefiind „logic”, nu poate să fie „logică” nici lingvistica. În acest sens, e cazul să fie citat pe larg K. Vossler: „Doar logica are clase de concepte ordonate ierarhic și poate constata fie o restricție, fie o extensiune a conceptelor. Însă limbajul nu este logic și nu poate fi supus unui tratament logic. Limbajul nu are concepte, ciintuiții: fiecare intuiție are individualitatea și valoarea sa momentană,

¹ Cf. *Formă și substanță*, II, 3.4. În legătură cu aceasta, se cuvine să amintim principiul formulat de H.J. Pos, *Les fondements de la sémantique*, în *Actes du Quatrième Congrès International de Linguistes*, Copenhaga, 1938, p. 89: „Semnificația care este atașată cuvîntului nu participă împreună cu el la caracteristica efectivă care se constată, ea nu este obiect al cunoașterii în felul în care este cuvîntul. Cînd încercăm să facem un obiect în același sens, reținem cuvîntul, și semnificația dispăre. Diferența este că, în timp ce cuvîntul e cunoscut grație constatării, semnificația este cunoscută prin faptul că o gîndim”. Pentru același motiv, nu poate fi acceptată recomandarea lui A. Martinet, *Le problème de l'opposition verbo-nominale*, în *Grammaire et psychologie*, pp. 97-106, de a ne întemeia pe „forme”, ca „unicile date observabile ale realității lingvistice”. Realitatea lingvistică nu este, toată, formă și nu este, toată, observabilă.

² *Brevier*, p. 127.

și trebuie să fie judecată pentru sine. Imediat după aceea, s-ar putea pune în relație observațiile și concluziile individuale pentru a stabili ceea ce este asemănător și comun. Dar o ordonare științifică nu va putea exista niciodată și ar fi inutil să o căutăm¹. Vossler amestecă aici planul limbajului cu planul lingvisticii și stabilește o opoziție imposibilă între limbaj, pe de o parte, și logică și știință, pe de altă parte, ca și cum ar fi vorba de lucruri situate pe același plan: „ordonarea științifică” nu trebuie căutată în limbaj, ci în lingvistică. Orice știință este logică pentru că este știință și nu pentru că este știința unui *obiect logic*². Același lucru se poate spune despre definiții: „caii”, de exemplu, nu sînt, cu siguranță, obiecte logice, dar o definiție a ‘calului’ este și trebuie să fie la fel de logică precum oricare alta. Pînă și studierea unui obiect „irațional” – dacă este studiu și nu contemplare – este în mod necesar rațională. Chiar admitînd că limbajul nu are „concepte” (cf., însă, 2.1), aceasta nu înseamnă că lingvistica nu trebuie să le aibă.

3.3.1. Erorii logiciste de a plasa „logicitatea” în limba abstractă și de a lega de fiecare „formă” o anumită semnificație, antilogicismul extrem îi răspunde, de obicei, cu eroarea de a crede că nu putem să ne întrebăm în mod rațional ce este cutare sau cutare mod semnificativ (verb, substantiv etc.), tocmai pentru că aceste valori nu pot fi atribuite în mod constant acelorași forme, și ar însemna să accepți ca reper și bază de discuție ceea ce este numai o pretenție logicistă. În fapt, una este să constați că nu coincid categoriile cu clasele de forme (pentru că o formă poate corespunde mai multor categorii) și alta este să deduci de aici imposibilitatea de a distinge și de a defini categoriile, ca și cum categoriile chiar ar trebui să coincidă cu aceste clase. E vorba aici de un paralogism evident, căci în premisa minoră i se atribuie termenului *categorie* tocmai acea semnificație (‘clasă de forme’) care i se neagă în cea majoră. Și nu se ține seama că, pentru a face prima verificare, categoriile trebuie să fie gîndite, în același timp, ca distincte și diferite de ceea ce sînt clasele. În realitate, singura deducție corectă este aceea

¹ K. Vossler, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*, trad. sp. *Positivismo e idealismo en la lingüística*, Madrid, 1929, p. 52.

² În legătură cu aceasta, e cazul să amintim că, tocmai cu privire la lingvistică, B. Croce insistă asupra necesității studiilor prealabile de filozofie, și, în special, de logică, cf. *Sulla natura e l'ufficio della linguistica*, acum în *Lecture di poeti*, Bari, 1950, p. 253.

că nu putem defini categoriile drept „clase de forme” (pentru că sînt moduri semnificative, funcții semantice, și nu grupuri de cuvinte abstracte). Faptul că „același cuvînt” (adică aceeași formă abstractă) poate fi, de exemplu, substantiv și adjectiv sau nume propriu și nume comun este, pur și simplu, un fapt de care trebuie să se țină seama, iar semnalarea lui poate constitui o obiecție cu referire la eroarea de a „delimita” categoriile verbale într-un plan care nu le corespunde, și nu cu referire la posibilitatea de a le defini: faptele pot să invalideze numai o definiție care nu ține seama de ele, dar nu orice definiție. Totodată, definiția nu se realizează în planul „obiectelor”, ea nu își propune să decidă dacă anumite cuvinte, concrete sau abstracte, sînt sau nu sînt substantive ori adjective, ci își propune să justifice această decizie, stabilind ce înseamnă a fi substantiv sau adjectiv, adică delimitînd concepte.

3.3.2. Din același motiv, nu pot fi acceptate încercările de a readuce definiția categoriilor la descrierea și istoria cuvintelor. Descrierea și istoria se ocupă nu de *concepte*, ci de *obiecte*, iar obiectele se arată, se descriu, se reprezintă, se clasifică și – dacă e vorba de obiecte istorice – se poate face istoria lor, dar nu se definesc. De aceea, nici gramatica descriptivă, nici istoria lexicală nu pot să ofere definiții. Așa-numitele definiții „istorice” și „descriptive” sînt, de fapt, constatări de fapte și caracterizări de „obiecte”: nu ne spun *ce* este o categorie verbală, ci ne spun numai *cum sînt* și *ce se întîmplă cu* cuvintele (sau formele) care îi corespund în cutare sau cutare limbă¹.

3.3.3. Totuși, această a doua eroare antilogicistă nu este o eroare totală, deoarece lasă să se înțeleagă că limba lingvistică nu este o limbă convențională, un simplu cod, cum sînt limbile artificiale, „limbajele” stabilite de către logică și pentru logică, sau simbolurile matematice fixe. Într-adevăr acestea sînt sisteme fără timp și fără istorie², în timp ce

¹ Cf. distincția între „definiția conceptuală” și „definiția descriptivă”, pe care o face, în mod implicit, în legătură cu discursul, A.W. de Groot, *Structurele Syntaxis*, Haga 1949, p. 13.

² Cf. A. Pagliaro, *Corso di glottologia*, I, Roma, 1950, p. 195; *Il linguaggio*, pp. 78, 87. L. Bloomfield, *Linguistic Aspects of Science*, Chicago, 1947, p. 3, observă că „folosirea limbii în știință presupune o completă stabilitate a obișnuințelor de vorbire” și consideră (p. 44) că pentru sistemele logico-simbolice nu ar fi prea potrivită folosirea termenului de „limbă” (*language*).

limba lingvistică este, în mod esențial, istorică¹. Limbajul „natural” – care este chiar fundamentul istoricității omului² – este constituit din semne mobile care se modifică în actul vorbirii, modificînd, la rîndul lor, sistemul în care se integrează, și spun mereu ceva nou, „ceva ce nu s-a mai spus vreodată”³.

3.3.4. Dar și eroarea logicistă conține o intuiție importantă, anume cea care privește „obiectivitatea” (mai bine spus, „intersubiectivitatea”) semnificației. Este neîndoielnic faptul că aceleași forme îi pot corespunde mai multe conținuturi semantice și că fiecare cuvînt reprezintă, în fiecare act lingvistic nou, o nouă semnificație⁴. Dar este adevărat și faptul că limbajul nu înseamnă numai a putea vorbi, ci înseamnă ‘a putea vorbi și a putea înțelege’, căci ‘esența sa se prezintă în dialog’⁵. Limbajul constituie chiar fundamentul intersubiectivității⁶, dat fiind că, prin intermediul vorbirii, ceva *se comunică*, adică ‘se transformă în ceva comun’, astfel încît ‘referința cuvîntului devine obiectivă’⁷. Această „obiectivitate” a semnificației este cea care justifică constituirea cuvintelor abstracte (forme de care – se presupune – se leagă o semnificație mai mult sau mai puțin constantă) și explică, pînă la un punct, confuzia dintre modurile semnificative (categorii) și clasele de cuvinte.

3.4. Confuziei logiciste dintre semantic și real, antilogicismul îi opune eroarea de a crede că neconcordanța constatată între aceste două planuri ar invalida definițiile semantice ale categoriilor. Adică face exact aceeași greșeală ca logicismul, căci identifică și el semanticul cu realul, respingînd la un loc cele două criterii. Dar o definiție semantică nu este o definiție ontologică, sau o definiție dată din punctul de vedere al „realității naturale”. De aceea, e uimitor că, în critica și teoria

¹ Cf. A. Pagliaro, *Corso*, p. 60 și urm.; vezi, de asemenea, *Formă și substanță*, V, 8.5 și VI, 4.2.

² M. Heidegger, *Hölderlin und das Wesen der Dichtung*, trad. fr. în *Qu'est-ce que la métaphysique?*, Paris, 1951, pp. 240-242.

³ Cf. A. Pagliaro, *Il linguaggio*, p. 66; M. Merleau-Ponty, *Sur la phénoménologie*, p. 100.

⁴ Cf. B. Croce, *Lógica*, pp. 130-131; G. Gentile, *Teoria generale dello spirito come atto puro*, Florența, 1944, p. 102.

⁵ M. Heidegger, *Hölderlin*, pp. 240-241.

⁶ Cf. M. Merleau-Ponty, *Sur la phénoménologie*, p. 108; G. Galogero, *Estetica*, p. 240.

⁷ J. Dewey, *Lógica*, p. 61.

categoriilor verbale, se întîlnesc atît de des erori, cum ar fi aceea de a afirma că, ‘independent de formă, cuvinte ca *foame*, *somm*, *fugă*, *conversație* ar trebuie să fie considerate verbe pentru că desemnează procese’ sau că cuvinte ca *rapiditate*, *frumusețe*, *măreție* „desemnează calități fără a fi adjective”; că *lumière du soleil* și *lumière solaire* spun „același lucru” ca substantivul *soleil* și ca adjectivul *solaire*; că substantivul poate semnifica o „calitate”, de exemplu *frumusețe*, și un „proces”, de exemplu *sosire*; că *verdure-verdoyer*, *marche-marcher* exprimă „aceeași noțiune” etc.¹ În toate aceste afirmații, care ar vrea să fie obiecții la adresa caracterului semantic al categoriilor verbale, se confundă, pe de o parte, „semnificarea” cu simpla „denotare” și, pe de altă parte, *semnificatul lexical* cu *semnificatul categorial*: acel *ce* cu acel *cum* al semnificației. Și deoarece categoriile verbale corespund unor diferențe referitoare nu la *ce*, ci la *cum*, adică unor diferențe în modul de concepție, „*in der Weise der Erfassung*”², toate afirmațiile de mai sus sînt nefondate. Dacă n-ar fi așa, ar trebui să ne întrebăm în mod serios dacă trebuie considerate verbe cuvintele *acțiune* și *verb* (care, în mod sigur, semnifică „acțiune” și „verb”) și de ce cuvintele *calitate* și *adjectiv* (care mai mult decît oricare altele înseamnă „calitate” și „adjectiv”) nu sînt adjective.

Cele mai multe dintre obiecțiile de felul celor citate – și care sînt valabile, firește, la adresa așa-numitului criteriu „logico-obiectiv” (adică la adresa identificării categoriilor verbale cu presupusele „categorii ale realității”) – trebuie înțelese ca fiind îndreptate și împotriva utilizării în lingvistică a conceptului aristotelic de ‘substanță’.

¹ Cf., de exemplu, L. Hjelmslev, *Principes*, p. 30, și *Le verbe et la phrase nominale*, în *Mélange Marouzeau*, Paris, 1948, p. 258; E. Buyssens, *La conception fonctionnelle*, pp. 39-40; H. Frei, *La grammaire des fautes*, Paris-Geneva-Leipzig, 1929, p. 133; J. Laroche, *Les deux oppositions verbo-nominales*, în *Grammaire et psychologie*, p. 108; etc. De incongruențe analoge nu a fost complet scutit nici chiar marele H. Paul, dacă este să interpretăm în acest sens formularea sa „substantivische Bezeichnungen der Eigenschaft und des Geschehend” [desemnări substantivale ale însușirii și ale evenimentului] (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1920, p. 352). În schimb trebuie să amintim că nu li se întîmpla aceasta campionilor logicismului gramatical, A. Arnauld și C. Lancelot, care distingeau, cu multă acuitate și într-un sens pînă azi acceptabil, funcția verbală de funcția substantivală (cf. *Grammaire générale et raisonnée*, II, 13).

² Cf. E. Husserl, *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, ed. L. Landgrebe, Hamburg, p. 249.

Totuși, chiar aceste obiecții – când nu identifică ‘substanța’ cu ‘materia’ – confundă *substanța ontologică* (identitatea unui obiect cu el însuși) cu *categoria de substanță; ființa cu ceea ce e conceput ca ființă; ceea ce este obiect în realitatea naturală cu ceea ce este obiect autonom pentru gândire* (adică, după formularea lui Spinoza, „quod in se et per se concipitur”). Nu este sarcina teoriei lingvistice să verifice în ce măsură se pot justifica criticile la adresa ideii de substanță ontologică¹. În schimb, e important să subliniem că eventualele „substanțe” ale realității reprezintă o chestiune, iar categoria de substanță ca formă a intuiției și a limbajului este o altă chestiune: o diferență pe care Aristotel, mare „substantivator” de expresii întregi (chiar τὸ τί ἦν εἶναι este un „substantiv”), în mod sigur nu o ignora. Prin intermediul categoriei de substanță se pot obiectiva și identitatea, reală sau conceptuală, între *corro-correre-corría-corriamos* etc. (*el correr*) și, de asemenea, pot deveni obiecte mentale autonome „*un sauve-qui-peut*” și „*el aquí*”, care, firește, nu sînt „obiecte” ale realității naturale².

3.5. În sfîrșit, erorii de a postula generalitatea istorică a categoriilor, antilogismul îi opune eroarea paralelă de a considera că, nefiind generale, categoriile nu ar putea fi definite „la modul universal”, ci doar cu referire la o anumită limbă. Dar o definiție în mod conceptual „universală” nu implică afirmarea generalității istorice a definitului: a defini ‘adjectivul’ din punct de vedere semantic nu înseamnă a atribui adjective tuturor limbilor. Totodată, referitor la o anumită limbă, nu se poate spune ce este o categorie, ci doar dacă aceasta există sau nu în limba respectivă și, dacă există, care este schema formală prin care se exprimă. Nu putem defini „adjectivul-în-engleză”, „substantivul-în-germană” etc.

În legătură cu aceasta, s-a observat că o definiție a numelui precum „a noun is a word used as the name of a living being or a lifeless thing” este inutilă, pentru că ‘nu ne spune nimic despre structura limbii engleze și nu ne permite să recunoaștem un nume atunci cînd îl

¹ Un exemplu se poate vedea la H. Bergson, *La pensée et le mouvant*, Paris, 1934, pp. 85, 185.

² Cf. interpretarea esențialmente exactă a lui A. Sechehaye, *Structure logique*, p. 202 și urm., și G. Galichet, *Grammaire psychologique*, pp. 23-24.

intîlnim’¹. Într-adevăr, definiția citată nu poate fi susținută, dar nu din motivele indicate, ci pentru că este o definiție logicistă și falsă. Definiția unei categorii verbale prezintă un interes teoretic, pentru cunoașterea limbajului în general, și nu un interes instrumental, pentru descrierea exterioară a unei anumite limbi. Totodată, o asemenea definiție nu ne poate spune nimic despre structura materială a unei limbi, nici nu ne poate ajuta să recunoaștem „un nume”, ca fapt fizic, dar nu pentru că ar fi neadevătată, ci pentru că se referă la alt lucru, complet diferit: la un mod semnificativ, adică la o formă mentală care aparține doar interiorității conștiinței și care nu poate fi constatată ca fizicitate. Ceea ce definește o definiție semantică nu se poate „găsi” decît în minte. Sarcina de a ajuta la recunoașterea structurilor fizice ca manifestări ale unor moduri semnificative revine, în realitate, descrierilor. Categoriile verbale nu sînt *ori* moduri semnificative *ori* scheme formale, ci sînt moduri semnificative universale care, în limbi determinate, se exprimă (se manifestă sau se materializează) prin intermediul unor scheme formale determinate. Așa-numitele „categorii” ale gramaticii sînt în mod necesar formale, dar nu pentru că ar fi categoriile semantice imposibil de definit sau pentru că definirea lor ar fi „inutilă”, ci pentru că gramatica, înțeleasă ca *descriere* a unui sistem, nu poate să definească, ci numai să constate și să descrie.

4.1. Bineînțeles, „logicismul” și „antilogicismul” nu sînt doctrine organizate sau poziții individuale ale cutărui sau cutărui învățat, și nici nu se poate concepe ca vreun învățat să fie pe deplin „logicist” sau „antilogicist”, în sensul în care acești termeni au fost folosiți în paginile de față. Este vorba de poziții generice, de erori curente care afectează studiile lingvistice și de gramatică. Asemenea erori se strecoară chiar și în opere foarte valoroase, și tocmai de aceea se cuvine să fie semnalate și eliminate.

4.2. În plus, acest lucru este necesar pentru că adesea antilogicismul se bazează pe aceleași confuzii ca și logicismul și, în loc să salveze și să clarifice acea parte de adevăr pe care o conține gramatica „logică”, o ignoră și o abandonează. Totodată, antilogicismul, în diferitele sale forme contemporane – istorism, formalism, psihologism –, nu se poate substitui gramaticii „logice”. Într-adevăr, nici una dintre orientările

¹ B. Bloch și G.L. Trager, *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore, 1942, p. 69.

semnalate nu acoperă în întregime domeniul pe care îl ocupa această disciplină: ele oferă constatări și descrieri, dar nu definiții. Prin aceasta nu se neagă validitatea lor, ci doar sînt respinse pretențiile lor de exclusivitate. În realitate, nu e vorba de abordări antitetice cu privire la gramatica „logică”, ci pur și simplu de cercetări diferite și, în egală măsură, valabile, care se ocupă de *alte aspecte* ale limbajului și pun *alte probleme*. Între timp, problemele gramaticii „logice” rămîn în picioare, căci nici gramatica istorică, nici gramatica descriptivă, nici psihologia nu se pot substitui teoriei categoriilor lingvistice. De aceea, gramatica „logică” nu trebuie să fie abandonată, ci ‘trebuie să fie definită și formulată într-un sens nou’¹. Și ar fi mai bine să nu fie definită nici ca „gramatică”, nici ca „logică”, dacă prin „gramatică” se înțelege descrierea unui sistem și dacă termenul „logică” e înțeles cumva ca referindu-se la obiect și nu la disciplină (care, pe de altă parte, fiind teorie, nu poate înceta de a fi logică).

¹ Cf. E. Cassirer, *Antropologia*, p. 237.

LOGICA LIMBAJULUI ȘI LOGICA GRAMATICII

1. Cînd se vorbește de „logică și gramatică”, există adesea riscul de a confunda două planuri: planul limbajului și cel al lingvisticii, adică planul *obiectului de studiu* și planul *științei* care-l studiază și-l descrie. Într-adevăr, indiferent de ceea ce se înțelege prin „logică”, se tinde fie să se afirme natura „logică” atît a limbajului, cît și a gramaticii, fie să se atribuie o natură „alogică” limbajului și, în același timp și în același sens, gramaticii (sau lingvisticii). În studiul nostru *Logicism și antilogicism în gramatică*¹, am susținut că gramatica, ca disciplină științifică, *trebuie să fie „logică”*. Însă acest lucru a fost interpretat uneori ca o adevărată logicismul gramatical și lingvistic în ceea ce privește planul obiectului de studiu, ceea ce nu a fost niciodată în intențiile noastre: dimpotrivă, ideea centrală a studiului nostru era tocmai necesitatea distincției dintre cele două planuri, căci, dacă nu se face această distincție, logicismul și antilogicismul gramatical sînt la fel de greșite. În rest, aceeași distincție trebuie făcută nu doar în ceea ce privește lingvistica, ci și în ceea ce privește logica sau oricare altă știință. Iar, în ceea ce privește logica, ar trebui, în plus, să distingem două accepțiuni foarte diferite ale acestei noțiuni, așa încît sensul cuvîntului „logică” este cel puțin cvadruplu.

2.1. Într-adevăr, prin „logică” se poate înțelege:

- a) ansamblul de principii și modalități formale ale gîndirii: mai exact al oricărui tip de gîndire („logică în general” sau LOGICA_{1a});
- b) ansamblul de principii și modalități formale ale gîndirii raționale sau „obiectuale”, altfel spus, care se referă la „realitatea” considerată în obiectivitatea sa („logică în particular” sau LOGICA_{1b}); și, în plus, în ambele cazuri, disciplinele care studiază aceste principii și modalități (LOGICĂ_{2a} și LOGICĂ_{2b}). Orice gîndire judicioasă a ființelor umane adulte se spune, în principiu, anumitor norme generale, care ar putea fi numite convențional, „norme de coerență” (cf. 3.1), care constituie

¹ V. *supra*, pp. 234-254.

LOGICA_{1a}. Gîndirea rațională sau „obiectuală” implică, în plus, norme care îi sînt specifice și care depind de relația acesteia cu noțiunea de „adevăr”. Cu alte cuvinte, LOGICA_{1b} cuprinde normele generale ale oricărei gîndiri și normele gîndirii raționale în particular; și am putea afirma același lucru, în planul științei, despre LOGICA_{2b} (sau „logică” pur și simplu, în accepțiunea comună a acestui termen)¹. Dacă, în plus, se ia în considerare gîndirea ca *gîndire exprimată*, această LOGICĂ_{2b} devine disciplina care studiază principiile și modalitățile formale ale discursului care afirmă sau neagă ceva cu privire la o „realitate” oarecare, adică ale discursului care poate fi adevărat sau fals și a cărui unitate de bază este *asertiunea* (pozitivă sau negativă) sau, în termeni ai gîndirii, „judecata”²: este vorba despre tipul de discurs pe care Aristotel l-a numit *logos apofantikos*³), astfel încît LOGICĂ_{2b}, ca studiu al

¹ La o adică, s-ar putea vorbi și despre o logică particulară a gîndirii practice ca și despre o logică a gîndirii poetice. Totuși, din cîte știm, nu există o LOGICĂ₂ a gîndirii practice. În schimb, se vorbește adesea despre o „logică a poeziei”, LOGICA₂ corespunzătoare fiind în acest caz estetica și mai ales poezia.

² Asertiunea poate fi adevărată sau falsă (în timp ce alte forme elementare ale discursului, precum întrebarea sau injoncțiunea, nu pot fi), ceea ce nu înseamnă totuși că aceasta se întîmplă în toate cazurile. În cazuri concrete, ea poate să corespundă unor valori intermediare între valoarea pozitivă și valoarea negativă, adică „fapte” pe care le enunță pot fi „probabile”, „posibile”, „îndoielnice” etc. Dar aserțiunile care prezintă fapte ca „probabile”, „posibile” și „îndoielnice” etc. pot fi, la rîndul lor, adevărate sau false.

³ *De interpretatione*, 17a.¹) Reproducem aici fragmentul la care autorul face trimitere: „Rostirea este o glăsuire semnificativă și convențională, în care unele dintre părți sînt semnificative izolat, ca parte de vorbire însă, nu ca afirmație sau negație. Spun că, de pildă, „om” înseamnă ceva, dar nu înseamnă faptul că el este sau nu este; totuși va fi o afirmație sau o negație dacă i se adaugă ceva. În schimb, o singură silabă din cuvîntul „omul” nu înseamnă nimic, cum nici în cuvîntul „șoarece” „șoa” nu înseamnă ceva, ci este doar o glăsuire. În cele compuse partea înseamnă, este drept, ceva, dar nu prin ea însăși, cum s-a arătat mai sus.

Orice rostire însă este semnificativă, nu ca instrument firesc al cugetului, cum s-a arătat, ci prin convenție. Dar nu oricare este enunțiativă, ci doar aceea căreia îi revin adevărul și neadevrul. Însă nu le revin tuturor; de pildă rugămîntea este o rostire, dar nu e nici adevărată nici falsă. Așadar celelalte feluri de rostire trebuie lăsate deoparte, căci cercetarea lor este mai potrivită retoricii și poeziei; acum este vorba de teoria rostirii enunțiative.

O primă rostire enunțiativă este afirmația, alta negația; toate celelalte sînt una prin compunere. Pe de altă parte e necesar ca orice rostire enunțiativă să fie alcătuită din verb sau un caz [o inflexiune] al verbului; și într-adevăr, dacă la „om” nu se adaugă

acestui tip de discurs, se poate numi *logică apofantică*. Pe de altă parte, această disciplină poate să-și abordeze obiectul de studiu în sens deontologic, și, în acest caz, ea este disciplina normativă care stabilește condițiile *discursului apofantic adecvat*. Să observăm, totuși, că logica nu tratează discursul considerat ca fapt de limbaj, ci gîndirea care se exprimă prin acesta și, cel mult, relația dintre gîndire și expresia sa lingvistică¹.

„este”, „era”, „va fi” sau ceva de acest fel, nu se obține încă o rostire enunțiativă. Cum se face însă că reprezintă un singur lucru, iar nu mai multe, formularea „viețitor pedestru biped”? Căci doar nu prin faptul că vorbele sînt alăturate se capătă unitatea. Dar revine altei scrieri să spună acest lucru. Cît despre rostirea enunțiativă, ea este ceva unitar fie cînd indică un singur lucru, fie cînd e una prin conexiune, pe cînd mai multe sînt cele care indică mai multe lucruri iar nu unul, sau cele nelegate. Așadar numele sau verbul urmează să fie socotite o simplă vorbă, întrucît nu se poate spune că se exprimă, prin pronunțarea lor, ceva ca un enunț – fie că e în joc o întrebare, fie că nu –, ci vorba respectivă însăși indică numai ceva de la sine. Dintre aceste [feluri de rostire], una este enunțarea simplă, ca de pildă enunțarea a ceva despre ceva sau a ceva tăgăduit despre ceva, o alta este compusă din primele, cum ar fi o rostire anumită dintru început compusă. Iar enunțarea simplă este o glăsuire semnificativă despre ce revine sau nu revine unui lucru, după diferențierea timpurilor.

Afirmația este o enunțare a ceva despre ceva. Negația, în schimb, este enunțarea desprinderii a ceva de ceva. Dar, întrucît se poate enunța și existentul ca inexistent, și inexistentul ca existent, și existentul ca existent, și inexistentul ca inexistent, iar pentru timpurile străine de prezent la fel, s-ar putea întîmpla ca tot ce a afirmat cineva să fie negat și tot ce a negat să fie afirmat – așa încît este evident că există o negație opusă oricărei afirmații și o afirmație oricărei negații – așa fiind, să numim opoziția aceasta contradicție, afirmația și negația fiind opusele în joc. Spun că enunțarea a ceva despre ceva se opune celei ce tăgăduiește același lucru, însă nu în chip omonim; și spun toate cele de același soi spre a preîntîmpina obiecțiile sofistice” (Aristotel, *Despre interpretare*, Traducere, cuvînt înainte, note și comentarii de Constantin Noica, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 12-14).

¹ Logicile care studiază alte forme elementare ale discursului (ca, de pildă, interogația) – în măsura în care nu este vorba doar de semantica generală a acestor forme de discurs – sînt, în fond, accepțiuni ale logicii apofantice. Același lucru se poate afirma, după părerea noastră, despre logicile care studiază forme intermediare sau condiționate ale valorii de adevăr. Dar și aceste logici sînt întotdeauna „obiectuale”, adică au în vedere „conținutul de desemnare” (cf. 6.3) al tipurilor de discurs pe care le studiază. În orice caz, gramatica logicistă, atît cea veche, cît și cea modernă, relaționează limbajul și limbile cu logica apofantică („propozițională”), în accepțiunea strictă a acestui termen. De aceea, în discutarea raportului dintre logică și gramatică este permis să se facă abstracție de alte forme ale logicii, care în această discuție nu se iau deloc în considerare. În ceea ce privește relația dintre logica apofantică și noțiunea

2.2. Distanța între LOGICA_a și LOGICA_b ne permite să identificăm mai precis poziția limbajului în raport cu logica. Privit ca gândire lingvistică, limbajul are propria sa logică intrinsecă, ce coincide cu logica generală (LOGICĂ_{1a}) a oricărei gândiri exprimate; iar LOGICA₂, care studiază (sau trebuie să studieze) această LOGICĂ₁, este chiar știința limbajului, adică lingvistica. În schimb, limbajul este nedeterminat în raport cu LOGICA_b (logica apofantică), deoarece, considerat în esența sa universală, el nu este „logos apofantikos”, acesta nefiind decât una dintre posibilitățile, modalitățile sau *determinările* sale: într-adevăr, ca logos pur *semantic*, limbajul este, în mod rațional, anterior distincției înseși dintre adevărat și fals¹ și încă, în consecință, și distincției între logოსul „apofantic”, cel „pragmatic” (sau „practic”) și cel „poetic”. Totuși, acest fapt privește doar planul limbajului, și nu planul disciplinei care-l studiază: ca știință, lingvistica este, prin însăși natura sa, o formă a „logosului apofantic” (întrucât își propune să stabilească realitatea obiectivă a limbajului) și, în consecință, este supusă normelor LOGICII_{1b}, norme formulate eventual de o LOGICĂ_{2b}, normativă pentru orice discurs de factură științifică.

2.3. Dacă, acum, în loc ne referim la limbaj în general, vorbim despre o *limbă* în particular, va trebui să facem distincția, în sensul deja indicat, între GRAMATICA₁ (structura materială și funcțională a acelei limbi) și GRAMATICA₂ (disciplina care studiază și descrie o asemenea structură). GRAMATICA₁ (= structura gramaticală) este și ea nedeterminată din punctul de vedere al LOGICII_{1b}, căci ea nu este nici măcar discurs, ci o „tehnică”: un ansamblu de procedee valabile pentru orice discurs posibil. În schimb, GRAMATICA₂ este „logos apofantic”, întrucât își propune să stabilească realitatea gramaticală obiectivă a limbii studiate; îi corespunde, deci, LOGICII_{1b} și, în sens deontologic, *trebuie* să fie „logică” din punctul de vedere al LOGICII_{2b}, ca disciplină

de adevăr, trebuie să observăm că logica privește modul de a *expune*, și nu pe cel de a *descoperi* adevărul. Descoperirea unui adevăr primar este un act de cunoaștere care nu depinde de tehnica gândirii apofantice. Această gândire poate, totuși, să *deducă* alte adevăruri decât cele deja descoperite sau admise ca atare; prin urmare, logica apofantică este și teorie a deducției. La fel, ca logică inductivă, este teorie a condițiilor și a formelor inferenței; dar inferența în sine este un act intuitiv, care scapă logicii.

¹ Cf. Aristotel, *De interpr.*, 16 a, 17 a, și studiul nostru *Logicism și antilogicism în gramatică*, v. *supra*, pp. 234-254.

normativă. În acest sens, „logicitatea” sa constă în caracterul adecvat cu privire la obiectul său (GRAMATICA₁); iar, ca disciplină, gramatica este „illogică” (inadecvată) dacă atribuie o logică de tipul 1b acestui obiect, adică dacă este „logicistă”. Gramatica „logică” cu adevărat nu este, deci, gramatica logicistă, care este fundamental falsă, ci gramatica descriptivă structurală sau funcțională (adică pur lingvistică), întrucât doar această gramatică își consideră obiectul în realitatea sa obiectivă.

2.4. Totuși, toate aceste aspecte nu înseamnă că ar fi lipsit de sens să examinăm relațiile posibile dintre limbaj și LOGICA_{1b} sau să comparăm tipurile corespunzătoare de gândire. În această privință, trebuie totuși să facem distincția dintre cele trei planuri ale limbajului – planul universal, planul istoric și planul individual și particular, adică activitatea de a vorbi ca atare sau pur și simplu *vorbirea* (= vorbire în general, nu o vorbire pe care o realizează o anumită limbă), *limba* și *discursul* –, întrucât acele relații sînt total diferite în funcție de planul considerat. Trebuie spus din start că, în esență, *vorbirea* este determinată în raport cu „logica generală” (LOGICA_{1a}) și nedeterminată în raport cu logica apofantică; *limba* este nedeterminată din ambele puncte de vedere; iar *discursul* este determinat în raport cu logica generală, și poate fi determinat și din punct de vedere apofantic.

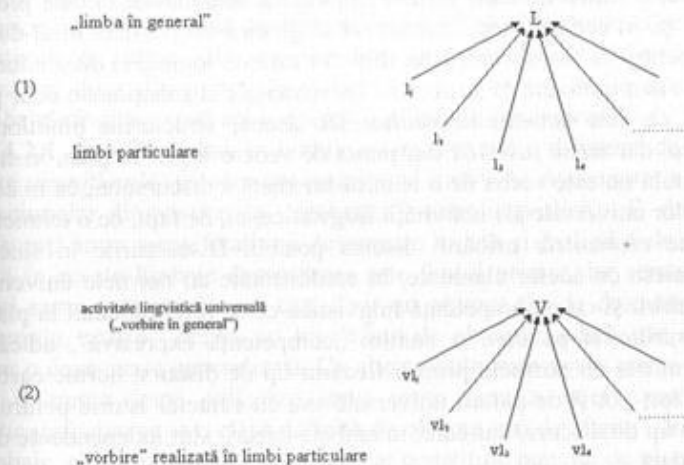
3.1.1. Vorbirea în general, adică activitatea de a vorbi privită în plan universal și indiferent de limbă, se realizează în mod normal conform unei tehnici universale, care ar putea fi numită „competență elocutională”. Această tehnică implică o întreagă serie de norme de conformitate ale expresiei cu anumite norme logice ale „coerenței” – în speță, norme ale înlănțuirii logice, ale non-contradicției și ale non-tautologiei – care, în principiu (cu excepția cazurilor de suspendare „istorică” sau intențională: cf. 4.3 și 5.2), sînt valabile pentru orice discurs în orice limbă¹). Astfel, de exemplu, expresii ca: *le jeune homme est professeur dans un collège dont le père dirige; un petit appartement a été le cadre du crime et il a eu lieu il y a trois mois; les cinq continents sont quatre; l'Europe, l'Asie et l'Afrique; dès qu'on traverse la frontière de son pays on se trouve à l'étranger; deux jours*

¹ Cf., în acest sens, E. Coșeriu, *Die Lage in der Linguistik*, Innsbruck, 1973, p. 6,⁷ [Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge, 9]; trad. sp. *La situación en la lingüística*, în *El hombre y su lenguaje*, Madrid, 1977, pp. 242-243.

avant sa mort il était encore en vie⁹⁾ încalcă unele norme ale „competenței elocutionale”, și nu doar norme sintactice sau altfel de norme ale unei anumite limbi (în acest caz, ale limbii franceze). Existența unor asemenea norme universale este confirmată prin faptul că suspendarea lor fără un motiv convingător este percepută ca imperfecțiune sau insuficiență a expresiei în orice discurs și în orice limbă (am tradus literal primele două expresii din limba spaniolă și pe a treia din limba română, iar efectul pe care îl produc în franceză este exact același).

3.1.2. Normele logice ale competenței elocutionale sînt foarte prost cunoscute, pentru că, în general, se confundă cu regulile dintr-o limbă sau alta. Uneori, totuși, sînt prezentate ca norme universale, dar într-un mod destul de straniu, mergînd de la particularul istoric la universal, în loc de a se recunoaște caracterul lor universal primar. Într-adevăr, sînt descoperite într-o limbă anume, de exemplu în engleză, apoi se demonstrează că sînt prezente și în alte limbi și li se atribuie „prin inducție” tuturor limbilor, adică „limbii în general”, în loc să se observe că sînt universale prin însăși natura lor, că privesc „vorbirea în general” și că se aplică oricărui discurs din orice limbă, nu fiindcă aparțin „tuturor limbilor”, ci pentru că sînt în mod rațional anterioare acelor tehnici istorice ale limbajului care se numesc „limbi”. Cu alte cuvinte, modul adecvat de a pune problema acestor norme nu este cea corespunzătoare schemei numărul 1, ci cea reprezentată în schema numărul 2:

⁹⁾ Trad. rom.: „tînărul este profesor într-un colegiu al cărui tată conduce”, „un mic apartament a fost cadrul crimei și a avut loc acum trei luni”, „cele cinci continente sînt patru: Europa, Asia și Africa”, „după ce traversezi frontiera țării tale te afli în străinătate”, „cu două zile înainte de moarte era încă în viață”.

Într-o limbă anume ar trebui să se constate, în consecință, nu existența acestor norme, dată *a priori*, ci, dimpotrivă, eventuala lor suspendare. Și trebuie adăugat că suspendarea acestor norme nu le afectează nici existența, nici caracterul lor universal, întrucît, dacă nu sînt suspendate, se aplică în mod spontan în oricare act de vorbire¹.

3.2. În schimb, „vorbirea în general” este nedeterminată din punctul de vedere al logicii apofantice, dat fiind faptul că, privită independent de *principium individuationis* al discursurilor particulare, ea nu este nici adevărată, nici falsă.

4.1. Cu totul diferit este, însă, ceea ce se întîmplă în planul istoric al limbajului. Acesta este planul „competenței idiomatice”, adică a tehnicilor istorice ale limbajului pe care le numim „limbi”. Or, acestea sînt complet nedeterminate din punct de vedere logic. În primul rînd, pentru că o limbă nu este nici „limbaj”, nici „discurs”: ca pură entitate

¹ Gramatica transformațională ar putea contribui în mod decisiv la cunoașterea normelor „competenței elocutionale” dacă s-ar accepta că aceasta nu este o descriere a limbilor, ci o analiză a „vorbirii în general”, și dacă transformaționaliștii s-ar hotărî să o aplice coerent, adică dacă nu ar confunda planul universal și planul istoric al limbajului și dacă n-ar avea pretenția de a descrie *limbi*, analizînd, în realitate, *vorbirea*. Referitor la gramatica transformațională ca studiu al vorbirii în general, cf. *Die Lage in der Linguistik*, pp. 10-12 (în *El hombre y su lenguaje*, pp. 249-252).

virtuală, o limbă nu este gândire lingvistică actualizată, ci este produs istoric și, în același timp, instrument al gândirii lingvistice. În al doilea rând, pentru că însăși motivația limbilor nu este logică, ci doar istorică: limbile sînt motivate în structurile lor materiale și funcționale doar prin faptul că sînt constituite istoric. De aceea, structurile limbilor *se verifică*, dar *nu se justifică* din punct de vedere logic. În plus, în cazul unei limbi nu este vorba de o tehnică imediată a discursului, ca în cazul normelor universale ale activității lingvistice, ci, de fapt, de o tehnică ce privește *elementele* oricărui discurs posibil. Discursurile în sine se construiesc cu aceste elemente, în conformitate cu normele universale ale vorbirii și cu o competență lingvistică ce se referă tocmai la planul discursurilor și pe care o numim „competență expresivă”, adică în conformitate cu normele proprii fiecărui tip de discurs; norme care, la rîndul lor, pot fi de natură universală sau cu caracter istoric pentru un anumit tip de discurs, dar care, în ambele cazuri, sînt independente de o limbă dată.

4.2.0. În ceea ce privește limbile, am putea mai curînd să ne întrebăm *a posteriori* – adică după simpla verificare a structurilor lor funcționale – dacă sînt construite în mod „logic”: dacă, și în ce măsură, sînt analoge limbajelor „logice” construite de „logicieni” ca instrumente ale matematicii și ale altor științe, inclusiv ale logicii. Această problemă a fost pusă foarte greșit în ultimul timp, dat fiind faptul că s-a pornit de la ipoteza acestei analogii și s-a încercat demonstrarea ei prin intermediul analizei unor exemple destul de ciudate (de tipul *every man is a man*), exemple cărora li s-a atribuit în mod arbitrar, ca semnificat lingvistic, tocmai un anume conținut logic, în loc ca, mai întîi, să se verifice pe rînd funcționarea lor în limbile respective și să se pună de la început chestiunea preliminară a înseși existenței analogiei presupuse. Deci nu este nimic surprinzător în faptul că analizele vizate au confirmat aparent ipoteza de la care au pornit: de fapt, acele analize au găsit în limbi exact ceea ce tot ele introduseseră, întrucît rezultatele lor erau deja implicate în însuși modul de a pune problema și era vorba, în fond, de operații pur tautologice¹.

¹ Facem abstracție de faptul că, în plus, este o aroganță nemaipomenită și o lipsă totală de metodă, ba chiar de spirit științific, să se postuleze pur și simplu, și în mod

De fapt – chiar dacă nu ținem cont de faptul esențial că limbile istorice nu se fac o dată pentru totdeauna, ci că sînt create și re-create continuu de către subiecții vorbitori prin actele de vorbire, și le urmărim doar din punct de vedere static – între limbile istorice și limbajele logice există cel puțin patru diferențe fundamentale.

4.2.1. În primul rînd, în limbile istorice există o diferență de natură între *semnificație* (valoare sau conținut al limbii) și *desemnare* (aplicare a semnelor lingvistice la „realitatea” extralingvistică). E drept că diferența între semnificație și desemnare există și în limbajele logice. Însă în aceste limbaje desemnarea este faptul primar, iar semnificația unui semn este, în fiecare caz, doar un anumit tip de desemnare (de exemplu, „carte”, pentru un tip definit de obiecte), adică este de fapt doar o desemnare generalizată. Cu alte cuvinte, este vorba pur și simplu de diferența între *aplicarea* unui semn (sau a unei expresii) și *aplicabilitatea* sa la o clasă definită de obiecte sau de „fapte”. În aceste limbaje, chiar „obiectele” de desemnat constituie punctul de plecare; iar obiectele sînt de la început, în aceste limbaje, obiecte „existente” sau „inexistente”. În limbile istorice, dimpotrivă, semnificația este faptul primar, iar desemnarea este faptul secundar, care nu are cu semnificația nici o relație apriorică. De aceea, din punctul de vedere al limbilor, existența obiectelor este, în această privință, indiferentă, întrucît semnificatul este în mod rațional anterior atît distincției între existență și inexistență, cît și constituirii înseși a „lumii obiectelor” (pentru care semnificatul este fundament și instrument). Într-adevăr, cuvintele din limbile istorice – sau, cel puțin, cuvintele din lexicul primar, pur lingvistic¹ – nu numesc (în mod nemijlocit) „lucruri”, ci intuiții, *quidditates* concepute intuitiv². Orice expresie primară a limbajului „natural” corespunde la origine unei *νόσις τῶν ἀδιαρέτων* (*apprehensio simplex, indivisibilium intellingentia*³), și nu unei clase

arbitrar, această analogie, ignorînd munca făcută de lingviștii și teoreticienii limbajului și asta înainte de a fi studiat structura efectivă a limbilor.

¹ Prin „lexic primar” înțelegem lexicul non-terminologic.

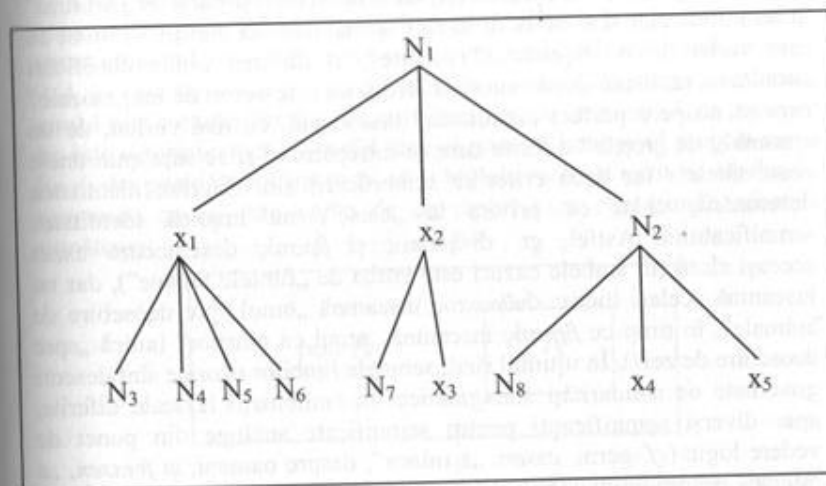
² Cf., în acest sens, mai ales Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, paragr. 457.

³ Referitor la această noțiune, cf. Aristotel, *De anima*, 430 a, și Sf. Toma d'Aquino, *In libros Peri Hermeneias expositio*, Prooemium, 1, și Lect. III, 2-3. Cf. și Hegel, *Enzyklopädie*, paragr. 459: „der Name ist das einfache Zeichen für die eingentliche, d. i.

delimitate de obiecte sau fapte. În acest limbaj nu se numesc obiecte deja clasificate: dimpotrivă, obiectele (și „faptele”) se clasifică pe baza semnificațiilor. De aici rezultă că semnificația lingvistică poate, în primul rând, să corespundă mai multor tipuri de desemnare, ba chiar este normal să se întimplă așa în limbile istorice. Astfel, fr. *table* se aplică atât obiectelor care în germană se numesc *Tafel*, cât și obiectelor al căror nume german este *Tisch*; germ. *Weg*, it. *via* au atât sensul numit „concret” (fr. „route” și, respectiv, „rue”, „route”), cât și pe cel numit „abstract” („mod de a ajunge sau de a sosi într-un anumit loc”).

Același lucru se poate afirma și despre funcțiile gramaticale și despre propoziții, privite ca fapte de limbă. Astfel, funcțiile „prezent” și „imperfect” din limba spaniolă se aplică, fiecare, unei multitudini de tipuri de desemnări; iar o propoziție, ca fapt de limbă, se poate aplica unei serii întregi de tipuri diferite de „stări de lucruri” (cf. 6.3.2). Anumite tipuri de desemnări corespunzătoare unui semnificat general pot, la rândul lor, să aibă în limbă propriul lor nume. Dar acest lucru nu este necesar, și nici nu apare în mod normal, în una și aceeași limbă, în toate cazurile analoge din punct de vedere logic; în plus, în această privință nu există o identitate între limbi diferite. Astfel, de exemplu, fr. *couverture* ar putea să se aplice, în virtutea semnificatului său, la tot ceea ce acoperă ceva, dar în realitate se aplică doar la cuverturile pentru pat și la copertele de cărți, în timp ce pentru „ceea ce acoperă” o casă se zice *toit*, iar dacă e vorba de o oală sau de o cutie, *couvercle*; germ. *Decke*, care îi corespunde mai mult sau mai puțin fr. *couverture*, se aplică pentru cuverturile de pat, în timp ce pentru o oală se spune *Deckel*, iar pentru cărți, *Buchdeckel*; rom. *acoperiș*, care corespunde și el, mai mult sau mai puțin, fr. *couverture*, înseamnă doar *toit*, în timp ce pentru o carte în limba română se zice *scoarță* sau *copertă*, pentru pat, *pătură* sau *plapumă*, și pentru o oală sau o cutie, *capac*. Ceea ce se constată din acest punct de vedere în limbile istorice corespunde aproximativ următoarei scheme:

einfache, nicht in ihre Bestimmungen aufgelöste und aus ihnen zusammengesetzte Vorstellung”. În acest pasaj, Hegel se raportează implicit la Aristotel, *De interpretatione*, 16 a, 10-17.

Adică: la același nivel logic, unele tipuri de desemnare au propriile lor nume, în timp ce alte tipuri nu le au, și orice tip de desemnare care nu are nume se denumește cu numele tipului imediat superior, dacă acesta are nume. Astfel, în cazul ipotetic reprezentat în schema noastră, x_4 și x_5 vor fi numiți prin N_2 , în timp ce x_2 și x_3 – doar prin N_1 . Cu alte cuvinte, multe „clase” ale aceluiași nivel logic nu au același statut din punctul de vedere al limbilor, unde faptele și obiectele respective sînt clasificate doar în clase ale unui nivel superior. Într-adevăr, prin caracterul „arbitrar” al semnificatelor – adică prin faptul că extensia și limitele sale nu sînt motivate la origine prin „realitatea” desemnată –, clasificarea „realității” care rezultă din raportarea obiectelor și a faptelor la semnificate este, în principiu, eterogenă din punct de vedere logic: este extrem de bogată în anumite secțiuni, în timp ce în altele prezintă lacune. Și este cazul să ne așteptăm ca aceleași distincții și delimitări să apară în toate cazurile în care s-ar putea face. Astfel, în franceză (ca și în celelalte limbi romanice literare) întîlnim *grand-petit*, *large-étroit*, *long-court* etc., dar nu există un cuvînt pentru contrarul lui *profond*; în macedoromână există *pul'* pentru „pasăre”, „pasăre mică”, dar nu există un cuvînt pentru „pasăre mare”, și nici pentru

„pasăre în general”. Dealtminteri, datorită aceleiași caracter „arbitrar” al semnificatelor și a modului în care se stabilesc ca tradiții, în limbi nu este vorba de o singură „clasificare”, ci de mai multe clasificări simultane, realizate după criterii diferite: nu este vorba de un „mozaic” care să acopere perfect „realitatea” desemnată, ci, mai curînd, de un ansamblu de „rețele” diferite care se întrepătrund și se suprapun unele peste altele¹. Iar dacă criteriile semnificării sînt diferite, identitatea desemnării, chiar cu privire la „clase”, nu implică identitatea semnificatului. Astfel, gr. *ἄνθρωπος* și *βροτός* desemnează exact aceeași clasă (în ambele cazuri este vorba de „ființele umane”), dar nu înseamnă același lucru: *ἄνθρωπος* înseamnă „omul spre deosebire de animale”, în timp ce *βροτός* înseamnă „omul ca muritor” (adică „spre deosebire de zei”). În ultimul rînd, semnele limbilor istorice sînt deseori guvernate de solidarități sintagmatice: în combinații lexicale diferite, apar diverși semnificanți pentru semnificate analoge din punct de vedere logic (cf. germ. *essen*, „a mânca”, despre oameni, și *fressen*, „a mânca”, despre animale) și, dimpotrivă, semnificate diferite cu același semnificant (cf. semnificatul fr. *cher* în *la vie est chère* și în *un très cher ami*)².

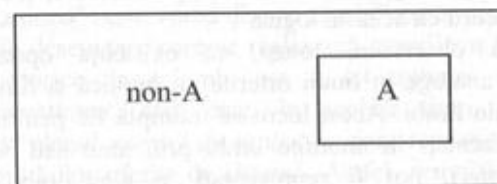
De aici rezultă „echivocul”, „incoerența” și „redundanța” limbilor „naturale”, atît de des semnalate și acuzate de logicieni, în special de creatorii de limbaje logice. De fapt, însă, de cele mai multe ori nu este vorba chiar de „echivoc”, căci semnificatele în chestiune, cu excepția cazurilor de omofonie și polisemie efectivă, sînt perfect unitari din punct de vedere lingvistic. Iar pretinsele „incoerențe” și „redundanțe” sînt reale doar din punctul de vedere al logicii apofantice și al limbajelor logice, ceea ce înseamnă pur și simplu că sensul propriu al semnificării și al relațiilor sale cu desemnarea nu este același în limbile numite „naturale” și în limbajele logice și că aceste două tipuri de sisteme de exprimare sînt diferite în ceea ce privește structurarea lor funcțională³.

¹ Cf. E. Coșeriu, *Les structures lexématiques*, în *Probleme der Semantik*, publ. de W.Th. Elwert, Wiesbaden, 1968, p. 10 (în trad. sp., în *PSE*, pp. 174-175).

² Cf. studiul nostru *Lexikalische Solidaritäten*, *Poetica*, 1, 1967, pp. 293-303 (trad. sp. în *PSE*, pp. 143-161).

³ Este ciudat, dar adesea sînt tot gramaticienii logiciști cei care, pe de o parte, recunosc „defectele” logice ale limbilor „naturale” (adică diferența esențială dintre

4.2.2. În al doilea rînd, semnificatele lingvistice se găsesc deseori în opoziție „neutralizabilă”. Cu alte cuvinte, relația lor, așa cum a arătat structuralismul lingvistic european, corespunde adesea formulei *non-A/A*, în care termenul *A* este caracterizat ca atare, în timp ce termenul *non-A* este caracterizat doar negativ în raport cu termenul *A*, ca „ceea ce nu este determinat ca *A*”, astfel încît el poate fi contrariul propriu-zis al lui *A*, dar poate, în același timp, să și înglobeze acest termen. Așadar, în asemenea cazuri este vorba de un raport care corespunde schemei următoare:

Aceasta implică faptul că termenul „negativ” (numit și „neutru”, „nemarkat” sau „extensiv”) funcționează concret ca două semnificate de limbă: un semnificat care este contrariul termenului „pozitiv” (numit și „marcat” sau „intensiv”) și un altul, care corespunde valorii globale a opoziției corespunzătoare și care cuprinde zona de semnificare specifică termenului pozitiv, suspendîndu-se, în acest caz, opoziția între cei doi termeni. Astfel, de exemplu, sp. *noche* înseamnă acea parte din perioada de 24 de ore în care nu este lumină naturală (solară), în timp ce *día* înseamnă fie cealaltă parte a perioadei de 24 de ore (de exemplu: *cuatro días y cuatro noches*), fie întreaga perioadă de 24 de ore, adică, „día” + „noche” (de exemplu, *He estado cuatro días en Barcelona y dos días en Valencia*). La fel, *mujer*, în opoziția *hombre / mujer*, este termenul marcat pozitiv și, dacă nu este folosit metaforic, se aplică doar la ființele umane de sex feminin, în timp ce *hombre* este, în aceeași opoziție, termenul neutru sau extensiv, puțîndu-se aplica atît ființelor umane de sex masculin (de exemplu: *hombres y mujeres*), cît și ființelor

limbile istorice și limbajele logice), dar, pe de altă parte, sînt dispuși să trateze limbile istorice ca și cum ar fi limbaje logice.

umane în general (de exemplu: *¿qué es el hombre?*)¹. În gramatică, singularul este adesea, în limbile noastre, termen neutru în raport cu pluralul, putându-se aplica și pluralității (de exemplu: *francezul este loial, spaniolul este generos*) și, în același fel, masculinul este extensiv în raport cu femininul: *studentă* se aplică exclusiv persoanelor de sex feminin, în timp ce *student* și mai ales pluralul *studenți*, se aplică atât studenților de sex masculin, cât și studenților în general. Acesta este un principiu tipic pentru gândirea lingvistică² și, în același timp, total diferit de principiile logicii apofantice și, prin urmare, și ale limbajelor constituite în acord cu această logică³.

Trebuie să observăm, totuși, că existența opozițiilor și a neutralizărilor analoge în limbi diferite nu implică și funcționarea lor identică în acele limbi. Acest lucru se întâmplă fie pentru că termenii „neutri”, reprezentați în anumite limbi prin unul sau celălalt dintre termenii opozitivi, pot fi reprezentați în alte limbi prin semne autonome, fie pentru că neutralizările admise într-o limbă sînt excluse de „normă” într-o altă limbă. Astfel, posibilitatea generală a neutralizării între masculinul și femininul lexico-gramatical este, în principiu, aceeași în spaniolă, franceză, italiană, română și germană. Totuși, avem în spaniolă *padres*, atât pentru fr. „pères”, cât și pentru fr. „parents” („père[s] + mère[s]”), în timp ce, în celelalte limbi

¹ Este interesant să observăm că, din punct de vedere lingvistic, neutralizarea are exact același sens în cazurile în care termenii opoziției corespunzătoare desemnează aceeași „clasă”. Astfel, gr. *ἄνθρωπος* poate fi utilizat și pentru *βροτός* („omul spre deosebire de zei”), în timp ce *βροτός* nu poate fi folosit pentru sensul propriu al lui *ἄνθρωπος* („omul spre deosebire de animale”).

² Nu este vorba doar de diferența între general și particular, de vreme ce termenul „neutru” al unei opoziții între numai doi termeni este, în același timp, general și particular.

³ Existența opozițiilor neutralizabile în limbile istorice implică și o diferență esențială între structura funcțiilor lingvistice în GRAMATICA₁ și structura metalimbajului prin intermediul căruia se desemnează aceste funcții, întrucît metalimbajul (GRAMATICA₂), fiind un limbaj științific, se supune obligatoriu normelor LOGICII₁₀. Cu alte cuvinte, nu vom putea niciodată să avem în GRAMATICA₂ aceeași includere de termeni care poate apărea în GRAMATICA₁. Astfel, *masculinul* și *femininul* sînt în GRAMATICA₂ termeni discreți și exclusivi, care nu se includ unul pe celălalt: în GRAMATICA₂, este „masculin” ceea ce nu este „feminin”, și „feminin” ceea ce nu este „masculin”, în timp ce faptele pe care acești termeni le desemnează în GRAMATICA₁, pot foarte bine să se afle în relația de incluziune pe care tocmai am descris-o.

menționate, avem, în al doilea caz, termeni autonomi (*parents, genitori, părinți, Eltern*); sp. *hijos* și it. *figli* pot desemna „fiii” sau „fiii și fiicele”, în timp ce în franceză, română și germană se folosește, în al doilea caz, ca termen neutru, un lexem extras dintr-un alt cîmp lexical (*enfants, copii, Kinder*); sp. *hermanos* și it. *fratelli* pot să își asume sensul neutru „frați și surori”, în timp ce în germană avem, în acest caz, *Geschwister*. Cît privește faptele ce țin de „normă”, cf. paragraful următor.

4.2.3. În al treilea rînd, în limbajele logice nu există diferență între „sistem” și „normă”: este vorba despre „limbi” cu un singur plan, adică de sisteme de desemnare care se realizează nemijlocit în „discursuri”. În limbile istorice, în schimb, pot fi (și trebuie) distinse planul *sistemului funcțional*, care este, în același timp, un sistem de posibilități, și planul *normei de realizare*, care reprezintă o selecție în cadrul posibilităților oferite de sistem¹. Astfel, semnificatul generic al germ. *Hauptstadt, Hauptmann*, dat de sistemul limbii germane, este „oraș principal”, „om principal” (cf. *Hauptsache*, „lucru principal”; *Hauptgrund*, „motiv principal”; *Haupteingang*, „intrare principală”), dar semnificatul specific, fixat de normă, este, respectiv, „capitală” și „căpitan” (Bonn era *Hauptstadt*-ul Germaniei Federale, chiar dacă în alte privințe nu era „orașul său principal”). În sistemul limbii franceze, posibilitatea perifrazelor verbale de tipul *aller faire* este aceeași ca și în spaniolă („ir a hacer”); totuși în franceză aceste perifraze sînt limitate de normă la timpurile prezent și imperfect ale indicativului (*je vais faire, j'allais faire*), limitare care nu există în spaniolă. Tot așa, în ceea ce privește neutralizările semnalate mai sus, posibilitățile sistematice sînt analoge în spaniolă, italiană și franceză, dar, în timp ce sp. *hermanos* și it. *fratelli* se folosesc și pentru sensul „neutru”, în franceză opoziția corespunzătoare nu este, în majoritatea cazurilor, neutralizabilă, astfel încît trebuie spus *frères et soeurs*, „frați și surori”. Faptele determinate de norma tradițională de realizare constituie un alt aspect al așa-zisei „incoerențe” a limbilor istorice față de limbajele logice, întrucît o multitudine de expresii din aceste limbi nu au în uzul

¹ Referitor la distincția între „sistemul” și „norma” limbii, cf. studiul nostru *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1952, republ. în *TLLG*, pp. 11-113, trad. rom. *Sistem, normă și vorbire*, în vol. *Teoria limbajului și lingvistică generală*, pp. 11-114.

efectiv semnificatul pe care *ar putea* să-l aibă în acord cu sistemele respective¹.

4.2.4. În al patrulea rând, actele de vorbire corespunzătoare limbajelor logice se bazează – în privința valorii mijloacelor de expresie utilizate – doar pe sistemele pe care le realizează, în timp ce actele de vorbire corespunzătoare limbilor istorice se bazează în plus pe cunoașterea „obiectelor” extralingvistice. În realitate, acest aspect nu privește structura funcțională a limbilor, ci funcționarea acesteia în discursuri (cf. 6.2). Totuși, este vorba de un fapt care are consecințe chiar asupra limbilor, mai ales în ceea ce privește fixarea semnificatelor în normă. Astfel, fr. *pommier, chevalier* ar putea să însemne „cineva care produce mere”, „cineva care produce cai”, dar aceste sensuri sînt excluse prin cunoașterea „lucrurilor”. Tot așa, fr. *moulin à café*, germ. *Kaffeemühle* ar putea însemna „moară care folosește drept combustibil cafeaua”, dar acest lucru nu apare în normă, întrucît nu se cunosc asemenea mori².

4.2.5. E drept că semnele lingvistice pot să corespundă și unor tipuri de desemnare unice și omogene și să fie, de aceea, „univoce”, în sensul logic al termenului. Dar acest lucru nu este comun în limbi; dimpotrivă: în ceea ce privește lexicul primar și exclusiv idiomatice (nu tehnic; cf. nota 1, p. 263), este vorba chiar de cazuri izolate. În schimb, tocmai acesta este principiul de structurare a terminologiilor și nomenclaturilor, în care, într-adevăr, „semnificatul” și „desemnarea” (claselor) coincid. În acest sens, lexicul limbajelor logice are exact „statutul” pe care îl au terminologiile în limbile istorice³. Iar ceea ce

¹ Dacă în folosirea unui limbaj logic se observă fapte analoge „faptelor de normă”, este semn că el se transformă, cel puțin din acest punct de vedere, într-o tradiție istorică, adică într-o limbă „naturală”.

² Referitor la contribuția cunoașterii „lucrurilor” în funcționarea limbajului, cf. studiile noastre *Determinare și cadru*, supra pp. 198-233, și *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*, în *Sprachwissenschaft und Übersetzen*, publ. de P. Hartmann și H. Vernay, München, 1970, pp. 104-121, în special pp. 106-115 (trad. sp. în *PSE*, pp. 185-209, în special pp. 188-202), cît și comunicarea noastră „Structure lexicale et enseignement du vocabulaire”, în *Actes du premier colloque international de linguistique appliquée*, Nancy, 1966, pp. 175-217, în special pp. 189-190 (trad. sp. în *PSE*, pp. 87-142, în special pp. 105-107).

³ Referitor la sensul lingvistic al terminologiilor, cf. *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, pp. 181-185 (în *PSE*, pp. 96-100).

caracterizează în special aceste limbaje este faptul că extind același principiu și în cîmpul gramaticii. În consecință, nu limba lingvistică este cea care ar putea fi considerată ca o specie a genului „limbaj logic”, ci dimpotrivă: limbajele logice sînt cele care constituie doar un caz particular și o limită în ceea ce privește noțiunea de „limbă” pur și simplu, întrucît aceste limbaje adoptă ca principiu general de structurare ceea ce în limbile propriu-zise nu este decît o posibilitate particulară.

4.3. La toate acestea trebuie să adăugăm că o limbă istorică poate suspenda, în anumite cazuri, normele universale ale „competenței elocutionale”. Astfel, e drept că, din punct de vedere universal, două negații se exclud reciproc și că, de aceea, dubla negație ar trebui să însemne, în principiu, o afirmație. Cu toate acestea, în multe limbi această normă este suspendată prin tradiția lingvistică, astfel încît dubla negație – nu cu sens pozitiv, ci negativ – poate fi chiar obligatorie, așa cum se întîmplă de obicei în franceză (*Je ne sais pas, je ne sais rien*) și, în cazuri determinate prin normă, în greacă, italiană și spaniolă (*οὐδεὶς ἦλθε*, dar *οὐκ ἦλθεν οὐδεὶς*; *nessuno è venuto*, dar *non è venuto nessuno*; *nadie vino*, dar *no vino nadie*). La fel, desemnarea pluralității prin plural (în afara cazurilor de neutralizare) corespunde unei norme universale de coerență între expresia lingvistică și realitatea desemnată, motiv pentru care ne-am aștepta ca această normă să se aplice cu strictețe în toate limbile care fac distincția între singular și plural; cu toate acestea, această normă se suspendă, în cazuri particulare, în multe limbi care, totuși, cunosc această distincție (cf., de exemplu, it. *qualche libro* [care pot fi mai mult de una], fr. *maint livre*, germ. *manches Buch*, it. *mille e una notte*, germ. *Tausendundeine Nacht* etc.). Și în plus există tautologii care nu sînt percepute ca atare pentru că sînt justificate și chiar impuse de tradiția lingvistică. Astfel, nu se poate vedea altfel decît cu proprii ochi; totuși, expresiile de tipul fr. *je l'ai vu de mes (propres) yeux*, it. *l'ho visto coi miei (propri) occhi*, sp. *lo he visto con mis (proprios) ojos*, rom. *l-am văzut cu ochii mei (...cu propriii mei ochi)*, chiar dacă sînt de fapt tautologii, sînt uzuale și perfect normale în multe limbi. E drept că în prezent știm foarte puține și, în plus, nu avem criterii sigure în această privință, întrucît, pînă acum, lingviștii s-au mulțumit, în general, să observe faptele specifice fiecărei limbi și practic nu au pus problema acestor fapte din punctul de vedere al

suspendării istorice a normelor elocuționale. Ca exemple pentru același fenomen ar putea fi luate în considerare eventual și lipsa corespondenței între genul lingvistic și cel natural (sexul), care apare în multe limbi (cf., de exemplu, neutrele germane *das Weib*, „femeia”, *das Mädchen*, „fata”), apoi exprimarea negației printr-un verb special (ca în finlandeză), exprimarea anumitor relații simple prin intermediul substantivelor declinate (dacă este vorba de limbi care posedă categoria declinării) sau prin substantive cu prepoziție (în limbi în care funcțiile cazuale sînt preluate de prepoziții)¹ etc. Oricum, în toate cazurile în care există reguli „de limbă”, acestea au întîietate; altfel, se aplică direct normele elocuționale cu caracter universal.

5.1. Planul discursului este planul realizării individuale și ocazionale a limbajului. Discursul – fiind un act sau o serie de acte de vorbire – urmează, în principiu, normele universale „de coerență” ale vorbirii în general, cu excepția cazurilor în care aceste norme sînt suspendate de limba în care se realizează discursul respectiv.

5.2.1. Însă discursul poate suspenda, la rîndul său, alte norme în vederea finalității expresive care îi este proprie. Discuțiile în acest sens nu au început, cum cred unii, cu cea stîrnită de exemplul lui Chomsky,

¹ În gramatica finlandeză curentă, *edessä, eteen, edestä*, rom. *înainte*, fr. *devant*, sp. *delante*; *päällä, päälle, päältä*, rom. *pe*, fr. *sur*, sp. *sobre*; *luona, luokse, luota*, aprox. fr. *chez*, rom. *la*, sînt considerate ca „postpoziții cu genitivul”. Însă în realitate este vorba de substantive în cazurile inesiv, ilativ și elativ: în finlandeză nu se spune *înaintea casei, delant de la casa, devant la maison*, ci, literalmente, *în fața a casei, en el delante de la casa, dans le devant de la maison (talon edessä)* și, la fel, *către în fața casei, dinspre în fața casei, vers le devant de la maison, du devant de la maison (talon eteen, talon edestä)*. În plus, faptele de acest gen nu sînt necunoscute nici în limbile romanice. Astfel, rom. *înainte, îndărăt*, sînt în realitate substantive (-*ainte, -dărăt*) cu prepoziția *în*, și într-adevăr, în construcția cu alte substantive, formele respective iau articolul hotărît de la acestea (*înaintea casei, îndărătul casei*). Și chiar în franceză întîlnim, ca în germană, prepozițiile *über, unter, um: au-dessus de, au-dessous de, autour de*, care sînt strict substantive (*dessus, dessous, tour*) cu articol și prepozițiile *a și de*. În română, aceste așa-zise prepoziții se construiesc chiar, ca orice substantive, cu adjectivele posesive, dacă noțiunea de substantiv la care se referă este reprezentată în intenția de semnificare printr-un pronume personal (astfel: *înaintea mea, devant moi, delante de mí*, dar literalmente, *în fața mea, en mi delante, dans mon devant*). Același lucru se întîmplă și în spaniola populară, în special în America, unde întîlnim, de exemplu, *delante mio, arriba suyo* etc.

atît de frecvent invocat acum, *colorless green ideas sleep furiously*. Steinthal utilizează deja exemplul „această masă rotundă este pătrată” (*diese runde Tafel ist viereckig*) pentru a susține autonomia gramaticii în fața logicii¹; iar Vossler cita versurile lui Goethe *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, / Doch grün des Lebens goldner Baum* („Gri, dragă prietene, este orice teorie, / Dar verde este arborele auriu al vieții”) pentru a afirma caracterul non-logic al gramaticii². În fața unor asemenea exemple, scria Steinthal, gramaticianul tace, neavînd nimic de obiectat, în timp ce logicianul protestează. Gramaticianul tace pentru că nu este vorba de încălcarea regulilor unei anumite limbi (căci exemplele citate ar fi valabile în același sens și ar produce același efect în orice limbă)³. Totuși, dacă este în același timp și lingvist și dacă este interesat și de „competența elocuțională” și lingvistica textului, gramaticianul va protesta, din punctul său de vedere, la fel ca logicianul, cu condiția ca el să aibă motive suficiente pentru a crede că incoerența nu este intenționată, întrucît incoerența neintenționată reprezintă o insuficiență a vorbirii. Dacă, în acest caz, tace și gramaticianul lingvist, este pentru că percepe o suspendare intenționată și motivată a normelor de „coerență”⁴ și pentru că știe că finalitatea particulară a discursului prevalează în raport cu normele competenței elocuționale (așa cum, de altfel, prevalează și în raport cu regulile limbilor; cf. *infra*, nota 4), deci pentru că există motive pentru a admite că incoerența la nivelul desemnării este anulată de o coerență la un alt nivel.

5.2.2. Într-adevăr, există cel puțin trei tipuri de suspendare a normelor de „coerență” în discurs, care sînt perfect legitime din punct

¹ *Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander*, Berlin, 1855, p. 220. Cf. B. Croce, „Questa tavola rotonda è quadrata”, în *Problemi di estetica*, Bari, 1949, pp. 173-177.

² *Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie*, München, 1923, p. 1.

³ Acest lucru nu implică, totuși, caracterul „asemantic” sau „nonlogic” ale gramaticii. Gramatica (GRAMATICA₂) este întotdeauna „semantică” (se referă la semantica funcțiilor gramaticale) și are, după cum am văzut, propria sa logicitate (cf. 2.3).

⁴ Dar, în acest caz, gramaticianul lui Steinthal ar trebui să tacă chiar dacă ar fi vorba de regulile unei limbi anume. Într-adevăr, discursul se realizează întotdeauna într-o limbă (sau în mai multe limbi), dar poate suspenda regulile limbilor sub motivul propriilor scopuri expresive. Cf., de exemplu, chiar în folosirea cotidiană a limbajului, modul în care îi vorbim unui străin care nu cunoaște bine limba noastră (sau dacă dorim să-l imităm pe acest străin).

de vedere lingvistic: suspendarea *metaforică*, suspendarea *metalingvistică* și cea care se poate numi *extravagantă*.

În primul caz, semnificațiile lingvistice „contradictorii” (și *desemnatele* lor) sînt, în realitate, doar semnificanți simbolici pentru un conținut de ordin superior, care este *sensul* discursului (sau al „textului”) aflat în discuție: este tocmai ceea ce numim utilizare „metaforică” a limbajului, proprie atît poeziei, cît și anumitor tipuri de glume și jocuri de cuvinte. Astfel, *grau*, *grîn* și *golden*, în versurile lui Goethe, ca semne din limbă, înseamnă cu siguranță „gri”, „verde” și „auriu”. Însă aceste semnificate și *desemnatele* lor sînt, la rîndul lor, semnificanți simbolici la nivelul sensului textului; iar la acest nivel „semnificatele” acestora nu sînt nicidecum contradictorii, întrucît aceste „semnificate de text” nu sînt semnificatele de limbă „gri”, „verde”, „auriu” – utilizați ca simpli semnificanți –, ci sînt cei simbolizați de aceste semnificate de limbă. Goethe nu spune că auriul este verde, ci că ceea ce este simbolizat prin „auriu” are calitățile a ceea ce este simbolizat prin „verde” (și de culoarea verde ca atare). El nu vorbește *despre* culorile din realitate, ci *prin intermediul* culorilor utilizate ca simboluri: coerența poetică privește nivelul „sensului”, nu nivelul semnificatului și al desemnării¹.

În al doilea caz, incoerența aparține „realității” desemnate, care este, la rîndul ei, un discurs. Este cazul unui discurs absurd, citat ca atare într-un *alt* discurs, ca, de exemplu, *Ion afirmă că obiectele rotunde sînt pătrate*. În acest caz, absurdul discursului₁ citat nu afectează în nici un mod discursul₂, în care e citat. Dimpotrivă: coerența de desemnare a discursului metalingvistic cere ca „realitatea” despre care vorbește (= discursul citat) să fie prezentată așa cum este, adică cu caracterul său absurd.

În sfîrșit, în al treilea caz, suspendarea intenționată a normelor de „coerență” se produce pentru că pur și simplu, dincolo de orice sens metaforic, *se dorește* tocmai exprimarea a ceva absurd.

¹ S-ar putea interpreta în mod analog exemplul *colorless green ideas sleep furiously*, dacă ar fi un vers dintr-o poezie, ba chiar și exemplul *această masă rotundă este pătrată*, dacă ea ar fi, de exemplu, o glumă despre o discuție la o „masă rotundă” la care au participat patru persoane. Să observăm, în plus, că a utiliza ca simboluri nu „realitățile” ca atare, ci „realitățile numite”, este o posibilitate specifică limbajului.

5.2.3. Pe de altă parte, nici logicianul autentic (care poate că nu este exact logicianul la care se gîndea Steintal) n-ar protesta în primul și în al doilea caz, în care coerența la un anumit nivel anulează (sau chiar reclamă) o incoerență la un alt nivel. Singura diferență între lingvist și logician, din acest punct de vedere, este că lingvistul admite și suspendarea „extravagantă”, întrucît absurdul poate fi gîndit și exprimat; iar lingvistul îl acceptă cu condiția să existe o coerență între gîndirea absurdă și expresia sa. Lingvistul, în calitate de lingvist, nu pretinde coerența între gîndire și obiectul său, ci coerența între exprimare și gîndire.

6.1. Doar la nivelul discursului este posibilă o relație nemijlocită între limbaj și logica apofantică. Această relație este supusă, totuși, unei serii de restricții.

6.2. În primul rînd, trebuie să fie vorba de un *discurs enunțiativ* sau, cel puțin, reductibil la *aserțiuni*. Stoicii diferențiau deja, în acest sens¹, aserțiunea (*ἀξιόματα*), adică acea formă elementară a discursului care poate fi adevărată sau falsă, de alte forme – precum interogația, porunca, rugămintea, îndemnul, exprimarea dorinței, imprecizia – care nu pot fi discutate în termeni de adevărat sau fals². În al doilea rînd, relația menționată este posibilă doar în cazul discursurilor enunțiative, aparținînd *universului discursului „obiectual”*³, adică în cazul discursurilor care se referă la o realitate considerată ca fiind exterioară și anterioară discursurilor în sine, și nu în cazul discursurilor prin intermediul cărora se construiește sau se presupune o realitate. Astfel, *Odiseea* nu este nici adevărată, nici falsă din punctul de vedere al logicii apofantice, întrucît – ca discurs poetic – nu este un discurs în care să se vorbească despre o realitate existentă și exterioară discursului în sine, ci, dimpotrivă, este un discurs în care se construiește o realitate: *Odiseea nu se referă* la o realitate, ci *este* o realitate. Același lucru se poate spune, *mutatis mutandis*, despre discursurile care iau *ipotetic* în discuție o „realitate” oarecare (de tipul: „Să presupunem o realitate în

¹ Cf. H. Steintal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern*, I², Berlin, 1890, pp. 317-318, și I.M. Bocheński, *Ancient Formal Logic*, Amsterdam, 1951, p. 85.

² Ceea ce nu exclude ca *premisele* interogațiilor, rugămintilor etc. să poată, la rîndul lor, să fie adevărate sau false, tocmai în măsura în care sînt reductibile la aserțiuni.

³ Referitor la „universurile de discurs”, cf. *Determinare și cadru*, p. 232.

care..."): o realitate presupusă poate fi imposibilă sau absurdă, dar faptul de a o presupune nu este nici adevărat nici fals¹. În sfârșit, discursul apofantic adecvat „vorbește” doar prin intermediul sistemului de expresie căruia îi corespunde, în timp ce discursurile enunțiative în limbajul „natural” utilizează în același timp și referința implicită la situația și la „lucurile” care se presupune că sînt cunoscute și, de aceea, sînt în esență „eliptice” din punctul de vedere al verbalizării totale posibile a acelor conținuturi pe care, totuși, le exprimă².

6.3.1. Analiza apofantică a faptelor de limbaj – analiză care se referă, direct sau indirect, la noțiunea de adevăr și utilizează tocmai proprietatea de „adevăr” sau „fals” ori implicațiile acesteia drept criteriu de identificare funcțională – se poate aplica, prin urmare, doar discursului enunțiativ în sensul pe care tocmai l-am precizat; în plus, nu se poate, firește, aplica unui discurs complex, ci trebuie făcută separat pentru fiecare din aserțiunile conținute în discurs. Cu aceste restricții, această analiză este perfect legitimă și poate aduce o contribuție valoroasă la analiza lingvistică.

6.3.2. În această privință, totuși, trebuie să avem grijă să nu confundăm analiza logică cu cea lingvistică, valoarea logică și semnificatul lingvistic, *aserțiunea* ca fapt de gândire („judecată”) exprimat lingvistic și propoziția enunțiativă ca fapt de limbaj. Citim de exemplu, într-un articol cu orientare logicistă, că expresia *Petru doarme* îl implică pe „acum”, dar nu și pe „aici”. Ei bine, într-un sens, această afirmație relevă un adevăr elementar, anume că verbul *doarme* (ca verb) implică și exprimă timpul (în acest caz prezentul), dar nu și spațiul. În alt sens, aceeași afirmație trădează tocmai confuzia între aserțiune (sau judecată) și propoziția enunțiativă și, în particular, între

¹ Totuși, este drept că, dacă se acceptă – chiar dacă provizoriu și condiționat – o realitate presupusă, aserțiunile care se referă la această realitate vor putea fi, la rîndul lor, adevărate sau false, în virtutea implicațiilor ipotezei acceptate. Același lucru se poate afirma și despre discursul poetic: aserțiunile care se referă la realitatea construită în *Odiseea* se verifică în și prin însăși *Odiseea* și pot fi adevărate sau false cu privire la realitatea care apare în aceasta.

² Cf. J.B. Rosser și A.R. Turquette, *Many-valued Logics*, Amsterdam, 1958, p. 3: „Mr. Rossette: It is raining. / Mr. Turquer: You mean it is raining in Ithaca, New York, at 2 p.m., July 14, 1950, for you do not know whether or not it is now raining in El Paso, Texas.”

prezentul lingvistic și cel logic („acum”). De fapt, *Petru doarme* nu implică în nici un caz că Petru ar dormi în acest moment. Cf., de exemplu: *Ce mai fac băieții dumitale? – Ca de obicei: Ion muncește și Petru doarme*; sau (arătîndu-i cuiva camerele dintr-un apartament): *Acesta este dormitorul lui Ion. – Și Petru unde doarme? – Petru doarme în camera de alături*. Iar propoziția enunțiativă *Petru doarme* este o „aserțiune”, în sensul propriu al termenului (= „propoziție enunțiativă care exprimă o judecată”), și este adevărată sau falsă doar dacă i se aplică în mod concret lui Petru care doarme (sau care nu doarme), și nu ca propoziție a limbii române¹. Într-adevăr, ca fapt de limbă, o propoziție enunțiativă nu este o aserțiune determinată, ci doar posibilitatea mai multor aserțiuni, inclusiv a unor aserțiuni logice diferite. Astfel, de exemplu, propoziția *Ion scrie*, considerată ca fapt virtual al limbii române, are, firește, un „semnificat de limbă”, dar, în ceea ce privește virtualitatea (simplă posibilitate), nu este nici adevărată nici falsă, și va putea fi adevărată sau falsă doar dacă se va utiliza într-un – sau ca un – discurs aplicat unei realități determinate. Într-adevăr, ca posibilitate a limbii, această propoziție capătă o serie de „semnificate de vorbire”, întrucît se poate aplica nu doar pentru diferite exemple al aceluiași tip de desemnare, ci și pentru diferite tipuri de desemnare. Astfel, poate însemna că „Ion scrie în acest moment” sau că „are obiceiul de a scrie”, că „este scriitor” (de exemplu: *Ce ocupație au frații Popescu? – Paul predă și Ion scrie*) sau, eventual, că „a scris o scrisoare al cărei conținut se cunoaște” (*Ion scrie din Brăila că...*) etc., și doar prin unul sau altul din aceste semnificate de vorbire propoziția în chestiune va putea fi adevărată sau falsă (și, în fiecare caz, doar cu condiția ca ea să fie folosită în universul discursului „obiectual”). Aceasta, în ceea ce privește lingvistica. În același timp, însă, trebuie semnalat că, în realitate, în ceea ce privește logica, în analiza apofantică nici măcar nu este vorba de propozițiile enunțiative realizate în discursuri sau ca discursuri, și nici de aserțiunile ca atare, ci, la drept vorbind, de *judecățile* pe care acestea le exprimă. Logicienii afirmă că

¹ Deja Platon (*Soph.*, 263 a-b) semnala că afirmațiile de tipul „Teetetos stă jos”, „Teetetos zboară” (vorbea, firește, de propozițiile grecești corespunzătoare), nu sînt adevărate sau false ca posibilități ale limbajului, ci doar ca propoziții aplicate unor situații reale și concrete, în care Teetetos e așezat jos sau stă în picioare, zboară sau nu.

adevărul este o proprietate a „enunțurilor”, iar lingviștii, din cauza unei vechi confuzii din gramatica logicistă, înțeleg adesea că este vorba de enunțuri lingvistice, adică de *propoziții* sau, cel puțin, de propozițiile enunțiative, în timp ce, în realitate, logicienii au înțeles întotdeauna prin „enunț” nu propoziția enunțiativă lingvistică, nici aserțiunea ca atare (conținut + expresie), ci exclusiv conținutul de desemnare al unei aserțiuni folosite într-un caz concret¹, conținut care, în fiecare din cazuri, ar putea fi exprimat și prin alte propoziții în aceeași limbă și, în principiu, în orice limbă. Propoziția *Ion scrie*, chiar ca propoziție realizată în discurs, este tot o propoziție românească, în timp ce adevărul „lucurilor”, pe care îl probează judecățile și îl exprimă aserțiunile, nu este „adevăr în română”, „adevăr în engleză” etc. Pe de altă parte, propoziția enunțiativă este un fapt formal de limbă: este o propoziție care afirmă sau neagă *din punctul de vedere al formei*. Dar o propoziție enunțiativă nu este neapărat „o aserțiune”, adică expresia unei judecăți: poate exprima și alte conținuturi de discurs, de exemplu, ordinul (*fi veți spune dumneavoastră că...*). Iar judecățile se pot exprima și prin alte tipuri de propoziții; de exemplu, prin așa-zisele întrebări „retorice”. În sfârșit, una și aceeași propoziție enunțiativă poate exprima mai multe judecăți, iar mai multe propoziții enunțiative pot exprima unul și același proces. Astfel, s-a observat deja cu mult timp în urmă că *Dumnezeu, invizibil, a creat lumea vizibilă* conține trei judecăți („Dumnezeu este invizibil”, „Dumnezeu a creat lumea”, „Lumea este vizibilă”), ceea ce este adevărat, chiar dacă cei care au semnalat acest lucru s-au aflat adeseori în contradicție cu ei înșiși, întrucât, în același timp, aveau tendința să identifice propoziția enunțiativă cu judecata (*cf. infra*, nota 2). Și, viceversa, un enunț precum *Afirm că cerul este albastru* (sau, mai bine, *Afirm: cerul este albastru*) conține două propoziții enunțiative, dar o singură judecată².

¹ Într-adevăr, stoicii considerau *ἀξιόματα* și, în același fel, rugăminte, interogația și alte tipuri de discurs pe care le distingeau, nu chiar ca tipuri de discurs ca atare (*λόγος*), ci ca tipuri de *λεκτόν* (*dicibile*): ale ceea ce se afirmă în discurs.

² Confuzia propoziției enunțiative cu aserțiunea și, în consecință, cu judecata, provine, după cum se știe, din *Grammaire générale et raisonnée* de la Port-Royal (1660). Într-adevăr, Arnauld și Lancelot identificau, pe de o parte, explicit, propoziția enunțiativă cu judecata (*Gramm. gén.* II, 1) – deși recunoșteau (II, 9) că unele propoziții enunțiative conțin mai mult decât o judecată (ceea ce implică

6.3.3. Din toate aceste motive, încercările actuale de a analiza discursurile din punct de vedere logic, încercări întreprinse cu speranța de a ajunge pe această cale unică la identificarea și descrierea funcțiilor lingvistice, se reduc la niște demersuri deplasate și inutile dacă se înțelege că limbile sînt sisteme de semnificație, și nu sisteme de desemnare; și sînt demersuri absurde și eronate dacă nu se înțelege acest lucru, dacă limbile istorice sînt considerate ca fiind doar limbaje de desemnare și se confundă planul limbii și planul discursului, conținutul lingvistic și conținutul logic¹.

7.1. Aceasta nu înseamnă, firește, că logica ar trebui exclusă din lingvistică. Dimpotrivă. Dar trebuie să înțelegem foarte bine în ce fel poate logica să contribuie cu adevărat la progresul lingvisticii. După părerea noastră – în acord cu ceea ce am arătat – există două utilizări rezonabile pe care le putem da logicii în cîmpul lingvisticii: o utilizare

paralogismul: „o judecată sînt mai multe judecăți”) – și, pe de altă parte, consideră propoziția enunțiativă ca *propoziția* prin excelență (chiar dacă recunosc că există și alte tipuri). Acest fapt a fost semnalat în zilele noastre ca un merit particular al *Gramaticii generale*, dat fiind faptul că acea identificare a stimulat și a transformat studiile sintactice. Această observație nu este falsă, deoarece studiile sintactice au beneficiat efectiv de pe urma acestei modalități de a pune problema propoziției. Însă trebuie diferențiată valoarea pragmatică de valoarea de adevăr. Din punct de vedere pragmatic, efectele erorii din *Gramatica generală* au fost, măcar parțial, pozitive. În istoria științelor, erorile au deseori efecte pozitive, deoarece stimulează cercetarea, chiar și cercetarea care trebuie să le elimine (ceea ce, în cazul lingvisticii, se aplică nu doar *Gramaticii generale*, ci și altor forme ale lingvisticii actuale, complet eronate din punct de vedere teoretic, dar, de altfel, foarte „stimulante”). Cu toate acestea, din punctul de vedere al valorii de adevăr, eroarea *Gramaticii generale* nu încetează, pentru acest motiv, să fie o eroare, ba chiar una foarte gravă, din moment ce identificarea propoziției enunțiative cu judecata este, după cum s-a văzut, complet falsă și implică o întreagă serie de confuzii.

¹ Astfel, nu există o „logică”, ci doar o *semantică* a timpurilor verbale ale unei limbi. Iar această semantică nu se descoperă doar prin demonstrarea conținuturilor de desemnare ale discursurilor particulare și prin relaționarea acestor conținuturi cu valorile de adevăr. Astfel se face logică, și nu lingvistică, întrucât acest punct de vedere elimină din start luarea în calcul a planului limbii și a funcțiilor lingvistice ca atare. Greșeala nu constă, firește, în faptul de a face logică. Logica are propria rațiune de a fi, și ea se poate face și cu privire la discursurile din limbile istorice. Greșeala constă în a pretinde că se crede că se face lingvistică și se descriu limbile, chiar dacă în realitate se face logică, ceea ce înseamnă că, în plus, această logică nici măcar nu se face corect.

pe care o vom numi utilizare *necesară* și o alta, pe care o vom numi utilizare *legitimă*. Utilizarea „necesară” este utilizarea care privește structura și structurarea lingvisticii înseși, inclusiv a gramaticii: ca discurs științific, lingvistica trebuie să respecte normele stabilite și formulate de logică pentru orice discurs apofantic; iar ca metalimbaj științific, trebuie să corespundă normelor limbajelor științifice în general¹. Utilizarea „legitimă” (dar nu necesară) este folosirea unui limbajul logic (de desemnare) ca termen de comparație în abordarea limbilor istorice, mai precis, atât în vederea descrierii, cât și – mai ales – în vederea comparării coerente și omogene a acestor limbi. În acest ultim sens, o lingvistică „logică” nu ar fi, totuși, decît o formă rafinată a metodei onomasiologice².

7.2. Fără îndoială, s-ar putea constitui și o „logică formală a semnificării” sau „a semnificatelor lingvistice”. Această logică ar fi, într-un sens, diferită pentru fiecare limbă; iar condițiile privind structurarea sa ar aparține unei metalogici valabile, în principiu, pentru orice limbă „naturală” posibilă. Însă apare întrebarea dacă această logică multiplă – cu tipologia logică corespunzătoare – și această metalogică a oricărei logici a semnificatelor ar avea motive suficiente să se justifice.

În realitate, o logică a semnificatelor n-ar fi, în *substanța* sa, decît semantica funcțională a fiecărei limbi, „tipologia” menționată ar coincide cu tipologia lingvistică în domeniul semantic, iar metalogica logicilor semnificatelor n-ar fi altceva decît teoria (epistemologia) descrierii semantice funcționale. În orice caz, dacă se hotărâse să dezvolte aceste discipline într-o manieră coerentă și bine fundamentată, lingviștii vor avea nevoie încă o dată de logică și de colaborarea logicienilor. Dar logicienii ar trebui, din punctul lor de vedere, să facă un efort pentru a înțelege în ce constă lingvistica și să se obișnuiască să

¹ Chiar atunci cînd acest fapt – din motive ce privesc, în particular, funcția lingvisticii în lumea actuală și, în general, funcția sa în cadrul culturii umaniste – nu implică neapărat utilizarea unei notații simbolice sau matematice.

² „Structurile logice” ale propozițiilor despre care se vorbește în anumite tipuri de analiză gramaticală, foarte la modă în zilele noastre, nu sînt *structurile* lingvistice la un nivel mai „de adîncime”, ci niște structuri cu care *se pot compara* structurile efectiv lingvistice: structura lingvistică de adîncime este structura funcțională din punct de vedere lingvistic.

distingă funcțiile lingvistice ale conținuturilor logice și să nu considere limbile istorice – sisteme de semnificare – ca și cum ar fi sisteme de desemnare.

SEMANTICA, FORMA INTERIOARĂ A LIMBAJULUI ȘI STRUCTURA PROFUNDĂ

0.1. Reflecțiile cuprinse în această comunicare vor părea, poate, pentru unii, prea critice și puțin binevoitoare. Dorim să precizăm chiar de la început că aceasta nu corespunde intenției autorului, care își înțelege critica în sens eminent pozitiv și ar dori chiar ca precizările sale punctuale să fie interpretate ca aport pozitiv la unitatea lingvisticii.

0.2. Este vorba de a stabili sensul propriu al așa-numitei teorii transformazionale și, totodată, locul ei în cadrul lingvisticii. În acest scop vom lua în considerație unele concepte fundamentale ale gramaticii transformazionale și le vom examina în lumina relației lor cu concepte ale teoriei lingvistice „pretransformazionale”.

1.1. Noam Chomsky, *Current Issues in Linguistic Theory*, Haga, 1964, p. 17, crede că poate echivala conceptul humboldtian de „formă lingvistică” cu regulile generative („generative rules”) ale propriei sale lingvistici (cf. de asemenea *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., 1965, p. 9). Pentru o astfel de echivalare el se bazează, în mod evident, pe asemănarea accidentală a anumitor termeni (precum *Erzeugung*, „producere, generare” – *generative process*), fără a observa că respectivele concepte funcționează, la Humboldt și în gramatica transformatională, în contexte complet diferite și care, în plus, își trag seva din concepții și moduri de a gândi total diferite.

1.2. Dar, – dacă lăsăm deoparte asemănarea pur și simplu superficială –, asemenea echivalare duce lipsă în realitate de orice justificare filologică și filozofică. În fapt, „formă” semnifică în mod constant pentru Humboldt un singur lucru, și anume „ceea ce structurează sau organizează ceva”: „structurantul” („formantul”) prin raportare la „structurat” („format”). Referitor la limbaj, acest concept – și, mai precis, conform relației structurant – structurat pertinente în acest caz – se poate aplica în trei sensuri diferite, după cum, de altfel, se întâmplă chiar la Humboldt (cf. interpretarea esențialmente corectă a lui

H. Steinthal, *Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt*, Berlin, 1884, p. 256 și urm.). În primul rând, și în sensul cel mai general, conceptul de „formă” se poate aplica limbajului în general și relației sale cu realitatea extralingvistică și, în acest sens, limbajul este „formă” a înțelegerii raționale a realității, a intuiției lumii: este ceea ce organizează, mai întâi de toate, experiența umană a „lumii”. În al doilea rând, același concept se poate aplica limbilor și în ceea ce privește relația lor cu realitatea extralingvistică: în acest sens, fiecare limbă este o „formă” iar diferitele limbi sînt forme diferite. În cele din urmă, conceptul de „formă” se poate aplica relației idiomatice interne dintre faptele particulare ale unei limbi și principiile pe care se fundamentează, și, în acest sens, forma lingvistică este principiul organic de structurare (sau ansamblul de principii de structurare) al fiecărei limbi: fiecare limbă are o „formă” determinată, adică ce conține principiile proprii sale formări și ale dezvoltării sale. În acest al treilea sens, conceptul de „formă” lingvistică se poate identifica într-o manieră mai potrivită cu autenticul concept tradițional de „tip lingvistic” (concept, din păcate, deseori greșit interpretat).

1.3. Totuși, nici una dintre aceste trei întrebări ale conceptului de formă lingvistică nu corespunde regulilor generative ale gramaticii transformazionale; cu atât mai puțin al treilea, căci, în primul rând, la Humboldt nu este vorba de ceea ce este operațional, ci de ceea ce este real și, în al doilea rând, nu este vorba de vorbirea prin intermediul limbii, de întrebuințarea pur sincronică a limbii în activitatea de a vorbi, cu alte cuvinte, a *producerii de propoziții* în acord cu regulile idiomatice deja date, ci de însăși *producerea limbii*. Chomsky, *Current Issues...*, p. 22, încearcă să atribuie această non-coincidență – de care, oarecum, își dă seama, în ciuda identificării pomenite – unei pretinse erori a concepției limbajului la Humboldt. După părerea lui, Humboldt nu a deosebit cu claritate „rule-governed creativity” și „rule-changing creativity”, căci, pe de altă parte, instrumentele tehnice necesare pentru a aborda „rule-governed creativity” as distinct from the «rule-changing creativity» s-ar fi elaborat doar „during the past few decades in the course of work in logic and foundations of mathematics”. Dar e clar că această afirmație nu poate fi luată în serios. De altfel, trebuie să considerăm ca universal știut că deja Aristotel a deosebit în mod expres și cu toată claritatea acțiunile non creative, care doar aplică o *dynamis*

deja dată, de activitatea creatoare anterioară *dynamis*-ului, și asta fără să fi așteptat progresele ultimelor decenii în domeniul logicii și al investigației cu privire la fundamentele matematicii. Pe de altă parte, nu e mai puțin știut că Humboldt cunoștea foarte bine distincția aristotelică. Prin urmare, dacă nu a distins în mod expres între „rule-governed creativity” și „rule-changing creativity”, aceasta se datorează doar faptului că avea în vedere doar creativitatea propriu-zisă, adică, a doua „creativity”. Astfel „rule-governed creativity”, „production of new sentences”, sau simpla utilizare a limbii în vorbire nu ar fi nici măcar, în concepția limbajului la Humboldt, „creativitate”, nici „producere” lingvistică, nici „activitate” propriu-zisă (*Tätigkeit*) sau *enérgeia*. Prin urmare, pentru Humboldt regulile generative ale lui Chomsky ar aparține pur și simplu *produsului*, nu *producerii*.

1.4. De aceea, Humboldt-ul despre care se vorbește atât de des în zilele noastre în publicațiile transformationaliste nu este acel Wilhelm von Humboldt istoric, ci un hibrid „Noam von Humboldt”. Și, în orice caz, obiectul gramaticii transformationaliste *nu este* limba ca sistem dinamic de producere în sensul lui Humboldt.

2.1. Dar, întrucât după Humboldt forma unei limbi se divide într-o „formă exterioară” și alta „interioară”, cea de-a doua fiind, într-un anumit sens, „mai profundă” ca prima (pentru că nu este aprehensibilă în mod imediat), Chomsky crede că poate să meargă chiar mai departe și să echivaleze conceptul humboldtian de „formă interioară”, cel puțin în ceea ce privește propozițiile, cu propriul său concept de „underlying structure” sau „structură profundă” (*Aspects*, pp. 198-199).

2.2. La Humboldt conceptul de „formă interioară” se referă, după cum se știe, la organizarea specifică a conținuturilor unei limbi: la structurarea idiomatice a semnificatelor, atât gramaticale, cât și lexicale. Exemplele date pentru aceasta în *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, § 21¹⁾, nu lasă nici o urmă de îndoială în această privință. Aceste exemple sînt, în domeniul gramatical, organizarea categorială a sistemelor verbale sanscrit și grecesc și, în

¹⁾ V. trad. rom. *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, Humanitas, București, 2008, pp. 230-267.

domeniul lexical, numele *elefantului* în sanscrită, care, zice Humboldt, „uneori se numește *cel care bea de două ori*, alteori *cel cu doi dinți* și chiar *cel dotat cu o mină*”.

2.3.1. Totuși, corespunde oare această „formă interioară” „structurii profunde”, concept niciodată definit cu exactitate și care, pe de altă parte, de la apariția *Syntactic Structures*, plutește tot mai mult spre indefinit? În dezvoltările mai recente ale gramaticii transformationaliste (de exemplu, în cazul lui Lakoff), se manifestă, într-adevăr, tendința de a echivala structura profundă doar cu „meaning”-ul propozițiilor. Astfel s-ar putea crea impresia că e vorba efectiv de forma interioară a lui Humboldt.

2.3.2. Dar, dacă se cercetează lucrurile ceva mai în profunzime, se observă că nu este așa. Enunțuri ca *A este mai mare decât B ~ B este mai mic decât A*, *Tocul este prea jos ~ Tocul nu este destul de înalt*, *Caesar Pompeiului vicit ~ Pompeius a Caesare victus est*, *Tai pâinea cu cușitul ~ Tai pâinea folosind pentru aceasta un cușit ~ Tai pâinea. Pentru asta folosesc ca instrument un cușit*, etc., se consideră, cu adevărat, în acele dezvoltări ale gramaticii transformationaliste, în fiecare caz drept „sinonime” sau „cu același semnificat” și, prin urmare, drept corespunzătoare aceleiași structuri profunde, în timp ce este evident că nu e vorba de *semnificat* (conținut de limbă), ci de *desemnare*, adică de relația acestor enunțuri cu extralingvisticul, mai bine zis cu aceleași „stări de lucruri” la care se face referință. Asemenea expresii sînt în fiecare caz „echivalente”, adică „sinonime în desemnare”, dar nu au același semnificat din punct de vedere idiomatice. De aceea, ca metodă pentru a stabili presupusa egalitate a *meaning*-ului se folosește parafraza: de altminteri, parafraza se bazează, de fiecare dată, pe identitatea „stărilor de lucruri” desemnate, adică pe echivalența în desemnare, cea care, fără îndoială, se poate obține și prin intermediul conținuturilor idiomatice total diferite.

2.4. În ansamblul semnificativ care se poate numi „semnificație actuală a propoziției”, trebuie să se diferențieze, în realitate, o serie de planuri:

- 1) *desemnarea* sau referința la starea de lucruri extralingvistică;
- 2) *semnificatul „structural”*, altfel spus, conținutul sintactic propriu-zis al propoziției: semnificația structurii interne a propoziției considerate (care poate fi, de exemplu, activă sau pasivă);

3) *valoarea ontică* atribuită propoziției înseși, adică determinarea externă a semnificatului său structural, căci aceeași starea de lucruri „ideală” (gîndită) poate fi prezentată în diferite moduri din punct de vedere ontic sau existențial (la aceasta se referă valori ca: pozitiv, negativ, imperativ, interogativ);

4) *semnificația „pragmatică”* (conținutul „mediat”, condiționat situațional și ocazional, de exemplu sensul informativ al propoziției). Totuși, în gramatica transformațională – tocmai pentru că punctul său de vedere este mai degrabă cel *al vorbirii prin intermediul limbii* decît cel *al limbii ca atare*, și este, prin urmare, un punct de vedere mai mult logic decît propriu-zis lingvistic –, cel de-al treilea plan se reduce la primul, în timp ce al doilea și al patrulea se atribuie așa-numitei structuri superficiale (care, totuși, ar trebui să prezinte același *meaning* ca structura profundă), altfel spus întreaga semnificație propozițională se reduce doar la desemnare. De aici atît de numeroasele asemănări „profunde” între limbi diferite și multele (presupuse) „universalii” pe care le certifică la fiecare pas gramatica transformațională: de foarte multe ori, este vorba, în realitate, de structuri semnificative, radical diferite, dar care sînt echivalente în desemnare, fapt pentru care sînt considerate drept „identice în structura profundă”. „Identitatea” care se presupune este, în fond, identitate extralingvistică: este, pur și simplu, *identitatea lumii ca atare* și nicidecum identitate a limbilor avute în vedere.

2.5. Certificarea identității lumii ca atare este, totuși, un loc comun care nu are nevoie să fie demonstrat de către lingvistică: această identitate se presupune deja dinainte și este, din punct de vedere lingvistic, complet irelevantă, căci interesul lingvistic autentic se concentrează tocmai pe diversitatea sau asemănarea structurilor semnificative prin care se desemnează aceeași lume extralingvistică. Chiar acesta era și punctul de vedere al lui Humboldt, care diferenția atent și deliberat între forma internă și ceea ce era „obiectual”, faptele extralingvistice înțelese ca atare. De altfel, în relație cu exemplul deja menționat al numelor elefantului, Humboldt scrie următoarele: „Astfel, deși se înțelege mereu același obiect, cu aceste nume se desemnează atîtea alte concepte diferite, căci limbajul nu reprezintă niciodată obiectele ca atare, ci întotdeauna conceptele pe care, cu referire la acelea, le formează în mod liber spiritul în producerea limbajului însuși.

Despre această formare – în sensul în care, dat fiind faptul că este total internă, trebuie, într-o oarecare măsură, considerată anterioară sensului articulării – se vorbește aici”. Pe de altă parte, încă în studiul său *Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*, 1822, Humboldt distinsese, cu numeroase exemple, între stare de lucruri gîndită și semnificat lingvistic și avertizase în mod repetat asupra pericolului de a porni de la traduceri din alte limbi, întrucît „acele traduceri, în măsura în care se referă la formele gramaticale, sînt aproape întotdeauna false și produc o viziune gramaticală total diferită de cea a vorbitorului [nativ]”. Să reamintim aici cîteva din exemplele sale: în caraibiană *aveiridaco*, în traducere „tu ai fi”, dar literal „ziua existenței tale”; în limba lule: *a-le-ti-pan*, „făcut din pămînt”, dar literal „pămînt-de-ei-fac”, și *caic tucuec*, „obișnuiesc să mănînc”, dar literal „eu mănînc, eu obișnuiesc”; „mexicanul” [aztec] *ni-tlaçotlaz-nequia*, „vroiam să iubesc”, dar în realitate „eu, eu voi iubi, vroiam”; *e-tiboa*, în limba mbayá, nu „pentru mine”, cum se traduce, ci „eu-pentru”: „conexiunea este numai în mintea aceluia pentru care acest lucru se reprezintă, nu ca semn în limbă”. Este evident că structura profundă (*structura de adîncime*) a gramaticii transformaționale nu are nimic în comun cu forma interioară a lui Humboldt.

2.6.1. Însă, dacă se adoptă punctul de vedere al desemnării, conținuturile idiomatice unitare se descompun în mod necesar în întrebuițări eterogene care desemnează. Așa de exemplu, sp. *con x* (rom. *cu x*) se poate interpreta, în funcție de context, ca: „folosind materia x” (*el pastel está hecho con harina / prăjitura este făcută cu făină*), „prin intermediul instrumentului x” (*corto el pan con el cuchillo / tai pîinea cu cuțitul*), „în compania lui x” (*paseo con un amigo / mă plimb cu un amic*), „trăind sentimentul x” (*paseo con alegría / mă plimb cu bucurie*), și probabil și ca altceva. Construcția sp. *se + verb* se poate interpreta, într-un caz, ca impersonală (*se abre a las cinco / se deschide la cinci*), în altul, ca reflexivă (*el niño se lava / copilul se spală*) și într-un al treilea, ca pasivă (*este libro se lee con facilidad / această carte se citește cu ușurință*).

2.6.2. Dar, prin ea însăși, construcția gramaticală *con x* nu înseamnă nicidecum „materie”, „instrument”, „companie” etc., ci doar ceva precum „și x este prezent”; „fiind x prezent”. Dacă este vorba de prezența unei materii, a unui instrument, a unui însoțitor sau a unui

sentiment, este ceva ce în construcția *con x* ca atare pur și simplu nu se folosește. De fapt, asemenea precizări depind de combinațiile lexicale și, în fond, de cunoașterea lucrurilor desemnate, sau chiar de stările de lucruri particulare la care se face referință în actele concrete ale vorbirii, căci ceva ce în mod normal este materie se poate transforma în anumite circumstanțe în instrument, un obiect care în mod normal este instrument se poate considera și înțelege drept obiect concomitent, dacă nu se folosește pentru realizarea unei acțiuni (de exemplu, *el hombre con el cuchillo, con el fusil / omul cu cuțitul, cu pușca*) etc. Tot așa, construcția spaniolă *se + verb* nu înseamnă nicidecum „impersonalitate”, nici „reflexivitate”, nici „pasivitate” etc., ci numai, într-un sens foarte general (ca, de altminteri, construcții analoge din alte limbi), „inversarea tranzitivității”, „suspendarea trecerii la altceva a acțiunii”. Dacă în enunț apare desemnat un subiect, și dacă este vorba de un asemenea subiect care să poate funcționa ca agent, construcția se interpretează ca reflexivă (*el niño se lava / copilul se spală*); în schimb, dacă subiectul nu este capabil de a realiza acțiuni, se interpretează ca pasivă (*el libro se lee / cartea se citește*); și dacă nu există nici un subiect, sau trebuie să-l deducem din situație sau din context, se interpretează ca impersonală (*se abre a las cinco / se deschide la cinci*, fr. „on ouvre à cinq heures”). Asta, doar în mod normal, și nu în mod necesar, deoarece capacitatea de a acționa a unui subiect se poate nega în mod explicit sau implicit, un subiect care nu este capabil de a exercita acțiuni poate fi prezentat drept agent etc.: o mamă poate spune, de exemplu, când își spală fiul, *así se lava el niño / așa se spală copilul*; și *esta carta se escribe a sí misma / această scrisoare se scrie pe ea însăși* e un enunț perfect posibil.

2.6.3. Să ne întrebăm acum în ce relație sînt anumite semnificate gramaticale unitare cu structura profundă a gramaticii transformazionale. Succesiunea lingvistică propriu-zisă nu este, în realitate, cea care s-a adoptat provizoriu mai sus, cu alte cuvinte *desemnare – semnificat structural*, ci invers: *semnificat structural – desemnare*. Un conținut unitar al unei limbi nu este ceva de tipul unei sinteze de posibilități de desemnare obținute în secundar ci, dimpotrivă, ceva intuitiv primordial și lingvistic imediat. Desemnarea este cea care în fiecare caz se manifestă ca ceva secundar, în funcție de semnificatele lexicale combinate în enunț, cunoașterea lucrurilor, situația și contextul. Astfel,

construcția *con x* nu este ceva de tipul sumei algebrice a „instrumentului”, „materiei”, „însoțirii” etc., ci corespunde unei funcții primare și mult mai generale, care admite apoi diverse posibilități de aplicare. Și, bineînțeles, nu este ambiguă, căci semnifică mereu același lucru și diferitele ei aplicații în desemnare se adaugă ca determinări complementare la semnificatul său unitar. Prin urmare, succesiunea rațională nu este „materie”, „instrument”, „însoțire” etc., și apoi mai genericul „con x”, ca neutralizare a acelor determinări, ci invers: mai întâi funcția generală „și x este prezent”, și doar apoi „ca materie”, „ca instrument”, „ca însoțire” etc., ca determinări ulterioare ale acestui semnificat primar. În consecință, funcția unitară „con x” este, *din punct de vedere idiomatic, mai profundă* decît așa-zisa structură profundă, care se revelă ca ceva secundar.

2.7. Dar tocmai planul funcțiilor idiomatice unitare este cel care se ignoră sau se neglijează în gramatica transformatională. Deoarece tinde să echivaleze structura profundă cu desemnarea – prin aceasta funcțiile idiomatice se descompun și se distribuie în ansambluri eterogene –, o astfel de gramatică nu numai că nu este humboldtiană, ci este exact contrariul unei lingvistici cu adevărat humboldtienne, în care forma interioară, adică structura funcțională, organizarea semantică a limbajului, ar trebui să constituie centrul de interes și că, prin urmare, ar trebui să se facă eforturi pentru a înțelege particularitatea funcțiilor idiomatice („diversitatea structurii limbajului uman”). Adoptîndu-se punctul de vedere transformational, se justifică, fără îndoială, parafraze ca *utilizando un cuchillo / folosind un cuțit* etc., pentru *con el cuchillo / cu cuțitul* și, în compararea limbilor, se manifestă asemănări „profunde” cu expresii din alte limbi, ca lat. *cultrō*, rus. *ножом*, care admit parafraze similare. Dar, în același timp, se ignoră faptul că construcția gramaticală *con x* în spaniolă (inclusiv în cazul lui *con un cuchillo / cu un cuțit*) nu are în și prin ea însăși semnificație instrumentală și, ceea ce este și mai rău, unitatea funcțională a lui *con un cuchillo, con harina, con un amigo, con alegría / cu un cuțit, cu făină, cu un prieten, cu bucurie* etc., în interiorul limbii spaniole, se pierde totalmente din vedere, deoarece chiar parafrazele pentru aceste alte expresii nu sînt analoge, ci diferite. De asemenea, se poate admite că gramatica transformatională reprezintă, în parte, o reîntoarcere la gramatica tradițională; aceasta, totuși, numai în măsura în care și gramatica

tradițională ignora funcțiile unitare ale limbilor și, în analiza sintactică, pleca nu de la aceste funcții, ci de la semnificațiile de vorbire (accepții), adică, în fond, de la desemnare. Dar să se observe că, deseori, un asemenea procedeu nu se numește în gramatica tradițională „analiză sintactică”, ci, mult mai justificat, „analiză logică”.

3.1. Obiectul gramaticii transformazionale nu este, așadar, *langue*, limba ca structurare de conținuturi, ca sistem de funcții. Și nu servește la nimic respingerea drept „taxonomică” a cercetării funcționale a limbajului – respingere care aparține astăzi tehnicii utilizate pentru intimidarea adversarilor gramaticii transformazionale –, deoarece cu aceasta nu se rezolvă, ci doar se ignoră problema funcțiilor lingvistice. Nu este suficientă nici expedierea confirmării acestor funcții așa-numitului „lexic” (sau „lexicon”!), nici primirea „adverbelor vide” de pasivitate și a altor lucruri asemănătoare în „structura profundă”, căci toate acestea nu sînt altceva decît expediente și, astfel, problema însăși nu se pune nici corect, nici ca atare. În realitate, gramatica transformatională nu dispune de instrumente pentru certificarea, delimitarea și investigarea funcțiilor idiomatice. Mai mult: nici măcar nu pune problema acestor funcții, și e clar că nu se pot rezolva probleme care nici măcar nu se pun. Așa se explică faptul că gramatica transformatională cu greu poate ajunge la o înțelegere intimă și completă a esenței limbilor istorice („the nature of natural languages”), din moment ce nu investighează nici măcar ceea ce este esențial și propriu acestor limbi, adică *diversitatea organizării lor funcționale*.

3.2. Înseamnă toate acestea că gramatica transformatională este lipsită de obiect și nu are, prin urmare, rațiune de a exista? Nicidecum. În realitate, ea are propria ei misiune, dar de completare și amplificare a lingvisticii anterioare ei, nu ca o lingvistică *in locul* singurei lingvistici care se ocupă în mod propriu de funcțiile idiomatice, adică gramatica structurală și funcțională (în această privință, și gramaticile de orientare nestructuralistă sînt „structurale”, dat fiind faptul că gramatica este, prin definiție, cercetare și descriere de structuri idiomatice). De fapt, obiectul propriu al gramaticii transformazionale nu este limba ca atare – care în nici un caz nu se poate considera doar ca „sistem de reguli pentru producerea de propoziții” –, ci, cum s-a semnalat mai sus, *vorbirea prin intermediul limbii* sau, folosind termenii lui Sechehayé, trecerea de la *parole non-organisée* la *parole organisée* prin

intermediul limbii: gramatica transformatională este, în sensul cel mai autentic, *o gramatică a funcționării limbii* în vorbire (și în înțelegerea a ceea ce este vorbirea ca atare). Tot aici își găsesc locul *relațiile* între paradigme distincte ale limbii (din care așa-numitele *transformări* sînt doar o specie).

3.3. Prin urmare, e timpul ca reprezentanții gramaticii transformazionale să renunțe la atitudinea lor steril polemică sau superioară față de lingvistica funcțională, să încerce să înțeleagă cu exactitate căror concepte ale lingvisticii funcționale le corespund în realitate propriile lor concepte, pentru a nu presupune pripit – cum, din păcate, se întimplă atît de des –, că „limba” lor (funcționare a limbii în vorbire) este *limba* (sistem de funcții), că structurile presupuse de ei sînt *structurile* lingvistice, că a lor gramatică *a vorbirii* este unica gramatică corectă și adecvată *a limbilor* etc. Prin urmare exactitatea și coerența în stabilirea de reguli generative, la care rîvnesc atîta transformationaliștii, nu sînt prin ele însele de nici o utilitate, și pot chiar să inducă în eroare, dacă în legătură cu concepte atît de fundamentale ca „structură profundă”, „semnificat”, „parafrază”, și chiar în legătură cu obiectul însuși al investigației, domină atîta inexactitate.

4.1. Distincția între cele două tipuri de gramatică la care ne-am referit nu este, de altminteri, nouă. A fost făcută deja de Georg von der Gabelentz, care diferenția între o gramatică „analitică” și o gramatică „sintetică” (*Die Sprachwissenschaft*², Leipzig, 1901, p. 84 și urm.)¹. Cea analitică pleacă de la enunț și ajunge la elementele minimale ale limbii avute în vedere: „explică fenomenele lingvistice prin intermediul analizei”; cea sintetică pleacă de la conținuturile de gîndire care se dorește a fi exprimate și ajunge la enunțuri: „învață să utilizeze mijloacele gramaticale pentru structurarea discursului” (*ibid.*, p. 85). Este evident că „gramatica analitică” corespunde gramaticii structurale și funcționale, în timp ce cea „sintetică” corespunde gramaticii transformazionale (sau, mai bine, „relaționale”). De asemenea, după părerea lui Gabelentz, cele două forme de gramatică se completează reciproc: „trebuie să considerăm limbile în formă sinoptică, dînd atenție

¹ Ediția a II-a a volumului publicat mai întîi în 1891.

mai întâi mijloacelor și apoi posibilităților lor [= la ceea ce se poate realiza cu astfel de mijloace]" (*ibid.*, p. 479).^{*)}

4.2. De fapt, cele două tipuri de gramatică sînt pe deplin justificate și sînt necesare în aceeași măsură. Faptul că gramatica funcțională și structurală, în forma ei uzuală, nu poate soluționa anumite probleme, este un motiv suficient pentru a o completa, dar nu și pentru a o substitui, mai ales dovedindu-se că, din perspectiva ei, gramatica care ar trebui să o substituie nu poate soluționa, și nu poate nici măcar pune alte probleme, în sine mult mai importante. În realitate, o gramatică relațională are sens numai *alături de* și nu *în loc de* gramatica structurală și funcțională. Aceasta, printre altele, și pentru că gramatica funcțională precedă în mod necesar gramatica relațională: de fapt, este imposibil să se cerceteze funcționarea unei limbi în vorbire fără să se fi stabilit dinainte funcțiile acestei limbi. Aceasta, de altfel, o admit implicit transformaționaliștii înșiși, dînd în mod tacit ca deja cunoscute și neneșitînd definire atîtea funcții (sau transferîndu-le așa-numitului „lexic”).

5. Este la fel de sigur că gramatica structurală și funcțională nici nu ar putea să se substituie gramaticii relaționale; dar nu poate fi nici înlocuită de această gramatică, nici nu se lasă încorporată în ea într-o manieră corespunzătoare. Disperatele încercări pe care le fac în prezent transformaționaliștii pentru a integra în modelul lor gramatical funcțiile idiomatice, după ce le-au ignorat sau chiar negat atîta timp, nu pot avea succes, căci neglijează tocmai ceea ce este propriu și specific problemei funcțiilor. Asemenea încercări duc, de altminteri, la nenumărate dificultăți în interiorul gramaticii transformaționale înseși și, la urma urmelor – după unele începuturi atît de interesante și promițătoare (mai

^{*)} Pentru mai multe amănunte, v. studiul lui Eugeniu Coșeriu, *Georg von der Gabelentz et la linguistique synchronique*, în „Word”, vol. 23 (= Linguistic Studies Presented to André Martinet, I), 1967, pp. 74-100; reluat ca studiu introductiv în vol. Georg von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. Durchgesehener Nachdruck der zweiten Auflage von 1901. Herausgegeben und mit einem Vorwort versehen von G. Narr und U. Petersen, Tübingen 1969, pp. [5]-[40]. Între altele, Coșeriu demonstrează aici nu doar că Gabelentz l-a influențat puternic pe Saussure, puțînd fi considerat fondator al lingvisticii sincronice moderne, ci și că anticipă orientări post-saussuriene: gramatica structurală și funcțională, dar și cea transformațional-relațională.

ales în ceea ce privește critica antimentalismului și oportunele indicații cu privire la erorile și deficiențele structuralismului fizicist) –, la o involuție cu adevărat împovărătoare. Pe de altă parte, exaltarea necritică a tehnicilor expositive superficiale – care, în mod ciudat, sînt considerate drept „analize” și „explicații” – contribuie doar la sporirea dezorganizării teoretice și a confuziilor privitoare la conceptele pe care se bazează cercetarea lingvistică. Rezultă că e important pentru toți –și mai ales pentru transformaționaliști – ca aceste confuzii să fie identificate ca atare și să fie eliminate, căci *citius emergit veritas ex errore quam ex confusione*.

DINCOLO DE STRUCTURALISM

Titlul pe care l-am ales presupune, în primul rând, afirmarea necesității de a depăși structuralismul în studiile lingvistice. Necesitate însă în raport cu ce anume? În raport cu realitatea limbajului, așa cum se manifestă ea în activitatea de vorbire.

În al doilea rând, „dincolo” manifestă o teză: nu se pune problema eliminării structuralismului; în ceea ce mă privește, cel puțin, se pune problema trecerii *dincolo* de structuralism, de a-l depăși păstrându-l, prin recunoașterea a tot ceea ce este valabil în structuralism ca punct de vedere, concepte și rezultate pozitive privind cunoașterea limbajului și a limbilor. Leibniz spunea că toate doctrinele filozofice sînt adevărate prin ceea ce afirmă și sînt false prin ceea ce neagă. Am putea aplica acest lucru și la lingvistică, spunînd că doctrinele lingvistice sînt adevărate, sînt valabile prin aspectele limbajului pe care le afirmă și că sînt false prin aspectele pe care le neagă, pe care trebuie să le nege – să le pună între paranteze – din cauza punctului de vedere particular pe care îl adoptă.

Or, ce se întîmplă în cazul structuralismului? Ce neagă el în mod implicit, ce anume pune el cel puțin între paranteze concentrîndu-se pe ceea ce constituie obiectul său propriu, pe structurile funcționale ale limbilor? Ei bine, înainte de toate, această concentrare la nivelul limbilor presupune să punem între paranteze celelalte două planuri ale limbajului, care pentru mine sînt: a) *vorbirea în general* și b) *discursul*.

Vorbirea în general, activitatea de a vorbi în general, se supune unei tehnici proprii în orice limbă, tehnică ce conține, de exemplu, referința implicită la o întregă serie de principii ale gîndirii, referința la lumea cunoscută de ființa umană, folosirea tehnicilor non-lingvistice (non-„gramaticale”: non-„linguale”), adică o întregă serie de alte sisteme de exprimare. Toate acestea aparțin vorbirii în general și ar trebui să constituie obiectul unei *lingvistici a vorbirii în general*, de care nu dispunem actualmente.

Celălalt plan al limbajului care este „pus între paranteze” de această concentrare la nivelul limbilor este planul *discursului*, care, la rîndul său, se supune unor tehnici proprii. În primul rînd, un discurs nu este neapărat discurs doar într-o singură limbă, ci foarte adesea în mai multe limbi; pe de altă parte, acest plan are de asemenea tradiții proprii, independente, în principiu, de tradițiile limbii (există, de exemplu, o tradiție a „sonetului”, sau o tradiție a „poveștii”, care nu ține de spaniolă, de franceză etc.). Avem aici obiectul unei alte discipline: *lingvistica discursului* sau lingvistica numită în prezent „lingvistica textului”, aflată în plină dezvoltare.

Obiectul propriu structuralismului aparține nivelului istoric al limbilor: și chiar și la acest nivel, el privește în special planul *sistemului funcțional* al limbii, al fiecărei limbi, adică structurile opozitive ale unei limbi date. Or, în tehnica însăși constituită de o limbă oarecare, există două alte niveluri pe care trebuie să le luăm în considerare: nivelul *normei*, adică al realizării normale în comunitatea lingvistică, și nivelul *tipului*, nivelul principiilor de organizare, al principiilor de structurare a limbilor. Desigur, studiul acestor trei planuri se poate face în interiorul structuralismului; însă, pînă în prezent, ne-am limitat în special la sistem, și astfel ar trebui să studiem deopotrivă norma limbilor și să stabilim tipul lingvistic pentru fiecare limbă în special.

Dar lucrul despre care aș vrea să vorbesc aici – și acestea sînt tezele mele fundamentale – privește tocmai nivelul limbilor. La acest nivel, structuralismul trebuie să se limiteze la *structuri* și să studieze analitic structurile (și realizările lor). Or, acest lucru implică o întregă serie de diferențieri prealabile, diferențieri pe care în mod normal nu le declarăm, însă care sînt implicite în orice studiu structural. Am încercat eu însumi să identific aceste diferențieri implicite, adică ceea ce este lăsat la o parte în fiecare caz; și, stabilind în mod explicit aceste diferențieri, am ajuns la următoarea serie: *cunoașterea limbajului – cunoașterea „lucurilor”, limbaj primar – metalimbaj, sincronie – diacronie, tehnică liberă – discurs repetat, limbă funcțională – limbă istorică*.

În primul rînd, la nivelul istoric al limbajului, ca și la nivelul pe care îl numesc „vorbire în general”, dispunem de o *cunoaștere a „lucurilor”* care ne condiționează activitatea de a vorbi. Astfel, de exemplu, faptul că nu spunem „un copil cu ochi” sau „o femeie cu picioare” și că, dimpotrivă, spunem „un copil cu ochi albaștri” sau „o

femeie cu picioare frumoase”, se explică prin cunoașterea de către noi a „lucurilor”, a realității „normale”: știm că toți copiii au ochi, că toate femeile au picioare; prin urmare, nu afirmăm ce este subînțeles ca general cunoscut. Într-o altă lume, în care copiii nu ar avea ochi, am spune fără îndoială „astăzi am văzut un copil cu ochi”, deoarece acest lucru ar fi ceva ieșit din comun, în afara realității „normale”, cunoscută în mod general.

În al doilea rând, concentrarea pe un sistem lingvistic omogen presupune diferențierea între *metalimbaj* și *limbaj primar*. Structuralismul se concentrează pe limbajul primar, lăsând la o parte metalimbajul, a cărui analiză ar trebui făcută separat. Acest lucru are loc și pentru că limbajul se conformează unor norme proprii. De exemplu, în greaca veche, cuvintele din metalimbaj erau toate neutre, indiferent de genul pe care îl aveau în limbajul primar și chiar indiferent dacă aveau sau nu un gen în limbă: adverbul, de exemplu, era considerat un substantiv neutru în metalimbaj. În spaniolă, există norma conform căreia orice cuvânt din metalimbaj este întrebuițat fără articol, dacă este vorba despre substantive ca atare: astfel, se spune „*rio*” *tiene tres letras*, și nu *el „rio” tiene tres letras*. Însă dacă este vorba despre o întregă expresie, despre un enunț, există o altă normă: în acest caz se folosește articolul masculin, de exemplu *el „si”*, *el „esto no me gusta”*, etc.

În al treilea rând avem concentrarea, tipică structuralismului, pe *sincronie*. Ea este prezentă și în structuralismul diacronic, deoarece chiar și în acest caz există, în prealabil, diferențierea unei serii de sincronii implicate de raportul dintre o sincronie dată (sincronie de plecare) și alte sincronii. Iar în descriere lăsăm neapărat deoparte nu doar diacronia „perimată”, ci și *diacronia „actuală”*, adică diacronia cunoscută de subiecții vorbitori, operantă în activitatea de vorbire. Această diacronie „actuală” poate fi constatată în special în cazul unei limbi cu tradiție literară. Dar chiar și în cazul unei limbi fără tradiție literară, există o anumită cunoaștere a ceea ce a fost deja depășit de starea limbii sau mai exact de cutare sau cutare stare a limbii a cutărei sau cutărei categorii de subiecți vorbitori: adică există o polisincronie dată în fiecare stare a limbii.

Apoi, structuralismul implică distincția între *tehnica liberă* a limbajului și *discursul repetat* – între ceea ce poate fi combinat la un moment dat într-un discurs și ceea ce a fost anterior combinat și este

reluat ca citat, ca formulă fixă tradițională – și, prin aceasta, concentrarea pe tehnica liberă, cu regulile sale „actuale”. De exemplu, acele „refranes” din spaniolă, proverbele etc. țin de discursul repetat. Este ceea ce se întâmplă și în cazul expresiilor de tipul *tomar las de Villadiego* sau *irse por los cerros de Úbeda*; în aceste cazuri nu am putea spune *tomar los de Villadiego* sau *irse por las montañas de Úbeda* și nici *marcharse por los cerros de Úbeda*: aceste combinații sint reluate ca atare, ca fiind deja date în tradiția limbii.

În ultimul rând, în ceea ce privește tehnica liberă în sine, structuralismul implică diferențierea între *limba funcțională* și *limba istorică* și concentrarea pe limba funcțională. O limbă istorică este o limbă constituită istoric și recunoscută istoric ca atare de comunitatea care o vorbește, precum și de comunitățile care vorbesc alte limbi; o limbă care, în mod normal, este desemnată printr-un adjectiv „propriu”, de exemplu *limba română*, *limba catalană*, *limba franceză* etc. Or, o limbă istorică nu este un sistem omogen: ea este o colecție de sisteme diferite care într-o anumită măsură coincid, iar în altă măsură se diferențiază unele de altele, chiar și la nivelul structurilor și al funcțiilor opozitive. Într-o limbă istorică, există diferențe bine cunoscute în spațiu, sau *diatopice*, precum și diferențe între straturile socio-culturale ale comunității (diferențe *diastatice*), dar și diferențe între modalitățile de exprimare determinate de tipurile de situații ale activității de a vorbi, diferențe pe care eu le numesc *diafazice*. Și mai există și unități, „limbi” unitare într-unul sau celălalt sens. În cele trei sensuri ale varietății există omogenitate: „sintopicul”, numit „dialect”; „sinstraticul”, numit „nivel de limbă”; „simfazicul”, pe care îl putem numi „stil de limbă”. Or, obiectul specific lingvisticii structurale este limba funcțională, adică limba ca sistem omogen: o limbă care este în același timp sintopică, sinstratică și simfazică (un singur dialect, un singur nivel de limbă și un singur stil de limbă). Dacă în limba istorică există, după cum există în limbi întotdeauna, o întregă serie de dialecte, precum și o întregă serie de niveluri și de stiluri de limbă, acestea trebuie studiate separat, din punctul de vedere al structurilor, care nu pot fi stabilite decât raportate la o limbă funcțională.

Acest lucru mi se pare esențial: structuralismul și, în general, tot ceea ce înseamnă „gramatică”, tot ceea ce înseamnă descriere lingvistică a unui sistem, se raportează doar la omogenitate și nu la

varietate. Or, în limbi există două dimensiuni: dimensiunea omogenității, dată de „alteritatea” limbajului, și dimensiunea varietății, dată de natura sa creatoare. Este imposibil să studiem varietatea din punctul de vedere al omogenității, din punctul de vedere al structurilor; putem studia varietatea *la nivelul* structurilor deja stabilite de descrierea structurală, însă nu din *punctul de vedere* al structurilor, stabilind structuri. Cu alte cuvinte, sintagmele „dialectologie structurală”, „sociolingvistică structurală” sînt, după părerea mea, *contradictiones in adiecto*, dacă pretind a fi aplicabile unor discipline care stabilesc structuri: este ca și cum am spune „știința varietății care studiază omogenitatea”. Studiind varietatea, dialectologia nu poate fi structurală, după cum nici sociolingvistica nu poate fi astfel. Sau atunci dialectologie (sociolingvistică) „structurală” nu mai înseamnă decît studiul varietății „făcut la nivelul structurilor”, și nicidecum disciplină „care stabilește structuri” pentru că disciplina care stabilește structurile lingvistice constă în descrierea unui sistem omogen, iar descrierea unui sistem este ceea ce poartă numele de „gramatică”.

Dincolo de structuralism înseamnă, așadar, în conformitate cu teza noastră, a nu lua gramatica drept model pentru întreaga lingvistică, a merge dincolo de descrierea fonologică și gramaticală, în sensul restrîns al acestor termeni, și dincolo de semantica (lexicologia) structurală: a studia, a atrage în domeniul lingvisticii tot ceea ce este pus obligatoriu între paranteze în momentul în care se începe un studiu structural.

Astfel, trebuie recuperat studiul „lucurilor”, adică al contribuției cunoașterii lucrurilor la activitatea vorbirii. În prezent, nu există o disciplină care să studieze această contribuție; propun deci o lingvistică „scheologică” – din grecescul *σχευος* „lucru” –, lingvistică al cărei obiect ar fi tocmai contribuția cunoașterii lucrurilor la activitatea vorbirii. Pe aceeași linie, avem studii despre metalimbaj, însă nu și o disciplină care să studieze contribuția metalimbajului la activitatea vorbirii, care este în parte limbaj primar, în parte metalimbaj: se vorbește la fiecare pas și *despre* ceea ce se spune, iar modalitățile și normele care îi corespund ar trebui să facă obiectul unor studii autonome. În realitate nu există însă studii referitoare la diacronia „actuală”, adică referitoare la măsura în care subiecții vorbitori ai unei limbi oarecare cunosc stări de limbă anterioare, indiferent dacă aceste stări de limbă sînt obiective sau nu: subiecții vorbitori pot, în mod

evident, să se înșele, să considere ca aparținînd trecutului ceea ce este absolut actual, sau invers, însă lucrul care contează este atitudinea cu care subiectul vorbitor își folosește limba (astfel fr. *une table sur quoi* poate corespunde, pentru subiectul vorbitor, într-o aceeași stare obiectivă de limbă, unei reguli actuale, ca și unei reguli deja perimate); iar limbile funcționează prin și pentru subiecții vorbitori, și nu prin și pentru lingviști. De asemenea, este nevoie de o disciplină particulară care să studieze discursul repetat, dat fiind că acesta își urmează într-o anumită măsură propriile norme, diferite de normele tehnicii libere. În spațiul nostru, au fost începute studii care merg în această direcție; recent a fost publicată o teză care mi se pare foarte importantă, teza unui tînar lingvist, Harald Thun, din Tübingen.

Dispunem, bineînțeles, de o disciplină care studiază varietatea diatopică: este vorba despre dialectologie, una dintre disciplinele cele mai dezvoltate din domeniul lingvisticii. Însă dialectologia traversează, cel puțin într-o anumită măsură, o perioadă de criză, dat fiind că ea consideră că ar trebui să se adapteze gramaticii, lucru pe care, de fapt, nu trebuie să-l facă, avînd în vedere că își are propriile principii și că studiul varietății nu trebuie să fie confundat cu studiul omogenității, aceasta fiind o altă dimensiune a limbajului. În schimb, nu există studii despre măsura în care un anume subiect vorbitor cunoaște mai multe dialecte în același timp; or, aproape că nu există subiect vorbitor care să nu cunoască decît un singur dialect, dialectul propriu: într-o anumită măsură, el cunoaște și altele și este capabil să imite, cel puțin pînă la un punct, modul de a vorbi al altor subiecți, care vorbesc alte dialecte. Pentru studiul nivelurilor de limbă, există sociolingvistica, însă și în cazul ei lipsește studiul măsurii în care mai multe niveluri de limbă sînt cunoscute de unul și același subiect. Și nu există nici o stilistică a limbii în sensul preconizat de mine aici.

În concluzie, în momentul de față se cunosc destul de multe aspecte referitoare la structurile, funcțiile opozitive, omogenitatea limbilor; însă se cunosc foarte puține lucruri referitor la ceea ce face subiectul vorbitor real, care, fără îndoială, folosește structuri, însă nu doar structuri omogene, și folosește un întreg ansamblu de cunoștințe care nu se referă la structurile tehnicii libere, ci la „lucruri”, la folosirea metalingvistică, la diacronia actuală, la discursul repetat. Prin urmare, în prezent – este probabil puțin exagerat, însă *trebuie* să exagerăm – nu

putem explica modul de a vorbi nici măcar al unui subiect vorbitor dacă, rămânând în interiorul structuralismului, ne limităm la studiul limbilor funcționale.

Dacă vrem să explicăm *întreaga* „competență” a subiecților vorbitori, să ținem cont de toate cunoștințele pe care subiecții vorbitori le valorifică în momentul vorbirii, ei bine, ar trebui să facem toate cele spuse mai sus, adică ar trebui să trecem dincolo de structuralism, păstrând, menținând tot ceea ce, în structuralism, reprezintă noțiune valabilă, și chiar cucerire teoretică și cunoaștere științifică efectivă a limbajului și a limbilor.

COMPETENȚA LINGVISTICĂ.

Ce este ea în realitate?

0. *Conoscere è distinguere* (B. Croce): A dobândi cunoaștere științifică înseamnă, înainte de toate, a face distincții. Așadar, dacă aș fi întrebat care cred că este cea mai importantă contribuție a mea la înțelegerea limbajului și, prin urmare, la fundamentarea lingvisticii sau, cu alte cuvinte, care este reperul meu permanent, principiul fundamental, de cele mai multe ori implicit, care stă la baza diferitelor probleme lingvistice cu caracter general sau particular de care m-am ocupat, aș răspunde că este distincția relativ simplă făcută în mod intuitiv de vorbitorii oricărei limbi și care mi-a devenit clară cam prin 1955: în orice caz, abia în 1955 am formulat-o explicit și mi-am asumat sarcina de a o justifica (1955-56, 29-54). Această distincție, care a apărut ca urmare a dihotomiei *langue / parole, limbă / vorbire* în contextul discuției postsaussuriene asupra acestor noțiuni, are în vedere, în realitate, nivelurile limbii, dar se aplică mai întâi la ceea ce, în ultimele decenii, a fost numit „competență lingvistică” și la ceea ce eu numeam atunci și continuu să numesc „*cunoaștere lingvistică*” (*saber lingüístico*)¹. Consider această distincție ca fiind importantă întrucât ne permite să ne exprimăm poziția precisă față de diferitele categorii de probleme lingvistice și față de diferitele întrebări referitoare la obiectul

¹ „Întrebuințez *competență*, în acord cu un anumit termen care a devenit cunoscut în ultimul timp, fiindcă nu avem la îndemână un termen care să corespundă exact termenului pe care l-am întrebuințat tot eu în spaniolă – limba în care a fost dezvoltată această teorie –, anume termenul de *saber lingüístico*, ceea ce ar fi «știința lingvistică», însă *știința* în sensul popular al cuvântului, adică «faptul de a ști, faptul de a avea cunoștință»; m-am gândit mult dacă am putea să spunem *știutul*, însă nici *știutul* nu ne satisface, nici *conștiință*.

Cu aceste precizări, pot să spun *competență* sau voi spune, din când în când, chiar *saber lingüístico*, fiindcă limba română a păstrat, din nefericire în cazul acesta, verbul latinesc *scire* «a ști», și deci de *sapere* nu mă mai pot servi pentru a traduce ceea ce în alte limbi romanice se spune tocmai prin *sapere* – *sapere*, adică *saber, savoir, sapere* ș.a.m.d.” (Eugeniu Coșeriu, *Competența lingvistică*, în vol. *Prelegeri și conferințe*, p. 27.

complex care este limbajul. A fost, cel puțin pentru mine, un cadru de referință epistemologic, de mare ajutor în interpretarea nu numai a diferitelor probleme lingvistice începând cu schimbarea lingvistică și terminând cu traducerea și corectitudinea lingvistică, ci și a structurii disciplinelor lingvistice și a evoluțiilor recente în lingvistică. Vom vorbi mai mult despre acest subiect în cea de-a doua parte a acestei conferințe. Să vedem mai întâi în ce constă distincția ca atare și pe ce se întemeiază ea.

1.1. Alan Gardiner, unul dintre cei mai profunzi comentatori ai distincției făcute de Saussure între *langue* și *parole*, interpretează această dihotomie ca pe o distincție între limbă și activitatea de a vorbi sau cunoșterea ce stă la baza ei și tehnica acestei activități (știință, cunoaștere): „Vorbirea este... o activitate universală laborioasă... Descriind această activitate, vom descoperi că ea constă în aplicarea unei științe universal dobândite, și anume știința pe care o vom numi limbă”... „Vorbirea este un termen colectiv care cuprinde toate aspectele cunoașterii ce îi permite vorbitorului să izeze în mod efectiv de cuvintele-semn” (1951, 62, resp. 88).¹ Pentru Gardiner, *vorbire* și *limbă* în acest sens nu sînt co-extensive: în măsura în care este realizată, *limba* este în întregime conținută în *vorbire*, pe de altă parte însă *vorbirea* nu este numai actualizarea *limbii*, cîtă vreme prezintă, împreună cu „faptele de limbă”, aspecte prin care diferă de *limbă* sau, mai degrabă, prin care trece dincolo de *limbă* („fapte de vorbire”). Gardiner consideră că distincția astfel formulată corespunde distincției saussuriene *parole / langue*, astfel nu i-ar atribui lui Saussure toate „corolarele” pe care el însuși le descoperă la acesta (1935, 346).^{**} Se poate însă observa că el nu vorbește de o limbă, de o limbă anume, ci pur și simplu de limbă. Distincția sa este perfect simetrică: el distinge nivelul universal al *limbii ca activitate* de nivelul la fel de universal al *limbii ca tip de cunoaștere*. Dar pentru nici unul dintre aceste niveluri el nu mai face distincția între forme determinate sau, cel puțin, asemenea distincții nu sînt esențiale. „A vorbi englezește”, de exemplu, ține pur și simplu de nivelul *vorbirii*, care nu mai este diferențiat, iar *limba*

¹ A.H. Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, Oxford, 1951.

^{**} Idem, *The Distinction of „Speech” and „Language”*, în *Atti del 3. Congr. Internaz. di lingvisti*, Florența, 1935.

engleză este pur și simplu o parte a cunoașterii universale care este *limba*. În acest sens este *limba* pentru el un „termen colectiv”: cuprinde toate limbile, „toate inventarele atît de variate de material lingvistic” (1935, 346), atît limbile vorbitorilor individuali, cît și limbile comunităților de limbă. Pe de altă parte, distincția lui Saussure este asimetrică: într-adevăr, pentru el, ca și pentru Gardiner, *parole* este activitatea universală de a vorbi, dar, pe de altă parte, *langue* este limbajul unei comunități. Distincția care se face la nivelul lui *langue* nu se face la nivelul lui *parole*: o „parole française”, de exemplu, nu este delimitată ca atare în opoziție cu *langue française*. Gardiner nu face distincția între anumite forme ale limbii: orice cunoaștere pe care se bazează vorbirea este limbă. Saussure nu recunoaște nici o altă formă lingvistică decît *langue*: cunoașterea pe care se bazează vorbirea pare a fi, în fiecare caz, doar o *langue* anume. Alte forme de cunoaștere lingvistică – mai ales cunoașterea referitoare la producerea de text – ar fi, probabil, *parole* pentru Saussure; iată de ce pentru el propoziția împreună cu structura sa aparțin lui *parole*, în timp ce pentru Gardiner, deși propoziția este unitatea *vorbirii*, structura sa gramaticală aparține limbii.

1.2. Ultima și, pentru o anumită orientare în lingvistică, încă decisivă distincție – cea între *competență* și *performanță* – poate fi considerată drept o combinație a distincțiilor făcute de Saussure și Gardiner, deși a fost făcută independent de ambii autori și a fost abia după aceea legată de distincția lui Saussure (pe de altă parte, după cum se știe, Gardiner a căzut de mult în desuetudine, cel puțin în ceea ce privește teoria limbajului). În spiritul lui Gardiner, orice fel de cunoaștere lingvistică – nu numai cunoașterea care poate fi numită „engleză”, „franceză”, „germană” – este subordonată limbii (= competență), în timp ce *competența* se consideră a coincide în fiecare moment cu *langue*. În ceea ce privește universalitățile lingvistice, acestea sînt privite ca trăsături comune tuturor limbilor, trăsături care pot fi observate în gramatica și semantica unei limbi anume ca aparținînd sistemului său unitar. Cu alte cuvinte: distincția posibilă dintre trăsăturile universale, care sînt independente de structura diferitelor limbi, și acele trăsături care pot fi observate în structura tuturor limbilor cunoscute este neglijată din start. Pe de altă parte, diferitelor limbi li se atribuie norme și reguli care pot fi detectate în textele produse în aceste limbi, adică în

textele obișnuite ale comunităților respective. Și orice abatere de la aceste norme este privită ca „incorectă”, „negramaticală” în aceste limbi. Să luăm câteva exemple: în multe lucrări se pretinde că regulile semantice ar trebui să fie formulate pentru a exclude propoziții „incorecte” ca, de exemplu, *Cornul care i-a mai rămas inorogului este negru, Am mâncat cinci foneme la micul dejun, Acest copac cîntă minunate colinde de Crăciun, Mi-am fiert vechiul pian*. La fel, mulți lingviști admit, în contextul gramaticii unei limbi anume, o sintaxă a numelor referitoare la părțile corpului. Ei spun că aceste nume apar în anumite contexte – mai ales în contextul *X are...* sau *un X cu...* – numai împreună cu o determinare adjectivală suplimentară, și niciodată singure. Astfel: *această femeie are picioare frumoase, un copil cu ochi albaștri* și nu *această femeie are picioare, un copil cu ochi*. Aceste din urmă expresii sînt considerate „incorecte” din punctul de vedere al unei limbi anume. Cu același argument s-ar putea respinge ca lingvistic „incorecte” expresii ca *Cele cinci continente sînt patru: Europa, Asia și Africa* sau *Pierre este francez; francezii sînt numeroși; prin urmare, Pierre este numeros* sau *Apostolii au fost doisprezece; Petre a fost apostol, deci Petru a fost doisprezece*. Și, pe de altă parte, o propoziție ca *Aceste cinci persoane s-au dus la Chicago* este considerată ambiguă din punct de vedere lingvistic întrucît nu este clar dacă aceste persoane s-au dus la Chicago în același timp și împreună sau separat și la ore diferite. În ceea ce privește textele, expresii ca sp. *buenas noches* (comparat cu germ. *Gute Nacht*, engl. *good night*), rus. *žil-był* (comparat cu fr. *il était une fois*, germ. *es war einmal*) ar urma regulile producerii textuale în spaniolă și rusă, iar *buena noche* ar fi „incorect” în spaniolă și, de asemenea, desigur, *bon matin*, întrucît această formă nu apare în comunitatea lingvistică franceză.

1.3. Nu există nici o îndoială că asemenea norme și reguli există în realitate și că expresiile considerate a fi „incorecte” sînt, într-adevăr, clasificate ca „deviante” de către vorbitori. Dar este, oare, statutul acestor norme și reguli același cu statutul normelor și regulilor de formare a pluralului sau al întrebuintării articolului în engleză? Și este o frază ca, de exemplu, *Cornul care i-a mai rămas inorogului este negru*, la fel de deviantă ca și, de exemplu, *Der Löwe ißt față de Der Löwe frißt* sau *Ich gehe mit dem Zug* comparată cu *Ich fahre mit dem Zug* în germană? Această întrebare nu este deloc una oarecare, întrucît

formularea problemelor în lingvistică și, apoi, organizarea disciplinelor lingvistice și a metodelor lor respective depind de răspunsul la această întrebare.

2.1. Asemenea probleme – și multe altele – pot fi rezolvate, sau cel puțin pot fi corect formulate, cu ajutorul distincției noastre. Putem începe cu faptul că trebuie să facem distincția dintre limba ca activitate și limba ca tip de cunoaștere ce stă la baza acestei activități ca o cunoaștere realizată în mod „concret” și „efectiv” chiar în cadrul acestei activități. Și trebuie să facem așa pentru că aici, ca și pentru cultură în ansamblu, activitate și cunoaștere (a ști cum) nu sînt pur și simplu coextensive. Limba ca activitate care, pentru că a venit vorba, trebuie să fie înțeleasă ca vorbire și înțelegere, nu se epuizează în procesul de realizare mecanică sau de aplicare a unei cunoașteri deja existente. Este, cu adevărat, *enérgeia, actus*, adică o activitate creatoare, care se folosește de *dýnamis*, o cunoaștere deja acumulată pentru a spune, totuși, ceva nou, ceva într-un fel sau altul unic; și, în măsura în care este creativ, întrucît manifestă „fapte de vorbire” în sens strict, trece dincolo de *dýnamis* și produce o cunoaștere nouă, virtuală, de exemplu fapte care pot fi *dýnamis* pentru alte acte de limbaj. Mai mult, întrucît este o problemă de activitate productivă, o putem considera și din punctul de vedere al produselor sale, ca *ergon*. Acest lucru se poate observa cel mai ușor și mai direct în cazul „textelor”; un *text* nu este decît produsul unui act de limbaj sau al unei serii de acte de limbaj, sau și mai bine: chiar actele de limbaj ca produs care poate fi fie reținut în memorie, fie înregistrat și păstrat pe un suport material, înregistrat pe bandă, scris sau tipărit. De aceea este mai potrivit să începem prin a distinge între limba ca *enérgeia* (vorbire și înțelegere), limba ca *dýnamis* și limba ca *ergon*. Nu mai este nevoie să spunem că acestea constituie doar diferite puncte de vedere referitoare la același fenomen real.

2.2.1. Dar delimitarea lui *langue*, a unei anumite limbi, nu ține de această distincție; și aceasta întrucît o limbă anume poate fi privită atît ca o activitate (a vorbi englezește, franțuzește, nemțește etc.), cît și ca un tip de cunoaștere (a ști engleza, franceza, germana...). Este adevărat că nu ne întîlnim aici cu o limbă anume ca produs al lumii reale; ceea ce este produs ca atare într-o limbă anume rămîne fie un unic „fragment de text” (*hapax*), fie este luat ca parte a cunoașterii lingvistice a unei comunități, ce urmează a fi continuată ca o nouă tradiție. Dar putem

deduce („extrage”) o limbă din activitate sau din cunoaștere și o putem înregistra ca produs într-o gramatică și într-un dicționar. Saussure are dreptate în această privință, atunci când spune că se poate vorbi despre ceea ce este o limbă cu ajutorul unei gramatici sau al unui dicționar.

2.2.2. A vorbi (inclusiv a înțelege) nu se identifică, totuși – nici chiar în cazul unuia și aceluiași individ monolingv –, cu a vorbi o limbă anume; înseamnă și a vorbi *per se*, vorbirea universală sau general umană, iar pe de altă parte, înseamnă a vorbi despre ceva cu cineva într-o situație anume. Prin urmare, trebuie să distingem *limba în general*, *limbi anume* și *limba ca discurs individual*. Aceasta nu este o problemă de împărțire cantitativă, ci de a face distincția între niveluri de limbă (nivelul universal, nivelul istoric, adică nivelul limbilor comunităților istorice constituite, și nivelul individual: un fragment sau altul al limbii), cu atât mai mult cu cât aceste aspecte pot fi deosebite pentru unul și același individ, în unul și același act de limbaj. Numai scopul validării acestor aspecte este diferit: aspectele „universale” sînt valabile pentru limbă în general, adică pentru orice obiect de natură lingvistică, aspectele „istorice” ale unei limbi pentru o comunitate anume, aspectele „individuale” pentru anumite fragmente de discurs sau tipuri de discurs.

2.2.3. S-ar cuveni să remarcăm că vorbitorii sînt capabili să distingă aceste niveluri intuitiv sau cel puțin să le perceapă. Când spunem despre un copil că încă nu poate vorbi ne referim, bineînțeles, la vorbirea ca atare, nu la vorbirea unei limbi anume. La fel, când ascultăm un dialog între persoane pe care nu le putem vedea și pe care nu le înțelegem am putea, de exemplu, să tragem concluzia că aceste persoane sînt angajate într-o dispută. Dacă ne dăm seama că se vorbește engleza, franceza sau germana, percepem nivelul istoric al limbii. Și dacă înțelegem că X rostește, de exemplu, o cerere, că dă un ordin sau pune o anumită întrebare, percepem nivelul individual al limbii ca discurs.

2.3. Ce legătură are acest lucru cu cunoașterea lingvistică?

Ele sînt legate în măsura în care fiecărui nivel de activitate îi corespunde un tip separat, autonom de cunoaștere lingvistică și în măsura în care fiecare act de limbaj presupune o cunoaștere de trei ori complexă. Trebuie să combinăm cele două distincții și această combinație va duce la apariția a nouă compartimente diferite într-o matrice. Pentru limba ca activitate, compartimentele sînt cele pe care le-am menționat deja: a vorbi în general, o limbă anume *in actu*, adică a

vorbi o limbă și discursul. În cazul limbii ca produs, compartimentele corespund totalității de enunțuri nelimitate empiric, limbii anume și textului. În cazul limbii privită ca tip de cunoaștere, care ne interesează în mod deosebit aici, nivelul universal al vorbirii în general corespunde unei cunoașteri la fel de universale (pe care eu o numesc „cunoaștere elocuțională”); nivelul istoric al limbilor anume corespunde unei „cunoașteri idiomatice” iar nivelul individual al discursului unei cunoașteri orientate a discursului, adică o cunoaștere a felului în care anumite discursuri ar trebui construite în anumite situații, un fel de cunoaștere pe care o numim „cunoaștere expresivă”.

Adică:

Puncte de vedere Niveluri	energeia Activitate	dýnamis Cunoaștere	ergon Produs
universal	A vorbi în general	Cunoaștere elocuțională	Totalitatea Expresiilor
istoric	O limbă anume	Cunoaștere idiomatică	(O limbă anume extrasă)
individual	Discurs	Cunoaștere expresivă	Text

3.0. S-ar putea obiecta că o serie de distincții atât de complicate de fapt abia dacă poate servi drept cadru permanent de referință pentru toate lingvisticile. Și așa fi gata să admit acest lucru: nu toate compartimentele trebuie luate în considerare pentru fiecare aplicație. Este, mai degrabă, o chestiune de probleme și poziții în lingvistică decît a lingvisticii în general. De importanță generală este distincția între *energeia*, *dýnamis* și *ergon*, întrucît este indispensabilă pentru înțelegerea naturii limbajului. Nu putem înțelege limba dacă o privim doar ca activitate, doar ca tip de cunoaștere sau doar ca produs, sau dacă considerăm aceste puncte de vedere ca fiind echivalente. Pentru că, în acest caz, nu mai putem nici percepe adevărata relație dintre activitate și cunoaștere și nici sublinia aspectele esențiale ale creativității lingvistice: activitatea este, atunci, pur și simplu luată drept o realizare a cunoașterii posibil deficientă și într-o oarecare măsură deviantă în mod arbitrar („performanță”), ori creativitatea este luată drept productivitate, drept producerea de infinit mai multe propoziții

„corecte” cu ajutorul aplicării unui sistem fix și finit de reguli. La fel de necesară este și distincția *activitate / cunoaștere* la nivelul unei limbi anume pentru înțelegerea așa-numitei schimbări lingvistice (a se vedea mai jos). Conceptul de limbă ca și numeroasele sale definiții sînt legate și de aceste puncte de vedere. Oricine definește limba ca „activitate care folosește (produce sau creează) semne”, consideră limba mai întii ca activitate. Oricine definește limba drept capacitatea de a vorbi, sau capacitatea de a se exprima, privește limba mai întii ca pe un tip de cunoaștere. Și oricine definește limba ca „totalitatea tuturor expresiilor” o vede ca pe un produs.

3.1.0. Pentru fundamentarea lingvisticii descriptive și a variatelor sale aplicații (traducere, învățarea limbii etc), pe de o parte, de o primă importanță este distincția făcută între cele trei niveluri, mai ales cu privire la limba ca tip de cunoaștere. Deoarece lingvistica descriptivă se ocupă mai ales de cele trei niveluri ale competenței lingvistice, și acestea nu ar trebui confundate unul cu celălalt.

3.1.1. Cunoașterea elocuțională cuprinde tot ceea ce se referă, în principiu, la toate limbile independent de structurările lingvistice respective, adică un număr de principii de gândire și cunoaștere generală a lumii. Astfel, expresii ca *Cele cinci continente sînt patru: Europa, Asia și Africa și Pierre este numeros* nu sînt „deviante” din punctul de vedere al regulilor sintactice sau semantice ale unei limbi, ci pentru că ele violează anumite principii de gândire, pentru că în nici o limbă cinci nu poate fi egal cu patru sau patru egal cu trei, și nici un singur lucru nu poate fi o pluralitate, cel puțin nu în aceeași privință (un *popor* poate fi foarte bine „numeros”, de exemplu, dar nu din același punct de vedere din care este considerat a fi o unitate). Iar ceea ce este deviant în cazul unor expresii ca *Acest copac cîntă, Am fiert pianul* nu are nici o legătură cu o limbă anume, dar este condiționat exclusiv de cunoașterea lucrurilor pe care o avem noi: în lumea noastră empirică, arborii nu cîntă niciodată și nici nu fierbem piane. În nici un caz o limbă anume nu obiectează la felul în care mă exprim eu, cînd vreau să spun exact așa. Expresii ca *o femeie cu picioare, un copil cu ochi* (și, de asemenea, *un râu cu apă, o casă cu ferestre, o bicicletă cu roți* etc) nu sînt în nici un chip acceptabile din punctul de vedere al unei limbi anume; pur și simplu ele nu sînt rostite cu o intenție informativă, întrucît sînt goale de informație. Putem, totuși, spune *Femeia asta are*

niște picioare!, Copilul acesta are niște ochi! (germ. *Diese Frau aber Beine!, Dieses Kind hat Augen!*), caz în care intonația aduce o informație suplimentară, de exemplu exprimînd punctul de vedere al vorbitorului. Am putea de asemenea, spune *o femeie cu picioare, dar fără barbă* într-o lume în care femeile nu ar avea în mod normal picioare, dar ar avea barbă, dacă acest lucru ar fi ceva nou, ceva ce nu este presupus în general. Povestirile science-fiction, în care sînt prezentate lumi organizate diferit, abundă în aceste expresii și nimeni nu se simte lezat din cauza lor.

3.1.2. Situația la nivelul cunoașterii idiomatice referitoare la regulile limbilor date este cu totul diferită. *A merge cu tremul*, sau echivalenții săi este, în multe limbi, construcția standard și corectă, dar nu și în germană, unde se cere verbul „fahren”. Pe de altă parte, *questi libri sono bello* ar fi negramatical în italiană, dar nu și în germană sau engleză: *Diese Bücher sind schön, These books are beautiful*. Același lucru este valabil, bineînțeles, pentru reguli valabile în toate limbile, cu excepția cazurilor în care ele sînt „prelingvistice” sau, cu alte cuvinte, cu excepția cazurilor în care ele pot fi depistate în principiile universale ale gândirii sau în cunoașterea comună, generală a lumii.

3.1.3. Cunoașterea „expresivă” trebuie și ea privită ca autonomă. Astfel, fr. *bon matin* pentru *bună dimineața* nu este „deviant” în franceză ca atare, ci numai față de anumite norme de producere a textului, în sensul că această expresie nu există ca formulă de salut în tradiția comunității lingvistice franceze; dar ea apare în tot felul de alte contexte sub exact aceeași formă. La fel ca engl. *I dislike it* pentru it. *mi dispiace* ar fi „deviant” sau chiar de neînțeles în situații în care folosesc italienii această expresie, în timp ce englezii ar spune *I am sorry*, care ar fi de neînțeles, la rîndul său, sub forma *Sono triste*. Așa stau lucrurile cel puțin în cazul acelor norme de discurs care nu se referă direct la construirea unei expresii lingvistice într-o limbă anume ca atare, ci mai degrabă așa-numitele „macrostructuri textuale” sau întrebuintarea anumitor expresii în anumite tipuri de texte sau cu referire la anumite persoane.

3.2.1. Un lucru și mai important, totuși, este că aceste trei niveluri de limbă și cunoaștere lingvistică sînt dublate de trei niveluri de conținut lingvistic pe care le observăm în fiecare act de limbaj, mai exact *desemnare* (sau referință), *semnificație* și *sens*. Un act de vorbire

se referă la o „realitate”, de exemplu la o stare de lucruri extralingvistică, dar aceasta prin anumite categorii ale unei limbi anume și are, în fiecare caz, o anumită funcție discursivă. *Desemnarea* este relația cu obiectele extra-lingvistice sau cu realitatea extra-lingvistică însăși, fie ea stare de lucruri sau conținutul corespunzător de gândire. *Semnificația* este conținutul lingvistic dat într-o limbă anume, forma anume a posibilităților de desemnare într-o limbă dată. Iar *sensul* este conținutul lingvistic anume exprimat cu ajutorul desemnării și al semnificației și care trece dincolo de desemnare și semnificație într-un discurs anume, de exemplu atitudinea vorbitorului, intenția sau presupunerea.

3.2.2. Astfel, de exemplu, *Caesar Pompeium vicit și Pompeius a Caesare victus est, A este mai mare decât B și B este mai mic decât A*, desemnează aceeași stare de lucruri extralingvistică prin intermediul diferitelor semnificații. Distincția dintre *desemnare* și *semnificație* este valabilă și pentru toate funcțiile lexicale și gramaticale. Astfel, *agent, obiect, instrument, pluralitate* sînt categorii de vorbire și desemnare care pot fi exprimate sau nu într-o limbă anume, care pot fi diferențiate structural sau subordonate altor semnificații lingvistice. Categoriile de semnificație corespunzătoare într-o limbă anume ar fi atunci *agentiv, obiectiv, instrumental, plural*, pe care o limbă le poate avea sau nu. Pluralitatea ca atare, de exemplu, este cunoscută pretutindeni, dar există limbi ca japoneza, care nu distinge numărul sau o face ocazional. Același lucru este valabil pentru alte categorii de desemnare. Astfel, propoziția japoneză *kodomo-wa kuru* poate desemna, într-o situație dată, exact aceeași stare de fapt ca și propoziția englezească *The children will come*, dar semnificația ei este complet diferită, deoarece *kodomo* nu înseamnă „copii”, ci „clasa copil”, fără nici o distincție de singular sau plural, *kodomo-wa* nu este „subiectul” propoziției în sensul nostru și nu este văzut ca „agent”, ci ca punct de referință pentru ceea ce se spune, iar verbul *kuru* este impersonal ca toate verbele japoneze. Așadar, ceea ce spune limba japoneză ca atare nu este „Copiii vor veni”, ci numai „Cu referire la un număr nedefinit de membri ai clasei copil are loc (sau va avea) o venire”. La fel, *Caesar* are, în construcțiile *Caesar Pompeium vicit, Pompeius a Caesare victus est, Victoria Caesaris* același „agent” al funcției de desemnare, dar nu și același „agentiv” al funcției de desemnare. În contrast, construcția cu *x* poate desemna diferite lucruri (*instrument, material, co-agent, circumstanțe*

insoțitoare etc), deoarece în acest caz diferențele în desemnare nu sînt exprimate lingvistic, ci mai degrabă lăsate contextului sau „cunoașterii lumii”. Același lucru este valabil, de exemplu, pentru engl. *by a real artist, by a new technique*, întrucît engleza nu face aici distincția între agent și modalitatea de acțiune. A se nota că distincțiile corespunzătoare în desemnare sînt *reale* și înțelese ca atare de către vorbitori, dar ele nu sînt făcute de limba ca atare: astfel, ele aparțin unui *tip* de cunoaștere lingvistică, dar nu și cunoașterii unei *limbi anume*.

3.2.3. Remarci similare sînt valabile pentru „sens” și pentru distincția dintre „semnificație” și „sens”. O propoziție ca *Socrate este muritor* are doar o semnificație în engleză și poate fi analizată numai într-un fel, în funcție de gramatica acestei limbi anume. Sensul ei poate, totuși, varia, și aceasta în funcție de contextul în care apare ea (*silogism, poezie sau situația de fiecare zi*). Pe de altă parte, it. *Mi dispiace* și engl. *I am sorry*, it. *Che peccato!* și engl. *What a pity!* au semnificații diferite, dar pot exprima același sens atunci cînd apar ca expresii autonome. Fr. *Bon matin* are exact același sens ca și engl. *Good morning*, dar nu se folosește pentru a exprima aceeași funcție de sens pe care o exprimă această frază în *Good morning, Sir*. La fel, categorii ca *imperativ, interogativ, optativ* nu coincid cu categorii cum ar fi *ordin, întrebare, dorință*. Imperativ, interogativ, optativ sînt categorii de semnificație pe care o limbă le poate sau nu manifesta și care pot exprima diferite funcții de sens, în timp ce *ordinul, întrebarea, dorința* (ca și *refutația, răspunsul, replica, cercetarea, obiecția*) sînt categorii ale discursului și ale sensului, care la rîndul lor pot fi exprimate în foarte multe feluri într-o limbă dată.

3.3.0. Și acum, în ce măsură este importantă această distincție pentru organizarea lingvisticii, și mai ales a lingvisticii descriptive? Aceasta depinde de obiectivele disciplinei. Uneori se spune că fiecare știință „își creează” obiectul, care poate doar să însemne – în cazul științelor nematematice – că fiecare știință își „delimitează” obiectul în cadrul unui obiect real și în funcție de propriile sale scopuri.

3.3.1. Dacă admitem că scopul lingvisticii descriptive este acela de „a descrie limbi anume”, atunci distincția noastră implică în mod esențial un postulat de coerență: nu ar trebui să prezentăm ca aparținînd unei limbi anume ceea ce nu-i aparține; ar trebui să descriem ceea ce se spune prin „limbă ca atare”. Fiecare descriere a unei limbi anume ar

trebuie să se limiteze strict la cunoașterea idiomatice ce îi corespunde, la categoriile și funcțiile respectivei limbi, la distincțiile făcute de această limbă ca atare și să excludă tot ceea ce, în expresiile din această limbă, nu aparține cunoașterii idiomatice, de exemplu, stratului de semnificație, ci mai degrabă cunoașterii elocutionale sau expresive și, prin urmare, desemnării și sensului. Numai în acest fel putem face o prezentare pe deplin coerentă a actualei diversități a limbilor. Dar, în acest caz, nu ar trebui – încă de la început – să ne propunem o explicație pentru vorbire în ansamblu, câtă vreme cunoașterea elocutională și expresivă și, prin urmare, desemnarea și sensul ar trebui să fie tratate în interiorul *lingvisticii descriptive a limbajului* în general și nu în cadrul unei *lingvistici descriptive a discursului*. Și, pentru că a venit vorba: această împărțire a disciplinelor lingvistice descriptive este paralelă cu vechea diviziune în *dialectică, gramatică și retorică*. Iar în lingvistica contemporană, gramatica generativă, lingvistica structural-funcțională și lingvistica discursivă ar corespunde tocmai celor trei niveluri lingvistice, dacă ar fi în coerență deplină cu propriile lor principii.

3.3.2. Pînă acum nu există o asemenea separare coerentă a scopurilor și a obiectelor ce le corespund, și nici o limbă nu a fost pînă acum strict descrisă ca limbă anume. Toate analizele la zi, inclusiv cele structural-funcționale, au luat, pînă la un anumit punct, în considerare, împreună cu categoriile și funcțiile de semnificație, și categorii și funcții care privesc desemnarea și modul în care este folosită acea limbă anume în discurs și prin urmare și sensul – și aceasta din cauză că în realitate scopul tacit al oricărei descrieri este unul diferit: este acela de a „explica vorbirea” prin descrierea cunoașterii pe care se bazează. Descrierea cunoașterii lingvistice se presupune, de fapt, că justifică vorbirea în măsură în care aceasta corespunde unui corpus de cunoaștere lingvistică. Acest lucru este pe deplin justificat întrucît descrierea capacității de a vorbi englezește îți poate permite să dai o explicație pentru „a vorbi englezește”, pentru ceea ce îi aparține limbii engleze ca atare, dar nu și pentru întreg limbajul vorbitorilor de engleză, care depinde și de cunoașterea elocutională și expresivă. În acest caz, totuși, trebuie să facem distincția – atunci cînd descriem o limbă anume – între ceea ce îi este propriu acestei limbi ca atare și ceea ce ține de cunoașterea elocutională și expresivă. Pentru că interpretarea expresiilor și diferitelor restricții referitoare la cunoașterea idiomatice

depinde în mare măsură de cunoașterea elocutională și expresivă. Cîteva exemple vor fi de ajuns: care este motivul pentru care o propoziție ca *Jumătate din ceea ce spui tu nu este un nonsens*, nu anulează afirmația făcută în propoziția *Jumătate din ce spui tu este un nonsens*, deși nu există nici o îndoială că, din punct de vedere gramatical, prima propoziție este negația celei de-a doua? Acest lucru este posibil datorită unei condiții elocutionale lingvistice generale: fiecare aserțiune referitoare la o anumită subserie de serii date include în același timp negația corespunzătoare referitoare la subseria complementară și invers. Cf. *Din cei cinci prieteni numai unul a venit / Din cei cinci prieteni numai unul nu a venit*. Astfel, aserțiunea *Jumătate din ceea ce spui tu este un nonsens*, se poate referi la o jumătate iar negația la cealaltă jumătate și să spună, de fapt, „același lucru”. Un exemplu de alt gen: s-a demonstrat că verbul *to get* este sinonim cu *to buy* în *I'll go to the shop and get some bread*. Aceasta poate fi corect numai în ceea ce privește desemnarea și numai în anumite împrejurări, dar desigur nu și în ceea ce privește semnificația; și, dacă ar fi așa, atunci cu siguranță nu din cauza limbii engleze, ci din cauza a ceea ce știm noi despre realitate. Adică, *to get* este adeseori înțeles ca desemnînd acțiunea de a cumpăra, întrucît în mod normal facem rost de pîine într-un magazin cumpărînd-o. Verbul ca atare prezintă această acțiune nu ca pe *a cumpăra*, ci pur și simplu ca pe *a face rost*. Faptul că desemnează *a cumpăra* în acest caz constituie, pe de o parte, doar o presupunere „rezonabilă”: poate că în acest magazin pîinea se dă gratis sau vorbitorul intenționează să o fure; dar în ambele cazuri vorbitorul nu se folosește de „get”. Și, din acest motiv, *get* nu este sinonim al lui „a primi gratis” sau „a fura”. În ceea ce privește întrebuintarea sa în discurs, putem remarca o incongruență similară, de exemplu, în descrierea articolului hotărît. În multe descrieri aflăm că articolul hotărît desemnează ceva deja cunoscut, ceva ce a fost deja introdus în discurs sau ceva ce se presupune; și aceasta este considerată a fi funcția sa „gramaticală”. În realitate, funcția articolului în limbile noastre este întotdeauna de „actualizare”: ea opune o *Daseiendes* (un „obiect”), ceva „actual”, unui *Sein* (un „concept”, o noțiune), unei „virtualități” (o distincție operantă în engleză numai dacă facem distincția între „termeni singulari” și „termenii de clasă”, lucru valabil doar pentru aceasta din urmă, întrucît prezintă un obiect singular ca membru al unei

clase). Este adevărat că un substantiv însoțit de articolul hotărât în discurs desemnează ceva „cunoscut”, faptul că obiectul este cunoscut nefiind dat prin articolul ca atare, ci întotdeauna altfel. Avem aici o funcție discursivă și nu o funcție lingvistică într-o limbă anume.

3.4. Cele trei niveluri trebuie distinse și în cadrul disciplinelor lingvistice care se ocupă de diferitele dimensiuni ale limbii. Există, astfel, o fonetică a vorbirii în general (de ex., „a vorbi repede sau rar”, „a vorbi tare sau încet” etc), o fonetică a limbilor anume și o fonetică a discursului. Sociolingviștii englezi s-au confruntat cu probleme serioase și au pornit uneori pe un drum greșit tocmai pentru că nu au făcut distincția dintre cele trei niveluri ale cunoașterii lingvistice, făcând confuzia, în majoritatea cazurilor, între cunoașterea elocuțională și expresivă și cunoașterea idiomatice. Același lucru este valabil pentru majoritatea teoriilor învățării, care confundă (sau nu fac distincția între) a învăța o cunoaștere idiomatice anume (de ex., engleza, germana, franceza, italiana) cu a învăța o cunoaștere elocuțională și / sau expresivă.

4.0. Ne vom referi, pe scurt, la aplicațiile pe care le implică dubla noastră distincție.

4.1. Sîntem convinși că numai în cadrul acesta schimbarea lingvistică și traducerea pot fi corect înțelese¹. Schimbarea lingvistică apare ca „schimbare” și adeseori ca fenomen misterios cînd pornim de la limbă anume ca *dynamis* sau ca *ergon*. În realitate, schimbarea lingvistică nu este altceva decît obiectivizarea istorică din cadrul unei comunități lingvistice a ceea ce este creat în limbă ca *energeia* și astfel nu este atît „schimbare”, cît devenirea acelei limbi sau pur și simplu o anume limbă în procesul devenirii²). Iar schimbarea poate privi nu numai noile proceduri materiale, ci și funcții de conținut, tocmai pentru că ceea ce aparține unei limbi anume este (re)-interpretat nu numai ca o cunoaștere idiomatice, ci și ca o cunoaștere elocuțională și expresivă. La rîndul său, traducerea privește direct nivelul discursului și nu nivelul unei anume limbi (numai textele sînt traduse) și este legată, de aceea,

¹ Acest lucru nu a fost remarcat de G. Newton în prezentarea grăbită a lucrării mele *Synchronie, Diachronie und Geschichte*, MLR, 1976, p. 363.

² A se vedea *Sincronia, diacronia e historia*, Montevideo, 1958; traducere germană, *Synchronie, Diachronie und Geschichte*, München, 1974; traducere românească, *Sincronie, diacronie și istorie*, București, 1997 și studiul *Nu există schimbare lingvistică* (³) În acest volum v. *infra*, pp. 317-332).

de distincția *desemnare / semnificație / sens*. Limba anume și semnificațiile sale nu sînt „obiectul” traducerii, ci mai degrabă „instrumentul” său. Scopul traducerii nu este acela de a realiza identitatea semnificațiilor în textele limbii sursă și cele din textele limbii țintă (acest lucru fiind, în principiu, imposibil întrucît semnificațiile aparțin, prin definiție, unei limbi anume), ci mai degrabă pentru a exprima aceeași desemnare și același sens cu ajutorul „altor” semnificații. Și tocmai deoarece conținutul specific al textului constituie semnificația sa trebuie să renunțăm, adeseori, la desemnare pentru a exprima sensul. Iată de ce traducerea corectă a it. *Mi dispiace* ca discurs autonom (avînd, aproximativ, sensul de „scuză”) nu este *Nu-mi place*, *Ça me déplaît*, *Es mißfällt mir*, ci *Îmi pare rău*, *Je suis désolé*, *Es tut mir leid*. La fel, echivalentul franțuzesc pentru *good morning* trebuie să fie, în anumite cazuri, *bon matin*, iar în alte cazuri *bonjour* (în japoneză spunem pur și simplu *ahayo* în acest caz, cu sensul „(este) dimineață” și desemnînd realitatea corespunzătoare).

4.2. În loc de concluzii, cîteva remarci referitoare la problema corectitudinii lingvistice. Este adevărat că gramatica unei limbi anume trebuie să identifice și să descrie procedurile care fac posibilă producerea tuturor propozițiilor „corecte” din acea limbă. Dar: 1) Corectitudinea nu se opune acceptabilității: ea este mai degrabă una din formele ei; și 2) Judecățile despre corectitudine, ca și alte judecăți despre acceptabilitate, sînt valabile pentru limba ca activitate, nu pentru limba ca tip de cunoaștere, adică pentru așa-numita „performanță”, și nu pentru „competență”: competența este criteriul, nu obiectul judecăților. Astfel, nu orice este corect este acceptabil, în vorbire, și nici nu tot ce este incorect nu este inacceptabil. Pe de altă parte, ceea ce este considerat în multe cazuri a fi „incorect” nu are nimic de-a face cu corectitudinea dintr-o limbă anume sau cu procedurile corespunzătoare. Corectitudinea în sensul propriu al cuvîntului este o problemă de acceptabilitate a vorbirii la nivelul și din punctul de vedere al unei limbi anume: expresiile „corecte” sînt acelea care corespund („sînt conforme cu”) cunoașterii idiomatice corespunzătoare. În ceea ce privește realizarea corespunzătoare a cunoașterii elocuționale și expresive în vorbire, trebuie să o supunem altor judecăți, mai exact judecăților despre „congruență” și „adecvare”; aceasta este, de altfel, și ceea ce fac vorbitorii. Astfel, propoziția *Cele cinci continente sînt patru: Europa*,

Asia și Africa nu este, mai întâi de toate, nici corectă, nici incorectă, ci „incongruentă” pentru că violează cunoașterea elocuțională. Iar a-i vorbi unui copil ca unui adult ar putea fi complet corect din punct de vedere idiomatic, dar în anumite împrejurări mai degrabă inadecvat. Pentru cele trei niveluri de limbă și cele trei tipuri de conținut exprimat și comunicat trebuie să distingem trei tipuri de „judecăți de conformitate”:

NIVELURI	CONȚINUT	JUDECĂȚI
Vorbirea în general	Desemnare	congruent/incongruent
O anumită limbă	Semnificație	corect/incorrect
Discurs	Sens	adecvat/inadecvat

Totuși, atît expresiile incongruente, cît și cele incorecte pot fi în întregime acceptabile în vorbire din cauza „sensului unic” de neutralizare a acestor judecăți: corectitudinea lingvistică neutralizează incongruența și incorectitudinea. Astfel, o propoziție ca *Am văzut-o cu ochii mei* poate fi privită ca incongruentă din punct de vedere elocuțional, dar incongruența este neutralizată de tradițiile corespunzătoare ale acelei limbi. La fel, propoziții ca *Cele cinci continente sînt patru* sau *Idei verzi și incolore dorm furios* sînt incongruente din punct de vedere elocuțional dar pot fi, totuși, adecvate: prima, ca glumă, a doua ca poezie, și astfel incongruența poate fi din nou neutralizată. În ceea ce privește neutralizarea expresiilor incorecte de către cele adecvate, cazul cel mai comun este cel al vorbitorului nativ care-și vorbește propria limbă incorect atunci cînd vorbește cu străini; și aceasta în ideea că străinii pot înțelege numai propoziții simplificate și incorecte. Dar cîtă vreme ceea ce este incorect în acest caz este considerat necesar și adecvat iar intenția vorbitorului este recunoscută ca atare, judecățile de incorectitudine sînt neutralizate și în acest caz. Nimeni nu va califica drept incorectă formula unui vorbitor german care îi spune unui muncitor turc ce lucrează în Germania. *Du kommen morgen mein Haus, dort zusammen trinken*. Și nimeni nu-i va reproșa unui francez care, în intenția de a imita limba engleză, îl substituie pe *une romaine patrouille* lui *une patrouille romaine* (cum se face, de fapt, în „Asterix”).

NU EXISTĂ SCHIMBARE LINGVISTICĂ¹

„Una lingua come sistema di segni è un *ergon*, (...) frutto della *enérgeia* ossia dell'attività di generazioni di parlanti, volta per volta facenti uso dell'*ergon* a loro giunto.”

(V. Pisani, 1980)

1. Obiective și concepte fundamentale

1.1. În acest raport nu pretind să rezolv problemele ce fac obiectul Conferinței noastre, cum ar fi simplitatea sau caracterul marcat [*markedness*] al opozițiilor. Aș dori, mai curînd, să arăt *unde* și *cum* trebuie tratate aceste chestiuni în contextul problemei mai largi a schimbării lingvistice observate din perspectiva înțelegerii dinamice a limbajului drept creativitate (*ενέργεια*). Sînt totuși convins că aspectele teoretice ale acestor probleme concrete vor fi elucidate de îndată ce vor fi identificate statutul lor ontologic și cel epistemologic, și de-abia atunci ele nu vor mai constitui decît probleme generale ale descrierii istorice.

În vederea atingerii acestor obiective voi prezenta într-o formă nouă elementele esențiale ale teoriei mele despre schimbarea lingvistică, teorie ale cărei idei au fost expuse acum 25 de ani în cartea mea *Sincronia, diacronia e historia* (Montevideo, 1957/58)², dar care n-a fost întotdeauna bine înțeleasă din două motive, pe de o parte,

¹ Această lucrare a fost prezentată inițial la Conferința UCLA [University of California at Los Angeles], cu tema *Schimbările din limbă și cauzalitatea* (Los Angeles, mai 1982). Cum conținutul ei este în mare măsură concordant cu ideile savantului pe care îl omagiem aici [V. Pisani], îmi face o deosebită plăcere să i-o dedic, în semn de admirație sinceră pentru opera lui, dar și ca dovadă a afecțiunii mele profunde și constante.

² Trad.rom.: *Sincronie, diacronie și istorie*. Problema schimbării lingvistice, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997.

„Hispanicum est, non legitur”, iar pe de altă parte, datorită caracterului neobișnuit al cadrului meu teoretic în raport cu „spiritul timpului”, în special în lumea anglofonă. Astăzi, grație contribuției unor concepte ale gramaticii generative, dar și datorită unei mai bune înțelegeri a lui Humboldt, timpurile sînt mult mai favorabile. Acesta este motivul care mă face să sper că nu vă voi surprinde cu o concepție total heterodoxă.

1.2. Pentru înțelegerea sensului exact al problemei schimbării lingvistice, sau, mai precis, al tezelor mele, voi apela la cîteva concepte categoriale și / sau distincții fundamentale. În primul rînd, este vorba de distincția dintre „Natură” și „Cultură”, sau între *Necesitate* și *Libertate* în sensul lui Kant. Limbajul aparține lumii culturii și libertății, adică domeniului activităților productive intenționale ale omului, cum ar fi arta, știința, tehnologia, filozofia, etc. Aceste activități nu sînt doar esențial „productive”, ci și „creative”. Prin *creativitate* înțelegem o productivitate care comportă două sensuri: productivitate în raport cu „obiectele” produse și productivitate în raport cu procedeele de producere corespondente (ce pot fi ele însele „produse”). Deci creativitatea este proprietatea activităților umane care nu numai că aplică reguli de producere, ci, în același timp, le și modifică. Pe de altă parte, avem nevoie de o noțiune particulară de „cauzalitate” diferită sau, mai exact, trebuie să distingem *cauzalitatea*, în sensul ei strict, de *finalitate* și de *condiționare*. În cazul schimbării lingvistice, ca și în cazul producerii oricărui obiect cultural, se poate observa existența a patru „cauze” definite de Aristotel: cauzele *eficientă*, *materială*, *formală* și *finală*. Însă, în cazul obiectelor culturale, cauza *eficientă* este omul ca subiect creator, adică, în general vorbind, libertatea ca atare, și din acest motiv conceptul de cauză eficientă este inutilizabil în științele culturii. Cu alte cuvinte, în acest domeniu este lipsit de rost să cauți asemenea „cauze”, pentru că ea, cauza eficientă, este cunoscută. Cauza *materială* este materia din care e alcătuit obiectul cultural, iar aceasta nu pune decît probleme de ordin istoric, privind originea sa materială (de exemplu, în cazul schimbării lingvistice: substrat, superstrat etc.). Cauza *formală*, dacă este realizată, coincide în acest caz cu *finalitatea*, iar finalitatea o reprezintă însuși obiectul produs, cu valoarea sa culturală și funcțională; astfel, finalitatea activității de producere a *Iliadei* este însăși *Iliada* ca operă de artă, iar finalitatea timpului viitor din limbile romanice nu este altceva decît însuși timpul viitor în funcționarea sa ca

timp particular într-un sistem verbal dat. De aceea vom aplica noțiunile de *cauză* și *cauzalitate* exclusiv cauzelor eficiente în domeniul Naturii, adică acelor „cauze care, în condiții (circumstanțe) identice, produc în mod necesar aceleași efecte”. Pe de altă parte, vom numi *condiționare* totalitatea circumstanțelor în care are loc o activitate creativă și care determină istoricește realizarea acelei activități (adică circumstanțele de care libertatea, sub forma inteligenței practice, ține cont în crearea obiectelor culturale: în cazul schimbării lingvistice este vorba de așa-zii factori „intralingvistici” și „extralingvistici”).

1.3. După părerea mea, cel mai bun procedeu de a ajunge la înțelegerea adevăratei probleme a schimbării lingvistice din punctul de vedere al concepției limbajului observat ca activitate creatoare este de a porni de la supoziția că schimbarea lingvistică „nu există”. Prin inexistență înțeleg: a) inexistența schimbării în forma general acceptată în lingvistică; b) imperceptibilitatea schimbării în sensul în care ea se realizează efectiv; și c) faptul că un fenomen lingvistic nou-creat poate fi adesea interpretat în același timp ca schimbare și ca non-schimbare: ca înnoire și ca aplicare.

În fapt, ceea ce se numește „schimbare lingvistică” nu există în aceste trei sensuri diferite: în primul rînd, aceasta nu există ca modificare a vreunui „obiect” conceput drept continuu, ca proces de schimbare a unui fenomen exterior conștiinței (de ex., $a > (\text{devine}) e$); în al doilea rînd, de obicei ea nu există pentru vorbitorii unei limbi, convinși că ei continuă, fără a o modifica, o anumită tradiție lingvistică imuabilă; și, în al treilea rînd, adesea ea nu există în limbă în ipostaza de $\delta\upsilon\nu\alpha\mu\iota\varsigma$ (ca sistem de procedee), ci mai curînd numai în limba ca $\acute{\epsilon}\rho\gamma\omega\nu$, ca produs al unor procedee de producere lingvistică deja date și care nu se schimbă.

2. Schimbarea – creație lingvistică

2.1. Din cauza cerințelor cercetării științifice, în special a practicii analitice și descriptive, orice limbă este transformată într-un *obiect*: ca este obiectivată ca să devină ceva exterior și observabilă. Această obiectivare este cu siguranță operațional necesară, nefiind periculoasă atîta timp cît sîntem interesați numai de descrierea, identificarea „produselor” de limbaj și nu pierdem din vedere modul în care există și

realitate o limbă. Ea devine însă periculoasă atunci când tratăm probleme teoretice, căci problemele teoretice nu pot fi rezolvate pe baza unei abstracții; faptul este de asemenea periculos când ne ocupăm de probleme istorice, dacă atribuim ceea ce numește „evoluția limbii” unei astfel de abstracții. Și totuși, tocmai asta se întâmplă în cazul schimbării lingvistice. Diferența dintre două stări consecutive obiectivate ale unei limbi (de ex. A : B) a fost interpretată ca o schimbare lingvistică, ca proces prin care un lucru se transformă în altul, adică, în același timp, ca o persistență neîntreruptă a unei părți din acest obiect, parte considerată astfel că-i reprezintă ipseitatea, calitatea de „a fi el însuși” ($a > [devine] e$). Ansamblul diferențelor de acest tip este apoi considerat ca un fenomen unic (din nou o „schimbare” sau „evoluție” lingvistică.), căutându-i-se „cauzele” obiective, în principiu o cauză unică, generală acționând continuu, dat fiind că „rezultatul” obiectiv („schimbarea”) este conceput ca fiind un *singur* fenomen general.

2.2.1. Totuși, o limbă nu există asemenea unui obiect sau organism natural, deci nu are o continuitate organică independentă de conștiința vorbitorilor ei. O limbă este o „tehnică” de vorbire istoric constituită; ea există doar ca tradiție a capacității de a vorbi, cu alte cuvinte ca o *cunoaștere tehnică* tradițională sau ca o „competență” transmisă de și către membrii individuali ai comunităților lingvistice. Prin urmare, procesul interpretat ca „schimbare lingvistică” nu este unul de schimbare a produselor lingvistice (a nu devine $e!$), ci mai curând unul de *creare a tradițiilor lingvistice*, de obiectivare istorică a ceea ce a fost produs de vorbire, adică nu este nimic altceva decât *limba pe cale de a se face*. E adevărat că, din această perspectivă, se constată totodată că unele tradiții „dispar” (sînt abandonate), ceea ce nu înseamnă însă că *aceste* tradiții ca atare *au devenit* noile tradiții cu care cele vechi au fost înlocuite.

2.2.2. Înainte de toate, orice fapt de „devenire” în limbă este în realitate o „înlocuire”. Nu este vorba numai de o chestiune de formulare, căci de ea depinde înțelegerea multor aspecte ale dezvoltării limbii; astfel, faptul că noile tradiții pot coexista cu vechile tradiții din care par să se fi dezvoltat (ca de pildă în spaniola veche *ai – ei – e*, uneori chiar în același text) și faptul că în realitate nu există nici o diferență între schimbarea fonetică (unde se presupune o continuitate) și schimbările gramaticale și lexicale (unde, în general, nu se presupune continuitatea acelorași fenomene).

Cu toate acestea, este mult mai important de a înțelege problema schimbării lingvistice nu ca pe o problemă de înlocuire a unui fapt anterior (de ce a fost A înlocuit cu $B?$), ci ca pe una de apariție a unui fapt nou: nu din punctul de vedere al produselor, ci ca pe un proces de producere; cu alte cuvinte, nu trebuie să ne întrebăm „De ce $A \rightarrow (B)?$ ”, ci „De ce $\rightarrow B?$ ”, adică nu „De ce s-a schimbat $A?$ ”, ci „De ce s-a creat $B?$ ”?

În domeniul limbii autoritatea tradiției prevalează în asemenea măsură, încît procesul istoric anterior se consideră ca fiind primar, iar schimbarea ca secundară. În alte domenii ale culturii, acolo unde creativitatea se impune atenției ca fapt primar, ne întrebăm mai curînd cum iau naștere și se impun fapte noi, nu cum sînt înlocuite cele vechi. Este adevărat că a pune problema din punctul de vedere al produselor nu este absolut nejustificat în cazul limbilor, dat fiind că, pe de o parte, creativitatea lingvistică se manifestă practic întotdeauna în interiorul unei tehnici lingvistice date, iar pe de altă parte, faptele nou create trebuie, la rîndul lor, să se integreze în această tehnică. Cu toate acestea, ce e adevărat pentru limbă este valabil și pentru alte forme ale culturii: și în limbă „schimbarea” și dezvoltarea sînt fapte primare, iar produsul astfel rezultat este secundar: *și în lingvistică ar trebui să privim înainte, nu înapoi.*

2.2.3. Din acest punct de vedere, schimbarea lingvistică nu este „schimbare”, ci *facere, producere a limbii*: este vorba de fenomenul originar prin care se naște, prin care ia ființă o limbă. Ca urmare formula „ A este înlocuit cu B ” trebuie înțeleasă corect: ea privește limba ca *produs*, nu ca *proces de schimbare lingvistică*. Elementele A și B sînt echivalente în două stadii diferite ale limbii ca produs, dar nu și în însăși schimbarea lingvistică. Ele sînt de „același rang”, adică ocupă aceeași poziție în limba definită ca ansamblu de tradiții; dar în cadrul schimbării lingvistice (= nașterea unui fapt nou de limbă), A constituie doar materialul din care este creat B : este *cauza materială* a lui B . Pe de altă parte, nu trebuie uitat că există și tradiții lingvistice – nu numai în domeniul lexicului – care „dispar” fără a fi înlocuite, după cum există și tradiții nou-apărute care nu le înlocuiesc pe cele anterioare; or, cu excepția unui punct de vedere formal, nu se poate concepe dispariția unei tradiții ca o „înlocuire cu zero”, nici apariția fără înlocuire ca o „înlocuire a lui zero”. În plus, materialul unei

„schimbări” lingvistice (= creația unui fapt de limbă) poate proveni dintr-o altă limbă, deci nu se mai poate spune, de exemplu, că semnificația lat. *comprehendere* „o înlocuiește” pe aceea a gr. *συνλαμβάνω*.

2.2.4. Deci schimbarea lingvistică este procesul istoric prin care dispare sau ia naștere limba, prin care tradițiile lingvistice se sting ori sînt create și prin care, adesea, tradiții noi ocupă locul, parțial sau total, al celor pe cale de dispariție din sistemul de tradiții pe care îl numim limbă. Desigur, ceea ce devine diferit prin schimbare este însăși limba respectivă, înțeleasă ca produs istoric, ca ansamblu de tradiții și, în acest sens, putem vorbi despre *schimbarea lingvistică*, adică de schimbarea *într-o limbă* sau *în limbi*. La drept vorbind, acest lucru înseamnă că o limbă ca produs obiectiv (*ergon*) nu „se schimbă”, ci că, pur și simplu, *se produce*. Privite dintr-o perspectivă corectă, limbile nu „se află într-o continuă schimbare”, ci într-o continuă *facere*.

3. Cele trei probleme ale schimbării lingvistice

3.0. Cu toate acestea, procesul istoric al schimbării lingvistice privite din această perspectivă nu implică o singură problemă, ci trei probleme, sau trei tipuri de probleme, aparținînd la trei niveluri diferite: a) problema *universală* a schimbării lingvistice (de ce se modifică limbile?); b) problema *generală* a schimbării lingvistice (cum și în ce condiții intra- și extralingvistice se modifică limbile?); c) problema *istorică* a fiecărei schimbări în parte, adică justificarea creării unei anumite tradiții, care, eventual, înlocuiește o tradiție anterioară. Aceste trei probleme trebuie privite ca deosebite și independente. Trebuie precizat că soluția la prima întrebare nu oferă implicit răspunsul la a doua, sau invers. Numai prima chestiune este de ordin teoretic. A doua este o chestiune empirică de istorie lingvistică generalizată: este întrebarea la ce se întîmplă *ἐπι τὸ πολὺ*, de cele mai multe ori, în istoria limbilor. A treia este, în fiecare caz în parte, de ordin istoric, în sensul strict al termenului.

3.1.1. Se poate răspunde satisfăcător la prima întrebare prin identificarea esenței schimbării lingvistice, adică raportînd-o la principiile universale care stau la baza noțiunii corespunzătoare: schimbarea lingvistică constituie obiectivarea istorică a creativității lingvistice. Limbajul ca limbă „devine” – este creat – istoric, pentru că el este, de

fapt, o activitate creativă și în același timp una îndreptată spre alți oameni. Această ultimă dimensiune a limbajului, direcționarea către celălalt, eu o numesc *alteritate*. Schimbările lingvistice nu sînt un rezultat produs de anumite cauze, ci manifestarea imediată, emergența primordială a creativității și alterității limbajului. Ca creativitate pură (universală), schimbarea lingvistică este producere de limbaj; ca creativitate *într-o limbă particulară* și ca obiectivare *istorică*, ea este producere a unei limbi anume. În consecință, nu este deloc adevărat că în sine, în planul universal, schimbarea lingvistică ar fi un fenomen enigmatic. „A explica” sau „a justifica” schimbarea lingvistică înseamnă, în acest plan, a o înțelege, a înțelege *ce este* ea în mod efectiv. Cei care caută cauze (sau o cauză) la acest nivel, fără a găsi vreuna, înțeleg pur și simplu greșit natura schimbărilor lingvistice, ca de altfel și natura limbajului însuși, căci schimbările lingvistice nu sînt altceva decît *limba în facerea ei*, limba pe cale de a se naște. Aici nu este deloc nevoie să căutăm vreo cauză eficientă: cauza este omul ca subiect creator; nu este nevoie nici să căutăm vreo finalitate obiectivă generală: finalitatea este aceea a fiecărei schimbări lingvistice particulare. În realitate, ceea ce nu știm încă sigur și deci ceea ce trebuie să facă obiectul cercetării lingvistice este care motivații sînt mai frecvente în istoria limbilor. Însă la această întrebare nu poate răspunde teoria limbajului ca atare.

3.1.2. La acest nivel nu putem decît deduce tipul general de motivație și preciza dacă trebuie presupuse una sau mai multe motivații. Pentru a realiza acest lucru este necesar să examinăm desfășurarea obișnuită a fiecărei schimbări lingvistice și să operăm cîteva distincții. Am propus aceste distincții în forma de mai jos cu mulți ani în urmă, iar altele au fost făcute și de alții într-un mod foarte asemănător, astfel că în prezent atît ele, cît și implicațiile lor sînt bine cunoscute. Trebuie totuși să le menționez aici, nu pentru a pretinde vreo prioritate, ci pentru că în lingvistică mai circulă încă unele concluzii false și unele presupuneri greșite. În primul rînd, trebuie să distingem net *inovația în discurs* (sau în „performanță”) de *schimbarea în limbă* (sau în „competență”). În ceea ce privește schimbarea lingvistică ca proces ce se desfășoară într-o comunitate de vorbitori trebuie să distingem patru etape: *adoptarea* (unei inovații de către un individ vorbitor), *difuzarea* (adoptarea ei de către mai mulți vorbitori), *selectarea* (folosirea

alternantă a tradiției mai vechi și a celei noi), *mutația* (abandonarea uneia dintre tradiții și reținerea celeilalte ori stabilirea unei anumite distribuții a ambelor tradiții și reținerea celeilalte ori stabilirea unei anumite distribuții a ambelor tradiții în același „dialect” sau, în cele din urmă, în „dialecte” diferite). Rezultă că forma elementară a schimbării lingvistice este adoptarea, care este întotdeauna un act individual (chiar dacă mai mulți vorbitori acceptă simultan aceeași inovație). Difuzarea este doar o serie de adoptări succesive; selectarea este, în sine, un fapt de discurs; mutația este doar punctul final al procesului de schimbare lingvistică într-o comunitate de vorbitori.

3.1.3. Aceste distincții facilitează înțelegerea anumitor aspecte ale schimbării lingvistice și permit rezolvarea corectă a unor probleme, în special a celor privind *gradualitatea* și *regularitatea* schimbării lingvistice. Adoptarea are loc în limbă (în accepția lui Saussure), altfel spus într-o tehnică de limbaj, și de aceea nu este nici graduală, nici „imperceptibilă”, ci întotdeauna instantanee. Schimbarea fonetică nu diferă, din acest punct de vedere, de schimbarea gramaticală, iar schimbarea *fonetică* nu diferă de schimbarea *fonemică*. Iluzia de gradualitate provine din folosirea alternantă (în faza de selecție), cât și din difuzare. De asemenea, orice adoptare care nu privește o formă unică, ci un procedeu sistematic, este *regulată*, adică general aplicabilă (tuturor faptelor care îi corespund). Între regularități pot exista diferențe legate de nivelul structural, ca și diferențe de cantitate – o schimbare poate să vizeze, de exemplu, sistemul sau norma, o unitate sau o serie omogenă de unități, în orice context sau numai într-un anumit context și așa mai departe –, dar nu există diferențe de calitate.

În consecință se cuvine să facem o deosebire netă între *generalitatea intensivă* sau *regularitate* (generalitate într-o tehnică lingvistică, într-un sistem de procedee) și *generalitatea extensivă* sau *generalitate pur și simplu* (generalitate într-o comunitate lingvistică): schimbarea lingvistică este prin natura sa „generală” (regulată) din punct de vedere intensiv, dar nu și extensiv: din această a doua perspectivă, ea este întotdeauna generalizare sau difuzare, adică o serie de adoptări. Iluzia unei generalități extensive provine, în primul rând, din faptul că inovații analoge se pot ivi și adopta în aproximativ același timp în puncte diferite ale unui domeniu lingvistic (dar fără îndoială întotdeauna în mod individual). Mai mult, în etapa selectării

regularitatea poate fi suspendată în cazuri izolate sau chiar în serii întregi de situații: de aici se nasc „excepțiile”, cum sînt, de exemplu, excepțiile de la așa numitele „legi fonetice”. În consecință, principiul tradițional conform căruia regularitatea este considerată primordială, iar excepțiile – secundare este absolut justificat. Într-adevăr, regularitatea este incertă actului prin care un fapt de limbă este creat, iar într-un asemenea act orice procedeu este regulat pentru simplul motiv că el este, în fiecare caz, unic: e un model pentru clase de utilizări viitoare. Astfel, în cazul schimbării fonice, „legea fonetică” nu reprezintă *rezultatul* final, ci *punctul de plecare* al procesului corespunzător în comunitatea lingvistică. Este însă adevărat că adoptări diferite pot implica interpretări diferite ale cutărei sau cutărei schimbări. Din această cauză și a „excepțiilor” rezultînd din selecție ia naștere iluzia unei neregularități inițiale, în particular interpretarea schimbării fonice care s-ar transmite de la un cuvînt la altele. Dacă, de exemplu, anumiți vorbitori de spaniolă spun *amao*, dar *prado*, ei aplică pur și simplu o regulă diferită decît cea care este folosită de cei care spun *amao* și *prao*: pentru aceștia din urmă, *ao* înlocuiește în orice caz *-ado*, pentru primii nu înlocuiește *-ado* decît în participii; aceasta nu înseamnă absolut deloc că schimbarea „se propagă” de la participii la alte forme.

Îmi permit să explic acest exemplu. Trebuie să presupunem, în acest caz, existența a trei faze, adică trei „limbi” diferite: 1) *-ado*, 2) *-ao* (part.) / *ado* (în alte cazuri), 3) *-ao* (în toate cazurile). Din cauza selecției între 1) și 2), anumite participii mai frecvente sînt mai numeroase în discurs. Din cauza faptului că participiile în *-ao* sînt conținute în 2), dar și în 3), și din cauza selecției între 2) și 3), participiile terminate în *-ao* sînt mai frecvente în discurs decît celelalte forme în *-ao*. Acest lucru nu înseamnă că schimbarea *-ado* > *-ao* „se propagă” de la participii la alte forme (sau de la participii mai frecvente la mai puțin frecvente).

3.1.4. Distincția dintre *inovație* și *adoptare* ne ajută totodată să dăm o formă adecvată problemei motivației schimbării. În principiu, inovația ca atare poate totodată să fie involuntară, adică ea poate fi condiționată de „cauze”, în sensul propriu al termenului, pentru că discursul ca activitate este condiționat și de factori psihofizici. Dar o inovație condiționată de „cauze” are desigur puține șanse de a fi adoptată și de a se răspîndi: într-adevăr, nu există exemple de *lapses*

linguae care să se fi generalizat. Dimpotrivă, adoptarea este un act exclusiv mental și care are loc în limba ca tehnică, altfel spus, la nivelul „competenței lingvistice”; din acest motiv, ea este întotdeauna voluntară, deși intuitivă (în principiu, ea nu diferă de învățarea curentă a limbii); în consecință, ea nu poate să aibă „cauze” –, ci numai o motivație finală (funcțională, culturală, socială sau estetică). Pe de altă parte, nu poate exista, în principiu, motivație unică pentru toate schimbările lingvistice, pentru că schimbarea lingvistică nu este un fapt unic, ci o clasă de fapte de mai multe tipuri și care vizează în realitate limbajul în totalitatea sa. Mai mult: schimbarea lingvistică este inovație și adoptare; iar schimbarea lingvistică în limba unei comunități înseamnă o serie de numeroase acte individuale de adoptare, adică schimbarea este reluată, efectuată din nou de către fiecare individ care adoptă inovația. Or, nu se poate presupune că motivația inovației și a adoptării este în mod necesar aceeași, nici că o motivație identică rămîne valabilă pentru toate adoptările în cursul propagării unei schimbări. Desigur, motivația *subiectivă* generală este întotdeauna „alteritatea” (se adoptă limba celuilalt), dar există tipuri diferite de alteritate concretă. Motivația *obiectivă* generală este întotdeauna finalitatea (produsul însuși); dar, comparînd faptul nou creat cu cel înlocuit, se constată diferite tipuri de finalitate. *Simplificarea*, de exemplu, este un tip de finalitate obiectivă; iar adoptarea limbii unui grup de prestigiu corespunde unui tip de finalitate subiectivă: de motivație socio-culturală. În ceea ce privește circumstanțele în care vorbitorii își reînnoiesc limba, acestea nu sînt decît *condiții*, și nu cauze ale schimbării lingvistice: în realitate, ele ne arată că o schimbare lingvistică poate avea loc și nu că trebuie să aibă loc, căci, pentru ca acest lucru să se realizeze trebuie ca vorbitorii să țină cont de circumstanțe: numai finalitatea le transformă în condiții efective ale schimbării; altfel ele nu au nici o legătură cu aceasta. În acest sens, „condițiile” sînt o formă a motivației secundare și dependente. O schimbare nu are loc de exemplu *pentru că* există diferențe de prestigiu, ci *pentru a* cîștiga prestigiu; nu are loc *pentru că* o regulă este complicată, ci mai curînd *pentru a* o simplifica. Finalitatea are, desigur, o valoare absolută, dar numai în calitate de finalitate reală, efectiv realizată. De aceea nu se poate presupune un tip determinat de finalitate pentru toate cazurile în care ar putea fi considerată probabilă în virtutea

unei situații obiective. Dacă, de exemplu, o opoziție neutralizabilă este redusă la un singur membru, atunci este vorba adesea de un membru neutru, dar nu întotdeauna și nu în mod necesar. Regulile complicate sînt adesea simplificate și regulile cu aplicație restrînsă sînt adesea generalizate; dar, chiar și în asemenea situații, schimbarea lingvistică nu este obligatorie sau se poate produce într-o direcție opusă, neașteptată.

3.2.1. Referitor la cea de-a doua chestiune, nu poate fi vorba decît de un „cum” al schimbării lingvistice și de explicarea ritmului său în istoria limbilor. De exemplu: care sînt tipurile de inovații difuzate frecvent și în ce circumstanțe schimbarea lingvistică operează într-un ritm foarte accelerat? La acest nivel se constată tipurile cele mai curente de finalitate subiectivă și obiectivă ce motivează schimbarea lingvistică și prin urmare tipurile de condiții de care vorbitorii țin cont. Cu alte cuvinte: se constată modul în care libertatea acționează în producerea limbilor, adică se identifică normele acestei activități. În consecință, aici adevărata întrebare nu este „care sînt cauzele schimbării lingvistice?”, ci, mai curînd, „cum acționează de obicei libertatea în construcția și reconstrucția limbilor?”. La acest nivel, „a explica” schimbarea lingvistică înseamnă a identifica tipurile cele mai frecvente de motivație finală. Din acest motiv, normele care se stabilesc în ceea ce privește cea de-a doua întrebare pot face obiectul unei cercetări empiric-istorice, dar nu al unei cercetări teoretice. De exemplu, pentru a demonstra norma de simplificare ca atare, trebuie să arătăm că simplificarea este un fenomen mai frecvent sau mult mai frecvent decît opusul său. Pe de altă parte, asemenea norme sînt prin natura lor non-absolute și ele admit întotdeauna excepții, căci nu sînt „cauze” implicînd „efecte” necesare. Faptul că asemenea norme sînt singurele care se pot stabili în științele umane nu este o slăbiciune a acestor științe; dimpotrivă: este forța lor, de vreme ce ele constituie un aspect specific al științelor omului, care nu are echivalent în științele naturii.

3.2.2. În ce privește ritmul dezvoltării limbilor, avem convingerea că un ritm accelerat depinde de două condiții generale: slăbiciune (lipsă de stabilitate) a tradiției lingvistice – de exemplu, din cauza amestecului limbilor sau a revoluțiilor socio-culturale, cu un declin corespunzător al culturii tradiționale – și coexistență de principii opuse în tipul lingvistic (în perspectiva istorică: tranziția de la un tip lingvistic la altul), ca în cazuri ca: latină → limbi romanice, franceză veche → franceză

modernă; vechea engleză → engleză. În cazul în care aceste condiții nu sînt prezente, sau cînd o singură condiție este prezentă, de exemplu în comunitățile izolate și cultural uniforme sau în cazul limbilor tipologic uniforme, ritmul dezvoltării limbii este mult mai lent: de exemplu, cazul limbii islandeze și al limbilor turcice.

3.3. În ceea ce privește cea de-a treia chestiune, este vorba întotdeauna de justificarea exhaustivă a unei schimbări particulare în istoria unei limbi particulare, adică de constatare a modului în care a operat creativitatea și a fost integrată într-o limbă determinată la un moment determinat al istoriei sale. Soluțiile pe care le găsim în acest caz ne oferă posibilitatea de a identifica clase și tipuri de motivație, altfel spus, de a răspunde la cea de-a doua întrebare; și aceste clase și tipuri, la rîndul lor, oferă cadrul și fundalul („ipotezele de lucru”) necesare pentru rezolvarea chestiunilor celui de-al treilea tip (este raportul dialectic între lingvistica generală – istorie generalizată – și istoria lingvistică propriu-zisă).

4. Limba ca ansamblu de procedee și limba ca produs

4.1. Vorbitorii unei limbi sînt în mod normal convinși că ei nu schimbă limba, ci că doar o actualizează prin vorbire. Ba chiar nu recunosc ca atare fapte în mod obiectiv „noi” și pe care ei înșiși le-au creat: consideră, mai curînd, aceste fenomene ca deja „existente în limbă” sau, cel puțin, le consideră ca o simplă continuare și aplicare a tradiției lor lingvistice.

4.2. Acest fapt se datorează, în primul rînd, ponderii și statutului particular al tradiției în limbaj prin raportare la celelalte forme ale culturii, în care mai degrabă creativitatea și originalitatea creației individuale sînt cele care își revendică dreptul la întîietate. Totuși, această convingere a vorbitorilor le dovedește intuirea naturii specifice a limbajului și a diferenței esențiale între „*facerea limbajului*” și „*limbajul deja făcut*”, între limba ca *tehnică* deschisă, ca sistem de procedee, și limba ca *produs*, ca ceva ce este făcut cu ajutorul acestor procedee, sau între limba ca sistem de reguli cu diferite grade de generalitate și limba ca materie deja organizată prin intermediul aplicării acestor reguli. Limba ca sistem de procedee și posibilități tehnice conține întotdeauna mai mult decît fiecare fragment de limbă

produsă, realizată, adică fiecare limbă conține și o „dimensiune viitoare”. Acesta este sensul în care consider că trebuie interpretată afirmația lui Wilhelm von Humboldt, potrivit căreia limbajul nu este niciodată în întregime „prezent”: „denn die Sprache kann ja nicht als ein daliegender, in seinem Ganzen übersehbarer oder nach und nach mittheilbarer Stoff, sondern muss als ein sich ewig erzeugender angesehen werden, wo die Gesetze der Erzeugung bestimmt sind, aber der Umfang und gewissermassen auch die Art des Erzeugnisses gänzlich unbestimmt bleiben” (*Werke in fünf Bänden*, III, Stuttgart, 1963, p. 431). Aici nu este vorba, evident, de ceea ce se numește „producerea frazelor pe baza unor reguli deja date”; este vorba mai curînd de producerea limbii înseși: de producerea de „reguli” cu ajutorul altor reguli, mai generale. Aceasta înseamnă că, ceea ce dintr-un anumit punct de vedere este un procedeu de producere, din alt punct de vedere este un produs, și că vorbitorii posedă o cunoaștere intuitivă a acestor raporturi în interiorul limbii lor.

5. Normă, sistem și tip. Aplicare și interpretare

5.1.1. A concepe schimbarea lingvistică ca „non-schimbare” (ca simplă aplicare de reguli sau de procedee deja date) presupune, în fapt să distingem niveluri ale tehnicii lingvistice. Aceste niveluri sînt: tehnica efectiv realizată și care poate fi transmisă ca limbă deja produsă (*norma limbii*), tehnica în ipostaza de sistem de opoziții funcționale și de procedee (*sistemul limbii*) și tehnica în ipostaza de sistem al tipurilor de funcții și de procedee sau, mai curînd, ca sistem de principii ale producerii limbajului, principii subiacente funcțiilor și procedeele unei limbi (*tipul lingvistic*).

5.1.2. Majoritatea – și, într-un anumit sens, chiar toate – schimbărilor în norma limbii corespunde funcțiilor și procedeele deja date în sistemul limbii; iar majoritatea schimbărilor din sistem corespund principiilor deja date în tipul lingvistic respectiv. Astfel, imperfectul romanic din jocurile copiilor (așa-numitul *imparfait préludique / imperfectul preludic*), de exemplu, în spaniolă: „*entonces yo era el rey y tu eras la reina / eu eram regele și tu erai regina* (în jocul pe care-l vom juca acum)” pare a fi relativ recent în limbile romanice și, în acest sens, reprezintă o „schimbare” în norma acestor

limbi; dar ea corespunde domeniului funcțional, deja dat, al imperfectului romanic ca timp al „non-actualității”. Un nou derivat precum *firmamental*, indicat de Saussure ca formă „posibilă” în franceză, ar fi de asemenea un fapt nou, o schimbare în norma limbii, dar producerea sa nu ar fi decît aplicarea (funcționarea) sistemului. În același mod, tipul lingvistic este aplicat în extensiunea sau în schimbarea la nivelul sistemului. Astfel, tipul limbilor romanice (cu excepția francezei moderne) este guvernat de un principiu general: „determinări interne (paradigmatice) pentru funcționări interne (non-relaționale) și determinări externe (sintagmatice) – adică expresii „perifrașice” – pentru funcționări externe (relaționale)”. Și acest principiu a fost aplicat în aceste limbi începînd chiar cu latina vulgară: cînd era vorba de funcțiile non-relaționale (cum ar fi numărul, genul, timpurile primare ale verbului), expresia paradigmatică a fost menținută sau a fost sistematic reluată și dezvoltată, iar cînd avea funcții relaționale (ca în cazul comparației), expresia paradigmatică a fost sistematic abandonată sau redusă (și acest fenomen continuă încă în zilele noastre: a se vedea, de exemplu, reducerea formelor cazuale ale pronumelor personale). Dacă limbile romanice, mai ales cele din spațiul mediteranean, de la portugheză la română, se aseamănă atît de izbitor, acest lucru se datorează nu numai bazei lor materiale comune și influenței reciproce, ci, mai ales, pentru că au fost create istoric prin aceeași tehnică, mai ales la nivelul tipului lingvistic. S-a vorbit, în acest sens, de „tendințe” comune. Dar termenul „tendință” (sau „trend”) desemnează o noțiune formală: în concreto, este vorba de aplicarea progresivă a acelorași principii de producere lingvistică.

5.1.3. În consecință, aceasta înseamnă: dezvoltare (schimbare) a normei = simplă aplicare a sistemului; dezvoltare a sistemului = simplă aplicare a tipului. Cea mai importantă consecință metodologică a constatării acestor identități este aceea că distincția între sincronie (funcționare) și diacronie (schimbare), sau, mai degrabă, între aplicarea regulilor și schimbarea lor, nu poate fi menținută ca distincție reală pentru astfel de dezvoltări, căci în realitate, există diacronie a normei în interiorul sincroniei (al funcționării) sistemului și diacronie a sistemului în interiorul sincroniei tipului lingvistic.

5.2. Pe de altă parte, aplicarea procedeelelor și principiilor de producere presupune interpretarea lor intuitivă din partea subiecților

vorbitori. Or, interpretarea poate fi și „reinterpretare”: ea poate fi și diferită față de interpretarea „obiectivă” (sau mai generală). Astfel, unii vorbitori de franceză au interpretat pe /z/ din *liaison* ca pe un prefix al pluralului; de aici forme ca *zieux, quatre-z-officiers* (și chiar în franceza standard, *Vous êtes Italien*, fără *liaison* și *Vous êtes Italiens*, cu *liaison*). În română, imperativele în *-i* și *-e* au fost reinterpretate drept corespunzînd unei opoziții „intransitiv” / „transitiv”, pentru că hazardul făcuse ca acesta să fie în mod real cazul multor verbe (astfel, de exemplu, *dormi, fugi*, dar *scoate, bate*); și, în zilele noastre, multe verbe de conjugarea a 3-a și a 4-a care pot fi la fel de bine tranzitive și intransitive, au două forme de imperativ (de exemplu, *plînge*, dar *plînge-l*). Se poate cu certitudine spune că, obiectiv vorbind, în asemenea cazuri a avut loc o „schimbare”. Dar, chiar și în cazul unei reinterpretări, vorbitorii se comportă ca și cum ei nu ar schimba limba, deoarece sînt convinși că interpretarea lor este corectă, adică procedeele corespunzătoare sînt deja „date” în limbă.

5.3. Cercetări mai amănunțite vor arăta, cred, că norma limbii se schimbă aproape în exclusivitate prin aplicarea sistemului, iar acesta, la rîndul lui, se schimbă în mare măsură prin aplicarea tipului și parțial prin reinterpretarea iar tipul lingvistic se schimbă în exclusivitate prin reinterpretare.

6. Concluzii

Dacă se consideră limbajul ca ἐπέργεια, schimbarea lingvistică apare ca fiind faptul lingvistic primar și primordial: ea nu este „schimbare”, ci mai curînd „naștere” a limbajului și, prin aceasta, construcție istorică a limbilor. Această construcție are loc în mare măsură prin aplicarea de procedee de producere date în limbile înseși. Din acest punct de vedere, noțiunile discutate aici aparțin unor niveluri conceptuale diferite și corespund unor aspecte diferite ale problemei schimbării lingvistice. *Causalitatea*, în sensul propriu al termenului, este, în acest context, o noțiune înșelătoare, deoarece schimbarea lingvistică nu poate avea „cauze”. Ar fi mai bine ca această noțiune să fie înlocuită cu noțiunea de *motivație*. Dimpotrivă, *finalitatea* își găsește locul aici, dat fiind că motivația schimbării lingvistice este, în fapt, de natură „finalistă”. Este totuși recomandabil să distingem *finalitatea subiectivă* de *finalitatea*

obiectivă. Noțiuni ca *simplitate*, *economie* și *caracter marcat* („markedness”) trimit la forme ale finalității obiective și aparțin cercetării empirico-istorice. În măsura în care se referă la activitatea vorbitorului, acești termeni desemnează *norme* ale acestei activități. Aceste norme nu ne spun *de ce*, ci doar *cum* are loc schimbarea lingvistică; și nu cum are loc în mod absolut și necesar, ci doar cum are loc *ἐπι τὸ πολὺ*: în majoritatea cazurilor. Tocmai aceste norme constituie obiectul cercetării rezonabile și necesare asupra schimbării lingvistice: problema de rezolvat în legătură cu aceasta nu este *de ce*, ci *în ce scop* și *cum*. *Condițiile* obiective ale schimbării lingvistice (de exemplu, „presiunea sistemului”) aparțin, și ele, cercetării empirico-istorice; totuși aceste condiții nu trebuie considerate drept „cauze”, nici ca o „motivație” independentă: ele aparțin motivației secundare. Fără îndoială că am putea numi „cauze” atît *normele*, cît și *condițiile*, dar în aceste cazuri avem de a face cu sensuri diferite ale termenului „cauză”. *Tendențele*, în măsura în care sînt strict „intralingvistice”, adică în măsura în care se referă la structura internă a limbilor, sînt manifestări ale funcționării istorice a tipurilor lingvistice. În sfîrșit, trebuie să adăugăm ansamblului nostru de noțiuni *aplicarea* și *reinterpretarea*; aceste ultime două noțiuni numesc clasele formale cele mai generale de inovații adoptate de către subiecții vorbitori și, deci, de schimbări lingvistice.

TIMP ȘI LIMBAJ

0. Vorbind despre schimbarea lingvistică, Saussure spune, printre altele, că nu trebuie să disperăm dacă nu reușim să-i găsim „cauzele”, deoarece, cum este cunoscut, timpul schimbă fiecare lucru și, deci, și limbajul. Aceasta este una dintre acele fraze care este repetată adeseori și care, însă, ar trebui evitată pentru că, să recunoaștem, lasă timpul așa cum îl găsește. Într-adevăr, nici limbajul nu este un „lucru” care să poată fi schimbat de către un agent extern, nici timpul un agent care să poată schimba lucrurile.

Această frază, deși nefericită, ne dă totuși ocazia să intrăm în subiect intrucît raportează limbajul – în momentul schimbării sale – la timp și instituie, într-un fel, un raport de reciprocitate între timp și schimbarea lingvistică și, prin urmare, între timp și limbaj. Tocmai despre acest raport de reciprocitate aș vrea să fac o serie de observații. Se cade totuși să precizăm încă de la început că nu este vorba de un raport unic reciproc, ci de o serie întreagă de raporturi care ar cere, în orice caz, o discuție sistematică și detaliată. Astfel de raporturi multiple și foarte complexe sînt, de fapt, de cel puțin trei tipuri diferite. În primul rînd, limbajul, ca fapt real, este cufundat în timp: ca oricare alt fapt al realității, se întîmplă (și se desfășoară) în timp. În al doilea rînd, limbajul semnifică și reprezintă timpul și structura sa așa cum este conceput intuitiv, nu mai puțin de cum structurează întreaga experiență umană și toată „lumea” ca obiect care poate fi gîndit, lume construită, ba chiar creată de om tocmai cu ajutorul limbajului. În al treilea rînd, limbajul numește „timpul lucrurilor”, adică situează și ordonează în timp lucrurile și evenimentele. La aceste raporturi, să zicem așa „de natură pozitivă”, se adaugă un tip negativ: omul se folosește de limbaj în general și de discurs în special – adică de forma individuală a limbajului însuși – chiar pentru a refuza timpul, pentru a căuta să-l domine sau de-a dreptul pentru a ieși din timp. Acestea sînt cele patru aspecte ale temei „Timp și limbaj”, pe care îmi propun să le discut și să le precizez aici, chiar dacă într-o formă în mod necesar succintă.

1. Primul aspect: limbajul în timp. Vorbirea se dezvoltă în timp și așa-zisa „linearitate” a semnului lingvistic este reprezentată de fiecare dată de linii în sens unic cu o singură direcție. De aceea, există un permanent conflict „psihofiziologic” între actul prin care se gîndește semnificatul, chiar semnul întreg – unitar la orice nivel, nu numai la nivelul cuvîntului, ba chiar și la cel al frazei – și linearitatea materială a expresiei. S-ar putea spune că, ceea ce reprezintă conținutul mental (semnificat și semnificant) este ca un cerc care trebuie să fie „desfăcut” într-o expresie materială. Subiectul vorbitor formează, sau cel puțin schițează mental semnul ca un cerc înainte de a-l organiza în forma lui exterioară ca o linie. Acesta este scopul anticipărilor cu schimb („distribuție încrucișată”) de foneme și morfeme, mai exact, schimb de așa-zise „erori” de tipul: *sono tornose a fiorire le rate* „sînt din nou înfloritoare ratele”, și care explică chiar și anumite evoluții istorice, ca cel din lat. *miraculum*, care în spaniolă devine *milagro*. Aceste anticipări sînt posibile ca un lapsus sau ca niște jocuri tocmai pentru că vorbitorul ține cont, încă de la început, de tot *dicendum*-ul și încearcă să facă semnul exterior liniar să corespundă cu semnul interior, „circular”. Chiar această linearitate valorează mai mult pentru percepție, pentru care reprezintă totuși contrariul, adică „receptorul” trebuie să deducă semnificatul din expresie și, deci, chiar anticipînd după fiecare fragment interpretabil continuarea cea mai probabilă, trebuie, în fond, să aștepte ca expresia să se termine pentru a-i atribui, cu o anumită siguranță, un semnificat determinat. Acest lucru este adevărat nu doar în cazul limbilor ca germana, unde sînt posibile jocuri ca *Ich liebe dich //...nicht*, adică „Te iubesc //...nu” (ceva ce nu ar fi, în schimb, posibil în limbile în care negația trebuie să precedă), ci și în italiană, unde se fac anticipări – în acest caz ca în germană (de tipul *i nostri amici* „ai noștri prieteni”/ „prieteni noștri”), construcție în care pluralul *noștri* anticipează ceva ce nu a fost încă spus, adică *prieteni* și depinde de pluralul acestui ultim cuvînt.

Aceste aspecte au totuși o importanță doar relativă, întrucît privesc realizarea, nu esența însăși a limbii, *actualizarea*, nu cunoașterea lingvistică. În schimb este esențială temporalitatea limbii tocmai ca și cunoaștere lingvistică, cunoaștere care – altfel decît se consideră de obicei – se consideră totdeauna ca o cunoaștere îndreptată spre un moment viitor; chiar și atunci cînd se adoptă o inovație, ea se adoptă în

vederea unor acte lingvistice viitoare care o vor folosi. Schimbarea lingvistică reprezintă, de fapt, în forma sa minimă și elementară, adoptarea unui nou procedeu, a unui nou mod operativ, cu o tehnică lingvistică individuală ca *δύναμις*, potențialitate a actelor lingvistice de realizat; și adoptarea se revelă că s-a întîmplat efectiv în măsura în care noul mod operativ se aplică într-un discurs ce urmează adoptării însăși. Toate acestea sînt adevărate, *mutatis mutandis*, chiar și pentru limba unei comunități. Limba este, de fapt, o tehnică, o „știință de a face”, adică nu o grupare de „lucruri”, ci de moduri de a acționa și, de aceea, este totdeauna îndreptată spre viitor, nu este numai un „a fi vorbit”, ci mai ales un „a ști să vorbești”. De altfel, fiecare limbă are prin natura sa o dimensiune viitoare și ca cunoaștere lingvistică, deoarece este totdeauna un sistem *deschis*, care conține, deci, nu numai ceea ce în acord cu regulile sale a fost spus deja, dar în mod virtual și tot ceea ce, de acord cu aceleași reguli, adică de acord cu aceleași poziții funcționale și aceleași procedee structurale care o caracterizează – și în fond o constituie –, este realizare *posibilă* și nu *aberantă*. Limba italiană, de exemplu, nu este numai limba italiană *deja spusă*, ci și limba italiană *care se poate spune*; și poate ar fi nevoie să se spună, ci „italienește spus” și „care se poate spune italienește”, deoarece limba este o determinare adverbială a unei activități, o *modalitate* istorică a vorbirii (*cf. latine loqui*).

Altfel spus, o limbă „vie” din punct de vedere istoric nu este un sistem static, ci dinamic. De aceea și istoria lingvistică trebuie interpretată în raport cu această dinamică intrinsecă, cu această temporalitate care aparține oricărei limbi. În discutarea distincției saussuriene între sincronie ca „stare” și diacronie ca „dezvoltare” a limbii (sau, mai bine, în interpretarea saussuriană a acestei distincții), H. Schuchardt observa că este vorba de două dimensiuni inseparabile și afirmă că, în limbă, numai mișcarea este reală și că numai non-mișcarea, staticitatea, este perceptibilă și controlabilă. Or, istoria are chiar menirea de a arăta unitatea sincronie – diacronie și de a face cunoscut dinamismul limbii. Problema concilierii staticii și dinamicii lingvistice este, fără îndoială, complexă. Dar în teoria lingvistică această problemă rămîne deschisă mai ales pentru că, în general, nu se înțelege că, în realitate, este vorba de un singur lucru, că funcționarea (sincronică) și realizarea (diacronică) a limbii reprezintă în limba însăși

un singur moment real, pentru că limba se face și se reface în funcționarea sa: funcționează în mod sincron și în același timp, prin această funcționare a sa, se constituie în mod diacronic în vederea unei funcționări viitoare. Deci, nu există un conflict efectiv între descriere și istorie, deoarece descrierea bine înțeleasă descrie posibilități deschise, adică în parte realizate și în parte realizabile în timp (viitor), și istoria este disciplina care verifică și confirmă (sau nu confirmă) descrierea. Istoria vede limba în crearea sa și arată dacă ceea ce în descriere se prezintă ca un procedeu aplicabil, ca virtualitate realizabilă, a fost sau nu a fost în mod efectiv realizat. Istoria nu explică, cum cred (sau spun) mulți lingviști, prezentul cu ajutorul trecutului, ci, păstrând termenii, prezentul cu ajutorul viitorului. Sigur, viitorul ca atare – „viitorul” față de *acest moment* „prezent” – nu poate fi obiect al științei; ca să poată fi, trebuie să devină „trecut” (cunoaștere, și deci știință adevărată, există doar pentru trecut), adică trebuie să fie „viitor” doar față de un alt „trecut”, anterior acestuia. Altfel spus, istoria stabilește un raport între două evenimente trecute A și B, unde B, ca dezvoltare sau stare ulterioară a lui A, constituie viitorul acestuia și îl interpretează și explică pe A cu ajutorul lui B, adică, descriindu-l pe B, arată motivarea sa istorică în dezvoltarea lui A și în acest sens confirmă acele descrieri ale lui A care semnalau potențialitățile virtuale, sau, eventual, descoperă în A potențialități neîntâlnite în descrierea ca atare, tocmai pentru că s-au dezvoltat apoi în mod coerent și au fost confirmate de B. Astfel, de exemplu, dezvoltarea pasivului latin în limbile romanice confirmă un principiu tipologic, adică un procedeu tehnic al tipului lingvistic, întâlnit deja în latina vulgară, în modul diferit în care a fost tratată categoria cazului în comparație cu categoria genului și a numărului gramatical (mai exact, opoziția tipologică între funcții „interne” și funcții „externe”, adică: „determinări materiale interne, neperifrafice, pentru funcții interne, nerelaționale, și determinări externe, perifrafice, pentru funcții externe, adică relaționale”). În acest sens istoria este orientată totdeauna spre viitor, chiar dacă acesta nu este viitorul nostru cronologic, ci un viitor obiectiv din punct de vedere istoric tocmai pentru că a devenit deja „trecut”. Și tot în această perspectivă se poate spune că limbajul ca limbă, ca tehnică lingvistică ce s-a constituit istoric, confirmă că timpul propriu al existenței istorice a omului este viitorul: în limbaj, ca și în cadrul altor activități care îl

caracterizează, omul acționează în vederea viitorului, creează și transformă creația în cunoaștere, în tehnica unei activități viitoare.

2. Al doilea aspect: timpul reprezentat de limbaj și în limbaj. Limbajul desemnează și structurează timpul cu ajutorul semnificatelor și desemnându-l îl reprezintă și îl face obiectiv: adică face din el un aspect al lumii omului, nu în mod diferit față de cum face obiective lucrurile, făcându-le să fie tocmai *aceste* sau *acele* lucruri, raportate la anumite modalități ale ființei delimitate ca atare și ordonate în cosmos. Reamintim că, după Hegel, două dimensiuni caracterizează în mod esențial omul ca creator al propriei sale lumi: munca și limbajul. Munca distinge omul de animale, în ceea ce constituie construcția lumii *sale* fizice, adică a unei lumi corespunzătoare necesităților vitale ale speciei umane și adecvată omului ca ființă biologică. În asemenea cadru, omul transformă și reconstruiește natura și face din propriul său corp (în special din propria mână) un instrument pentru a schimba lumea și a o face aptă pentru a răspunde exigențelor sale de ființă definită biologic. Limbajul, în schimb, constituie construcția lumii proprii și specifice a omului ca ființă gânditoare; prin limbaj omul își construiește lumea sa spirituală, lume formată nu doar din lucruri, senzații, imagini și reprezentări individuale, ci și din semnificate corespunzătoare unor moduri de existență universale, și deci o lume care poate fi gândită, în care omul se poate obiectiva ca ființă culturală (motiv pentru care nici limbajul nu este doar *una* dintre formele culturii, ci mai degrabă fundamentul și cadrul fiecărei culturi, deschiderea oricăror posibilități culturale). Ceea ce limbajul face cu fiecare intuiție a unei modalități de a fi, o face și cu intuiția timpului și a formelor sau a subdiviziunilor sale cu ajutorul unor cuvinte (adică semnificate ca *timp* și ca *trecut*, *preterit*, *prezent*, *viitor* etc.) De aici, mai exact în ceea ce privește intuiția însăși a timpului și a formelor sale și structurarea lor cu ajutorul semnificatelor, apar, totuși, o serie de probleme, din păcate nu suficient delimitate de filozofia limbajului și încă și mai puțin de lingvistică.

În primul rând, problema limbajului ca eventual fundament și sursă, ca *rațiune* a timpului obiectiv, adică a obiectului însuși al intuiției timpului. Potrivit unei celebre teze, susținute de Hamann și, sub influența lui Hamann, de Herder, timpul nu ar fi, într-un anume sens, altceva decât un produs al limbajului și aproape un fapt de limbaj. Ideea însăși a timpului s-ar forma ca semnificat, grație experienței

succesiunii, a „nacheinander”-ului (precum și, în primul rând, a linearității însăși a vorbirii), așa cum ideea spațiului s-ar forma grație experienței contiguității, a „nebeneinander”-ului lucrurilor, și n-ar fi în fond decât termenul (lingvistic) corelativ al contiguității în cadrul experienței sensibile. Hamann și Herder credeau că teza lor ar fi o critică la adresa lui Kant, care, în opinia lor, nu și-ar fi dat seama că timpul *izvorăște*, să spunem așa, din limbaj. Dar, în realitate, raționamentul lor este un cerc vicios, întrucât experiența succesiunii, invocată ca sursă și rațiune a timpului, implică deja – *presupune* – timpul ca formă a experimentării. Se poate fără îndoială admite că *ideea sau conceptul* de timp se formează – adică izvorăște, ia naștere intuitiv – grație experienței succesiunii, dar pentru Kant nu este deloc vorba de problema cum se formează conceptul de timp, ci de problema naturii timpului însuși, adică de problema *obiectului acestui concept*. Nu trebuie să se confunde intuiția timpului cu timpul ca formă și condiție a oricărei intuiții. Același lucru trebuie spus despre experiența contiguității și a spațiului, și acesta considerat în mod just de Kant, ca și timpul, ca formă a priori, adică dimensiune intrinsecă și condiție anterioară experienței și intuiției realității. Din punctul de vedere al teoriei limbajului, chiar și tezele lui Hamann și Herder conțineau totuși ceva destul de interesant și pozitiv, și care e corect să fie relevat: identificarea auzului ca sens „lingvistic”, adică apt să capteze succesiunea și deci, temporalitatea intrinsecă („linearitatea”) a vorbirii și a sonorității ca materialitate proprie limbajului și adecvată naturii vorbirii, tocmai pentru că se dezvoltă în timp și în mod intermitent (pe când vederea ar corespunde mai ales contiguității și, deci, spațiului și raporturilor spațiale între „lucruri”).

O altfel de problemă este, în schimb, cea a timpului „interior” sau al „conștiinței” sau, mai bine zis, a raporturilor dintre timpul interior, trăit efectiv, adică motivat de conținuturi ale conștiinței și timpul „exterior” sau al „lucrurilor”, adică al experienței realului (cu subdiviziunile prin care ni-l reprezentăm ca timp „obiectiv”). În acest caz nu este vorba despre cauza „succesivității”, ci de sensul pe care subdiviziunile cu care ne reprezentăm timpul obiectiv („prezent”, „trecut”, „viitor”) îl au în raport cu activitățile conștiinței pe care și le reprezintă, în special despre sensul trecutului, care în mod obiectiv „nu mai există” și cu cel al viitorului, care în mod obiectiv „nu există încă”. În această privință,

subliniez că astăzi de-acum este în afara oricărei îndoieli (sau cel puțin reprezintă „communis opinio”) că trecut, prezent și viitor – ca segmente ale timpului trăit, adică efectiv cunoscut și încă nereproiectat în „lume” ca obiect al cunoașterii – corespund tipurilor de activități ale conștiinței și sînt esențial dimensiuni sau „vectori” ai acesteia. Ar fi bine de semnalat, însă pentru că nu este vorba de un lucru general știut, că o asemenea interpretare a timpului trăit datează în fond de la Aristotel, cel puțin în ceea ce privește fundamentul și premisele sale „fenomenologice”. Ulterior au tratat problema mai amplu în special Sfîntul Augustin, într-un capitol celebru al *Confesiunilor*, iar, printre gânditorii moderni, înainte de Heidegger, unul pe care îmi place să-l amintesc aici pentru că este puțin cunoscut, ba chiar practic ignorat în ceea ce privește concepția sa despre timpul „interior”, exprimată cronologic cu cîțiva ani înainte și practic identică în substanță cu ideea susținută de Heidegger: Pantaleo Carabellese, în lucrarea sa *Critica concretului*, 1921. Vă aduceți aminte, cu siguranță, paragraful concludiv al discuției Sfîntului Augustin în care se expune concepția timpului ca tridimensionalitate a conștiinței:

Nec proprie dicitur: tempora sunt tria, praeteritum, praesens et futurum, sed fortasse proprie diceretur: tempora sunt tria: praesens de praeteritis, praesens de praesentibus, praesens de futuris. Sunt enim haec in anima tria quaedam et alibi ea non video: praesens de praeteritis memoria, praesens de praesentibus contuitus, praesens de futuris expectatio.

(*Confessiones*, XI, 20 [26])^{*)}

Ei bine, în micul tratat al lui Aristotel *De memoria* (*Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως*) se citește referitor la timp fraze aproape identice: „οὐτε γὰρ τὸ μέλλον ἐνδέχεται μνημονεύειν, ἀλλ' ἔστι δοξαστόν καὶ ἐπιστόν ... οὐτε τοῦ περόντος, ἀλλ' αἰσθησις ... ἢ δὲ μνήμη τοῦ γενομένου”, adică,

^{*)} „Și nu este corect să se spună: există trei timpuri, trecut, prezent și viitor, ci corect se poate spune: există trei timpuri: prezentul lucrurilor trecute, prezentul lucrurilor prezente, prezentul lucrurilor viitoare. Căci acestea trei există în spirit și nu le văd în altă parte: prezentul lucrurilor trecute este memoria, prezentul lucrurilor prezente este contemplarea directă, prezentul lucrurilor viitoare este starea de așteptare” (traducere de Sabina Finaru).

„întrucât nu se poate avea memoria viitorului, care este obiect de conjunctură și de așteptare ... nici a prezentului, căruia îi corespunde simțirea ... memoria, în schimb, aparține trecutului” (449 b, 9-15). Nu îndrăznesc să presupun că Sf. Augustin se întemeiază chiar pe acest text al lui Aristotel, dar este posibil să urmeze o tradiție aristotelică, păstrată poate printre stoici. Să vedem alte două fragmente foarte scurte, dar incisive, ale lui Carabellese^{*)}:

„Concretul este *fost*-ul, cunoscut; *este*-le, simțit; *va fi*-ul, vrut; pentru că ființa și conștiința sînt împreună, chiar în activitățile lor diferite [...] Ca ființe cunoscătoare, am fost...; ca ființe sensibile, sîntem; ca ființe cu voință, vom fi... Am fost, sîntem și vom fi în durata indivizibilă a ființei (*sîntem*-ul nu este după *am fost*, nici *vom fi*-ul după *sîntem*)”.

(*Critica concretului*, Florența, 1948, pp. 26, 31)

Formularea lui Heidegger (*Sein und Zeit*, § 65)^{**)} este mult mai complexă, dar nu este diferită în mod esențial. (Referitor la sensul și la

^{*)} Pantaleo Carabellese, filozof italian (1877-1948) care și-a autodefinit filozofia drept un „ontologism critic”.

^{**)} Martin Heidegger, *Ființă și timp*, Traducere din germană de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Humanitas, București, 2003. Din § 65 (pp. 427-438) reproducem un fragment: „Integralitatea ființei *Dasein*-ului ca grijă înseamnă: faptul-de-a-fi-înaintea-lui-însuși-sălășluind-deja-în(tr-o lume) ca fapt-de-a-fi-în-preajma (ființării întilnite intramundan). Cînd am fixat pentru întia oară această structură articulată, am atras atenția asupra faptului că, ținîndu-se cont de această articulare, întrebarea ontologică ar trebui dusă mai departe, pînă cînd ea va ajunge să scoată la iveală unitatea pe care o presupune integritatea acestei diversități structurale. *Unitatea originară a structurii grijii rezidă în temporalitate*. Faptul-de-a-fi-înaintea-lui-însuși se întemeiază în viitor. Faptul-de-a-sălășlui-deja-în... face cunoscut prin sine trecutul esențial. Faptul-de-a-fi-în-preajma... devine posibil prin prezentizare. După cele spuse aici, este de la sine înțeles că ‘înaintea’ din ‘înaintea-lui-însuși’ și acel ‘deja’ nu pot fi concepute pornind de la înțelegerea obișnuită a timpului. ‘Înaintea’ nu înseamnă ‘mai înainte de’, în sensul în care spunem ‘acum-încă-nu-este – însă mai tîrziu va fi’; tot așa, sensul lui ‘deja’ nu este cîtuiși de puțin acela de ‘acum-nu-mai-este – însă mai devreme a fost’. Dacă cuvintele ‘înaintea’ și ‘deja’ ar avea *această* semnificație temporală – pe care de altfel o și pot avea – atunci ar trebui să spunem, cînd e vorba de temporalitatea grijii, că grija este ceva care este în același timp ‘mai devreme’ și ‘mai tîrziu’, care ‘încă nu’ este și ‘nu mai’ este. Iar în acest caz grija ar fi concepută ca ființare care pur și simplu survine

măsura în care timpul interior și opoziția dintre timpul interior și timpul exterior pot fi operative în dezvoltarea istorică concretă a limbilor, să se vadă interpretarea noastră asupra apariției viitorului în limbile romanice, în *Sincronie, diacronie și istorie*)^{*)}.

și decurge ‘în timp’. Și atunci *ființa* unei ființări avînd caracterul *Dasein*-ului ar deveni o *simplă prezență*. Cum însă așa ceva nu este posibil, înseamnă că semnificația temporală a cuvintelor amintite trebuie să fie alta. ‘Înaintea’ și ‘înaintea-lui-însuși’ indică viitorul, cel care, el mai întîi, face în genere posibil ca *Dasein*-ul să fie în așa fel încît să aibă ca *miză* propria lui puțință-de-a-fi. Proiectarea de sine care își are temeiul în viitor este una către ‘în-vederea-lui-însuși’ și ea reprezintă un caracter esențial al existențialității. *Sensul primordial al acestuia este viitorul*” (pp. 432-433).

^{*)} *Sincronie, diacronie și istorie*. Problema schimbării lingvistice. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997, pp. 138-157), din care reproducem aici un fragment: „Pentru a găsi o explicație fundamentală a duplicității viitorului trebuie să urmăm alt drum. Trebuie să pornim de la „co-prezența” existențială a momentelor timpului – pusă în lumină mai ales de către renumitul filozof italian P. Carabellese și de către M. Heidegger –, mai bine zis, de la distincția între timpul „trăit” interior, „co-prezent” în cele trei dimensiuni ale sale, și timpul gîndit ca o succesiune exterioară, „spațiat” sau „dispersat” în mai multe momente nesimultane. Carabellese subliniază că, în realitatea concretă, viitorul nu se găsește „după” prezent și nici trecutul nu se găsește „înaintea” prezentului; este vorba de momente „co-prezente”, care corespund unor activități distincte ale conștiinței: trecutul corespunde „cunoașterii”, prezentul corespunde „simțirii”, iar viitorul corespunde „voinței” (în sensul de *velle*; și s-ar putea adăuga că el este, de asemenea, momentul lui *posse* și al lui *debere*). Prin urmare, viitorul ca trăire concretă este, în mod necesar, un timp „modal”: nu e vorba că numai „se interferează” în el semnificații modale. În afară de asta, trebuie să ținem seamă de faptul că, dintre cele trei momente ale timpului, viitorul este timpul specific al existenței [Nota autorului: M. Heidegger, *Sein und Zeit*, consideră ca „improprie” concepția timpului „divizat” în prezent, trecut și viitor. Într-adevăr, o asemenea concepție este improprie dacă e înțeleasă ca exclusivă și dacă se consideră „diviziunea” desprinsă de „coprezență”, dar ea nu e improprie dacă diviziunea timpului e înțeleasă ca negarea necesară a coprezenței înseși. Căci adevărata „coprezență”, faptul că momentele timpului *devin coprezente*, nu poate coexista fără corelativa ei „dispersare”]. Existența umană este o permanentă *anticipare* a viitorului, a ceea ce încă nu este; e o aducere a viitorului în prezent, ca intenție, obligație sau posibilitate; iar ceea ce se exprimă lingvistic prin intermediul formelor modale iusive și ingressive este această *anticipare*. Totodată, coprezența momentelor timpului nu este ceva „făcut”, ci este ceva care „se face”, căci însăși ființa umană se manifestă ca *facere*, altfel spus, ca activitate. Or, pentru ca viitorul să poată fi mereu „anticipat”, să poată fi „co-prezent” ca celelalte două momente ale timpului, este necesar ca el să se și îndepărteze, să se proiecteze ca moment „exterior”, către care tinde existența; și această îndepărtare, această „exterioritate”, a viitorului se

Timpul exterior sau „externat” se poate prezenta, la rîndul său, în diferite limbi ca timp „circumstanțial”, dependent sau „interogativ”, fără subdiviziuni ulterioare, și ca timp autonom sau „pozitiv”. De fapt, există un mod de a concepe timpul obiectiv ca abstracție și timp generic al întrebării corespunzătoare (și ale răspunsurilor la această întrebare) sau *cînd*-ul ca fiind a ceva. Așa cum spațiul este *unde*-le, modalitatea *cum*-ul, calitatea și cantitatea *care*-ul și *cît*-ul, și *cînd*-ul poate ajunge la „cînditate”. În italiană se spune *non ho dove* (per es., *andare*) „nu am unde” (de ex., „să merg”), *non so come* (per es., *fare*) „nu știu cum” (de ex., „să fac”), dar nu se spune *non ho quando* „nu am cînd”; în română, mai ales la nivel popular, se spune, în schimb, „n-am cînd” și mai exact chiar cu sens absolut („nu am timp”, „nu dispun de timp”) așa cum se spune *n-am unde*, *n-am cum* etc. Și în româna populară „cînd” se poate prezenta de-a dreptul cu articolul enclitic normal (*cîndul* – timpul [de care se dispune]). În spaniolă este prezentat cel puțin un aspect al acestei concepții în folosirea lui *cuando* ca pronume relativ: *el tiempo cuando*, „timpul în care”, analogic cu *la manera como*, *el lugar donde* etc. În alte limbi există spațializarea timpului: fr. *le temps où*, germ. *die Zeit wo*; există o spațializare destul de avansată chiar și în italiană (*il tempo in cui* „timpul în care”, *l'epoca in cui* „epoca în care”). A se vedea, însă, în italiană și în alte limbi *cînd*-ul interogativ-relativ cu sensul de „momentul în care”, „de fiecare dată cînd” (*quando lo vidi* „cînd l-am văzut”, *quando lo vedo* „cînd îl văd” etc.)

Cu totul spațializat este, în schimb, cel puțin în limbile noastre, timpul exterior autonom sau pozitiv, subdivizat de regulă în trecut, prezent și viitor. Timpul este conceput, de fapt, ca un mod de a fi al spațiului – ca un fel de spațiu transparent și gol în care au loc

exprimă cu ajutorul formelor numite impropriu „pur temporale”. De aceea, nu este de mirare faptul că în multe limbi viitorul e „debil” (instabil) din punct de vedere material și se exprimă prin intermediul prezentului sau se reface periodic cu ajutorul unor forme cu valoare morală, căci sensul existenței, într-o măsură mai mare sau mai mică, este propriu tuturor oamenilor; și nu este de mirare că formele modale „se temporalizează”, căci dispersarea momentelor timpului este corolarul co-prezenței lor.

Așadar, explicațiile „semantico-stilistice”, prezentate ca explicații universale, nu sînt false, ci sînt numai parțiale și insuficient fundamentate. Ele se bazează pe o intuiție justă, dar rămîn la suprafața lucrurilor sau își îndreaptă atenția asupra unor aspecte secundare ori derivate, în loc să vizeze esențialul, care este însăși concepția despre timp” (pp. 150-152).

evenimente – sau ca o dimensiune a spațiului pe un plan infinit la baza lui. Din acest punct de vedere nu este deloc neglijabilă intuiția unității dintre „timpul care trece” și „timpul care este afară” (timp „meteorologic” sau „atmosferic”: *timp frumos* sau *urît*) care în italiană și în alte limbi romanice stă în faptul că pentru cele două conținuturi obiective ar exista un singur cuvînt (*tempo*, *temps*, *tiempo*, *timp* etc.) și, deci, la un anumit nivel, chiar un singur semnificat, ca valoare de limbă. Într-adevăr, timpul atmosferic conține, ca „spațiu transparent”, acele fenomene externe care, fiind mișcare și schimbare, adică succesiune (ca ploaia, ninsoarea, vîntul, furtuna), semnaleză și marchează timpul care trece: timpul atmosferic este „timp” pentru că se manifestă – face vizibil și confirmă – timpul care trece. În alte limbi există pentru aceste două noțiuni două cuvinte și, deci, două semnificate diverse: astfel, în germ. (*Zeit* – *Wetter*), în engleză (*time* – *weather*), în rusă (*vremja* – *pogoda*) și chiar în latină unde însă, cu o intuiție care mi se pare singulară – pentru a desemna timpul atmosferic se folosea *tempestas*, adică un cuvînt derivat de la *tempus*, „timp (care trece)”. De altfel, nu este adevărat nici faptul că limbile romanice nu fac niciodată distincția dintre cele două noțiuni. De fapt, numai timpul care trece poate să fie pus la plural (*bei tempi* „timpuri frumoase”, *brutti tempi* „timpuri urîte”, *vecchi tempi* „timpuri străvechi”, *di questi tempi* „a acestor timpuri” cf. lat. *mala tempora currunt*), în timp ce timpul atmosferic cunoaște doar singularul. Mai exact, timpul la singular poate fi *il buono tempo antico* „bunul timp străvechi” și *il brutto tempo* „vremea urîtă”, *tempaccio* „vremea rea” care este afară în acest moment, în timp ce *timpurile*, frumoase sau urîte sînt mereu „timpul care trece”).

„Timpul care trece” este tocmai acela care este conceput – sau imaginat – ca linearitate infinită, cu sau fără mișcare. În lingvistică, unde timpul reprezentat se folosește ca fond sau „grilă” pentru studiul timpului „spus”, în special al timpurilor verbale, au fost propuse în această privință modele diverse; și fiecare dintre ele pretinde (sau aspiră) să corespundă obiectivității timpului sau, cel puțin, timpului obiectiv din punct de vedere lingvistic, adică modului în care raportul dintre timpul reprezentat și timpul spus este conceput în limbă. Într-un

* Vezi în română jocul de cuvinte bazat tocmai pe opoziția singular-plural: „Ce vreme și ce vremuri mai avem și noi!”

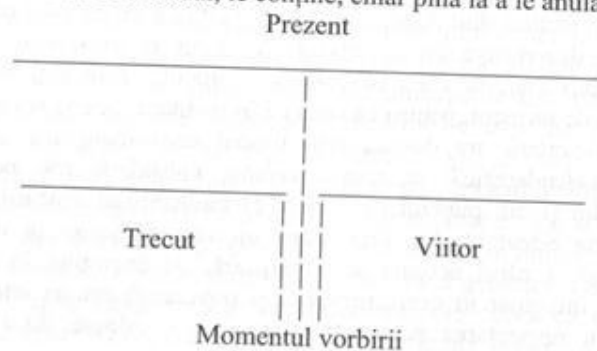
model, timpul obiectiv este prezentat ca o linie statică unică, de-a lungul căreia ne mișcăm noi, observatorii, sau, mai degrabă, se mișcă vorbitorul (momentul vorbirii), și mai precis „de la stînga la dreapta”, adică din trecut spre viitor. Într-un alt model, timpul „de fundal” se reprezintă ca o linie în mișcare, care provine din viitor, trece în fața noastră sau pe lîngă noi în momentul prezent (sau în momentul vorbirii) și apoi se pierde în trecut. Și încă un alt model, care postulează două linii într-o mișcare contrară: o linie a timpului „gol”, care se mișcă dinspre viitor spre trecut, și o linie care poartă lucrurile și evenimentele și se mișcă dinspre trecut spre viitor. După lingvistul danez Jens Holt, modelul cel mai acceptabil, și pentru că e, intuitiv, cel mai realist, adică mai aproape de concepția naivă care se manifestă în limbi, este primul, adică cel al timpului imobil, simplă dimensiune a spațiului. Într-adevăr, este modelul cel mai comod pentru a stabili poziția relativă a lucrurilor și evenimentelor în timp; și, în acest sens, el corespunde chiar destul de bine concepției naive, deoarece, efectiv, raporturile între diferite poziții în timp se „văd” de obicei ca relații pur spațiale. Dar, cu siguranță, nu corespunde modului în care este conceput timpul însuși, nici raportului simplu și primar între timpul obiectiv și subiectul vorbitor. În limbile noastre cel puțin, timpul este mai degrabă o linie care se mișcă dinspre viitor spre trecut: viitorul este, tocmai, timpul „care vine spre noi” (cf. it. *avvenire*, fr. *avenir*, sp. *porvenir*, rom. *viitor*, și it. *l'anno che viene*, anno *venturo*, sp. *años venideros*, rom. *anul care vine* etc.); prezentul este timpul care se găsește „în fața noastră”; preteritul, timpul care a trecut pe lîngă noi și se găsește de acum în spatele nostru. Și chiar dacă noi ne mișcăm, o facem în direcție contrară timpului: avem trecutul nostru și istoria noastră în urmă, iar viitorul nostru înaintea noastră.

3. Cu aceasta am ajuns la al treilea aspect al temei „Timp și limbaj”: la timpul ca poziție în timp, „spusă” de limbajul însuși. Există două funcții fundamentale ale limbajului, identificate deja de Platon, în *Sofistul*: *ὀνομάζειν* și *λέγειν*, „a numi” și „a zice”, funcții corespunzătoare în cadrul limbilor, în linii mari, lexicului și gramaticii. Astfel, cuvinte ca *timp trecut*, *prezent*, *viitor* și chiar *a zice*, *a vorbi* etc. „numesc”, deci reprezintă propriul lor „denotatum”, în timp ce forme ca *vorbește*, *vorbea*, *va vorbi*, dincolo de denumirea generică a acțiunii de „a vorbi”, spun ceva despre aceasta: o atribuie cuiva ca o acțiune concretă și spun că aceasta se întîmplă, se întîmpla sau se va întîmpla.

Partea discursului care, dincolo de funcția lexicală a numirii, are ca funcție principală pe aceea de a transforma „numirea” în „zicere”, adică un cuvînt sau un grup de cuvinte într-o frază sau într-un discurs, este verbul, mai precis ca verb conjugat (ceea ce totuși nu înseamnă că nu sînt posibile fraze fără verb). Și, întrucît zicerea implică totdeauna o încadrare temporală (chiar dacă, eventual, vagă sau chiar negativă), verbul conjugat este și acela care, de obicei, situează în timp „faptele” despre care se vorbește (de aceea, Aristotel definea verbul ca „nume cu timp”). Limbile în care – ca în chineză – determinările temporale nu se prezintă în forma verbală însăși, ci în afara sa, în particule cu caracter specific adverbial, nu constituie o excepție în această privință, deoarece și în acest caz determinările temporale se aplică, tocmai, verbului. Este adevărat că, în anumite limbi, și semnificate care corespund adjectivelor noastre pot fi exprimate și temporal. Este vorba, totuși, de adjective „verbale” (care conțin verbul „a fi”, „copula propositionis”) sau, dacă vrem, de „verbe-adjective”. Astfel, în japoneză, *nagai* corespunde italianului *lungo* „lung”, dar nu înseamnă doar „lung”, ci și „a fi lung”, „este lung”; iar *tsumetai* nu e doar „frig”, ci „a fi frig”, „este frig”. Există și limbi care au pronume personale temporalizate: un „eu actual”, un „eu în trecut” etc. Oricum, verbul nu lipsește din nici una dintre limbile cunoscute și este peste tot „predicativ” prin excelență. Dar să ne limităm la limbile noastre, în care fără îndoială verbul dezvoltă și spune într-un fel oarecare „timpul” (chiar și cînd, ca o categorie primară, nu exprimă timpul, ci aspectul verbal). Dar care „timp”? Un lingvist german scrie că timpul verbal (*Tempus*) nu are nimic de a face cu timpul (*Zeit*) și, deci, timpurile ar trebui să se distingă în primul rînd după funcțiile lor textuale (în timpuri narative și în timpuri descriptive sau „de discuție”, timpuri de prim plan și de plan secund etc.) Dar, în ceea ce privește „timpul”, este mai degrabă o problemă de termeni, pentru că ceea ce în realitate vrea să spună este că timpurile verbale nu desemnează timpul cronologic sau „absolut”, „timpul calendaristic”, ci timpul *relativ*, considerat din perspectiva vorbitorului și din punctul de vedere al momentului vorbirii, ceea ce este foarte adevărat. De fapt, dacă un scriitor scrie un roman de anticipație, a cărui acțiune se desfășoară, de exemplu, în 2050, se transferă imaginar în *acel* „prezent” și povestește nu un *viitor*, ci un *trecut*, cu respectarea perspectivei pe care o adoptă. Mai degrabă,

pentru a înțelege în ce mod acest timp relativ sau „gramatical” se recorelează cu timpul reprezentat sau „lexical”, trebuie să avem în vedere două lucruri: a) timpurile verbale nu desemnează poziții punctuale, ci contexte temporale și, într-un anume sens, contexte nelimitate; b) timpul gramatical poate fi structurat prin criterii diferite de cele care se aplică timpului lexical.

Contextele temporale sînt „ne-limitate”, în sensul că sînt prelungibile în mod indefinit. Preteritul și viitorul sînt delimitate de o singură parte (trecutul, ca sa spunem așa „la dreapta” și viitorul „la stînga”), nu chiar din punctul mobil al prezentului, ca trecutul și viitorul timpului reprezentat, ci din momentul vorbirii (sau dintr-un alt moment luat ca punct de referință), și pot fi, în mod indefinit, prelungite în cealaltă parte, primul spre trecut și al doilea spre viitor. Prezentul, apoi, respectă singur condiția *de a conține momentul vorbirii* și deci poate fi prelungit în mod indefinit în ambele părți, atît spre trecut, cît și spre viitor, pînă la identificarea cu timpul infinit. Astfel, aserțiunile universale de tipul *Omnia sunt animala rationalia*, cu siguranță nu sînt „atemporale”, ci se referă la un prezent nelimitat sau „etern”, nu limitează timpul. Cu o astfel de lipsă de limite și făcînd abstracție de eventualele opoziții specifice fiecărei limbi (o limbă ar putea să situeze în opoziție, de exemplu, nu *trecut-prezent-viitor*, ci *trecut/prezent + viitor* sau *trecut + prezent/viitor*), structura timpului intuit, implicit sau „gramatical”, diferă de aceea a timpului reprezentat explicit sau „lexical”, cel puțin în ceea ce privește prezentul. Prezentul gramatical nu se găsește între trecut și viitor, ci, ca să zicem așa, deasupra lor, dacă nu este delimitat contextual, le conține, chiar pînă la a le anula.

În alți termeni, opoziția gramaticală *prezent/trecut – viitor* este „neutralizabilă”, în timp ce opoziția lexicală *prezent/trecut/viitor*, nu. Să se adauge că timpul gramatical poate avea subdiviziuni ulterioare, adică domenii mai mici în interiorul domeniilor mai mari (timpuri „secundare” și „tertiare”; de exemplu, în cadrul prezentului: it. *ho fatto* „am făcut”, „preterit al prezentului”, fr. *j'ai fait* „preterit al prezentului” și *j'ai eu fait* „preterit al preteritului prezentului”), pe cînd timpul reprezentat sau lexical nu cunoaște subdiviziuni ca „perfectul compus”, „mai mult ca perfectul”, „viitorul anterior” etc. A se vedea despre toate acestea (și chiar ceea ce urmează referitor la „inactualitate”) cursul meu universitar *Das romanische Verbalsystem*, publicat de H. Bertsch, Tübingen, 1976.

Structura timpului gramatical „spus”, adică a raporturilor între poziții în timp, poate fi de altfel mult mai complexă, și, în acest caz, chiar radical diferită de aceea a timpului „numit” sau lexical. Timpul „numit” este totdeauna timp linear, unidimensional, într-un singur plan (chiar și atunci cînd se imaginează ca două linii în mișcare contrarie, ca în modelele care caută să cuprindă raportul imediat dintre *timpul* în sine și poziția în timp). În schimb, timpul „numit” poate fi un timp în mai multe planuri. Astfel, în limbile romanice se disting net în sistemul verbal două planuri temporale: planul *actual* al faptelor „efective”, constituit din prezent, din trecut numit „depărtat” și din viitor, cu subdiviziunile lor (de exemplu, în it. *vidi-vedo-vedrò* „văzui-văd-voi vedea”) și planul *inactual*, pe care se așază evenimentele într-un fel diminuate, în realitatea lor, sau în „efectivitate” (de exemplu, pentru că ele constituie numai fundalul faptelor despre care se vorbește, sau pentru că se prezintă ca neîntîmplate, ca ipotetice, ca incerte, ca dependente de anumite condiții etc.). Centrul și timpul general sau neutru al planului inactual este în toate limbile romanice imperfectul, care nu este, deci, un adevărat timp al trecutului, ci mai degrabă un fel de prezent al inactualului. În absența unor precizări ulterioare, sau din contra, cu explicite determinări contextuale (ca, de exemplu, *in quel tempo, prima, pochi anni fa*, „în timpul acela”, „înainte de”, „acum cîțiva ani”), imperfectul se interpretează desigur ca trecut, dar nu pe același plan de efectivitate cu al unui trecut îndepărtat și, adesea, dacă este contextual „prospectiv” ca expresie a „neîntîmplatului”, (*cf. due passi di più, e precipitava nel burrone* „încă doi pași și cădea în

prăpastie”, adică „ar fi căzut”, dar, tocmai, *nu* a căzut). Însă cu multe alte determinări (chiar numai situaționale sau prozodice), dobîndește alte accepțiuni și se poate referi la prezent sau chiar la viitorul „real”. Astfel, imperfectul folosit în construcția condițională în italiană (în special în italiana populară și familiară) se referă – mai ales în apodoză, deseori, însă, și în protază – nu numai la trecut, ci și la momentul însuși al vorbirii iar, în apodoză, și la un moment succesiv (*cf. se avevo i soldi, te li davo* „dacă aveam bani, ți-i dădeam”; *se dicevi quattro, non penavi tanto* „dacă ziceai patru, nu sufereai atît”); așa se întîmplă și în română, spaniolă, portugheză. În franceză *si j'avais* este construcția obișnuită a protazei condiționale la prezent. Imperfectul de „indulgență” sau „afectiv”, se referă clar la prezent. Mama franceză care îi spune fiului: *Il était méchant, le petit garçon*, nu vrea să spună că băiețelul era înainte rău și acum nu mai este, ci că este rău chiar în acest moment; însă i-o zice cu afecțiune și cu indulgență (îi zice ceva de genul „Ești obrăznicuț, fiule”). Iar franțuzoaica care îi spune prietenului său: *Qu'est-ce qu'il avait mon petit gogo? Était-il fâché?*, îl întreabă pur și simplu: „Ce ai, dragă? Ești cumva supărat?” Imperfectul „de politețe” se referă chiar și la prezent sau la un viitor apropiat (*cf. it. Volevo dirle* „vroiam să vă zic”..., *Mi domandavo se* „mă întrebam dacă”..., sau port. *O senhor dava-me fogo?*, adică, literalmente: „Domnule, îmi dădeați un foc?”, pentru „Îmi dați un foc, vă rog?”. Și cu siguranță la viitorul „real” se referă imperfectul numit „ludic”, adică acel imperfect pe care-l folosesc copiii în asumarea unor roluri pe care le vor interpreta într-un joc, de exemplu în frazele: *Allora, io ero il re e tu eri la regina* „eu eram regele și tu erai regina”; *Allora, noi eravamo le guardie e voi i ladri* („în questo giuoco che stiamo per fare”) „voi erați hoții și noi eram vardiștii” („în acest joc pe care o să-l jucăm”). Acest imperfect se regăsește în toate limbile romanice, dar, întrucît modul de vorbire al copiilor este relativ puțin studiat (iar lingviștii, pe cît se pare, își amintesc puțin de copilăria lor), a fost descoperit tîrziu și aproape cu dificultate: mai întîi în franceza belgiană, apoi în română, în spaniola americană, și apoi în spaniola europeană și doar recent în italiană și portugheză.

4. Trecem, în fine, la al patrulea și ultimul aspect al problematicei noastre: modurile de structurare în discursuri a timpului reprezentat și

la tentativele de dominare a timpului obiectiv, de a-l remodela și chiar de a ieși din el.

Distincția explicită făcută de către formalisții ruși – dar cunoscută intuitiv încă înainte – între *fabulă* și *subiect*, adică între fapte „reale” care constituie, într-un fel, materia brută a unui discurs și elaborarea lor în discursul însuși, a permis, printre altele, identificarea cu mai mare precizie și clasificarea procedeelelor care se aplică timpului în discursuri, în special în discursul narativ. În primul rînd, se poate atribui funcție figurativă dimensiunilor înseși ale discursului, făcînd să coincidă durata expresiei lingvistice cu durata faptelor prezentate sau narate. Să ne amintim un exemplu vechi pe care l-am analizat în altă parte (*Textlinguistik, Eine Einführung*, publicat de J. Albrecht, Tübingen, 1980, pp. 132-133). Alceu, în fragmentul celebru în care vorbește despre o navă aflată în voia furtunii (că ar fi vorba de o alegorie politică, sau nu, este din punct de vedere estetic indiferent), prezintă izbirea valurilor cu ajutorul următoarei expresii, bimembre: *τό μὲν γάρ ἔνθεν χῶμα κλινδεται/ τό δ' ἔνθεν*, „un val se izbește dintr-o parte/ un altul din cealaltă”. Ei bine, este evident că aici dimensiunea primei sintagme (care ar trebui să fie citită scandînd silabele: *to-men-gar-en-then-ky-ma-ky-lin-de-tai*), mai ales în contrast cu extrema scurtime a celei de-a doua, vrea să reproducă durata evenimentului care se descrie (izbirea primului val), în timp ce conciziunea însăși a celei de-a doua sugerează sosirea, pe neașteptate, a celuiilalt val: în timp ce asistăm înspăimîntați la apropierea amenințătoare a unui val dintr-o parte, de-abia este timp să întorci capul și deja un alt val ne izbește din cealaltă parte. Cu un alt sens, și Joyce, în al său *Ulysse*, face să corespundă timpul discursului cu timpul acțiunii povestite: ziua protagonistului este povestită, de fapt, mai mult sau mai puțin, pe cuprinsul unei zile (este nevoie de circa douăzeci și patru de ore pentru a citi romanul). Alte observații privesc structurarea timpului propriu al *subiectului* în comparație cu cel al *fabulei*. Timpul *fabulei*, al „faptelor care s-ar fi putut desfășura în viața reală” și „al persoanelor reale”, este un timp continuu, într-un ritm constant, unitar (nsegmentat) și, deci, „unidirecțional” și ireversibil. Timpul *subiectului*, în schimb, este totdeauna discontinuu, prezintă ritmuri diferite și este segmentat, astfel că poate fi, într-un anumit sens, reversibil. Astfel, într-o narațiune nu se povestește *tot* timpul *fabulei* care îi corespunde, ci numai părți din el: o

zi, de exemplu, apoi o altă zi, apoi o oră dintr-o a treia zi, apoi cinci minute din alta etc. Iar durata fiecărui timp narativ, care corespunde ritmului timpului narat, poate fi diferită: foarte scurtă pentru timpi „reali”, destul de lungă și relativ lungă pentru timpi reali scurți sau foarte scurți, dar care se povestesc „cu toate detaliile”; deci se poate povesti într-un ritm accelerat sau într-un ritm lent. La fel și fragmentele temporale ale *subiectului* pot fi aranjate într-o ordine diferită de aceea în care se prezintă în timpul nesegmentat al *fabulei*: putem să începem, de exemplu, cu un moment în care un anume personaj are patruzeci de ani, să trecem apoi la un eveniment al copilăriei sale, apoi la unul când avea treizeci de ani etc., transferându-ne înainte sau înapoi față de ordinea cronologică. Și fiecare dintre aceste „alegeri” – aceea a momentelor de povestit, ca și aceea a ritmului narativ și aceea a ordinii faptelor narate – este un element constitutiv al sensului discursului și poate constitui, eventual, cheia lui.

Toate acestea sînt destul de cunoscute și, deci, nu este nevoie să insistăm asupra lor. Să vedem, mai degrabă, cu referire la timp, ceea ce *nu putem face* în discursurile noastre. În primul rînd, datorită linearității temporale a vorbirii – linearitate „în sens unic” și riguros ireversibilă – nu putem, în realitate, să narăm „invers”, să inversăm direcția însăși, orientarea temporală a faptelor narate. Timpul obiectiv al lucrurilor și al evenimentelor, în măsura în care este vorba de fapte reprezentabile în mod concret, ni-l putem imagina chiar „răsturnat”, cu condiția să nu vorbim despre el. În schimb, nu putem inversa linia cu sens unic a vorbirii, ordinea temporală a discursului, care nu este un eveniment care *se imaginează*, ci un eveniment care *se produce*. Deci nu putem face să coincidă (din punct de vedere semiotic) acest eveniment care se desfășoară, în mod necesar, în direcția care îi este proprie cu un fapt care să se desfășoare în direcția opusă. Putem, da, să aranjăm segmentele *subiectului* în ordine exact inversă, ținînd cont de fabulă, să începem cu finalul acesteia și să terminăm cu începutul, dar fiecare fragment trebuie să-l povestim în direcția sa (și în direcția liniei discursului). Aproximativ așa:

„Fabulă”	1	2	3	4	5	6
„Subiect”	6	5	4	3	2	1

De fapt cînd povestim, ca să zicem așa, „invers”, acest mod de povestire nu este decît o așezare în ordine „cronologică” inversă a momentelor singulare narate. În felul acesta procedează, cu segmente narative foarte scurte, Ilse Aichinger într-o cunoscută povestire (*Spiegelgeschichte*) care începe cu funeraliile protagonistei și se termină cu nașterea sa; și, cu segmente mult mai ample, scriitorul catalan Manuel de Pedrolo, în romanul *Balanç fins a la matinada*, ale cărui capitole sînt dispuse în ordine contrară cronologiei faptelor narate. Într-adevăr, Ilse Aichinger aspiră spre mai mult: încearcă să desfășoare în sens contrar înșeși faptele pe care le povestește (ba, mai mult, este chiar protagonistă care, în agonie, își „vede” propria viață ca un film proiectat în sens contrar); astfel, fiecare proces orientat este substituit acolo de procesul invers, fiecare mișcare devine contrariul său, îmbolnăvirea devine însănătoșire, creșterea devine micșorare, învățarea devine uitare (dezînvățare). Aceste inversiuni, însă, sînt posibile numai în cazul acțiunilor „ciclice” (nu se poate, de exemplu, inversa cîntatul, vorbitul, privitul, surîsul). Pe de altă parte, și „însănătoșirea” și „uitarea” etc. sînt „inversul” îmbolnăvirii, învățării etc., doar din punct de vedere semantic, și nu în ceea ce privește direcția temporală a acestor procese, și nici, mai ales, în ceea ce privește desfășurarea respectivelor semne lingvistice. Astfel, experimentul scriitoarei austriece, de altfel foarte interesant și foarte sugestiv, arată tocmai că ceea ce putem face derulînd în sens contrar fotografiile unui film, nu este posibil din punct de vedere lingvistic. Imaginea – care *reproduce* faptele – rămîne imagine chiar dacă este inversată; dar cuvîntul nu este imagine: este un semn care *desemnează* faptele. Iar semnul lingvistic inversat, ori nu mai este semn, ori, exceptînd cazurile speciale, este un alt semn și, astfel, prezintă la rîndul său direcția proprie oricărui semn de acest fel. Deci, vorbind despre asta, nu putem evita linearitatea orientată a timpului „lucrurilor”, pentru că nu putem evita linearitatea orientată a vorbirii.

Pe de altă parte, întrucât linia vorbirii este o linie unică, nu este posibil să prezentăm simultan într-un discurs două sau mai multe acțiuni paralele. Fiecare acțiune se desfășoară în timpul său, deci unei serii de acțiuni paralele îi corespunde o serie de „linii temporale” diferite, ceea ce înseamnă că într-un discurs – care nu poate nara decât câte o singură acțiune pe rând – ele pot fi prezentate doar în mod succesiv. Dacă două sau mai multe acțiuni se intersectează într-un eveniment unic, ele pot fi considerate împreună cu privire la acest eveniment, dar nu ca acțiuni autonome. Astfel, în romanul lui Thornton Wilder, *Podul lui San Luis Rey*, o serie de existențe se întâlnesc într-un punct, dar în rest, fiecare trebuie povestită pentru ea însăși (și în mod succesiv), nefiind posibil să fie povestite în același timp, adică reducându-le la o singură linie temporală. Paralelismul a două sau mai multe acțiuni poate fi declarat în mod explicit („între timp x făcea y...”); și putem chiar să-l sugerăm: de exemplu, povestind în mod alternativ și în mod analog fragmentele omoloage ale acestor acțiuni, dar nu putem să-l reproducem concret într-un singur text linear.

Pe lângă aceasta, linearitatea vorbirii este desfășurare și succesiune, este linearitate dinamică. În general, de aceea, vorbirea nu poate să prezinte pe „nebeneinander”, decât ca „nacheinander” (fapt semnalat deja de Lessing în *Laocoon*). Și acest lucru este încă mai valabil pentru discursul narativ care este, în mod justificat, discursul care acceptă și spune timpul ca mișcare și succesiune. Așadar, este imposibil să se redea concret într-un context narativ simultaneitatea statică, coprezența instantanee a lucrurilor și acțiunilor, „timpul oprit”, pe care îl poate capta o fotografie. A încercat acest lucru scriitorul mexican Salvador Elizondo în cvasi-romanul său, *Farabeuf o La crónica de un instante*, în care încearcă să sugereze simultaneitatea – printre altele, repetind, din când în când, mai mult sau mai puțin în afara contextului, fraze care se referă la aceeași „circumstanță” practic imobilă ca: „Doctorul Farabeuf se apropie”, „În acest moment doctorul Farabeuf traversează strada” – dar, în realitate, fără să reușească concretizarea ei, pentru că nu-i permite limbajul: momentul nu poate fi „povestit”; poate doar să fie spus, descris, comentat.

Dificultățile care apar în aceste cazuri privesc, în orice caz, mai degrabă limbajul decât timpul. În ficțiune, timpul însuși, docil, se lasă imaginat ca reordonabil, ca oprit, chiar ca reversibil; iar problema care

apare este, eventual, aceea de a concilia temporalitatea proprie limbajului cu timpul narat. Dar acest timp este totdeauna (chiar și atunci când naratorul și protagonistul coincid) timpul altuia, care nu implică propria noastră temporalitate. Mult mai puțin docil este timpul universal în care sîntem cufundați și noi înșine și care nu se lasă dominat, nici nu ne permite să evadăm din cadrul său; mai mult, nu se lasă nici reprezentat ca timp, așa cum am vrea să-l concepem: finit și totodată infinit, unul și totuși multiplu. Sigur, multe modele „concrete” imaginate în decursul timpului par să ne garanteze ambele lucruri: dominarea timpului și atemporalitatea celui care să-l domine. Astfel, modelul „timpului circular” (care, ca cerc, ar putea fi perceput într-un singur moment în toată durata sa infinită de către un observator exterior lui), cel al timpurilor paralele corespunzătoare unor lumi diferite (în care, eventual, chiar și aceeași persoană ar putea trăi simultan în diverse ipostaze), sau cel al timpului ramificat imaginat de Borges într-o povestire celebră, în care aceleași persoane ar putea trăi, în loc de o viață unică, diferite vieți posibile. Dar este vorba de iluzii, întrucât aceste modele nu se mențin ca atare și în realitate nu sînt nici măcar imaginabile, vreau să spun reprezentabile în mod concret, aplicate timpului ca timp: sînt modele care spațiază, figuri imaginate în spațiu. Timpul circular este un cerc în spațiu; timpurile paralele sînt planuri suprapuse sau linii paralele în spațiu; timpul ramificat este o figură „în formă de arbore” în spațiu (imaginea propusă de Borges este, de fapt, aceea a unei „grădini cu cărări care se bifurcă”); iar observatorul care percepe timpul, într-un fel sau altul, nu se găsește chiar în afara sau deasupra timpului infinit, ci numai în afara sau deasupra unei secțiuni a spațiului. De altfel, se spune că modelul timpului circular este valabil doar pentru Dumnezeu, nu pentru noi, muritorii. La fel, poate și acela al timpului cu planuri suprapuse.

În schimb, reușim să ne reprezentăm în formă mai puțin „spațializată” (și oarecum mai aderentă la ideea de timp), ca opusul „timpului care trece”, și deci, ca evadare din acest timp, permanența, durata. Așa cum timpul care trece este „marcat”, făcut manifest de succesiune și se cunoaște, deci, ca mișcare, ca schimbare, ca succesiune de evenimente, ca apariție și dispariție de lucruri și ființe, ne-mișcarea, ne-schimbarea, imobilitatea (chiar și relativă) devin tocmai negația lui, se prezintă ca atemporalitate. Aceasta este tema implicită sau explicită a

multor opere literare. Este și tema unei poezii scurte, cu un titlu intenționat lung, a poetului spaniol Luis Rosales: *Canción castellana de la duración frente al paso del tiempo* „Cîntec castilian al permanenței în fața trecerii timpului”, care opune durata cu o evidență pregnantă timpului ca succesiune și schimbare. Durează și constituie, de aceea, negație a timpului care trece, tot ceea ce, cel puțin pentru experiența umană, se menține egal cu sine însuși și neschimbat: „dăinuie ciobul în pămînt, dăinuie stejarul”. Mai mult, cu neschimbarea lor, aceste lucruri sînt acelea care, prin contrast, fac să se perceapă cu mai multă claritate succesiunea și moartea altor lucruri, a acelora tîrîte de timpul care trece („la encina dura, y se advierte/ la sucesión de la muerte”). Permanența este și timpul însuși ca timp gol, neschimbător, imobil și el în fața succesiunii lucrurilor; la fel, chiar și cerul. Permanența poate fi pînă și o mișcare care pare să fie aceeași din timpuri îndepărtate; astfel, zborul fumului în cele două Castilii, ridicîndu-se ca o coloană eternă în timpul care trece: „¿Quién vio sin asombro el vuelo / del humo en las dos Castillas?”, „Cine a văzut vreodată, fără stupoare, zborul fumului în cele două Castilii?” (Nimeni, evident, nimeni). Și chiar curgerea calmă a unui rîu sub podurile unui oraș medieval rămas aproape nemișcat în timpul său, constituie permanență și sugerează eternitatea: „Dura el paso sosegado / del Duero por Tordesillas”.

Se confirmă, deci, că opusul timpului ca mișcare, schimbare, succesiune, decadență și moarte este ne-mișcarea, ne-schimbarea, permanența, timpul oprit, adică timpul absolut, ca eternitate. De aceea, chiar și unicul mod de a evada din timpul care trece este refugiul în timpul absolut: a deveni, de exemplu, coloana eternă de fum într-una din cele două Castilii.

Tübingen, 29 febr. 1992

Iubite domnule Irimia,

Știrea cu doctoratul honoris causa m-a bucurat nespus și mă bucură încă, deși aceste titluri, care, de o seamă de vreme încoace, îmi plouă de peste tot, au început să fie aproape o rutină. Cel de la Iași e al doisprezecilea. Dar, pentru mine, e mai presus de toate celelalte tocmai pentru că e de la Iași. Eu am umblat pe la multe universități celebre, învășind ce se putea ori predînd ce puteam, dar totuși Universitatea din Iași, prima mea universitate, deși am studiat acolo numai un an, a rămas într-un fel tot timpul universitatea **mea** (subl. E.C.). Ori, poate eu am rămas tot timpul studentul de un an de la Iași, acel student sărac, jerpelit și rupt în coate, dar cu mari năzuinți, care, în 1939, venit din „fundul Basarabiei”, cum se zicea pe atunci, și ca un țăran ce se afla, se apropia cu sfială de templul științei și de atîția maeștri care, pentru el, urmau să rămînă toți mari și neasemuiți. Tocmai de aceea vă sînt profund recunoscător Dv. și tuturor colegilor – care, cînd s-a putut, și-au adus aminte de mine și au hotărît că se cuvenea să-mi facă și mie, înstrăinatului, un locșor în tagma lor și să mă facă din nou ieșean. Păcat numai că s-a putut atît de tîrziu și că atîtea universități străine le-au luat-o înainte. Dar ce să facem? Nu e omul peste vreme.

Eugeniu Coșeriu